KADİR MISIROĞLU

ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET

BU BİR SEBİL YAYINIDIR

Meçhul kahramanlar serisi: 2

SEBİL YAYINLARI Nu	: 201
SAYFA TERTİBİ	: Sebil Yayınevi
BASKI-CİLD	: İhlas Gazetecilik A.Ş. Tel: 0212 454 30 00
KAPAK TASARIM	: Gökhan ÇAKIR
YAYINA HAZIRLAYAN	: Ali İhsan BAHADIR

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**

ISBN: 978-975-7480-47-9

BİRİNCİ BASIM: 1995

İSTANBUL
2019

KADİR MISIROĞLU

ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET

İKİNCİ BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı Cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-**İSTANBUL**
Tel: 0216 553 51 51
www.sebilyayinevi.com

İTHAF

Yâr-ı gârım, sâdık ve vefâkâr gurbet arkadaşım,
azizünnefs mücâhid, âmil âlim ve yılmaz dava adamı,
merhum
ASLAN TOK'un
necip hâtırasına...
Sonsüz fâtihalarla...

Kadir Mısıroğlu

MÜELLİFİN (YAZARIN) YA IŞ ESERLERİ

- OSMANLI TÂRİHİ c.III (2017)
- BENDEN TARİHE HABERLER (2016)
- ÖZLÜ SÖZLER (2016)
- CHP'NİN GÜNAH GALERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- ERMENİ MEŞELESİ VE ZULÜMLER (2015)
- OSMANLI TÂRİHİ c.II (2013)
- OSMANLI TÂRİHİ c.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- MALKOÇOĞLU KARDEŞLER (Târihî Roman) (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- AŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HİLÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- PERİLİ KÖŞK (Masal) (1972)
- OF LALA (Masal) (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

AZİZ GENÇ!...

Sana, içinde bulunduğun islâmî mücâdelenin bugünkü noktaya nasıl gelebildiğini göstermek üzere kaleme alınmış olan şu «Meçhul Kahramanlar» serisinde takdim edilen şahsiyyetler ve onların çetin mücadelelerini dikkat ve ibretle okumalısın!... Zira tarih, hâli anlamak ve istikbali nizamlamak için en lüzumlu bilgilerin yegâne kaynağıdır. Günübirlik gazete havâdisleri yerine bu gibi kahraman ve mücâhid seleflerinin mücâdelelerindeki muvaffakiyet veya muvaffakiyetsizlik sebepleri üzerine eğilmelisin! Çünkü, neticeye ulaşmak için sâdece haklı olmak kâfi değildir. Bir de hakkı gâlip getirecek usûl ve vasıtaları kullanmasını öğrenmek gerektir!.. Bu seride hayat ve mücâdeleleri nakledilen şahsiyyetlerin başından geçenler, yürümekte olduğun çetin yola ışık tutacak değerli tecrübelerdir. Hiçbir zaman onlardan müstağni kalamazsın!.. Aksi halde aynı hatalara sürüklenmekten kurtulamazsın!..

BU SERİDEN ÇIKACAK OLAN DİĞER ESERLERDEN BAZILARI

1- ÜÇ MAZLUM PÂDİŞAH:

a- Sultan Abdulaziz
b- Sultan Abdulhamid
c- Sultan Vahideddin

2- ÜÇ MEÇHUL KAHRAMAN

a- Deli Hâlid Paşa
b- Şükrü Paşa (Edirne Müdafii)
c- Rıza Bey (Kırşehir Meb'usu)

3- ÜÇ YALNIZ MÜCÂHİD

a- Aslan Tok
b- Hüsnü Yusuf
c- Mahmud Cevdet

4- ÜÇ GAYRİMENKULÜN HİKÂYESİ

Vesâire... Vesâire....

İÇİNDEKİLER

MEÇHUL KAHRAMANLAR SERİSİNİN TAKDİMİ 11

KISIM
- I -
KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY

ÖNSÖZ 19
KISACA TERCEME-İ HALİ 23

I- İLK SİYASÎ MÜCÂDELELER
A- Birinci Trabzon Kongresi 27
B- İkinci Trabzon Kongresi 33
C- Erzurum Kongresi 36

II- SON OSMANLI MECLİS-İ MEB'USANI VE ANADOLUYA KAÇIŞ
A- Meclis Çalışmaları 53
B- Anadolu'ya Kaçış 66
C- Siyaseti Terk Ediş 77

III- TBMM İKİNCİ DEVRESİNDE MÜSTAKİL MEBUSLUĞU
A- Seçilişi: 79

B- Hilâfet Müdâfiliği 93
C- İzmir Sûikasdi 119
D- Mâruz Kaldığı Tâkibat 129

KISIM
- II-
LÜTFİ FİKRİ BEY

I- ŞAHSİYYETİ 147
II- SİYASİ MÜCADELELERİ .....
A- Osmanlı Döneminde 151
B- Cumhuriyet Döneminde 168
C- Son Darbe 252

KISIM
- II-
DADAYLI HÂLİD BEY

A- Şahsiyyeti ve Kısaca Tercüme-i Hali 259
B- Askerlik Hayatı 262
C- Hılâfet Müdâfiliği 294

MEÇHUL KAHRAMANLAR SERİSİNİN TAKDİMİ

Bir «ibret meşheri» olan tarihin ehemmiyeti, içinde yaşadığımız hâdiselerin sebep ve neticeleri itibariyle daha berrak bir sûrette kavranmasına ve istikbâlin emniyet bahşedecek bir tarzda istikametlendirilmesine yaramasındandır. Türkiyemizde onun, ihtimal bu rolü oynamasını istemeyenler, vukuatı kasden ve âdeta girift bir bilmece haline getirmişlerdir. Gariptir ki, binlerce yıllık millî tarihimizin en karanlık ve karışık devresini vesâikın son derecede az olduğu eski ve uzak başlangıç zamanları değil de, son yüz yıllık kısım teşkil etmektedir.

Hakikaten «yakın tarih» dediğimiz bu devrenin gerçeklerini örten sis perdesi, kesâfet bakımından bir başkasıyla kıyas bile edilemez. Üstelik –kolayca tahmin olunacağı gibi– bu devrin hâdiselerine âid olmak üzere sahip bulunduğumuz vesâik, başka devirlere müteallik olanlardan pek çok fazladır. Buna bakarak, yakın tarihimiz hakkındaki şu hükmümüzde bir mübâlağa payı vehmedecek olanlar, mevcud vesikaların evsafı ile bu devrin husûsiyetlerini hakkıyle bilemeyenlerdir.

Böylelerinin görüşleri gayet kısa olup kendileri Türk tarihinin son asrını dolduran hâdiselerin dehşetinden habersizdirler. Bunlar, bayram nutuklarının şatafatlı, fakat çoğu kere gerçeklerden uzak kısır muhtevası ile şartlandırılmışlardır.

Aralarında, ekseriya bulundukları mevkiden aldıkları cesaretle kendilerini yakın tarihimizin gerçeklerine vâkıf (!...) zannedenler bile mevcuddur. Halbuki, onlar için buna âdeta imkân yok gibidir. Zira bu devrenin gerçekleri, kasden uydurulmuş ve resmen yayılmış yalanlarla öylesine bastırılmak istenmiş ve bunlar, bir takım sinsi zekâlarla ceberrûtî kuvvetlerin müşterek faâliyeti sonunda o ölçüde tanınamaz bir hale gelmiştir ki, işin içinden değil böylelerinin, gerçekten mütehassıs olanların bile çıkması oldukça güçleşmiştir. Nasıl olmasın ki; bu hâdiselerin en ön saftaki âmil ve fâilleri bile çoğu kere yalan yazıp, yalan söylemişlerdir. Bilhassa hâtıratlarında, ayni vak'alara âid olmak üzere birbirlerinden habersizce yazıp söyledikleri karşılaştırıldığında bu gerçek, apaçık bir sûrette ortaya çıkmaktadır.

Bu durum, yakın tarihle uğraşanları ihâta eden güçlük ve imkânsızlığı –tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde– göstermektedir. Ancak bu keyfiyetin sebebi sadece vesâîkın gerçekleri tahrif eden bir muhteva ile tasnî edilmiş (uydurulmuş) olmasından doğmamaktadır. Buna bir de hak ve hakikat âşıkının vicdan ve şuurunu bunaltan «kanunî mâniler» ilâve olunmalıdır.

Herkesin kolayca kabul edeceği bir husus varsa o da şudur ki, bugün Türkiye'mizde bir takım gerçeklerin kurcalanması yasaktır. Ağır cezâî müeyyidelerle bir nevî «memnû meyva» haline getirilmek istenen bu gerçeklerin hemen hemen tamamı, yakın tarihimize âiddir. Peki ama bilhassa yakın tarihin gerçeklerinden bu ölçüde niçin çekinilmektedir?! İşte mes'elenin asıl ehemmiyetli olan noktası da burasıdır. Kanaatimizce bu sualin –aslında– pek uzun ve derin olan

cevabı, böyle bir takdimin mahdud olan hacmi içinde şöylece tek bir cümle ile hulâsa edilebilir. Şu son asır içinde milletçe mâruz kaldığımız ve tarihimizde benzerine ender rastlanan derin fikrî, içtimâî ve siyasî tahavvüllerin henüz sükûnet bulmamış yani temâdî halinde olmaları ve müstakbel hakkında, bunların âmilleri gibi muâkıb ve müdâfilerinin de vicdan ve şuurlarını köklü bir endişenin doldurmuş bulunmasıdır.

Aslında, yakın tarih gerçeklerini kalın suru içine alan bir çok cezâî müeyyidenin vaz'ının temel sebebi olan bu endişeyi pek de yersiz saymamak gerektir. Zira inkârı gayri kabildir ki; bir taraftan içtimâî bünyemize sokulan yeni uslûb ve unsurlar, kendisini yıpratıp aşındıran bir takım aksülâmellere sebep olmakta, diğer taraftan da otoritesini (sultasını) fevkalâde ahval ve şartlardan alan liderlerden uzaklaşıldıkça, eski usûl ve şartların vaktiyle bastırılmış bulunan mukavemeti hergün biraz daha artmaktadır. Bu gerçeği, çoktanberi karşı karşıya bulunan islâmcı ve garbcı cephelerden her ikisine birden âid olmak üzere, en güzel bir sûrette ifâdeye medar olacak yeni bir misal, bizzat üzerimizde tecelli etmiş bulunmaktadır. Gerçekten sırf yakın tarihle uğraşmamız yüzünden –eskiden başımıza gelmiş olanlar bir yana– son bir yıl zarfında hakkımızda yüz yıldan ziyade hapsi müstelzim yirmiden fazla davâ açılmış bulunmaktadır. Bu durum iki cephe arasındaki gerginliğin şiddetini hâlâ ne ölçüde muhafaza ettiğini açıkça göstermektedir.

Buna rağmen, tarihin yukarıda işaret etmiş bulunduğumuz, ibretlerle ikaz fonksiyonunun (vazifesinin) – bilhassa günümüzdeki– lüzum ve ehemmiyetinden dolayı, okuyucularımızın büyük ölçüde dikkat ve alâkalarını çekeceğine inandığımız yeni bir seriye başlamış bulunuyoruz. Bu seride –işaret ettiğimiz tehlike ve imkânsızlıklara rağmen– yakın tarihimizi kurcalamaktan ve onun sinesine gömülen gerçeklerden hiç olmazsa bir kısmını –daha fazla gecikmeye mahal bırakmadan

gün ışığına çıkarmaya çalışmaktan nefsimizi men edemedik. Zira, kendimizi bu gibi mevzularda, imanlı gençlerimize karşı vicdanen borçlu hissetmekteyiz. O imanlı gençlerimiz ki; giriştikleri mücâdelede tarih şuuru ile techiz edilmedikçe matlup olan neticeye asla yaklaşamayacaklardır. Onlara yakın tarihimizin, hak ve hakikati terennüm etmiş olmalarından dolayı zulümlere mâruz kalmış bir kaç kahraman simasını tanıtmaya kalkışmaktan maksadımız, giriştikleri mücadelede yürümeye mecbur bulundukları yolları tarihin «ibret ışıkları» ile biraz olsun aydınlatmaya çalışmaktan ibârettir.

Bu seri ile matlubumuz olan neticelerden bir diğeri de bazı kimselerin ötedenberi gıyabımızda «kimseyi beğenmediğimiz» yolunda yapageldikleri propaganda ve sinsi bir ithamın fiilen cevaplandırılmış olmasıdır. Hakikaten meşgul bulunduğumuz yakın tarih mevzuları içinde ele aldığımız pek çok şahsiyet hakkında menfî bir kıymet hükmüne yer verdiğimiz doğrudur. Ancak bunda bir kasıt arayanlar, iyi niyetten mahrum kimselerdir. Zira İslâm'ın, bütün tarihi boyunca uğradığı en büyük kayıpların ve yediği en dehşetli darbelerin tekâsüf ettiği devre, bizim yakın tarihimiz olduğuna göre, hiç zan ve tahmin olunduğu gibi bu devrenin ricali arasında bir çok müspet şahsiyet bulunsaydı, vukuatın akışı ve çehresi böyle mi gerçekleşirdi?! Bunu hesap edemeyenler ya selim muhakeme veyahud da iyi niyetten mahrum kimselerdir!..

Demek ki; yakın tarih ricalinin ekseriyetle menfi olması yüzündendir ki; bir takım menfî kıymet hükümleri sırf gerçeklerin peşinde koşan kalemimizde ma'kes bulmakta ve bu da hakkımızda böyle bir ithama zemin teşkil etmektedir. Bu ithamı dillerine dolayanların bir kısmı, izhar eylediğimiz kanaatlerin afâkîliğinden (objektiftiliğinden) şüphe edilmesini sağlamak ve binnetice imanlı Türk Gençliği üzerindeki – vesile-i iftiharımız olan – tesirimizi za'afa uğratmak gâyesini

gütmektedirler. Böylelerine, bu seri açıkça gösterecektir ki; yakın tarih ricali arasında bizim de beğenip sevdiklerimiz varmış. Ancak bunların pek çok olmadığı ve haklarında gerçeğin söylenmesinin oldukça güç bulunduğu da esefle müşahede edilecektir. Üstelik nûranî simaları üzerine resmen çekilmiş bulunan siyah şalı kaldırmaya çalışacağımız bu «mechul kahramanlar» etrafındaki gerçekleri bütün vuzuhu ile ortaya koymaya fiilî ve kanûnî imkânların pek de müsâid olmadığı herkesce azçok takdir edilebilir bir keyfiyettir. Hakikaten bunlar hakkındaki vesikalar son derecede az olduğu gibi, mevcudların bir çoğu da itimada şâyan değildir. Diğer taraftan bunlar etrafındaki gerçeklerin ortaya konulması – tersine bir netice ile – bir takım tabulara dokunacağı ve bunların bağlılarını alabildiğine tedirgin edeceği cihetle bir belâ girdabına dalmaktan farksızdır.

İşbu takdime son verirken şu hususu da belirtelim ki, yakın tarihimizin meçhulleri, bu seride ele alınacak gerçeklere münhasır sanılmamalıdır. Daha doğrusu biz, topyekûn meçhul sayılması bile mümkün olan yakın tarihimizden, mes'elelerin anlaşılmasına yarıyacak bir kaç nirengi şahsiyeti ele almakla iktifa ediyoruz. Zira bu devrenin bütün gerçeklerini meçhul olmaktan çıkarmak, ferdleri pek çok aşan ağır ve külfetli bir iştir. Bunu her gün biraz daha hakka meyleden yakın geleceğin resmî güçlerinden bekleyerek, şimdilik mücerred hakikat sevgisi meylemizi –bütün okuyucularımızla birlikte– bir nebze de olsa tatmin edecek olan neşriyatımıza başlıyoruz.

Gayret bizden, tevfik, hâfız-ı hakikî olan Cenab-ı Allahtandır!...

Kadir Mısıroğlu
28 Ocak 1977
BEYLERBEYİ/İSTANBUL

«Millî Hükümet'in teşekkülü ve aynı zamanda Düvel-i Mutelife'nin şımarttığı ve Anadolu'ya saldırdığı donkişot Yunanlılar'ın yediği darbe neticesi Anadolu bu levsiyattan temizlenir temizlenmez, o zamana kadar Hilâfet ve Saltanat'ın kurtarılması hakkında bütün kazalara varıncaya kadar bu uğurda çalıştığından bahseden ***Mustafa Kemal Paşa,*** *bu sırada Gâzi ünvânını alarak kalbinde sakladığı Cumhuriyet plânını bu hadiseler esnasında edindiği bendegâni ile tertip ederek evvelce hâtır ve hayalinden geçirmediği Cumhuriyet namı altında kendisine bir taht kurdu.*

Filvâkî memleket kurtuldu, kurtuldu amma şimdiye kadar hiçbir diktatöre nasip olmayan dahilî idaremizde müthiş bir tazyik ve tehakküm siyaseti başladı!..»

KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY

KISIM
-I-

Birinci TBMM'de
Hilâfet'in Tek Müdâfii:

KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY

KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY

Yakın tarihimizin az tanınmış bir büyük simâsı.

ÖNSÖZ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, yakın tarihimizin en kahraman simalarından biridir. O da tıpkı **Ali Şükrü Bey** merhum gibi son devrin zecrî inkılâb kadrosu ile anlaşamadığı ve onlara ters düştüğü için müdhiş bir nisyan (unutma, unutturma) perdesi altında saklı bırakılmıştır.

O'nun «Birinci ve İkinci Trabzon Kongreleri» (25 Şubat 1919 ve 22 Mayıs 1919) ile başlayıp «Erzurum Kongresi» (24 Temmuz 1919) ve «Son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda» (12 Ocak 1920-16 Mart 1920) devam eden mücâdelesi, İkinci Büyük Millet Meclisi'nde «Hılâfetin ilgası» hengâmında cesâret-i medeniyye, ileri görüşlülük ve istikamet sahibi olmak itibariyle zirveye ulaşmıştır. Gerçekten o Meclis'te birçok sarıklı hoca efendi varken Hilâfet'i ortadan kaldıracak olan mâhud kaanuna karşı çıkmak, sadece bu Galatasaray mezunu Anadolu evlâdına

kalmıştır. O'na ve bir de kendisi gibi ilmiyeden olmayan **Dadaylı Halid** (Akmansü) **Bey**'e.. Bu da meşhur Yunan Orduları Başkumandanı **Trikopis**'i esir eden dindar ve istikamet sahibi eski bir kurmay (erkân-ı harb) subaydı. Hâl böyleyken başta eski Darülfünun (üniversite) hocası usul-i fıkıh müderrisi **Seyyid Bey** olmak üzere Urfa Meb'usu **Şeyh Safvet**, Siirt meb'usu **Hoca Halil Hulki**, Muş meb'usu **Hoca İlyas Sâmi** ilh. gibi zevat hâkim otoriteye yaranmak için Hilâfet'in aleyhindelerdi. Bu sebepledir ki, Hilâfet'i müdafaa eden bu iki şahsiyyetin o meclisin siyasî şartları göz önüne getirilirse gerçekten takdire şayan bir cesaret göstermiş oldukları kolayca anlaşılır. Zira bilindiği üzere daha önce (1 Kasım 1922) Hilâfet'le Saltanat'ın birbirinden ayrılması ve Hilâfet ibka olunarak Saltanat'ın ilgası kararlaştırılmıştı. Bu Hilâfet'in ilgâsı istikamet ilk safha idi. Buna müteallik kanun Şer'iyye Encümeni'nde müzakere edilirken söze karışan **M. Kemal Paşa**'nın savurduğu şu tehdidi bakınız kendisi nasıl anlatıyor:

"..Bu bir emrivâkidir. Mevzuubahs olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız, mes'elesi değildir. Mes'ele zaten emrivâki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes mes'eleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde yine hakikat usûl-i dairesinde ifâde olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir!»[1]

Bu şartlar altında, bu iki şahsiyyetin gösterdikleri medenî cesaretin değeri her türlü takdirin fevkindedir.

Bunlarâ bir de Meclis dışından Baro Reisi **Lütfi Fikri Bey**'i ilâve etmek gerektir.

Bu sebepledir ki biz, işbu eserde, bu üç kahraman simâyı

1- Bkz: **M. Kemal** - Nutuk, Ankara. 1927 sh. 422.

imanlı gençliğimize tanıtmak istiyoruz. Bunlardan **Zeki Bey** «Misak-ı Milli»nin hazırlanması gibi daha önceki birçok siyasî faaliyetlere de müessir bir sûrette katılmıştı. Fakat O'nun yiğit ruhunu aksettirmesi bakımından asıl ehemmiyetli olan bizce «Hilâfetin ilgası ve Hânedanın yurddışına sürülmesi»ne mütedâir kanuna karşı çıkışıdır.

Aslında herbiri birer müstakil biyografik eser olarak tasavvur ve te'lif edilmeş bulunan:

Kadirbeyoğlu Zeki Bey
Dadaylı Hâlid Bey
ve
Lütfi Fikri Bey'leri

bir arada sunuşumuz mevzu beraberliği dolayısıyladır. Zira dikkat edilince görülecektir ki; her birisi de cesaret-i medeniye ve karakter âbidesi olan bu üç mechul veya daha emin bir tâbirle, gerekliği kadar tanınmamış kahramanı sîyasi tarihte zirveleştiren «Hilâfet Müdâfîliği»dir. Hilâfet'in bugün değilse de yakın bir gelecekte en hararetli münakaşalara namzet bir mevzu olduğunu tahmin etmek zor değildir. Böyle bir mevsimde, yegâne ümid kaynağımız, «İslâmcı Gençlik»in büyük bir fikir ve hareket (aksiyon) adamı olan bu zevatı lâyıkı vechile tanımaması cidden talihsizliktir. Zira Onlar, dürüstlüğü, dindarlığı, medenî cesareti ve şahsiyyetlerinin bütünü ile örnek birer insandılar. Her üçü de fevkalâde temiz giyinir, iyi konuşur ve intizamlı bir hayat sürerlerdi. Her halleriyle bir cidâl adamıydılar.

Kısacası bir «devr-i kadim efendisi»ydiler ki; her gidenin yeri dolmadığı gibi onların da bir benzeri halâ gelmemiştir. Böyle şahsiyyetleri bugünkü imanlı gençliğe tanıtmanın nâçiz kalemimize nasib olmasından müstesna bir zevk ve heyecan duyuyor ve bu vesile ile Cenab-ı Hakk'a bir kere

daha şükredek, bizi İslâm'ın müstakbel galebesi emrinde (gelecekteki başarısı işinde) canla başla çalışmaktan tard ve teb'id etmemesini (uzaklaştırmamasını) O'nun yüce dergâhından tazarru ve niyaz ediyoruz.

İşbu eser, Sebil Mecmuamızın 141. ve müteakib sayılarında (1977) tefrika edilmişken bu defa nispeten genişletilerek ilk defa kitap halinde yayınlanmaktadır.

Ve minellahittevfiyk!..

KADİR MISIROĞLU
28 Ekim 1994
Dikilitaş - İSTANBUL

KISACA TERCEME-İ HALİ

Zeki KADİRBEYOĞLU 1300 (1884) yılında Gümüşhane'de doğmuştur. Âilesi **«Kadirbeyoğulları»** denilmekle meşhurdur. Babası, **İbrahim Lütfi Paşa**'dır.

Kadirbeyoğlu âilesi aslen Amasya'lıdır. Bu âileye adını veren **Kadir Bey**, ilk Osmanlı Halifesi **Yavuz Sultan Selim** zamanında Amasya'da «ucbeyi» olarak bulunmaktayken Gümüşhâne'nin fethine memur edilmişti.. **Kadir Bey**'e fetihten sonra burasının beyliği verilmiş, O da bu münasebetle Gümüşhâne'ye yerleşmişti.

İşte bu **Kadir Bey**'in torunlarından olan **Zeki Bey**, tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir. 1321 (1905) yılında Galatasaray Sultanîsi'ni bitirmiş, o sırada Gazze'de mutasarrıf (Kaymakam) bulunan babası **İbrahim Lütfi Paşa**'nın yanına gitmişti. Buradá bir yıl kaldıktan sonra doğum yeri olan Gümüşhâne'ye dönmüş ve ticaretle iştigale başlamıştır.

Birinci Cihan Harbi nihâyetlerinde yurdumuzun yer yer düşman işgâl ve istilâsına mâruz kalması, hayatını kendi halinde ve mütevâziyâne bir sûrette sürdüren bu - o gün için - meçhûl kaabiliyeti siyâsete itmiştir.

Gerçekten Doğukaradeniz Bölgesi tâ Ordu yakınındaki «Harşit Nehri» ne kadar Rus işgâline mâruz kalmıştı. Umûmiyetle yerli Rum ve Ermeniler'in rehberliği ile ilerleyen Ruslar, buralara yerleşmek kasdi taşıdıklarından – bir aksülâmele meydan vermemek için – önceleri halka gayet iyi davranmışlardır. Fakat «Bolşevik İhtilâli» zuhur edip de kendi başlarının derdine düşüp orduları çekilmeye başlayınca askerî inzibat bozulmuş, akıl ve hayâle sığmaz bir zulüm ve yağma başlamıştı.

Diğer taraftan fırsattan istifadeye kalkışan yerli Rum ve Ermeniler de çeteler teşkil ederek bu bölgede uzun zaman sürecek büyük bir huzursuzluk ve karışıklıklara sebep olmuşlardır. Bunun neticesi olarak Trabzon'da «Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Benzer mahallî mukavemet teşekküllerinin ilki olan bu cemiyet 12 Şubat 1335 (1919) de resmen teessüs etmişti. Nâşir-i efkârı da «İstikbâl Gazetesi» idi. Bunun başyazarlığını o zaman genç bir hukuk talebesi olan **Fâik Ahmed** (Barutçu) Bey yapıyordu. Cemiyetin reisi de O'nun babası olan **Barutçuzâde Hacı Ahmed Efendi** idi.

O zaman Gümüşhâne Trabzon'a bağlı bir sancak merkezi idi. Bu sebepledir ki, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** kendisini «Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti»nin faaliyetleri içinde buldu. Emsallerine nazaran ilk olarak toplanan «Birinci ve İkinci Trabzon Kongreleri» ile Erzurum Kongresi'nin en faal ve gayretli unsurlarından biri oldu.

12 Ocak 1920-16 Mart 1920 tarihleri arasında faaliyet göstermiş olan «Son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı»na «Gü-

müşhâne Meb'usu» sıfatıyla katılan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** burada kısa zamanda dirâyet ve cesaretiyle temâyüz etmiştir.

İngilizler'in 16 Mart 1920'de bu meclisi çalışamaz hâle getirmeleri üzerine meb'usların Ankara'da toplanmak kararı alarak dağıldıkları malumdur. **Zeki Bey**, Ankara'ya gitmek üzere geldiği İnebolu'da **Sultan Vahidedin**'in kayın biraderi **Çerkes Zeki** sanılarak tevkif edilmişse de bilâhere yanlışlık anlaşılarak serbest bırakılmıştır. Ankara'ya giden **Zeki Bey** tâ Erzurum Kongresinden beri anlaşamadığı **M. Kemal Paşa**'nın otoritesi altına girmek istemediği gibi İnebolu'daki tevkif mes'elesinden de kırgın ve münfâil olduğundan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne iştirâk etmemiştir. Ancak işlerin gitgide vahamet kesbettiğini görünce 1923 yılı seçimlerinde «müstakil namzed» olmuş ve çeşitli resmî baskılara rağmen de kazanmıştı. O'nu İkinci TBMM'nde yine «Gümüşhâne Meb'usu» olarak görmekteyiz. Bu mecliste Hilâfet'in ilgasına tek başına karşı koymuş olan **Zeki Bey** bilâhare **Kâzım Karabekir Paşa** ve arkadaşlarının kurduğu «Terakkiperver Fırka»ya girmiş, bu fırka (parti) mensuplarıyla birlikte «İzmir Sûikasti» dolayısıyla tevkif ve muhakeme edilen siyasî şahsiyyetlerden biri olmuştur.

Bu ceberrutî mahkemede berâet ederek tekrar Meclis'e dönen **Zeki Bey**, müteâkıb devre seçimlere girmiyerek siyâsetten çekilmiş ve İstanbul'a yerleşmiştir. Bu devrede kendisi gibi menkûb olan (kenara çekilmiş bulunan) **Kâzım Karabekir Paşa, Câfer Tayyar Paşa** ve emsalleriyle münasebetlerine devam eden **Zeki Bey**, sıkı bir polis tarassutu altında yaşamış ve kendisine karşı birkaç kere de muvaffakiyetsiz sûikast teşebbüsleri vâki olmuştur. Bu polis tarassut ve takibinin ne şiddette olduğunu şundan anlayınız ki; -rivâyete nazaran- İstanbul'da «Yeşildirek Karakolu» sırf **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** için ve merhumun evine bitişik ev

satın alınarak, te'sis olunmuştu. O devrin nasıl kanunsuz ve hürriyetsiz bir devir olduğunun anlaşılmasına yarıyacağı cihetle, merhumun hâtıratından bu sıkı takibe dâir bazı nakillere ileriki sahifelerde yer verilmiştir.

Fevkâlade dindar, cesur ve istikamet sahibi olan **Zeki Bey** bilâhare hacca gitmiş ve münzeviyâne bir sûrette yaşarken 7 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur. Kabri Edirnekapı şehidliğindedir. Merhumun henüz yayınlanmamış bir hâtıratı vardır. Mevlâ rahmet eyleye..

I- İLK SİYASÎ MÜCÂDELELER

A- BİRİNCİ TRABZON KONGRESİ

Millî Mücâdeleye takaddüm eden devrede, Trabzon, doğuda Rus hududundan, batıda bugünkü Ordu ilimizi içine alarak Samsun'a kadar uzanan büyük bir vilâyet merkezi idi. Arkadan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in memleketi olan Gümüşhane de Trabzon'a dahildi. Burası, I. Cihan Harbi esnasında Rus işgal ve istilâsına mâruz kalmış, fakat, Rus-lar'ın 1918 «Bolşevik İhtilâli» üzerine çekilmelerine rağmen, sükûnet avdet etmemişdi. Yerli Rum ve Ermeniler çeşitli huzursuzluklar çıkarıyor ve halkı alabildiğine tedirgin ediyorlardı.

Ermeniler'in «Paris Sulh Konferansı»na verdikleri muhtıra, Maraş, Kilikya (Adana havâlisi) birçok şark vilâyetleri ve Trabzon'un da büyük bir kısmını içine alan hayalî bir Ermenistan çiziyor ve bu bölgenin kendilerine bırakılması talebini ihtivâ ediyordu. Diğer taraftan, bölge Rumları'nın lideri olan Trabzon metropoliti **Hrisantos** da, Paris'e gitmiş ve

Karadeniz'in doğu kıyısında «Pontus» adında bir Rum devleti kurulmasının indî esbab-ı mûcibesini ihtiva eden 2 Mayıs 1919 tarihli muhtırasını Paris Sulh Konferansı'na tevdi eylemişti. Esasen, Rum ve Ermeniler bölgenin Rus işgal istilâsına mâruz kaldığı andan itibaren niyetlerini açığa vurmuşlar ve «silâhlı mücadele» de dahil olmak üzere her nevi çalışmaya başlamışlardı.

Bu faaliyetlerin bir aksülâmeli olarak Trabzon'da «Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» kurulmuştur ki, bu mümâsil mukavemet hareketlerinin ilkidir. Şubat 1919 tarihinde bütün kazaların delegelerinin iştiraki ile resmen kurulan bu cemiyet 23 Şubat 1919 tarihinde Nemlizâdeler'in uzun sokaktaki konaklarında «Birinci Trabzon Kongresi»ni toplayarak mahallî mukavemet temâyüllerini birleştirip bir kuvvet haline getirmiştir. Bu kongre de, emsalleri arasında ilktir.

Trabzon Muhafâza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında muhitin bütün tanınmış insanları ile birlikte **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** de vardı ki, müteneffiz şahsiyeti ile bu ilk kongrede bile dikkati çekmiştir. Gerçekten dâvayı anlatmak için İstanbul'a gönderilmek üzere seçilen hey'ete O da dahil edilmiştir. Fakat, kendisi heyet âzâlarını tasvib etmediğinden bunu kabul etmemiş ve İstanbul'a gitmemiştir.

Kâzım Karabekir Paşa, Şarka tâyin edildiği zaman, Erzurum'a gitmek üzere Trabzon'a gelmişti. (19 Nisan 191 Trabzon'da bu cemiyet mensupları ile görüşen **Karabekir,** şu mâlûmatı vermektedir:

«... Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti merkezi, eşraftan yirmibir kişi imiş. Onbiri heyet-i merkeziye, on'u heyet-i idare. Şubatta hükümetten izin alınmış ve kulüp açılmıştır. 23 Şubat'da Trabzon'da ilk kongre yapılmış. İstanbul'a üç kişilik bir hey'et göndermişler ki, İstunbul'daki heyetin Avrupa'ya

göndereceği heyete iştirakle Trabzon'u müdafaa etsinler. Belediye Reisi **Barutçu Ahmed Efendi** aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk reisi. Heyet vaziyetin dehşetinden yılgın ve müteessir. Ahvali olduğu gibi değil müthiş ve gayri kabil-i izâle felâketli görüyorlar. Bütün ümitleri Avrupa'ya yalvaracak heyette. Harb-i Umûmi'de Rus istilâsında ezilmiş, şimdi de Ermeni ve Pontus beliyyesinin başlarında döndüğünü görerek kan ağlıyorlar. İngiliz donanmasının her belânın mukaddemesi olacağını zannediyorlar.

Ben bu muhterem insanlara dedim ki: Avrupa'ya, Amerika'ya yalvarmak hastanın başında mersiye okumaktır. Memleket tehlikededir bu muhakkaktır. Fakat kuvvetimiz bu tehlikeyi def'e kaadirdir. İtilâf kuvvetlerinden korkmayınız. Daha geçen hafta Londra'dan memleketimize getirilmek istenilen alaylar işi anlayınca biz gitmeyiz diye silâh çatılarını bırakıp savuştular. İtilâf milletleri Harb-i Umûmi'den o kadar yorgun çıktılar ki, memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeğe râzı değillerdir. Karşımızda Rum, Ermeni'den başka kimseyi görmeyeceğiz. İstanbul'da itilâf kuvvetleri bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Bana inanınız. Ben buraları şuna, buna vermeğe değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeye geldim. El birliğiyle ve süngümüze istinaden işe başlayalım. Allah yardımcımızdır.»[2]

Dikkat edilirse, millî Mücâdele'nin ilk kongresi, olan «Birinci Trabzon Kongresi» 23 Şubat'ta yani **Kâzım Karabekir** Paşa'nın Trabzon'a gelişinden iki ay evveldi. Yunan'ın İzmir'e çıkışından önce pontusculuk fââliyetinin tahriki sonucunda ortaya çıkmıştı. Halbuki ileride görüleceği üzere «Birinci» ve «İkinci Trabzon Kongresi»nde **Zeki Bey** silâhlı karşı koymanın ehemmiyetini ilk olarak tebâruz ettiren bir kimseydi.

2- **Kâzım Karabekir** - İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960-sh. 19-20.

Bu durumu henüz neşredilmemiş bulunan hâtıratında tafsilâtıyla anlatan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** diyor ki:

«Tam bu sırada Giresun Belediye Riyâsetin'den acı bir telgraf geldi. Bunun bildirdiğine göre, Paris'te toplanan Düvel-i Mütelife Trabzon ve havalisinde Pontos nâmı ile bir Rum devleti kuracakmış, bunun önlenmesi isteniyordu. Belediye'de toplandık. Trabzon'da bir kongre yaparak teşkilâtlanmaya karar verdik ve bunu Trabzon'a bildirdik. Beş gün sonra Trabzon Belediye Reisi **Barutçuzâde Ahmed Efendi** teklifimizin uygun görüldüğünü bildirdi ve kaza murahhasları ile birlikte Trabzon'a gelmemizi istedi. Hemen Şiran, Kelkit, Dorul ve merkez murahhasları olan sekiz arkadaşla Trabzon'a indik. Bir iki gün zarfında bütün vilâyet sancak ve kazalarından vürûd eden murahhaslarla kongre Trabzon, Uzunsokak'ta Nemlizadeler'in hânesinde 23 Şubat 335 tarihinde küşad edildi. Trabzon Vâlisi **Necmi Bey** gâyet bîtarafâne hareket edip vaziyetin seyrini takip ediyordu. Birinci reisliğe Trabzon murahhası Müftü **İmadeddin**, ikinci reisliğe, Gümüşhâne murahhası **Kadirbeyoğlulları**'ndan **İbrahim Lütfü Paşa**'nın oğlu **Zeki**, Reisvekilliğine de Trabzon eşrafından Avukat **Fâik Ahmed Bey** intihap edildi. Bir iki celseden sonra şu neticelere varıldı:

1. Kongreden seçilecek beş kişilik hey'et İstanbul'a izam edilecek, (gönderilecek) bu heyet orada Düvel-i Mütelife siyâseti güden ve onlarca dost tanınmış zevattan bâhusus eski süferadan (sefirlerden) iki üç zat intihap edilerek Paris'e izam edilecek.

2- Bu zevat orada fırsat buldukça Düvel-i Mütelife ricaliyle görüşerek vaziyetin diploması sûretiyle lehimize çevrilmesi husûsuna dâir teşebbüsat icra etmek ve matbuattan birisini elde ederek lehimize neşriyatta bulundurmak.

3- Masârif-i iptidâiyenin temini için her kaza kabiliyeti nisbetinde hissesine düşen meblâğın bir an evvel merkezlerine yazarak celp edilmesi hususunu karar altına aldı.

Trabzon Vilâyeti'nin coğrafî ve ırkî vaziyetinin izâhı hakkında rapor ihzarına âid encümenler tefrik edilerek bunlar geceli gündüzlü vazifelerine dört el ile sarıldılar. Her kazanın mâlî vaziyeti nazara itibara alınarak ilk evvel 200.000 lira kadar bir meblağın onbeş gün zarfında taahhüdlerin ifa edilmesi şartıyla toplanması için Vâridat Encümeni raporunu yaparak hey'et-i umûmiyeye verdi. İstanbul'a gidecek hey'etin intihabına başlandı. Bu seçim dört def'a yapıldı, bozuldu. Sebebi Rize murahhası **Mustafa Efendi** ile Sürmene murahhası **Ömer Fevzi Bey**'in intihap edilmemesi ile bunların, mûsırran murahhas olmak istemeleridir Bu durum karşısında ben ve **Fâik Ahmed Bey** adaylıktan onların lehine ferâgat ettik. Riyasette **Emin Efendi** idi. Son def'a reylerin tasnifi neticesi Gümüşhâne murahhası **Zeki Kadirbeyoğlu, Hatipzâde Emin Efendi**, Ordu Murahhası **İsmail Bey, Ömer Fevzi Efendi** ve Rize murahhası **Mustafa Efendi**'lerin seçildikleri anlaşıldı. Murahhaslara onar lira ücret, birinci mevki vapur ücreti verilmesi karara alınarak kongreye hitam verildi. Akabinde Trabzon merkez komitesi riyâsetine seçilen **Barutçuzâde Hacı Ahmed Efendi**'ye bu hey'etle İstanbul'a gidemeyeceğimi kat'î bir lisanla bildirdim ve bunun için gidecek hey'etin vazife ve selâhiyetini tahdid ettirmek zorunda kaldım. Dahilî işlere bakmaya ve orada bulunan Binbaşı Hopalı **Ali Rıza Bey** ile görüşüp cephanelikte mevcud cephâneyi İngilizler'den kaçırarak gece kaldırıp Maçka'ya naklederek oradan Gümüşhâne'nin yolunu tuttum.

Üç gün sonra Trabzon Hey'et-i Merkeziye'sinden aldığım telgrafda İstanbul'a gitmek üzere Trabzon'a inmem bildiriliyordu. Red cevabı verdim.

Daha sonra Trabzon Merkez Komitesi'nden ve Alay Kumandanı **Ali Rıza Bey**'den birer telgraf aldım, acele Trabzon'a çağrılıyordum. Hemen gittim. Limanda bir Amerikan kuruva-

zörü yatıyordu. Kendi başına «Şura-yı Saltanat»a[3] iştirak etmiş olan **Ömer Fevzi**'nin[4] Amerikan Mümessilliği'ne müracaat ederek Amerikan mandaterliğini istemesi üzerine Amerikan mümessili buraya geldi, dediler. Hemen İstanbul'daki hey'ete bir telgraf çekerek vazifelerinin hitam bulduğunu bildirdik... Amerikan mümessiline de yanlışlık anlatıldı. Gece ayrılıp gitti.

Bundan sonra, merkezi Trabzon olmak üzere kaza merkezlerinde birer Müdafa-i Hukuk Cemiyeti açıldı. Ve her taraftan köy bekçileri teşkilâtına esaslı bir sûrette önem verilerek ve her köyde asgari ikiden beşe kadar müsellâh bekçiler tayin edilerek asâyişin teminine çalışıldı. Gümüşhane'ye avdet ettim.»[5]

.....

İzmir'in işgali üzerine Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne bir telgraf verdim:

«Vilson prensiplerinin aldatıcı yaldızlı haptan başka bir şey olmadığını, en zayıf zamanımızda Şark'ta Ermenistan teşkilâtiyle meşgul olan Amerikan, İngilizler bu sefer de Yunanistan'ı üzerimize hücum ettirdiler. Artık diplomasi, sempati kazanmakla bu işlerin halledilemeyeceği tahakkuk etmiştir. Fiilî tedâbir (tedbirler) almak için ikinci bir kongrenin Trabzon'da in'ikadı bence elzem görülüyor. Sizler de münasip gördüğünüz takdirde acele bildiriniz. 19 Mayıs 335».

3– « – Şûra-yı Saltanat» İstanbul'da 26 Mayıs 1919 Tarihinde Yıldız Sarayı'nda toplanmıştı.

4 – **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in zikri geçen hatıratında böyle menfi bir sûrette temas ettiği **Ömer Fevzi Bey** de, **M. Kemal Paşa**'nın tâ Erzurum Kongresi'nde tebellur etmeye başlayan ilk muhaliflerinden biri idi. İleride izah edileceği üzere **M. Kemal**'in Nutku'nda ondan «düşman, casus» gibi ağır kelimelerle bahsedilmiş ve kendisi «Yüzellilikler» listesine dahil edilerek vadandışında (Fransa'da) yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Şahsî arşivimizde pek çok mektubu bulunan bu câlib-i dikkat muhâlif şahsın hayat ve faaliyetlerini başka bir vesile ile kaleme almak düşüncesindeyiz.

5- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in henüz yayınlanmamış olan hatıratından

Zaten heyecan içinde bulunan Trabzon halkı, müracaatımın çok yerinde olduğunu bildirmekle livaya merbut kaza murahhaslariyle hareket etmemi rica ediyordu. Dört gün sonra Trabzon'a indim. Üç beş gün evvel Trabzon Mebusu **İzzet Bey** ile **Servet Bey** de Trabzon'a gelmişlerdi. Trabzon'un Rum Mebusu **Kofidi Efendi** de Trabzon'u almaya kalkışan Ermeniler'e karşı, Trabzon'un Rumlar'a âid olduğunu ispatlayacak muhtırayı hazırlattırıyordu.»[6]

B– İKİNCİ TRABZON KONGRESİ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey anlatmaya devam ederek diyor ki:

«İkinci Kongre 28 Mayıs 335 tarihinde küşad edilerek Trabzon murahhasları **Servet** ve **İzzet** Beyler'in reisliklere intihabı ile müzakereye başlandı. Lâzistan murahhası mühendis **Osman Nuri Bey** ile bir takrir verdik.

Kongre Riyâsetine:

«Her vilâyet merkezinde ufak tefek sızıltılarla kopan feryat memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olamaz. Tek başına bir vilâyet bâhusus sahil olmak münasebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontos ve Ermenistan mes'eleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegâne çare Türklüğün ittihad ve hamâsetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibatı alınması her neye mütevakkıf ise, ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umûmi kongre akti ile bütün Şark vilâyetleri ve civarlarına ahvalin açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında, müsbet ve menfi gelecek cevaba nazaran kongrenin dört gün müddetle tâtilini teklif ederiz.»

Trabzon murahhası **İmâdüddin Efendi** Trabzon'un sahil bulunması, düşmanlarımızın ellerinde kuvvetli donanmaları olmak münasebetiyle sahilin kâmilen yıkılacağı, böyle ağır bir

6- Adı geçen hâtırat, sh. 8-9.

felâketle karşılanması bizim tasvibimize iktiran eylese bile bizi intihap eden milletten bize bu kadar ağır şerâit için selâhiyet verdiklerine vicdanen kaanî olmak üzere murahhasların memleketlerinden telgraflarda istizan etmelerini yarın cuma olmak münâsebetiyle ben de câmide bunu halka açacağım diye uzun bir silsile-i itiraz serdetti. Karşılıklı münakaşalar olurken, o sırada Belediye Riyâseti'nden istifa etmiş olan **Barutcuzâde Ahmed Efendi** hemen yerinden fırlayıp:

« – Müdafaa cephesinin ilk ateşi burada başlayacaktır!..» dedi.

«Müzâkere yatsıya kadar devam ederek yatsı vakti takrir kabul edildi. Zîrdeki (aşağıdaki) telgrafnâme Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Sivas, Diyarbekir vilâyet ve sancaklarına çekildi:

İzmir gibi harb sahnesi harici bir muhitimizi bizim mağlup vaziyetimizden istifade ederek Yunan ordusuna peşkeş çeken Düvel-i Mütelife bu sefer de Ermenistan namıyla teşkil etmek tasavvurunda bulundukları öz topraklarımızın Şark vilâyetlerine Trabzon'u iskele diye vermektedir. Münferid Teşebbüsatın hiçbir semeresi yoktur ve olamaz da.. Bizi ancak birlik kuvvet kurtaracaktır. 10 Temmuzda in'ikat etmek ve lâzım gelen bütün tertibatı düşünüp teşkilâtı bir an evvel vücûda getirmek üzere her kazadan vâsi (geniş) selâhiyetle bir murahhas izamı ile umûmi bir kongre aktine kat'î lüzum görüldüğünden teşebbüsatımız sizce de muvafık görüldüğü takdirde dört gün zarfında cevap itâsını hamiyet-i vicdaniyenizden bekleriz.»

Trabzon Kongresi[7]

Meğerse, tam bu sırada Erzurumlular da ayni şeyi düşünmüşler imiş. **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bu durumu şöyle anlatıyor:

« Bazı arkadaşlarla otelde otururken kulübün odacısı gelerek **Hacı Ahmed Efendi** tarafından bir pusula getirdi. Pusulayı açtım. Hayret ettim. Daha bizim telgraf ya gitti, ya git-

7- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in şahsî arşivimizde mahfuz hâtıratı sh. 9-10.

medi, bu nasıl olur dedim, telgrafhâneye uğrayarak başmemurdan sordum.

«– Evet,» dedi, «biz Erzurum'a telgrafı çektiğimiz sırada oradaki arkadaşlar, burada dahi bugün bir içtimâ yapılarak Trabzon Vilâyeti'ne ve kongreye karşı bir telgraf vardır, onu yazdıracağız diyerek telgrafı yazdırdılar.

Dört gün mürûrunda kongre tekrar küşad edilerek vilâyet halkının kaza mümessillerinden madâ Belediye, Ticaret Odaları ve tanınmış birçok yüksek şahısların dahi kongreye müracaatla vatanın her bir karış toprağını kanlarıyla sulamaya ve bu hususta emval-i menkûle ve gayri menkûlenin de ortaya konulmasına herhangi bir tecavüze karşı tek canlı kalacak türkün bile çarpışıp ölmeye misak ettikleri meâlinde telgraflar göz yaşlarıyle okundu ve büyük kararlar verildi. 10 Temmuz tarihinde Erzurum'da açılacak kongreye iştirak etmek için her kaza tam selâhiyetle intihap edeceği murahhaslarını Erzurum'da bulundurması rica olunarak kongre kapatıldı.»[8]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, bu esnada Anadolu'ya geçmiş ve Havza'da bulunmakta olan **M. Kemal Paşa**'dan Trabzon Kongresi'ne hitaben bir telgraf geldiğini, bunun muhtevasını kendi aralarında müzâkere ettikten sonra cevap vermeye lüzum görmediklerini ifâde etmektedir. **M. Kemal**'in işgal altındaki İstanbul'dan «Padişah Yâveri» sıfatı ile ve büyük bir mâiyyet erkânı ile çıkabilmiş olmasını bir muamma[9] olarak değerlendiren **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bu sûretle, O'nun hakkında Trabzon siyasî muhitinde gelişecek ve tâ **Ali Şükrü Bey** merhumun katline kadar varacak bir muhalefetin ilk müvesine işâret etmiş olmaktadır. Hatta Kongre dağılmadan **M. Kemal**'den ikinci bir telgraf alındığından bahseden **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bu iki telgraf arasındaki tezada da işaret ettikten sonra diyor ki;

---

8 - a.g. hâtırat

9- a.g. hâtırat, sh. 11

«3 Temmuz 335 tarihinde Trabzon'dan aldığım bir telgrafda Trabzon ve sahil mülhakat murahhaslarından bazılarının, **İzzet** ve **Servet** Beyler de dahil olduğu halde, Gümüşhâne tarıkıyle Erzurum'a bugün hareket ettiklerini ve Rize murahhaslarının da Of-Sürmene tarıkiyle Bayburt'ta birleşeceğini bildiriyordu.

5 Temmuz tarihinde alaturka saat on raddelerinde merkez livaya muvasalat ettiler, ertesi günü, akşam üzeri Bayburt'a varmak üzere, alessabah, bir kafile halinde atlar ve arabalarla yola çıktılar. **Servet** ve **İzzet** Bey'lerle ben bir arabada idim. Üç gün sonra Karabıyık Hanları'na muvasalatımızda orada bir yüzbaşı bizi istikbal etti.

Saat sekiz raddelerinde Çermik ve Ilıca namlarıyle yad olunan nâhiye merkezine muvasalat olundu. Erzurum eşrafiyle Belediye Reisi **Zâkir Bey** askerî kıtaat kumandanları ve Ilıca Nahiyesi ileri gelenleri pek büyük bir cemmigafir (kalabalık) halinde bizleri istikbal ederek evvelce ihzar edilen çadırlara götürüp buzlu ayran, envaı türlü şerbet, dondurma, sigara, kahve ikram ederek akşam da muazzam bir ziyâfet çektiler.

Ertesi günü kahvaltıyı müteakıp- 3 saatlik mesafede Palandöken ve Heybe Dağları eteklerinde kurulu Erzurum'a doğru Erzurum'dan gelen arabaların da iştirakiyle, her arabada iki murahhas ve yanlarında birer mihmandar olarak gidiyoruz. Gars namında küçük bir köyde, halk yolumuzu kesti, bir de kurban kesti. Ağaçların altında hazırlanmış kalın büyük şilteler üzerinde kilimler ve halılar sererek hazırladıkları buzlu ayranları ikram ettiler. Üç çeyrek kadar istirahattan sonra yine Erzurum'a müteveccihen hareket ettik.»[10]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, anlatmaya devam ederek diyor ki:

C- ERZURUM KONGRESİ

«Yolda Belediye Reisinden **Mustafa Kemal Paşa** ile **Rauf Bey**'in bir haftadanberi Erzurum'da olduklarını öğrendim. **Mus-**

10 - a.g. hâtırat

tafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ederek bir ferd-i vâhid gibi memleketin müdafaası için çalışacağını bir beyannâme ile neşrettiğini de haber verdiler. İstanbul kapısında büyük bir halk kalabalığı ve bir alay asker tarafından karşılandık. Arabalardan indik.. **Rauf Bey**'le bir paşanın bize doğru ilerlediklerini gördük. Belediye Reisi **Zakir Bey**'in prazantesiyle **Mustafa Kemal Paşa** ile ilk defa görüşmüş oldum. **Mustafa Kemal Paşa** beyan-ı hoşamedi ederek ufak bir nutuk verdi. Buna **Servet Bey** mukabele etti.

Bizleri **Hacı Dede Ağa** nâmıyle eskiden belediye reisliği etmiş bir zatın konağında misafir ettiler. Belediye reisi **Zâkir** ve Kaymakam Küçük **Kâzım Bey** ile bazı belediye azaları bizleri odalarımıza yerleştirdiler. **Servet, İzzet Beyler**'le bana bir oda verdiler. Müstahkem Mevki Kumandanı **Dadaş Rüştü Bey**[11] **Kâzım Karabekir Paşa**'nın yâveri ile gelerek Paşa'nın hastalığı sebebiyle karşılamaya gelemediğini bildirdiler.

Yerleştikten sonra salonda toplandık. Yapacağımız ziyaretleri tesbit ettik. Trabzon delegeleri adına üç kişilik bir hey'etin ziyâretleri yapması kararlaştırıldı. **İzzet, Servet** beylerle ben seçildik. Önce Belediye Reisine, sonra **Kâzım Karabekir Paşa**'ya gittik. **Karabekir Paşa** Erzurum içerisindeki bir otelde yerleşmişti. Sonra şehri gezdik.

Kaymakam (yarbay) **Rüştü Bey**, üç gün müddetle Kolordunun dâvetlisi olduğumuzu bildirdi. Yemekte Sıhhiye Müdürü Doktor **Şerif Beyefendi** ile Ticaret Odası Reisi **Sadreddin Bey** de vardı.

Ertesi günü yine salonda toplandık ziyâretlerimiz hakkında izahat verdik. **Rüştü Bey**'i, Cemiyet Reisi **Râif Efendi**'yi (Gümüşhâne'de iki sene kadılık yapmıştır) ziyâret ettik. **Raif Efendi**, kongrenin yapılması için İstanbul merkezi ile muhaberede olduğunu bildirdi. Öğleden sonra ziyaretimize gelen

11- Erzurum'lu, 9. Tümen Kumandanı **Rüştü Paşa** olup sonradan İzmir Sûikasdı ile ilgili olduğu gerekçesiyle asılmıştır Halbuki bu sûikasdle hiçbir alâkası yoktu.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'le birlikte Trabzon ve Erzurum Kongrelerinde en faal bir sûrette rol oynamış bulunanlardan:
Trabzon Meb'usu **Eyübzâde İzzet Bey**

zabitan ve sivillerle görüştük.

Başka vilâyetlerden henüz kimse gelmemişti. Yalnız Erzincan murahhası **Şeyh Fevzi** ve bir de Tokat murahhası **Rıfat Bey** gelmişler, Sansaryan Ermeni Mektebi'ne bir odaya yerleştirilmişlerdi. Van ve Bitlis vilâyetlerinden uzaklık dolayısıyle «siparişat-ı teşriiye» kabilinden Erzurum'da bulunan kimseleri, kongre âzalıklarına tâyin ettiklerini bildiriyorlardı. Ve Erzurum merkezi de henüz murahhaslarını intihap etmemişti.

Rauf Bey'le **Mustafa Kemal** Paşayı ziyaret ettik. Bize bir hayli sualler sorarak umûmi vaziyetimizi öğrendi. İki saat sonra ayrıldık. Tekrar **Karabekir Paşa**'ya gidip uzun boylu görüştük. **Kâzım Karabekir Paşa** dedi ki:

« – **Mustafa Kemal Paşa** çok zeki ve muktedir bir asker ve bir idare adamıdır. Ordu müfettişi olmak münâsebetiyle de bir şahsiyettir.»

Vâli Vekili **Hürşit Efendi** ziyâretimize geldi. Çok lâtifegû, şen bir zattı. Gittikten biraz sonra **Raif Efendi** arkadaşlardan müsaade alarak bizimle husûsi görüşmek istediğini bildirdi. Odamıza geçtik. Delege meselesini görüştük.

« – Bugün 10 Temmuzdur, henüz delegeleriniz seçilmedi, daha çok bekleyeceğimiz anlaşılıyor!..» dedim.

« – Bâhusus bizim aldığımız malûmata göre zatı âileleri kongreyi Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına açmak istiyormuşsunuz, bu doğru mudur?»

Raif Efendi:

« – Farzediniz ki, böyle bir fikrimiz olsun!..» dedi.

Servet Bey:

« – Bu sizin şahsî fikriniz midir, yoksa cemiyetin bir kararı mıdır?» diye sordu.

Raif Efendi:

« – Maksad kongrenin açılması değil midir, o nam ile açılırsa ne gibi bir mahzur vardır!..» dedi.

İzzet Bey:

« – İstanbul'da henüz bizlerce meçhul olan zevâtın açtığı

bir cemiyeti bu işe karıştırmakta manâ yoktur, hiçbir arkadaş bu fikre iştirak etmez!..» dedi.

Raif Efendi:

« – İstanbul'dan bir tebligat yoktur. Bura şubesince de bir karar verilmiş değildir. Yalnız ben böyle olmasını arzu ediyorum!..» diye cevapladı.

İzzet Bey:

« – Lütfen bu fikirden sarfınazar ediniz. Hiç bir zaman buna imkân yoktur. Bir an evvel murahhaslarınızı seçip işe başlamamızı teshil ediniz!..» dedi.

Raif Efendi:

«– Sizler bizim murahhasımıza da müdahale ediyormuşsunuz!..» dedi.

Zeki Bey:

« – Ne gibi müdahale? Henüz murahhaslarınızın kimler olduğunu bile bilmiyoruz. Evvelâ seçmek istediklerinizi bir öğrenelim!..» dedim.

Raif Efendi:

« – Mesela Sâbık Bahriye Nâzırı **Rauf Bey** ile Ordu müfettişliğinden istifa eden **Mustafa Kemal Paşa**'yı seçmek istiyoruz. Bunların her ikisine de Trabzon murahhasları itiraz ediyorlarmış!..» dedi.

Ben:

« – Size bu fikri kim verdi, Erzurum'da kongreye iştirak edecek kimse yok mudur, yoksa murahhaslarınızın muhakkak reis olmasını ve onun riyâsetini temin için de bir paşa olmasını mı istiyorsunuz? Sizlere çok rica ederim, bu işe askerî kuvveti karıştırmayınız. Yoksa ara yerde şahsî bir mesele yoktur!..» dedim.

Ertesi sabah salonda toplanıp arkadaşlara durumu anlattık. Giresun murahhası Doktor **Nâci** ve Sürmene murahhası **Ömer Fevzi** beyler hiçbir vakit bir kumandanın idaresinde

kongrede bulunamayacaklarını ve **Mustafa Kemal Paşa** hakkında daha Erzurum'a geleli on gün olmadığı halde bir çok gayri ahlâkî vaziyetlerin halk lisanında dolaştığını söyleyerek aleyhde bulundular. Diğer akşam da olup olmaması hakkında bitaraflığını muhafaza edip yalnız dinleyici halde kaldılar. Ahlâk üzerine söylenen son cümleler üzerinde bazı hocaların ve bizim de kulağımıza böyle şeyler çalındı. Mes'eleyi uzatmayı muvafık bulmadığımızdan ve kimsenin ahval-i hususiyesine müdâhale hakkımız yoktur diyerek mübahaseye nihâyet verdik.»[12]

«Öğleden sonra **Hoca Raif** Efendi'yle görüşmek istedik ve O'nu medresede bulduk. Yanında **Hoca Necâti Efendi** vardı. İkisi birlikte Erzurum murahhaslarını tâyin ediyorlardı.

Servet Bey:

« – Kongre bu işi halledecektir!..» dedi.

Raif Efendi:

« – Ne demek istiyorsunuz? Kongre neyi halledecektir?» diye sordu.

Servet Bey,

«– Mazbahataların tetkiki ile kabul ve adem-i kabulünü. Biz 37 murahhas olarak geldik. Herbiri bir memleket ahalisindendir. Bunları oradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile belediyeler müşterek olarak seçtiler ve ellerine birer mazbata verdiler. Bununla beraber herhangi birimizin hakkında vukû bulacak ihbar üzerine tahkikat ve tetkikat yapmak, kongreden seçilecek bir hey'et ile bakmak mecburiyeti vardır!..» diye anlattı.»[13]

«Gece arkadaşlarla otururken hizmetimize bakan **Mehmed Ağa** bana bir işaret verdi. Yanına yaklaştığım vakit de **Kâzım Karabekir Paşa**'nın bizim odada beklediğini söyledi. Ben de gizlice **İzzet** ve **Servet Bey**'lere haber vererek aşağı indim.

12- Adı geçen hâtırat, sh. 43
13- a.g. hâtırat sh. 43-44

Onlar da geldiler. **Karabekir Paşa, Hoca Raif Efendi**'nin kendisini ziyâretle **Mustafa Kemal Paşa**'nın Erzurum murahhaslığına itiraz ettiğimizi söylediğini bildirdi: İzahatının sonunda da:

« – Ricamı şu sûretle de teyid etmek isterim ki; Trabzon grupundan herhangi bir arkadaş bu hususta hiçbir itirazda bulunmamasının teminini her üçünüzden ayrıca istirham edeceğim. Hususi ziyaretim bu maksada mâtuftur.» dedi.

Bunu kabul etmekte muztar kalarak ilk evvel **Servet Bey**:

« – Paşam madem ki; böyle arzu ediyorsunuz, herbirimiz ötekimiz adına söz verebiliriz, ben, **İzzet** ve **Zeki Bey**ler adına söz veriyorum, buna bütün mevcudiyetimizle çalışacağız!» dedi. Paşa teşekkür ederek gitti.»

.....

«**Mustafa Kemal Paşa** henüz gelmemişti. Cemaatın yerine oturmasını müteakip **Servet Bey** ayağa kalkarak:

« – Hiç birimiz ötekimizin doğum tarihini bilmiyoruz, kim bu gençliği kendinde görüyorsa lütfen Riyâset mevkiine çıkıp ilk müzâkereyi açar!..» dedi. Nerenin murahhası olduğunu hatırlayamadığım hocalardan biri:

« – Bu gençliği benden alacak kimseyi göremiyorum!» diyerek yavaş yavaş riyaset sandalyesine çıktı, kısa bir konuşma ile kongreyi açıp sandalyesine oturdu.»

«Camekânlı kapı açılır açılmaz, bütün ihtişâmı ile büyük üniformasıyla kaşıklı, püsküllü apoletleriyle irili-ufaklı umûm nişanlariyle ve yâverân-ı hazret-i şehriyârî kordonu ile arkasında da yüzbaşı **Cevat** ve diğeri mülâzim **Recep Zühtü** aynı büyük üniforma ile içeri girmesinler mi! Zavallı Millet öteden beri bu şatafat, bu dârât ve debdebenin zebûnu değil midir?! İsterse olmasın, kafasına vurarak oldurur.

Böyle alıştırılmış, devir her ne olursa olsun, ismine ne nam verilirse verilsin büyük, buradaki büyüklük ilmen ve irfânen değil, mevki itibariyle bu namı ihraz edenler alt taraflarındakine

daima hakaretle bakmayı, hîn-i hacette tahta kurusu gibi onları ezmeyi ve mutlak olarak kendilerine itaat ettirmeyi isterler.

Mustafa Kemal Paşa bu hareketiyle murahhaslar üzerinde yapacağı tesiri çok iyi olarak keşfetmişti. Ve nitekim öyle de çıktı.

O dârat, debdebe ile kılıç şakırdılarına karşı murahhaslar hep birden ayaklanmasınlar mı, işte o vakit taş kafamdan fırladı, ayağa kalkmayan ben ve **Rauf Bey**'den başka kimse kalmadığını görünce, ben de yerimden fırladım. Gayet sert ve haşin bir sedâ ile;

« – Efendiler oturunuz!

Paşa, hemen dışarı çıkınız!. Daha istifânâmenizin mürekkebi kurumadan kongre üzerinde bir tesir icra etmek için bu kıyaftele gelmenize çok teessüf ederim, Hemen çıkınız, başka bir elbise ile gelirsiniz!..» diyerek elimle de kapıyı gösterdim.

Sarı olan **Mustafa Kemal** o sırada yeşil bir renk aldı. Ve kongre salonunu mevtâî bir sükûn kapladı. Yalnız yanımda oturan **Rauf Bey**:

« – **Zeki** ne yaptın!..» diyerek, o kudretli elleriyle sol bacağımı öyle bir sıktı ki, tam bir hafta siyah kaldı.

Mustafa Kemal Paşa üç dakika süren bu sükûtu, rolünü değiştirmek sûretiyle bir aktör vaziyeti aldı.

« – Efendiler, şimdi bu dakikada kanaat getirdim ki, bu memleket hiçbir vakit istiklâlini zâyî etmeyecek. Bilâkis parlak istikballere mazhar olacaktır. Zira içimizde medenî cesaretini hiçbir kuvvetin eğemiyeceğine de iman ettiğim (eliyle beni göstererek) böyle şahıslar oldukça bizler yaşıyacağız. Bu bizim hakkımızdır!.»

Bana doğru bir adım atarak elini uzattı ve sivil elbisesi olmadığı için bunlarla gelmeğe mecbur olduğunu beyan-ı itizar etmesi üzerine cevaben;

« – Paşa, paşa üzerindeki hâkî elbise bizim için kâfi idi.

Paşalık işaretlerini kaldırınız. Avcı biçimi sivil bir elbise olur. Nitekim içimizde o kıyafette birkaç arkadaşımız da vardır.

Siz ise yevmî giyilen askerî üniformaya da kanaat etmiyerek büyük üniforma, yâverân kordonu ve bütün nişanlarınızla buraya gelmeniz çok açık söyliyeyim ki; hüsnüniyete delâlet etmez. Bununla beraber burada oturamazsınız, tâ ki sivil giymedikçe!.. Burayı şimdi terketmeniz icabediyor. Aksi takdirde biz salonu terkederiz.!..»

Mustafa Kemal Paşa vaziyetin başka türlü çıkar yolu olmadığını görünce hemen geriye dönerek salondan çıkmak sûretiyle kongreyi terketti. İki dakika sonra otomobilin zartazurtası işitildi.

Bu hadise murahhaslar üzerinde henüz kavrıyamadıkları derin bir tesir bıraktı. Herkes yanındaki arkadaşlariyle hasbihale daldı.

Rauf Bey:

« – **Zeki**, bu darbe çok ağır oldu. İtiraf ederim ki; haklısın lâkin bu kadar sert ve haşin hakarete lüzum yoktu!..» dedi. Ben de cevaben:

« – Peki, siz de bir bahriye amirali üniformasını niçin giymediniz? Daha başlangıçta bu harekete ne mânâ vardı. Biz **Karabekir** ile böyle görüşmedik. Benim kimseden korkum ve âmâlim yoktur. Tek bir emelim vardır ki, o da hepinizin düşündüğü gibi vatanımın istiklâlidir!..» dedim.[14]

« Tam bu sırada kapıcı gelerek **Karabekir**'in geldiğini ve beni görmek istediğini söyledi. Paşayı içeride bir odada ayakta gezinirken gördüm.

« , Buyurun Paşa, emirleriniz!..» dedim.

Karabekir:

« – Aman **Zeki Bey** burada bir hâdise cereyan etmiş. Mus-

14- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** a.g.e. sh. 56–58

tafa Kemal Paşa ağır bir hareketle kongre haricine çıkarılmış!...»

« – Hayır, hayır Paşa!..» Hakaret filân değil, hiçbir şey yoktur. Yalnız **Mustafa Kemal Paşa** Cuma selâmlığına gideceğine zâhib olarak büyük üniforma nişanlariyle yâverân-ı hazret-i padişâh-i kordonu ile teşrif ettiler.

Bendeniz de cevaben:

«– Paşam, yanlış geldiniz, lütfen dışarı çıkınız da sivil elbise ile teşrif ediniz!..» dedim. Elbisesi olmadığından bahsetti.

Ben de bu hâkî elbisenin üzerindeki bütün alâmetler kaldırıldığı takdirde mükemmel bir avcı sivil elbisesi olacağını söyledim. Çıktı gitti. Zira o kıyafetle biz paşayı hiçbir vakit kongreye kabul edemezdik!..» diyerek **Karabekir**'in gözlerinin içine baktım.

Karabekir çok dalgın ve müteessir idi. Yalnız:

« – Yâ, büyük üniforma ile geldi hâ!» dedi.

Ben de:

« – Yâverleri de öyle geldi paşam! Yalnız kendisi değil!..»

Paşa elimden tutarak,

« – **Zeki** bu işi idâre eyle, çok asabiyete kapılma, bundan sonra biz de biraz kontrol ederiz. Bu gibi hallere meydan vermeyiz. Ve verdirmemeğe gayret ederiz!..» dedi.

« – Şimdi bu iş işten geçti. Bizim vazifemiz burada beş on günlük bir mesâîden sonra hitam bulacaktır. Paşa ile teşrik-i mesâi edecek arkadaşlar düşünsün!..» dedim.[15]

«.....

Çalınan bir çıngırakla tekrar içeriye girdik. **Mustafa Kemal Paşa** da sivil elbise ile gelip bizim sıranın yanındaki sıranın başında oturdu ve elimi sıkarak elbiseyi Vâli **Münir Bey**'den aldığını söyledi.

Reis-i Muvakkat kongreyi açmıştı. Daimî Reisin intihabına

15- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** a.g.e. sh. 59

başlandı. **Servet Bey** söz alarak bizden hiçbir namzet olmadığını söyledi. Reyler bir nefer kasketi içinde toplanıp riyâset makamına tevdi edildi. **Mustafa Kemal Paşa** riyâset mevkiine geldi.

Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunu müteakip ilk evvel kongrenin mesâisine başlamasını temin etmek üzere kongre mukarreratının esasını teşkil edecek olan mevaddı kaleme alıp hey'et-i umûmiyeye arzedecek Nizamnâme Encümeni'ne beş azânın seçimi yapıldı. Bu encümene **Mustafa Kemal Paşa, İzzet, Servet, Zeki Bey**'ler ile Tokat murahhası **Rıfat Bey** intihap edildi. İkinci Encümene de **Rauf** Beyefendinin riyâsetinde **Raif Hoca** Giresun Murahhası **Doktor Nâci, Ömer Fevzi, Hüseyin Avni** beylerle birkaç arkadaş daha seçildi.

Hey'et-i Umûmiye bizim yevmî yapıp yetiştirebildiğimiz maddeler üzerinde müzakere edecekti. intihaplar yapıldıktan sonra ertesi günü öğleden sonra kongrenin açılmasına karar verilerek tatil edildi.

Encümende riyâsete **Mustafa Kemal Paşa**'yı, kâtipliğe de beni seçtiler.»[16]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in **M. Kemal** ile sert bir şekilde çatışması, bir de kongrenin kapanış safhasında ortaya çıktı. Bu da şöyle oldu:

M. Kemal Paşa Erzurum'da umduğunu pek bulamamıştı. **Kâzım Karabekir Paşa**'nın mutlak desteğine rağmen başta bütün Trabzon muhahhasları olmak üzere **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, kendisine pek sert bir muhalif tavır almışlardı. O da bu durumu telâfi için tam bir hâkimiyet tesis edebileceği ikinci bir Kongreyi Sivas'ta toplamak üzere el altından çalışmaya başlamıştı. Bunu haber alan Trabzon murahhasları ve **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bir kere daha **M. Kemal** ile karşı karşıya gelmişlerdi. Bunu da **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in hâtıratından

16– a.g.e. sh.

aktararak dikkatlerimize sunalım.

«Kongrenin hitam bulacağı 7 Ağustos 335 tarihinde elyevm Erzurum Belediye Reisi bulunan mütekaid Alay Kumandanı **Küçük Kâzım** ünvaniyle mâruf **Kâzım Bey** bana gelerek:

« – **Zeki**, haberin var mı, siz bugün kongreyi kapıyorsunuz. Halbuki 15 gün sonra elyevm Sivas'da toplanmakta olan bazı zevatla orada dahi bir kongre açılacaktır. Bunu bana telgrafçı arkadaşlarımdan birisi bu akşam gelerek haber verdi!.»

Cevaben:

« – Aman **Kâzım Bey** nasıl olur, biz daha şimdiden yek diğerimize atlatmağa mı başladık!. Herhalde, bunda bir yanlışlık vardır!..» dedim.

Israrı üzerine;

« – Pekâla, eğer hakikaten böyle bir şey varsa, bugüne kadar bizden gizli tutulması çok çirkin bir hadisedir.

Bâhusus hakıkat olması halinde bu dakikadan itibaren yekdiğerimiz arasındaki emniyeti izâle eder. Maamafih kongre açılmadan ben şimdi anlarım!..» diyerek bir arabaya atlayıp doğruca Kolordu Dâiresi'ne gittim. **Kâzım Karabekir Paşa**'yı gördüm. Bu haberin doğru olup olmadığını sual ederek maalesef hakikat olduğu **Karabekir**'in ifadesiyle anlaşıldı. Ve bu yüzden Paşa ile aramızda sitemkâr bazı lâkırdılar cereyan etti.

Öyle ya **Karabekir** bu vaziyetten bizi haberdar etmeliydi. Hemen kongre mahalline dönerek **İzzet** ve **Servet Bey**'leri bir köşeye çekip vaziyeti kendilerine bildirdim. Bir taraftan da Erzurum Posta Telgraf Müdürü'ne Kongre murahhas-ı mes'ulü nâmına haber göndererek zaten pek yakın olan Kongre Dairesi'ne dâvet ettim. Müdürün vürûdunda Sivas'ta toplanacak kongre murahhasları hakkında **Mustafa Kemal Paşa**'ya telgraf geliyor mu? ve bu yolda muhabere cereyan edip etmediğini sordum. Cevaben:

« – Evet, böyle telgraflar geliyor. Hatta bugün de birkaç telgraf geldi. Şimdi gönderecekler!..» demesi üzerine,

« – Lütfen çabuk git, bu telgrafların birer sûretini Kongre Murahhası Mes'ullüğü namına bizlere gönder!..» dedim. Ve gidip iki telgraf sûreti gönderdi. Bu hal her ne netice verir ise versin, bütün mevcûdiyetimi sarstı ve itimadımı selbetti.

Kongre son celsesini akdetmek üzere öğleden sonra açılır açılmaz riyaset mevkiinde bulunan **Mustafa Kemal Paşa**'ya zirdeki (aşağıdaki) suali sordum?

« – Paşam bugün edindiğim ve elimde vesâiki mevcud mâlumata nazaran onbeş gün sonra Sivas'ta bir kongre açacağınızı haber aldım. Bu selâhiyeti kimden aldınız ve bu vaziyeti buradaki kongre heyetinden ne için sakladınız? Bu hususta lütfen malumat verir misiniz?»

Bir açılışta bir de kapanışında hiç beklemediği bu iki darbe karşısında Paşa'nın rengi yeşilleşti. Aynı zamanda bu halden malumatı olmayan diğer arkadaşlarda bihakkın büyük bir heyecan hûsûle geldi. «Bu ne demektir!..» hitabesiyle mırıltılar başladı. Lüzumunda çok hazimkâr ve teenni ile hareket etmesini bilen bu zat kendisinin İstanbul'dan hareketinden akdem (önce) âmâl-i milliye hakkında beslediği duygulardan Havza'da iken Trabzon Kongresi'ne çektiği iki telgrafla aldığı acı cevaptan bahisle her yerde teşekkül eden bu gibi mevzii kongrelerin sırf o vilâyetlere münhasır kalacağını ve kaldığını ve Trabzon Kongresi'nin de bu şekli alacağını ümid etmediğinden istikbali göz önünde tutarak İstanbul ve etrafiyle muhabere edilip Sivas'ta böyle umûmi bir kongre akdi düşünülmüş ve bu yolda epeyce de muhâbere cereyan ettiğinden murahhasların bazıları dahi Sivas'a peyderpey vürud ettikleri bu yakın zamanda anlaşılmıştır.

Bu vaziyet karşısında buraya malumat vermeyi muvafık görmediğimden bunun hal çaresini bugün intihap buyuracağınız Heyet-i Temsilliyye ile ilerde halledeceğimizi düşün-

düm!..» diye cevap verdi.

Ben ise bu hadisenin arkadaşlar arasında hüsni sûretle telâkki edilmediğini mevcud halet-i ruhiyye ile de sabit olduğundan ve zât-ı âlileri de bunu gördüğünüze kaani bulunuyorum.

Böyle münferid emrivâkilerin bâdemâ tekrar etmiyeceğine kaani olmakla beraber Sivas'ta içtima etmek üzere toplanan zevatı da müşkül mevkide bırakmamak için ikinci madde olarak yukarda arzettiğim madde heyet-i muhteremece de muvafık ve münasip görüldüğü takdirde kabulünü rica ederim diyerek hazırladığım 12. maddeyi bir takrirle Heyeti Umumiyeye verdim. Takiririn okunmasını müteakip alkışlarla ve müttefikan kabul olunarak bir saat sonra da Heyet-i Temsilliyye intihabına başlamak üzere müzakereye hitam verildi.»[17]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey mezkûr hâtıratında, Erzurum Kongresi nihâyete ererken Hey'et-i Temsiliye'nin seçilişi esnasındaki kulisleri **M. Kemal**'in duâlı kapanış konuşmasını ve Siird Murahhası **Hafız Mehmed Cemil** Efendi'nin «çok güzel sayha ile gayet lâtif bir aşr-ı şerif» okuyuşunu hikâye ettikten sonra kongre kararlarının başına besmele yazılmasını şöyle anlatmaktadır:

«– İlk evvel Paşa kâğıdın üzerine bir besmele yazmaklığımı söyledi. Ben de alelusûl kısa besmele işareti olan şu şekli ∝. yazdım.

« – Yok, yok **Zeki Bey** Doğrudan doğruya bir «Bismillâhirrahmanirrahîm» yazmanızı rica ederim. Zira çok mukaddes ve hayırlı bir işe başlıyoruz!..» dedi.

Bu sefer **Servet Bey**,

« – Paşam, bu gençler öyle şeylere pek alışık değillerdir.» diyerek kâğıdı elimden alarak yerdeki demir kalemle bir Besmele-i şerife yazarak önüme sürdü. Ben gayri ihtiyari güldüm.

Mustafa Kemal Paşa,

17- a.g.e. sh. 71. ve mü't.

«– Niçin güldün?!» dedi.

Güldüğüm cihet şu ki, başta Zât-ı âlileri olduğu halde **Rifat Efendi** dahi bu kelime ile pek alâkadar gözükmezken bu kadar meşgul olmanızdır. **Servet Bey**'e gelince; o da özene bezene, besmeleyi yazarak **Şeyh Servet Efendi** lâkabına mazhar oldu.

Paşa:

«– Yok, yok ben bazı şeylere mu'tekidim!..» diyerek meseleyi kapadı.» [18]

M. Kemal Paşa mâhud nutkunda:

«– Efendiler, hâtıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim bu Erzurum Kongresi'ne âzâ olarak girip girmemekliğim şâyân-ı teemmül görülmüş olduğu gibi kongreye dahil olduktan sonra da, reis olup olmamaklığım üzerinde izhar-ı tereddüd edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülâhazatını hüsn-i niyet ve mimiyetlerine atfetmek câiz olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilâkis maksad-ı mel'anet takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Meselâ, düşman, casus olup her nasılsa Trabzon Vilâyeti dahilinde bir yerden kendini kongreye murahhas tayin tirip gelen **Ömer Fevzi Bey** ve bunun rüfekası gibi. Bu zatın bilâhare hiyâneti, Trabzon'da ve oradan firar ettikten sonra tanbul'daki ef'al ve harekâtıyla sübut bulmuştur.» [19] demektedir.

M. Kemal Paşa'nın bu ifadesinde kullandığı «**Ömer Fevzi Bey** ve bunun rüfekası» ibaresindeki «rüfeka» yani arkadaşlar kelimesinin kasdı içinde bulunanlardan birisi ve belki de birincisi, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'dir. Zira kendisinin canını sıkan itirazı yapmış olan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'dir. Ayrıca **Ömer Fevzi Bey** de **M. Kemal Paşa**'nın ifade ettiği gibi «hain» ve «casus» değildi. Kendisini «her nasılsa Trab-

18- a.g.e. sh. 65
19- M. Kemal – Nutuk, Ankara 1927 sh. 40

zon'dan bir yerden murahhas seçtirmiş» de değildi. Trabzon'un en kalabalık âilelerinden olan Eyüboğulları'ndandı. Avukat ve gazeteci, muhitin fevkalâde itibar ettiği bir kimseydi. Sürmene'den murahhas seçilmişti. Daha önce İstanbul'da toplanan «Şura-yı Saltanat»a iştirak etmişti. Erzurum Kongresi'nin bir nevi idare heyeti demek olan «Heyet-i Temsilliyye»sine dahil bulunan **Eyübzade İzzet Bey**'in yakın akrabası ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti faal idarecilerinden **Abonos zâde Hüseyin Bey**'in damadıydı.

Trabzon murahhaslarının **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** de dahil olmak üzere **M. Kemal Paşa**'ya muhâlif bir tavır almaları, hepsinin de başının bir hayli derde girmesine sebeb olmuştur. Bunlardan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne «Gümüşhâne mebusu» sıfatıyla seçilmişti. 16 Mart 1336 (1920) tarihinde Meclis'in İngilizler tarafından dağıtılması üzerine seçim bölgesine giderken **M. Kemal Paşa** «Büyük Millet Meclisi Reisi» sıfatıyla **Kâzım Karabekir Paşa**'ya O'nun hakkında aşağıdaki şifreli telgrafı çekmiştir:

«Ankara 28/29-4-1336

15. Kolordu Kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa** Hazretlerine.

İstanbul'dan dâire-i intihabiyelerine (Seçim bölgelerine) avdet etmekte olan bazı meb'usların Kuvva-yı Milliye aleyhinde hafi (gizli) tahkikat icrası için **Ferid Paşa** ile teşrik-i mesâi ettikleri istihbar kılınmıştır. Bu meyanda Gümüşhâne Meb'usu **Zeki Bey**, Trabzon dahilinde icra-yı faâliyet etmek üzere İstanbul'dan hareket etmiştir. Düçâr-ı tecâvüz olan milletvekilleri Meclis-i Meb'usan Reisi tarafından, Ankara'da ictimaa dâvet edilmiş ve düşman esaretinden tahlis-i nefs edenler (kendini kurtaranlar) peyderpey Millet Meclisi'ne iltihak etmekte bulunmuş olduklarından, **Zeki Bey**'in de buraya gelmesi icab edeceğinin mumâileyhe tefhimi ve gelmekten

imtihâi halinde tavır ve hareketinin sıkı tarassud altına alınarak, halkı ifsada teşebbüsü halinde der'akap tevkifi ile hakkında derdest-i tebliğ olan hiyânet-i vataniye kanunun tatbiki esbanının istikmali mercûdur.»[20]

Bu şifre telgrafı nakleden **Kâzım Karabekir Paşa, M. Kemal Paşa**'nın hiç yoktan yere sırf eski hadiseler sebebiyle, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** hakkında «İhânet-i Vataniye Kanunu»nun tatbikini istemesine hayret ettiğini belirterek şu mülâhazayı dermeyan eylemektedir.

«Şayan-ı dikkat ve şâyân-ı mülâhaza bir emir. Millî hükümet kuruldu, artık bilhassa bu gibi mühim işlerin merciini meydana çıkarmak ve işi o kanaldan görmek muvâfık olmaz mı? Bir meb'usu, cihet-i askeriye nasıl sıkı tarassud altına alacaktır? Trabzan Valisine emri ben mi vereceğim!. Yoksa vilâyetten hariç olarak takibat mı yapacağız? Dahiliye umurile (işleriyle) Meclis reisi ve O'nun emrile bir Kolordu kumandanı mı meşgul olacak?! Eğer ahval-i müstesnadır, deniliyorsa, derhal teklifim vechile bir Şark Cephesi Kumandanlığı teşkil olunur ve mıntıkamdaki valiler de emrime verilir. Böyle bile olsa, bir meb'us için Meclis Reisi nasıl bir kumandana emir verir?[21]

Kâzım Karabekir Paşa bu noktayı tavzih maksadıyla ayrıca, şu dipnotu koymak lüzumunu da hissetmiştir:

«Bu yolda aykırı emir ve ricalar teaddüd etmiş ve maattessüf aleyhime işlenmiştir.

Vukuat sırasıyla görülecektir. **Zeki Bey**'in mes'ul edilecek bir şeyi bulunmamış, kendisi, İkinci Millet Meclisi'nde dahi Gümüşhâne meb'usu olup daima **Kemal Paşa**'ya muhalif vaziyette kalmıştır»[22].

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafı tahlile devam ederek diyor ki: «Her ne ise, emir verilmiştir.

Henüz Meclis-i Milli'mizin bir haftalık hayatı olduğundan

20– **Kâzım Karabekir** İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960 sh. 678-79
21 – **Kâzım Karabekir** - İstiklâl Harbimiz İstanbul 1960 sh. 679
22– a.y.

Zeki Bey'i arattım. İstanbul'dan çıkmış, maksadı, beni gördükten ve ahval hakkında görüştükten sonra, Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmekmiş. İnebolu'ya uğradığı sırada derdestle mahfûzen Ankara'ya sevk olunmuş. **Zeki Bey** Erzurum Kongeresi'nde Gümüşhâne murahhası idi. **M. Kemal Paşa** mirliva üniforması ve yâver-i hazret-i pâdişâhî kordonu ile riyâset kürsüsüne çıktığı zaman: Paşa, üniformanı ve kordonlarını çıkar da öyle gel, diyerek **M. Kemal Paşa**'yı sivil elbise giymeye mecbur etmişti. Bilâhere Sivas Kongresi mukarreatı Erzurum Kongresi mukarreratile tesâdüm etmiştir. Ne hakla Erzurum Kongresi'ni Sivas Kongresi bel ediyor, diye en hararetli müdafaa eden bu zat olup bana yazmıştı ki: «Erzurum Kongresi'nin mürekkebi kurumadan silinmesi âti için endişemizi mûcip oluyor.» İşte **M. Kemal Paşa**'ya karşı ilk ve kuvvetli bir muhâlif çehre gösteren bu meb'usun, tarassud, tevkif ve **hıyânet-i vataniye** ile ithamı gibi sırasile ağırlaşan cezaya çarptırılmasını **M. Kemal Paşa** emrediyordu.»[23]

II- SON OSMANLI MECLİS-İ MEB'USANI VE ANADOLUYA KAÇIŞ

A- MECLİS ÇALIŞMALARI

İttihadcıların yıldızları sönmüş olduğu bir zamana rastlamasına rağmen son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı, kaahir ekseriyetle ittihadcılardan teşekkül etmişti. Birçok İttihad ve Terakki mensubunun namzed oldukları duyulmamışken, mebus seçildikleri görülmüştü. Bunlar arasında henüz çeşitli sûistimallerden dolayı Divan-ı Harb'de muhâkeme edilmekte olanlar bile vardı. böyle bir meclisin uzun ömürlü olamıyacağını ve o buhranlı Mütâreke zamanı şartları içinde ciddi bir iş yapamıyacağını tahmin etmek zor değildi. Nitekim

23– **Kâzım Karabekir**, a.g.e. sh. 679

öyle de oldu. 12 Ocak 1919 da Fındıklı Sarayı'nda ilk toplantısını yapan bu meclis, üç ay bile ömürlü olamamış İngilizler'in 16 Mart darbeleri ile hayatı son bulmuştur.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, bu son Osmanlı Meclisi'ne ittihatçı olmadığı halde seçilebilmiş olan nâdir simâlardan biri idi.

Askeri işgal altındaki İstanbul'da, bu son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin -tarifi imkânsız düşman tazyiklerine rağmen- ifa eylediği mühim bir tarihî hizmet vardır. O da, meşhur «Misak-ı Milli»yi tanzim ve bütün Âleme ilân etmiş olmasıdır. Bu hususda **Dr. Rıza Nur**:

«... Bir encümen teşekkül etti. Misak-ı Millî'yi yaptı. Encümende **Rauf, Abdülaziz Mecdi, Yusuf Kemal** ben daha hatırlayamadığım on kadar arkadaş vardık.»[24] demekte ve **Rauf Orbay**'la **Abdülaziz Mecdi** Efendi'nin Misak-ı Millî'ye «Suriye»yi de dahil etmek istemelerine karşı çıkıp maksadını nasıl gerçekleştirebildiğini hikâye etmektedir.

Sonra da bu Misak-ı Millî'nin **M. Kemal Paşa** tarafından, kendisince yapılmış gibi gösterilmesine karşı çıkan **Dr. Rıza Nur**, Ankara'daki Meclis'in aynı misakı kabul ve ilân etmiş olduğunu ifâde etmektedir ki; tarihi gerçek de budur.

Nihâyet İngilizlerin Meclis ve Hûkümet üzerindeki baskıları had safhaya ulaştı. 16 Mart Hadisesinin zuhuru[25] hengânımını **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bahsi geçen hâtıratında şöyle anlatmaktadır:

«Ertesi Sabah erkenden Meclis'e geldim. Daha kahvemi içiyorken, kapıdan **Rauf** ve **Kara Vâsıf** Beyler benim odaya

---

24- **Dr. Rıza Nur** - Hayat ve Hatıratım. C. I. Frankfurt 1982, sh. 430

25 - İngilizler İstanbul'a 16 Mart hadisesinden takriben altı ay evvel ayak basmışlardı. Acaba neden durup dururken Şehzâdebaşı'ndaki askerî karakolu basarak mızıkacı efradını şehid ettiler ve bir «işgal içinde işgal» vaziyeti husûle getirdiler. Bunun, İstanbul'u bir siyasî faaliyet merkezi olarak çökertmek ve meb'usların, Ankara'da toplanarak **M. Kemal Paşa**'nın takviyesini sağlamak maksadına bağlı olduğunu kavramak için «Lozan» ve «Hilâfet»le ilgili eserlerimiz incelenmelidir.

gelerek işgal kuvvetlerinin fiilî harekete geçtiklerinden bahsetmeğe başladılar. Netice-i müzâkerede, mes'elenin dereceyi ehemmiyet ve şümûlünü anlamak için önümdeki telefona sarıldım. Tam o sırada Edirne Meb'usu **Şeref Bey** de gelerek:

« – Bakırköy'ünde bir hadise oldu. İngilizler birini tevkif etmek istediler ise de Bakırköy mıntıkası İtalyanlar'ın elinde bulunduğundan İtalyan Kumandanı bu tevkife mümânaat etmiştir!..» dedi.

Tuhaf değil mi, telefonlar hiç işlemiyor. Hemen Meclis Başkomiseri'ni çağırttım. O da cevâben:

«– Bütün harekât durmuştur. Telefon ceryanları kesilmiştir!..» diye haber verdi. Hakikaten aradığım bütün polis merkezlerinden hiçbir ses çıkmadı. Yalnız Bakırköy Polis merkezi telefona cevap verdi.

«– Alo!.. Burası Meclis-i Mebusan Divan-ı Riyâseti! Ben Gümüşhane Mebusu **Zeki**! Siz kimsiniz?»

« – Ben Bakırköy Ser Komiseri!»

«– Orada işgal kuvvetlerinin vaziyeti nasıldır? Kimse tevkif edilmiş midir?» Cevap:

«– Buradaki vaziyet hâl-i tabiiisindedir. Yalnız telefon kontrol altında bulunduğundan fazla mâlumat veremiyeceğim!..» diyerek telefonu kapadı.

Bu sırada Mebus arkadaşlar da birer-ikişer Meclis'e girmeğe başladılar. Meclis Reisi **Celaleddin Ârif Bey** de gelerek dâiresine girdi. Hemen yanına giderek vaziyeti anlattım. Müşarünileyh çok heyecanlı ve aynı zamanda ürkek bir halde bulunuyordu. Bana cevaben:

« – A, **Zeki** ben buraya kaçarak düştüm. Benim yazıhânemi bu sabah İngilizler basarak hatta kapıyı kırarak içeri girdikle-rini kapıcı beni bularak haber verdi. Halimi görmüyor musun?»

Cevaben:

« – İyi ama, senin, benim tevkifim ile iş bitmez, ara yerde millet ve memleketin ve Meclis'in şerefi mevzuubahistir. Zât-ı âlileri de bugün reis bulunuyorsunuz, fikriniz nedir?»

Bu sırada birçok arkadaşlar da riyâset odasına girerek **Celâleddin Arif Bey**'e müracaatla, şâyet Meclis bir tecâvüze uğrarsa ne yapabileceğini öğrenmek istemeğe başladılar. Bunun üzerine bana anlattıklarını ve harıl harıl arandığından tekrar bahsetmeğe başladı. Reis'in mâneviyatı bütün bütün sarsıldığını gördüm.

Rauf Bey,

« – A birader, burada şahıslar mevzuubahis değildir. Meclis'in haysiyet ve şerefini muhafaza etmek lâzımdır!..»[26] dedi.

Zeki Bey devamla:

.....

«Bu şekilde vukû bulan beyânatımızın kat'iyyeti karşısında Reis Bey:

« – Peki!.. dedi.

Meclis muhâfız Kumandanına şimdi söyliyeyim de böyle bir tecâvüz vukû bulursa müdâfaa etsinler!..» dedi.

Tam bu esnada Şehzadebaşındaki kanlı fâcia Meclis'e aksetti. Daha fecirle beraber âni sûrette karakolu kahpece basıp, yataklarında uyumakta olan asker kardeşlerimizin şehâdeti Meclis üzerinde çok fena bir tesir bıraktı.

İş bununla da kalmadı. Peyderbey vürûd eden mâlumata nazaran bazı mebus arkadaşların ve diğer zevatın hânelerinde ve sokaklardan tevkif edildiklerini haber aldım.

Bu hal karşısında geçen her an için Meclis'in mukadderatı meçhul bir âkibete doğru yuvarlanıp gidiyordu.

Bir defa İstanbul'da Hükümet nâmına hiçbir şey yoktu. Var idi, demek icabederse, o da işgal kuvvetlerinin emirberi makamında bir kukla idi.

Meclis'in bu hususiaki şerefini kurtarmak için umûmi bir içtimaa teşebbüs olundu. Orta yerde Reis yoktu. Reis Bey çekilip gitmişti, hademesini çağırdım. Bana dedi ki,

« – Benim acele işim vardır. Bu mektubu reis vekillerinden birine var, diyerek gitti! Mektup masasının üzerindedir.»

26- a.g.e. sh. 98

Hemen yanındaki odada bulunan Reis vekili **Abdülaziz Mecdi Efendi**'ye koştum, vaziyeti anlattım. Hocam pürtehevvür:

« – Amma da tabansız imiş!..» diyerek mektubu istedi.»[27]

Bu vak'ayı **Dr. Rıza Nur Bey** de şöyle anlatmaktadır:

«Bir gün öğlene doğru istasyona indim. Meclis'e gideceğim. Şimendüfer yok. Ne oluyoruz?! Kimse de bilmiyor. Merak içindeyim. Haber almak da mümkün değil! İneyim, dedim. Araba da yok. İngiliz askerleri yolları kesmişler. Araba geçirmiyorlar. Demek mühim bir iş var, ama nedir?! Akşama doğru öğrendik. İngilizler beyannâme neşrettiler:

«İstanbul'u resmen işgal-i askeri altında aldık!..» diyorlar. Ertesi günü acele Meclis'e gittim. Vukuatı öğrendik. İngiliz Donanması her tarafa sahillere yaklaşıp topları çevirmiş, müsellâh müfrezeler sokakları tutmuş. Meclis'i basıp **Rauf** ve **Kara Vâsıf**'ı almışlar. Tevkif etmişler.

O günü orada bulunan arkadaşlar hikâye etti. Ezcümle Gümüşhâne mebusu **Zeki** anlattı. **Zeki** bizzat bir ev bulmuş, hazırlanmışlar. **Rauf** ile **Kara Vasıf**'ı kaçırmak istemişler. İmkân da pek güzel varmış. Tecrübe de yapmışlar. Tamam. **Rauf** kaçmak istememiş. Teslim olmuş. Dikkate şâyân bir şeydir. Tabiî sebebini **Rauf** kendi bilir.[28] Bana göre bu iki

27- a.y.

28- **Rauf,** kendisi bu sebebi **Feridun Kandemir**'e anlatmıştır. (bkz. **Feridun Kandemir** - Hâtıraları ve Söyleyemedikleriyle **Rauf Orbay**, İstanbul 1965 sh. 45 vd.)

Rauf Bey'in son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını İngilizlerle anlaşarak bilfiil dağıttırmış bulunduğunu daha mufassal bir sûrette öğrenmek isteyenler şu kaynağa da bakabilirler: **Cemil Kutay**, Tarih Konuşuyor, Cilt: 1, sh. 152. Yalnız Fransız meb'usu **Andre Fruburg**'a atfen yapılan bu ifşaat bütün yazılarında **M. Kemal Paşa**'yı tebriye etmek gayretkeşliğinden kurtulamayan **Cemal Kutay** tarafından binbir teville ve bugüne göre tefsir edilerek takdim edilmektedir. Bu adamlar Osmanlı Devleti'ni yıkmayı ve bu iş için ecnebilerle işbirliği etmeyi ne yazık ki, hâlâ vatanseverlik olarak gösterebilmektedirler. Ayrıca bu kararın daha Sivas'ta **M. Kemal Paşa**'nın riyâseti altında kumandanlar ve sâir kimselerden müteşekkil bir grup tarafından alınmış olduğu **Feridun Kandemir**'in **Rauf Orbay**'la mülâkatarını aksettiren adı geçen eserin 45'inci sahifesinde de sarahaten ifade edilmektedir. **Dr. Rıza Nur** sağ olup da okusaydı!..

adam **Mustafa Kemal** ile daimi bir ihtilâfta idiler. Gâliba **Mustafa Kemal** bunların adı söyleniyor, başa geçiyorlar diye bunları çekemiyordu. Hele sonra Ankara'da **Mustafa Kemal**'in birkaç defalar ağzından işittim. Karakol Teşkilâtı'nı hiç çekememiş, bir düziye bu teşkilâtın ve **Kara Vâsıf**'ın aleyhinde söylüyordu. Söylediklerine bakıyordum; ele alacak, sebep diyecek bir şey yoktu. Halbuki Karakol Teşkilâtı çok hizmet etmişti. Bu teşkilât **Kara Vasıf**'ındı. Galiba bu iki adam **Mustafa Kemal**'den bıktılar, ümidsizliğe düştüler,

«– İyisi mi İngilizler'in eline düşüp Malta'ya gitmek evlâdır» dediler. Fakat erkekliğe, vatan hizmetinde bulunanlara yakışmaz. Çalışmaktan bıkmak doğru değildir. Bu bir terk-i vazifedir. Tabiî, bu **Mustafa Kemal**'in ekmeğine yağ sürdü.

Bu darbe üzerine nâzırlardan **Hâzim Bey**, Adliye Nâzın **Celâl** ve diğer bir zat Meclis'e geldiler. Pek perişan ve kederli halde idiler. Fırka odasında bütün mebuslar beraber oturduk. Anlattılar. **Hazim Bey** çocuk gibi ağladı. Diğerleri de hemen o halde idiler. Bu zatların bu hamiyetlerini gözümlü gördüm. Maatteessüf diğerinin adını unutmuşum. Galiba bir aralık Şehreminliği de eden **Ziya Bey** idi. Çok müteessir olduk. Eridik. İşte her şey mahvolmuş manzarası vardı.

Bu vak'a benim dimağımı alt üst etti. Böyle bir darbeyi yiyen Meclis artık meclis değildir. Haysiyeti yoktur. İş göremez. Ortadan kalkmalıdır. Hem de düşündüm. Yarın, öbürgün bu Meclis'e süngü altında bir şey de imzalatmak ihtimali var. Bu meclis'i kapatmalı; büsbütün kapatmak da iyi değil, bir daha intihap yapmak da güç olabilir. Bu halde muvakkat kapatmalı ve mebusları dağıtmalı. Zarurî **Mustafa Kemal**'in pençesi altına gidilecek. Ne yapalım. Vatan her şeye müreccah. Şimdi yapılacak şey şudur: Arkadaşlara müttefikan bir muvakkat sed kararı verdirmeli. Aynı zamanda İngilizler'in bu darbesini de teşrîî bir meclise, hürriyete karşı bir cinâyet göstererek bütün Dünya meclislerinde protesto ve

tazallüm-i hâl göndermeli. İşe başladım. Hemen kimse buna yanaşmıyordu. İşledim. İki gün çalıştım. Hummalı bir gayretle ve durmaksızın uğraştım. Çoğunu ikna ettim. Üçüncü günü muhâlif sade iki kişi kaldı: Biri Trabzon Mebusu **Ali Şükrü** diğeri **Tunalı Hilmi. Hilmi**'yi de kim mebus yapmış bilmem. Bunun kadar âdi, değersiz, ahlâkı zayıf bir adam azdır. Câhil, dalkavuk, sarhoş. Sade biraz nesir ve şiir de yazar. Bunlar da kıymetsiz şeylerdir. İkisi tutturdular:

«– İllâ olmaz, Meclis kapatılamaz.!.»

Esbabını, feci bir âkıbeti izah ediyorum. Hayır, anlamıyorlar. Nihayet Fındıklı'da fırka odasına bütün mebusları topladım. Yeşil çuhalı at nalı bir büyük masa var. Burası eskiden İttihat ve Terakki odası idi. Yalnız **Celâl Arif** korkup savuşmuş, Ankara'ya kaçıvermiş o eksik. Muhsin-i Fâni **Hüseyin Kâzım** ve **Mecdi** reis vekili Onlar işleri idare ediyorlar. Padişaha, sadrazama gidip geliyorlar. Şimdi ben söylüyorum. Galeyana gelmişim. Yeşil masanın üstüne fırladım. Artık oradan söylüyorum. Bu iki kişi hâlâ şiddetle muhalefet ediyorlar. Düşündüm sözle olacak şey değil. **Hilmi**'yi biliyorum, korkak, bir herif. Onu tepelemek lâzım. Hem bu hareketim **Ali Şükrü**'ye de te'sir eder, onu da yumuşatması mümkün. **Hilmi**'ye hitap ettim, rica ettim. Hayır da hayır. Şiddetli bir makamla küfre başlayıp üstüne atladım ve dedim ki:

«– Be herif, bu kadar insan razı. Sen mi kaldın? Seni gebertirim!..» Titredi.

«– Peki, peki! Kabul ettim!.» dedi.

Şimdi **Ali Şükrü** kaldı. O böyle değil, asabî, cebbar, anûd. Böyle bir muâmele onu büsbütün azdırır. Sanki kızan ben değildim. Derhal yumuşak, tatlı dilli bir adam oldum. **Ali Şükrü**'ye yanaştım. Sarıldım. Yüzünü öptüm, yanağını sevdim.

« – Hadi sen de kabul et!» dedim.

O da bu sefer hiç tereddüd etmeyip kabul etti. Eh, ittifak hasıl oldu. Bu iki kişisiz de iş olurda ama bütün Avrupa'ya protesto edeceğiz, ittifakla olması iyi. O gün kaç saattir göbeğim çatladı, anamdan emdiğim süt burnumdan geldi. Sebebi en ziyade bu iki kişidir.

Hemen protestonâmeyi yazdım. Reislere söyledim. İçtimaı açtılar. Kürsüye çıktım; protestonameyi okudum. Bunda hülâsaten;

« – Meclis'e vurulan darbe haksız ve pek fecidir. Süngü altında hürriyet olmaz. Bu sebeple Meclis'i muvakkat ve bilâ müddet tâtil ediyoruz ve bu darbeyi bütün Dünya meclislerinde protesto ve bu vesikamızı tarihe tevdi ediyoruz.» diyordum.

Reis reye koydu. İttifakla kabul edildi. Fransızca yazılıp her tarafa gönderildi. Zabıtnâmelerde aynen mevcuddur. Ben bununla pek büyük bir hizmet gördüğüm fikrindeyim. Çünkü sonra Türkiye'ye Sevr Muâhedesi sunuldu. **Damad Ferid** yeniden hükûmeti eline aldı. Meclis kalsaydı ona zorla tasdik ettirip işi bitirebilirdi. Bununla doğrusu daima iftihar etmekteyim. Bu fikir de, bu iş de, gayret de sırf benimdir.

Artık celse yok; fakat husûsi suretle Meclis'e toplanıp dertleşiyoruz. Şimdi herkesin Anadolu'ya kaçması için propaganda yapıyorum. Sebebi İstanbul'a ekseriyet kalmasın. Bir kısım yavaş yavaş kaçmağa başladı. Ne olursa olsun ben de gideceğim. Fikrimi **İsmail Hakkı Paşa**'ya söyledim. Şiddetle muhâlefet etti; fakat zerre kadar ehemmiyet vermedim.

Bu esnada hükümet telâşta. Düşecek; yerine **Ferid Paşa** gelecek. İstanbul ile Anadolu arası kesik. Birbirinden haberleri yok. **Ali Rıza Paşa** kabinesi cidden hamiyetli kabine. Kaç defa gözümle gördüm. **Mustafa Kemal**, Nutku'nda bunların şiddetle aleyhinde ama baştan aşağı haksız. Bunlar istiyorlar ki; Anadolu ile beraber çalışsınlar. Birbirlerine haber, talimat gelsin, gitsin. Bu husus için Ankara'ya mebuslardan

Son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nın mümtaz mensuplarından Meclis Reis Vekili **Abdülaziz Mecdi Efendi**

bir heyet göndermek istediler. Bunu mebuslar da istiyorlar. Ancak mümkün değil. Evvelâ Padişahı, İngilizleri kandırmak, bunun için de aldatmak lâzım. Kabine erkânı Padişahı ve İngilizleri Anadolu'yu itaata iknâ için bir heyet göndermek lüzumuna iknâ etmişler. Meclis'te mebusların hususi bir içtimaında beni, **Yusuf Kemal**'i, iki de hoca olarak Konya Mebusu **Vehbi** ile Eskişehir Mebusu **Abdullah Azmi** efendileri intihap ettiler. Benim de canıma minnet. Bu sayede Ankara'ya varırım.

Yusuf Kemâl ile âyan dairesinde Âyan Reisi **Tevfik Paşa**'ya gittik. Ankara'ya gideceğimizi söyleyip fikrini sorduk. Bu mübârek ihtiyar söze ve biraz sonra da ağlamaya başladı. Hem ağlıyor, hem söylüyordu.

« – Gidin evlâtlar! Gidin! Devlet, millet gidiyor. Başka çâre kalmadı. Bir ümid varsa Anadolu isyanındadır. Gidin, orada çalışın!» dedi. **Tevfik Paşa**'yı ilk defa görüyordum. Bende kendisine büyük bir hürmet ve muhabbet uyandırdı. **Mustafa Kemal** o on okkalık Nutuk kitabında bu muhterem ihtiyarı da batırıyor. Çok haksız. Biraz insaf ve hayâ lâzımdır.»[29]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, meslek itibariyle asker olmamasına rağmen; Meclis'in fiilen tecâvüze uğrama ihtimaline binâen ateşe ateşle karşılık verecek gizli bir kuvvet teşkil etmiş ve tertibat almış bulunduğunu şöyle anlatmaktadır:

«O sırada **Kara Vâsıf Bey** yanıma gelerek:

« – **Zeki**, muhâfız kumandanına Reis Bey bir emir vermeden gitmiş. Bu nasıl olur?» demesine mukabil, **Kara Vâsıf**'ın elinden tutarak aşağıya indim. Ve bahçeye çıkardım.

«– **Sabri Çavuş**!..» diye seslendim.

Gizli Kalıp Bugüne Kadar Meydana Çıkmayan Bir Sır:

Evet, bugün 62 yaşındayım. Üç kişi arasında sır olarak saklanan ancak bu gizli fedâi çetesini gördüm.

29- **Dr. Rıza Nur** - a.g.e. sh. 432 vd.

Daha Meclis'i Mebusan küşad edilmeden, evvel Fırka Kumandanı **Rüştü Bey** (Paşa) ile Trabzon Alay ve Mevki Kumandanını Erkân-ı Harp Binbaşılarından **Rıza Bey**, pireye kurşun atar takımından seçtikleri onbeş kadar cesur, fedâî askeri her bir ihtimale karşı, başçavuş **Sabri Efendi**'nin kumandasında olmak üzere, üçer-beşer sivil olarak İstanbul'a göndermiş ve onları Meclis Muhâfız Bölüğü'ne kaydettirmişlerdi. Başçavuş **Sabri Efendi** benimle beraber geldi. Bu fedâî çeteye verilen emir, askerlik hususunda Meclis Muhâfız Kumandanı'na merbut olacaklar, fedâilik hususunda yalnız Gümüşhâne Mebusu **Zeki Bey**'in emrine bilâ kayd-u şart itaat edeceklerine Kur'an-ı Kerim üzerine el basarak and ve şart içmişlerdi.

Bu arslan yavruları, diğer arkadaşlarını dahi bu uğura sevkederek, bütün kıta bir kitle-yi ateşpâre haline gelmişlerdi. **Sabri Çavuş** haftada bir defa evime gelerek vaziyetlerini bana haber verirdi.

Ortalık kararmaya başladı, **Sabri Çavuş** bir zaviyeden çıkarak, koşup yanıma geldi, resmî selâm verdikten sonra,

« – Beyefendi, herşey hazır ve tertibat alındı. 2000 kişilik bir kuvvet buradan içeri cebren giremez, buyurun teftiş edin!..» dedi.

Vâsıf Bey hayretle yüzüme bakmaya başladı. Ben de:

« – Gel, sen muktedir bir kumandansın, evvel emirde bunların mevkilerini teftiş et de sonra sana işin iç yüzünü anlatırım!..» dedim.

Sabri Çavuş önümüze düşerek, aldığı mevkileri ve kum torbalarından yaptıkları siperleri, cephâne sandıkları açılmış el bombaları mebzul bir halde etrafta dağıtılmış, her ferd yüzükoyun yere yatarak yalnız düşmanın gireceği mahallere doğru torbalar üzerinde ikişer-üçer parmak mavzer namluları gözüküyordu.

Vâsıf Bey'le her tarafı dolaştık. Gördüğü intizam ve tertibata, bu siperlerin mevkilerine göre **Sabri Çavuş**'un arkasına sıvayarak:

« – Aferin oğlum! Ben de bundan iyisini yapamam! Şimdi inandım ki; burası top ateşine alınmadıktan sonra 2000 kişi giremez!»

Vâsıf Bey düşünceye daldı.

«– **Zeki**, bu askerleri pek harâretli gördüm! Bunlara emir ver, bunlar yalnız toplu bir kuvvetin cebri hücum, ve taaruzları karşısında harekete geçsinler! Yoksa iki-üç münferid ecânibin herhangi bir şekilde içeri girmelerine karşı ateşle mukabele kat'iyyen doğru olmaz! Kaş yapıyorken göz çıkarmış oluruz!..» dedi.

Ben de cevaben,

«– Zaten bu şekilde **Sabri Çavuş**'a tavsiyede bulundum. Sizin yanınızda da tekrar edeyim!..» diyerek, mes'eleyi bir daha izah ettim. Yine beraberce Meclis dâiresinden içeri girerek, doğruca benim odaya geldik. Ve orada mes'elenin başından nihayetine kadar ve kimseye söylememek şartiyle **Kara Vasıf Bey**'e açtım ve anlattım. Dedim ki:

«– Sahil tarafından Fındıklı ucunda süratli üç kayık vardır. Böyle bir hal vukuunda sağ kalanlarınız Üsküdar'a geçerek Karacaahmed Mezarlığı'nda birleşip. Anadolu'ya, anayurda hareket ederler. Böyle bir hal vukuunda bu haberi en son dakikada haykıracağım. Bu tertibattan kimsenin haberi yoktur!..

Tam bu sırada odacı içeri girerek,

«– Beyefendi Meclis Başkomiseri **Münir Bey** geldi, Reis Vekili Beyleri arıyor, Melis'e iki İngiliz polisi ile bir ermeni tercüman gelmiş!..» dedi.

Birinci Reis Vekili **Hüseyin Kâzım Bey**, o gün hiç görünmemişti. **Mecdi Efendi**'yi, **Celâleddin Bey**'in odasında **Vâsıf Bey**'le bulduk ve haber verdik. **Münir Bey**'i çağırttık. Verdiği mâlumatta,

«– Gelen polisler, **Rauf Bey**'le **Kara Vasıf**'ın kendilerine teslimini istiyorlar!..» dedi.

Münir Bey'in verdiği mâlumat, Meclis'i bir anda alt-üst etmişti. Reis ve Birinci Reis Vekili **Hüseyin Kâzım Bey** de ortada olmadığına göre, iş **Abdülaziz Mecdi Bey** üzerine yıkılmıştı.

Mecdi Efendi, hakikaten metin ve seciye sahibi bir zattı. Aşağıya inerek gelenlerle görüştü. Bunlar da, ellerindeki tahriri emirleri göstererek bu iki mebusun kendilerine teslim edilmelerini istediler. **Mecdi Efendi** de,

«– Efendiler!.. Meclis karar vermedikçe, buradan kimseyi teslim edemeyiz!»

Şimdi Mebusları müzakereye dâvet ediyorum. Neticeye kadar beklemeğe mecbursunuz!..» diyerek mevcud arkadaşlar, müzâkere salonuna geçtik.

Bu sırada Trabzon **Mebusu Ali Şükrü Bey**: (Teşvikle Ankara'da **Topal Osman** tarafından boğdurulmak sûretiyle şehid edilen) kürsüye çıkarak, teessüründen hıçkıra hıçkıra beyanatta bulunmağa başladı.

« – Burada bir tek canlı şahıs kalmayıncaya kadar, ölümü göze alıp bir tek arkadaş veremeyiz!..» diye haykırdı.

Ah, ne yazık ki, her millete olduğu, bulunduğu gibi biz de de, korkak ve cebîn adamlar eksik olmadığından kıyıdan, bucaktan «İngiliz Donanması karşımızda duruyor, memleket altüst olur..» Memleketin altı, üstü değil, bu gibi adamlar kısacası o murdar canlarını düşünüyorlardı. O tiynetteki adamlarla, bugünkü muhtekirler arasında seciye ve düşünce itibariyle hiçbir fark yoktur. O devirde de, bu devirde de vatan ve vatanperverlik bunların bâtapû mutasarrıf oldukları imtiyazlardır. Her devrin adamı, her kalıbın uyarı insanlardır.

Vaziyet bu zaaf içerisine düştüğünü görür görmez, hemen

içtima' salonunu terkederek **Sabri Çavuş**'u çağırttım.»[30]

« – Bu karmakarışık sözler, fikirler ve muhavereler esnasında Gümüşhane Mebusu **Zeki Bey**, muhafaza karakolundan iki takım asker elbisesi getirtmiş, **Rauf Bey**'le **Kara Vasıf Bey**'i bir köşeye çekmiş. Bu elbiseleri bu iki zata göstererek, işte size bu iki takım asker elbisesi, rıhtımda bir kayık bekliyor, bunları derhal giyininiz, derhal kayığa bininiz, doğruca Üsküdar'a geçiniz. Yarın da Anadolu'ya gitmenizin esbabını temin ederiz!..» demişti.

Fakat bu teklifi ikisi de reddetmişti.»[31]

Bu iki zatın kaçmayı kabul etmeyerek, teslim olmayı tercih etmeleri üzerine İngilizler'den bu işi cebren ika eyledikleri hususunu tevsikan resmî bir vesika alınmış ve bundan sonra **Dr. Rıza Nur**'un yukarıda zikri geçen «Meclis'in tâtil olması» yolundaki teklifi müzakere ve kabul edilmiştir.

Bu suretle Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin hayatı son bulmuş, İngilizler, Ankara'ya giderse, **M. Kemal**'e rakip olabilecek eşhası birer birer toplayıp Malta Adası'na sürgün etmişlerdir. Saklanabilenler de bulabildikleri imkânlarla kaçıp Anadolu'ya geçmişler ve Ankara'daki ilk Meclis bu sûretle teşekkül edebilmişti.

B- ANADOLU'YA KAÇIŞ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey de İngilizler'in tevkifinden kurtulabilmek için kaçıp saklanmıştı. O'nun bu mâcerası heyecanlı bir roman kadar dikkat çekicidir. **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**;

«Yukarda arzettiğim şekilde Meclis dağılmıştı. Arkadaşların her biri birer sûretle Anadolu yolunu tuttular. Biz

30- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in adı geçen hâtıratından.
31- **Osman ergin - Abdülaziz Mecdi** Tolun, sh. 115

de tedârikatımızı görerek hareket etmek üzere iken, Beşiktaş Merkez Memuru bizzat ikamet ettiğim Pederimin hânesine yatsı vakti gelerek, Sadr-ı Azam **Damad Ferid Paşa** tarafından yarın saat onda dâvet edildiğimi ve kendisinin de beraber gideceğini bildirdi.»[32] diyerek İstanbul'u terkedişine âid fasla başladıktan sonra, bir nevî mevkuf vaziyette **Damad Ferid** Paşa ile neticesiz ve münâkaşalı görüşmesini tafsilâtıyla anlatır. O'nunla az çok anlaşmışken **Zeki Bey**'in eski muhâliflerinden **Ömer Fevzi Bey**'in Sadrazam'ı görmeye gelmesi işi berbad eder. Bu sûretle **Damad Ferid Paşa** diğer bir odada **Ömer Fevzi Bey**'le görüşürken **Zeki Bey**, oradan kaçar. Anadolu Hisarı'nda bir doktor arkadaşının evinde saklanır. Evin hanımı tebdil-i kıyafetle gidip **Zeki Bey**'in Beşiktaş'ta oturan ihtiyar babasına durumu haber verir.

Birkaç gün sonra **Zeki Bey**'in evlerinde misafir kaldığı doktor, kendisinin her tarafta arandığı ve hatta babasının evinin basıldığı haberini getirir. Fakat bu saklanmanın bir sonu olması gerekirdi. Saklanmaktan murad Anadolu'ya geçmekti.

Zeki Bey hâtıratında bundan sonrasını şöyle anlatır:

«Günler böyle devam ettikçe, ben de sıkılmağa başladım. Bir gün bana garabeti olan İstanbul Polis Müdüriyeti Heyet-i Teftişiyye Reisi **Hasan Hicâbî Bey**'e bir mektup yazarak benim bir ecnebî vapuruyla Trabzon'a kaçmamın teminini her neye mütevakkıf ise, icrasını istedim. Ve bu mektubu doktora verdim. Doktor bir tereddüd devresi geçirdikten sonra,

« – **Zeki Bey**, bu adamdan emin misiniz? Sonra bir felâket zuhur etmesin!..» diyerek yüzüme baktı.

« – Aziz doktor, yüzde bir kötü ihtimali olsa, hem sizi ve hem de beni, bile bile felâkete sevk ettirir miyim? Bu hususta hhiçbir endişeniz olmasın, siz bu mektubu yarın postahaneye gidiyorken, yolunuzun üzerinde bulunan (O zaman polis

32- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** – a.g.e. 110

üdüriyeti **Şahin Paşa** Oteli'nde idi) Müdüriyete girerek, en üst katta Heyet-i Teftişiyle Reisi'ne bu mektubu veriniz!..» dedim.

Doktor sabah erkenden gittiği için biz de akşamı tünel kayışı ile çekiyorduk. Neyse 11 vapuru ile doktor geldi. Yukarı çıkar çıkmaz;

« – Aman doktor, hayır haber!..» dedim.

« – Hayır!...» diyerek, Müdüriyete gittiğini, söyledi ve:

«– **Hasan Hicabî Bey**'i görerek mektubunu verdim. Bir-iki defa okuduktan sonra hemen bir kibrit çakarak mektubu kâmilen yaktı. Bana da kahve ısmarlayıp kapıdaki polise 15 dakika için içeri kimseyi bırakmayınız!. diye tembihatta bulunduktan sonra, seni sormağa başladı. Ben de rahatta bulunduğunuzu haber verdim. Zira kâğıdı yakması bana emniyet telkin etmişti. Dedi ki:

« – Bir hafta zarfında **Zeki Bey**'in İstanbul'dan çıkması çok müşküldür. **Zeki Bey** kardeşimden ileridir. Mevkiimi bile O'nun için terke hazırım. Pederleri paşayı da çok iyi tanırım. Üç gün evvel Paşa, Dahiliyye Nâzırı'nı, siz bir meb'usu kaybettiniz diye fena halde tazyik eder. Nâzır da çok şiddetli bir emirle Anadolu'ya geçmişse bile ne gibi vesâitle geçtiğini, burada ise bildirmesini talep eder. Biz de bütün İstanbul Merkezi'ne bildirdiğimiz gibi, vapurla hareket etmediği ve Şimendiferle de gitmediği tahakkuk etmiştir.

Ben, şahsen **Zeki Bey**'in saklandığına emin olduğum için, endişe etmiyordum. Ne de olsa, Heyet-i Teftişiyye reisi bulunuyorum. Belki, siz benden çekinirsiniz. İşte size kartım, dur, arkasına **Zeki Bey**'e hitaben yazayım, size de emniyet gelsin, kart aynen şu mealde idi:

« – Kardeşim **Zeki**, mektubunuzu aldım. Bir hafta zarfında hiçbir tarafa hareketiniz muvafık değildir. Doktor Bey size tafsilât verecektir. Merak etmeyiniz. Hürmetler.»

Doktor, portföyünden çıkardığı kartı bana verdi. Ben okuyunca, doktor bir kibrit yakıp kartı istedi.

Hasan Bey, bana bu ciheti tavsiye etti diyerek kartı alıp yaktı.

Bana da, doktor bey altı gün sonra, bana uğra, ben şimdi yetiştirdiğim merkez memurlarından birine ki, Pendik havalisine şâmildir. Onu çağırıp, **Zeki Bey**'in motorla İzmit'e geçtiği istihbar edilmiştir şeklinde müdüriyete bir rapor verdireceğim. Bunun üzerine takip ve taharriyat durmuş olacak. O vakit ben de size mâlumat vereceğim!..» diyerek beni kapıya kadar teşyi' etti. Ben de, çok emin ve rahat olarak çıktım geldim. Geldim ama, yine ihtiyaten hanemi belli etmemek için, iki vapur değiştirdim. Evvelâ Bebeğe çıktım. Benimle saydım dokuz kişi çıktı. Onlar hemen evlerine doğru yol almağa başladılar. Birer birer takip ettim. Hatta elbiselerinin rengine bile dikkat ettim.

Yirmi dakika sonra ikinci bir vapurla buraya çıktım. O vakit daha ziyade emniyet kesbettim!» Refikası ile ben, gayri ihtiyari gülmeğe başladık.

«– E, doktor ne de olsa, bu hisleri benden kopya ettin!..» diye alaya başladı. Velhasıl, bu minval üzere yedi gün daha bekledim. O akşam doktor geldi. **Hasan Bey**'i ziyâret ettiğini, **Hasan Bey**'in:

«– Şimdi, **Zeki Bey**, mes'elesi unutuldu. İşler tavsadı. Kendisine selâm söyle, kurduğu, düşündüğü bir plân varsa bana bildirsin. Ve benden ne gibi muâvenet istediğini de haber versin!...» dedi. Zaten günlerce birçok plânlar, düşüncelerle uğraştığımdan,

«– Yarın git kendisini gör!..» İtalyan vapurları Trabzon'a hangi gün sefere gidiyor ve rıhtımın neresinden kalkıyor. Evvelâ bu ciheti öğrensin. Ondan sonra da kapısında dâimi nöbetçi bulunan **Polis Tevfik** Efendi ile o nisbette zeki olan bir

polis, vapur hareket edeceği gün Tophâne'nin köşedeki büyük tarihi çeşme köşesinde benim emrime muntazır olsunlar. Ben kordondan bu sûretle geçeceğim. Zira, gerek bizim polis ve gerek Düvel-i Mûtelife polisi vapur biletlerini görmeden ve sıkı teftişten geçirmeden merdivenden yukarı kimseyi bırakmıyorlardı. Zabıtanın sivil olarak Anadolu'ya gitmesine müsaade edilmiyordu.

« – Ben kendime, emniyet müfettişi süsü vererek vapura gireceğim. Muvaffak olduk ne âlâ, olamadım, mukadderat ne ise o olur. Doktorcuğum siz de bana ödünç bir bağul verirsiniz, o gün bu bağul ile siz de İstanbul'a geçerek Kadıköy Vapur İskelesi'nde beklersiniz. Yalnız elinizde kırmızı bir mendil bulunsun, yanınıza gelecek polis, size benim ismimi verdiği vakit demek ki; ben salimen vapura bindim. Polis, kayıkla vapur yanından geçiyor gibi geçerken ben de yukarıdan ipi sarkıtarak hemen çantayı yukarı çekerim. Kayık yoluna devam eder. İşte plânım budur.

Vapura çıktıktan sonra iş kolaydır. Bir kontrol da Kız Kulesi açıklarında vardır ki, ben onu da atlatırım. **Hasan Bey**'e bunları böylece anlat!..» dedim. Doktorla refikası bu işi biraz telikeli buldular. Ya kazara sizi tanıyan bir polis zuhur ederse, veyahud şöyle böyle bir takım nazariyeler yürütmeğe başladılar. Baktım olmıyacak,

«– A biraderler, sizin daha iyi düşündüğünüz bir plân varsa, söyleyiniz onu tatbik edelim. Benim bulduğum bu!..» Doktor, ben daha iyisini buldum. Hem ne tehlikesi ve ne de zahmeti vardır!.»

Nedir doktor?! Burada kalıp neticeye intizar etmek!.. Ellerini çırparak:

« – Ben de böyle düşünüyorum!» Demez mi? Eh tamam artık, teşekkür, bayağı bir lâkırdı hükmüne girmiştir!.»

«– Sizden gördüğüm lütuf ve insaniyeti unutamıyacağım.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in muhterem pederleri:
İBRAHİM LÜTFİ PAŞA

Tabirleri de fazla kaçar değil mi? Şimdi lâtifeyi bırakınız, ben milletin bana tahmil ettiği bir vazife vardır; kendimi inzivaya çekerek ondan nasıl kaçaram, benden bu kadar cebânet düşüklüğü ümit eder misiniz?!»

«– Doktor, çok rica ederim. Yarın **Hasan Hicabî**'yi gör, vapur ne zaman ve nereden kalkacak onları öğrensin. Benim talimatımı da harfi harfine kendisine bildir. Bu mesele burada bitmiştir!»

Ertesi sabah kalktığım vakit, doktoru gitmiş buldum. Akşamı güç belâ ettim. Doktor geldi!

«– Vapur yarın saat ikide Galata Rıhtımı'ndan ve salonun önünden kalkacak Kız Kulesi açığında ikinci kontrol yapılacaktır. **Hasan** kendi polisi ile başka bir polisi de çeşme başına gönderecek. O da vaziyeti biraz tehlikeli buluyor. Bunun için bir hal vukuunda müdahale etmek üzere kendisi rıhtım gazinosunda vapur kalkıncaya kadar bekleyecek. Bana da bavulumu o gazinoya bırak, dedi. İpi de aldım!»

O gece oldukça sükût ve neş'esiz geçti. Sabahtan kalktım. Doktor bağulu askeri ile alarak gitmiş. Bana da bir pusula bırakmış. Pusulayı okudum, «İp el çantasının içindedir. Müfettişlerin böyle bir el çantası olur. Lüzumu varsa çantayı da getirirsin, yoksa avdet edecek polislere verirsin!. Ben **Hasan Bey**'den alırım. Cenab-ı Hak yolunu açık bulundursun kardeşim!»

Kuvvetli bir kanvaltı yaparak, fedâkâr hanıma vedâ ederek, çanta elimde Anadoluhisarı'ndan bir kayığa binerek Bebeğe geçtim. Tramvaya atladım. Tophâne'ye geldiğim vakit Tramvaydan inerek, rıhtıma doğru yollanmamı müteakip, karşımda polis **Tevfik Efendi** ile yanında başka bir polis gördüm. Hemen çantamı **Tevfik Efendi**'ye vererek, kendisine:

«– Ben bu dakika emniyet müfettişiyim, arkam sıra geliniz, şâyet benim girmek istediğim yerlerde ufak bir mümâneata tesâdüf edecek olursam, siz hemen arkamdan ne yapıyorsunuz, emniyet müfettişidir diye elinizle de heriflere işaret verirsiniz. Vaziyet alırsınız. Sakın vazifenizde bir hata

olmasın!..» diye tenbihat verdim ve yürümeğe başladım.

Tam Deniz Yolları Umum Müdüriyeti binasının önüne geldiğim vakit, oradan rıhtıma açılan bir demir parmaklıklı kapı vardır. İçeriden asma kilitle kilitlenmiş, parmaklıklara içeriden herhangi bir vapurdan çıkarılan 5-10 öküz bağlı. Bir rüsûmat muhafaza memuru da geziniyordu. Salondan geçmektense burasını muvafık buldum. Aynı zamanda polislerin de vazifelerini görüp görmiyeceklerini tecrübe edecektim. Kapıya yanaşarak sert bir tavırla memuru çağırdım. Ve kapının açılmasını emrettim. Memur evvelâ bir durakladı.

« – Hadi çabuk ol, be adam!..» diyerek göz ucuyla da arkaya baktım. Polisler açılması için işaret yapıyorlardı. Memur hemen cebinden bir anahtar çıkarıp kapıyı açtı.

« – Nedir bu pislik?!. Nerede buranın beçkileri?! Hamallara denizden üç-beş kova su çektirip burasını temizlet miyorsunuz! Ben size şimdi gösteririm!» arkama dönerek,

«– Alın bu memurun ismini!.» der demez, zaten polisler benim emniyet müfettişi olduğumu haber vermişler, zavallı memurun bacakları titremeğe başladı. Memur,

«– Efendim bu öküzler, kasaplık malıdır. Dört saat evvel geldi. Şimdi mal sahibi gelip çıkaracak. O vakit rıhtım hammalları burasını temizleyecektir. Beni affetmenizi rica ederim!..» diye, o yalvarıyor biz de rıhtıma doğru yürüyoruz. Vapura tam yanaştık, gerek mevki ve gerek güverte yolcularına mahsus iskelenin önünde bizden birer muâvin komiser, ikişer tane polis, ayrıca bir İngiliz bir İtalyan polisi içeri girenlerin bilet ve nüfus kâğıtlarını yegân yegân kontrol edip içeri öyle bırakıyorlardı. Şimdi, son rol burada oynanacaktı.

Arkama hafifçe, hazır ol vaziyeti vererek, polisler bir iki yolcunun vesikalarına bakıyorken, sert bir yürüyüşle iskeleye ayak atarak iki-üç basamak çıkmaya kalmadı, muâvin komiser hemen!

«– Efendi aşağıya in!.. Hüviyetini ve biletini çıkar!..» der demez buna sert bir sûrette,

«– Hüviyetimi arkamdan gelenler sana haber verir. Sen vazifene bak!» deyinceye kadar, polis **Tevfik**, komisere,

«– Ne yapıyorsun?! Emniyet müfettişi!..» kelimesini fısıldar. Muâvin hemen selâm dur vaziyeti alıverir.

«– Beyefendi, bizler için bir emriniz var mıdır?!» der. Cevaben:

«– Evet, çok dikkat ediniz ki, herhangi bir bahâne ile vapur kalkıncaya kadar, harice kimse çıkmayacaktır. Ben lüzum gördüğüm vakit size göndereceğim polisle, İtalyan polisini alarak yanıma gelirsin!..» diye verdiğim emirle arkamda polisler, yukarı çıkmaya başladım. İskeleden gözüm rıhtımın gerisinde, doktorla **Hasan Hicabi**'ye gözüm ilişmesin mi?! Baktım gülüyorlar. Ben istifimi bozmadım, doğruca yukarıya çıktım. Hemen salona girerek üç kahve ısmarladım. Eh, döktüğüm soğuk terlerle bu kahveyi hakketmiştim. Kahveler geldi, içiyorken, beni başka düşünce aldı. Bilet yok, nereye ve nasıl saklanacağım. Garsonu çağırarak kahve paralarını verdim. Polislere, ben gelinceye kadar bir yere ayrılmayınız diye tenbih verdikten sonra salondan aşağıya indim. Her iki ucunda güverte yolcularına gidecek dar koridora dahil olarak oradan çarkçıbaşı, ikincisi vapurun bazı zabitan kamaraları vardı. Onları seyre daldım. Çarkçıbaşının kamarası açıktı. Ufak bir iş odası gözüküyor. Ceketsiz bir adam şarap içiyordu. Kapıya yanaştım, bakmağa başladım. İlk evvel İtalyanca, sonra Rumca, en sonra Türkçe olarak ne istediğimi sordu. Ben de cevaben:

«– Müsaade ederseniz, içeri girip de ne istediğimi söyliyeyim!..» dedim.

«– Buyurun..» diyerek yer gösterdi. Ben otururken, her ihtimale karşı, kapıyı örttüm. O hayretle yüzüme baktı.

Bu adam benim üzerimde iyi bir tesir bırakmıştı. Herçi-

bâdabad, ben buna kaçak olduğumu söyliyeceğim diye karar vererek, dedim ki:

«– Evvelâ, siz çarkçı mısınız?

«– Evet!..» cevabını alarak,

«– O halde, ben Trabzon'a gideceğim. Buradan Trabzon'a birinci mevki bilet kaç kuruştur!» İsmi **Alberto** olan bu adam, hayretle yüzüme bakar,

«– Zannederim 75 liradır. Yoksa acenta sizden fazla para mı aldı. Vapurda komiser vardır, ona haber verelim!»

«– Hayır, benden kimse para almadı. Benim biletim de yoktur. Ufak bir bağulum da şimdi gelecektir!»

Cebimde hazırladığım bir 100 liralığı çıkarıp, bu adama uzattım:

«– İşte biletim budur. Trabzon'a kadar kamaranızda bana bir yer vermenizi rica ediyorum. Ve ben İstanbul Hükümeti'nden kaçıyorum. Beni burada muhafaza ediniz. İngilizler'i görmek istemem!.» dedim.

Herif yerinden kalktı, arkadan bir bardak alarak ona da şarap doldurarak önüme sürdü.

«– Anladım!..» dedi. Sen kemalist zabitsin ha!»

«– Evet!..» dedim.

«– Peki, seni kabul ediyorum. Burada hiç korkma, yalnız vapurumuz Karadeniz Boğazı'ndan çıkıncaya kadar, hiçbir tarafa çıkmayacaksın! İkinci bir kontrol vardır. Seni burada kimse aramaz, diye ayağa kalkıp bir kapı daha açtı. Benim kamaram burası. Sen burada yatar, ben de bu salonda, yemek burada beraber yer, merak yok.»

Mösyö Alberto ile anlaşmıştık. Polislere haber vermek için, hemen bir tayfa göndererek, polisleri salondan çağırtarak onlara vaziyeti anlattım, memnun oldular. Çabuk, çantadaki iple, vapurun deniz tarafından geçecek arkadaşınızdan bağulu alınız, buraya getiriniz dedim. Çarkçıbaşı bunlara, bir tayfa

verdi. Halbuki kayık gelmiş, orada bekliyormuş. İple bağulu alıp getirdiler. Kendilerine vedâ ederek,

«– Doktora ve **Hasan Bey**'e hürmetlerimi bildiriniz. Aynı zamanda **Tevfik Efendi**, sen çıkıyorken dikkat et, Arkadaşın da güverte yolcularına mahsus iskeleden insin!.. Sen çıktığımız yerden in!. Muâvin sual ettiği vakit, aradığımızı bulamadık. Müfettiş öbür iskeleden indi, dersin. Hadi Allah selâmet versin!»

Bunları dahi yolcu ederek iç kamaraya çekilip uzanarak yattım. Vapur haraket etmek üzere idi. Çarkçıbaşı da kamarayı üzerime kitleyip gitti. Pencereye baktım, vapur rıhtımdan ayrılmıştı. Yarım saat sonra vapur yine durdu. Vapurda ikinci bir kontrol başlamıştı. Bu da hemen iki saat kadar devam etti. Sonra gördüm ki; vapur hızlandı. Tam bu sırada bizim kamara kapısı açılarak, **Mösyö Alberto** içeri girdi. Ve bana hitaben,

«– Mösyö **Pinito** başka korku yok!..» diyerek, kontrol heyetinin vapurdan ayrıldığını bildirdi. Bana da, serbest olarak gezebileceğimi ve kamara memuruna da benim misafirim olduğunu haber verdim, dedi.»[33]

Bu sûretle İstanbul'dan kaçan ve diğer mebuslar gibi Ankara'ya gitmek üzere inebolu'ya gelen **Zeki Bey**'in başından burada çirkin ve tatsız hadiseler geçer. Güya yanlışlıkla diğer bir **Zeki Bey**[34] olan Sinop Meb'usu Çerkes **Zeki Bey**'le karıştırılmış imiş. Bunun doğru olmadığı pek çabuk anlaşılmış ve **Zeki Bey** serbest bırakılmıştır.

33- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** a.s.e.

34- Çerkes **Zeki Bey, Sultan Vahideddin** Meşhumun boşamış olduğu bir hanımın erkek kardeşi olup câlib-i dikkat bir şahsiyettir. **Sultan Vahideddin**'le gurbette de beraber olan bu zat hakkında tafsilât için **Dr. Rıza Nur**'un adı geçen hatıratı ile **Târık Mümtaz Göztepe**'nin, **«Sultan Vahiddedin Gurbet Cehenneminde»** isimli eserlere bakılabilir.

C- SİYÂSETİ TERK EDİŞ

Zeki Bey bu sıkıntılı mâceradan sonra İnebolu'dan kurtulup Ankara'ya ulaşınca **M. Kemal Paşa** tarafından hiçbir hüsn-i kabul görmemiştir. Hatta evvelce **Kâzım Karabekir Paşa**'dan yapılmış olan nakiller kendisi hakkında hiç de iyi şeyler düşünülmediğini gösteriyordu. Bunun sebebi ise -şüphesiz- tâ «Erzurum Kongerisi»nden itibaren **M. Kemal**'e karşı belli olan muhalefeti idi:

M. Kemal Paşa'nın şahsî muhaliflerine karşı -ileride pek çok misali müşâhede idelecek olan– amansız takibin ilk muhatabı **Zeki Bey** olmuştur. O derecedeki kendi ayağı ile gelmiş olduğu Ankara'dan - ayrılmasına bile karşı çıkılmış, orada göz hapsinde tutulmak istenmiştir. **Zeki Bey** bu Ankara mâcerasını uzun süren bir mücadele sonunda hitama erdirip Trabzon'a ulaştığında bile hakkındaki takibata devam olunmuştur. Vapurdan iner inmez, Ankara'nın emriyle eşyalarına el konulmuş, bavulu didik didik aranarak Kuva-yı Milliye aleyhine her hangi bir evrakın mevcud olup olmadığı araştırılmıştır.

Bereket versin ki, Trabzon'da kumandan olarak kendisinin yakın arkadaşı **Rüştü Paşa** bulunuyordu. O, gerek **M. Kemal Paşa**'ya ve gerekse zamanın dahiliye vekiline teskin edici telgraflar çekerek **Zeki Bey**'i bu defa ki belâdan da kurtarmıştı.

Bu sûretle memleketi olan Kelkit'e gelip yerleşen **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in uzleti ihtiyar edip siyasete katılmamak husûsundaki kararında sebat etmesi mümkün olmayacaktır. Bunun için önce, kendi yerine bir mahpushâne memuru **Recep Efendi** adında birini kendi tensibile meb'us seçtirmiş olan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** bu sûretle gelişen hadiseleri bizzat şöyle anlatmaktadır:

«– Mahpushâne memuru **Ruşen Efendi** bir iş için mağazama gelmişti. kendisine:

«– **Ruşen Efendi**!.. Seni Büyük Millet Meclisi'ne meb'us olarak göndersek nasıl olur!..» dedim.

Hayretle yüzüme baktı. Ve bu lâkırdımı alay telâkki ederek;

« – Böyle şey mi olur? Hangi mülhakat bana rey verir. Burada dahi kimse vermez! Ve ben oraya giremem!..» demesi üzerine bunu zorla oturttum.

«– **Ruşen Efendi**!. Bu dakikadan itibaren, sen Gümüşhâne Meb'ususun. Hemen memuriyetten istifa eyle! Ben sözümde muvaffak olmadığım dakikadan itibaren, oradan eline geçen cüz'î maaşı benden alacaksın!..» dedim.

«– Mülhakata birer mektup yazarak **Ruşen Efendi**'nin intihabı için müntehib-i sânîler nezdinde teşebbüs olunmasını rica ettim. Ve netice-yi intihapta **Ruşen Efendi** mebus seçilerek Ankara'ya izam edildi. Ve herkes de gülmekten katıldı. Yalnız Trabzon'da münteşir İstikbal Gazetesi bir baş makale ile Liva mebusluk şerefini ihlâl ederek, bir mahpushâne memurunu mebus yaptı. Bu Meclisi hakarettir tarzında iki sütun tutan bir yazı yazmıştı.»

Bu sûretle memketeminin tabii meb'usu olan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, münhal olan makamı bir mahpushâne memuru ile doldurarak kendini siyaset dışına atmış oluyordu. ancak, evvelcede söylemiş olduğumuz üzere bu faal siyâsetten çekiliş pek uzun sürmeyecektir.

III– TBMM İKİNCİ DEVRESİNDE MÜSTAKİL MEB'USLUĞU

A- SEÇİLİŞİ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, daha önce kaçtığı siyâsete ne şartlarla döndüğünü anlatmaya devam ederek diyor ki:

«– Bu minval üzere aradan bir buçuk sene kadar bir zaman geçti. Ankara'da içtima eden Birinci Meclis, devre-yi intihabiyyesi hitam bulduğundan, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin toplanması için verilen emir mûcibince, Belediyede ihzarat başladı.

O zamanki vaziyet, ve seçim kanunu mûcibince Gümüşhâne iki mebus verecekti. Nüfusun yoklamasında üç mebus vermesi tahakkuk etti. Bunlardan birisi, o zaman Maliye Vekili bulunan akrabadan **Hasan Fehmi Ataç**, diğeri de yine **Hasan Fehmi Bey**'in yardım ve delâletiyle Gümüşhane'de mutasarrıf bulunan Gümüşhane'li **Veysel Rıza Bey.**

Evvelce bunların her ikisine de halk tarafından kimse ses çıkarmadı. Lâkin üçüncü olarak Torul Kazası'ndan **Hasan Fehmi Bey**'in vasıtasiyle Ankara'nın gösterdiği **Üçüncüoğulları**'ndan **Asım Bey** girince, gerek Merkez ve gerek mülhakatın diğer kaza ve nâhiyeleri bu tevcihe karşı isyankâr bir ruh taşımaya başladılar. **Asım Bey**, câhil ve görgüsüz bir adamdı. Böyle parlementolara girecek vaziyette değildi. Müntehib-i sânîler bir taraftan intihap ediliyor, bir taraftan da gerek merkez ve gerek mülhakat, kaza ve nâhiyeler heyetler göndererek benim namzetliğimi beklediklerini ve her üç mebusluk için de kimleri arzu edersem, onları intihap edeceklerini bildirdiler.

Ben düşünmeğe mecbur oldum. Bir taraftan, biz bu teşkilâtın esasını kurmuş ve bu uğurda birçok meşakkat ve mezâlime katlanarak ferâgat-ı nefis ile çalıştık. Herkese

mevki hazırladık. Bu vatanî hizmetten mükâfaat beklemezken büyük hakaret gördük, gitmeliyim.

Aynı zamanda halkın gösterdiği bu içten ve candan gelen teveccüh arzularını kırmayı da muvafık görmedim.

Hükümetin bu hususta bütün kavânini çiğneyerek, hiçbir ferdi müstakil olarak meb'us çıkarmıyacağını ve bu yüzden halkın, bâhusus müntehib-i sânîlerin birçok alâm ve tazyike mâruz kalacaklarını göz önüne alarak mülhakattan gelen heyetleri bir araya topladım.

«– Arkadaşlar, siz beni iyi bir yola sevketmiyorsunuz. Ben asabî bir adamım, mebusluğu ise gördüm, içinde bulundum ve anladım. Ben onlarla yürüyemiyeceğim. Başıma yine başka türlü felâketler gelecek, bundan da korkum yok. Korkum yalnız bir şeyden var ki, o da adem-i muvaffakiyetle neticelenecek olur ise, izzeti nefsimin cerîhadar olmasına tahammül edemem. Bu bir, ikincisi ise, sizler pek büyük tahkir ve takibe mâruz kalacaksınız ki; bunu da hiçbir vakit gönlüm arzu etmez.

Sizleri buraya gönderen kaza ve nahiye halkına hürmet ve selâmlarımı lütfen söyliyerek, benim sizlerle görüştüğüm, bu konuşmayı ve ilerde mâruz kalacakları ahvali, hatta benim söylediklerimin yanına fazla fazla ilâveler ederek söylemenizi çok rica ederim. Şâyet bu ahvali de göz önünde bulundurduktan sonra yine benim Mebusluğumu arzu ediyorsanız, bu şekildeki yüksek cesâretinizi ve buna karşı olan bu candan teveccühünüzü hürmetle kabul eder bu canı da o uğurda Millete feda etmeğe her vakit hazırım!..»[35]

Bu sûretle başlayan hareket, halkın her taraftan kendisine çektiği, teşvîk, tebrik ve bağlılık telgrafları ile umumi bir heyecana âmil olunca, mahallî idarecilerin hükümete yaranmak için durumu Ankara'ya telgraflarla rapor etmelerine ve merhumun seçim bölgesine talimatlar yağmasına sebep olmuştu. Maksad ne bahasına olursa olsun O'nun seçilmesini

35- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey – a.g.e.**

önlemekti. Mahallî idarecilerle Ankara arasındaki yazışmalar sonunda alınan bütün tedbirlere rağmen **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in kaahir ekseriyetle seçileceği anlaşılınca devreye **M. Kemal Paşa** girdi. **Zeki Bey**, bu durumu söyle anlatmaktadır:

«– Dâhiliye Vekâleti'nden intihapta cemiyet namzetlerinin kazanıp kazanamıyacağı şifre ile livâdan, kazaların da fikri alınarak beraberce bildirilmeleri sualine karşı, **Zeki Bey** ve rüfekasının kat'iyyetle galebe çalacakları neticesine varılarak Ankara'ya bildirilmesi üzerine, o anda Liva mutasarrıf vekâletine, Jandarma Tabur Kumandanı **Osman Bey**'in Kelkit ve Dorul kaymakamlarının azliyle yerlerine vekâleten Jandarma zabitanının tâyin olduklarına dâir açık telgraflar geldi. Ve aynı zamanda müthehib-i sânilere aşağıdaki **Mustafa Kemal Paşa**'nın telgrafnâmesi aynen yazılı olarak, altında da Gümüşhane Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin resmî mührü, kırmızı mürekkeple basıldığı halde tevzi edilmişti.

Gümüşhâne Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Riyâsetine

Her yerde Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti namzetleri ihraz-ı ekseriyet ettikleri halde, maatteessüf livanızda **Zeki Bey** ve **Celal Bey**'lerin kazancakları anlaşılmıştır. Her neye mütevakkif ise, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti namzetlerinin ihraz-ı ekseriyet etmeleri kat'iyyetle matlup ve mülzemdir.

Gâzi Mustafa Kemal

Bu telgraf üzerine beyan-ı mütalaayı zâid görürüm. Çünkü telgrafnâmedeki verilen emir çok vâzıh, çok sarihtir.

Ertesi gün evimden mağazaya geldiğim vakit, çarşının içerisi askerlerle dolu olduğunu gördüm.

Adamım, mağazayı açtığında, doğruca gidip oturmam üzerine, halktan bazıları:

«– Beyefendi!. Bu tabur, sizin mebusluğunuza mâni olmak için Trabzon'dan buraya geldi.

Mevcûdu yüz kırk kadar var. Çarşıda nümâyiş yaparak her yarım saatte bir aşağı bir yukarı gelip geçiyorlar. Bundan başka bir tabur seyyar jandarma süvari de Erzincan'dan Kelkit Kazası'na geçmiş olduğunu şimdi haber aldık!..» dediler.

İş bu dereceyi buldu. Biz de tedbir-i ihtiyati almağa mecbur olduk.»[36]

Bu şartlar altında seçim kazanmanın herşeyden evvel Cumhuriyet Halk Partisi nâm ve hesabına kullanılan polis ve jandarma engelini aşmaya bağlı bulunduğu muhakkaktı. O, çetin bir mücâdele sonunda bu engeli aşacak ve ikinci B.M.M. ne tek «müstakil, meb'us» sıfatıyla girecektir. Şimdi Merhumun evvelce bahsi geçmiş olan ve henüz neşredilmemiş bulunan hatıratından bu çetin mücadelenin safahatını birlikte okuyalım:

«..... O zaman intihabat (seçimler) vilâyetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün fâsıla ile müntehib-i sâniler rey veriyorlardı. Bugünkü gibi bütün memleket bir anda ve bir günde meb'us seçimi yapılmıyordu.

İlk intihab emri Kelkit Kazası'na verildi.

Süvâri Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini ihâta ederek Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye Dairesini çevirip kendisi de içeri girdi.

Aynı zamanda Jandarma kumandanı, kaymakam vekili, tedbir alarak o da Belediye dairesine dahil oldu. müntehib-i sâniler de tamam olduğundan, Belediye Reisi **Hacı Alâeddin Bey**, merhum ayağa kalkarak:

«– Büyük misafirlerimiz, biz şimdi meb'us ihtihabına başlıyacağımızdan, sizlerin Belediye Dâiresinden lütfen çıkmanızı rica ederiz. Arzu buyrulur ise, yanımızdaki ufak oda da oturunuz!..» demesi üzerine, Süvâri Binbaşısı ile Kay-

36 - a.g.e.

makam Vekili olan jandarma kumandanı:

«– Biz, buraya intihabı yaptırmak için gledik. İntihap bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i sâninin yazdığı veyahud yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez!..» dediler.

Bu açık ve sarih tehdid karşısında Belediye Reisi **Hacı Alâeddin Bey** merhum:

«– Efendiler; bizim elimizdeki intihap Kanunu'nda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dâir maddeler de vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinden niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdare Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de bu eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi, burada bırakamam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor.»

Binbaşı ve Jandarma kumandanı:

«– Biz emir aldık. Müntehib-i sanîler Hükümet'in gösterdiği zevâta reylerini verecek. Vermedikleri takdirde biz verdirteceğiz. Başka münakaşa istemez.» diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine **Hacı Alâaddin Bey:**

«– Madem ki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de Kazâ nâmına Mebus intihabına iştirak etmiyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz.» deyip, bütün müntehib-i sânilerle beraber Belediye Dâiresini terkederek, kasaba içerisine dağılırlar.

Neticenin bu hâli kesbedeceğini hiç de ümid etmiyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar. Binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimât dairesinde **Mustafa Kemal Paşa**'yı aramağa mecbur kalır.

Bir buçuk saat zarfında irtibat temin edilerek, Kelkit Belediye Reisi'nin ve müntehibi-i sânilerin aldığı vaziyet **Mus-**

tafa Kemal Paşa'ya bildirilir. (Bu muhabere Kelkit Telgraf ve Posta Memuru Gümüşhâne'li Müftüzâde, elyevm mütekaid ve berhayât bulunan **İsmail Efendi**'den aynen alınmıştır.)

M. Kemal Paşa: Belediye Reisi'ni telgraf başına çağırmalarını emreder. Reis **Hacı Alâaddin Bey**'i hanesinden çağırırlar. Milyonlarca insana nümûne olarak şekilde medenî cesaretini gösteren bu hamiyetli koca Türk telgraf odasına girerken, **Mustafa Kemal Paşa** karşısındaymış gibi fesini düzeltmiş, ve ceketinin önünü iliklemekle velev gıyabında bile olsa büyüğüne karşı olan bu tâzimini göstermiştir.

Muhabere memuru **Mustafa Kemal Paşa**'ya, Belediye Reisinin hazır bulunduğunu ve aldığı vaziyeti haber vermesi üzerine;

Mustafa Kemal Paşa:

«– Reise selâmlarımı söyleyiniz!..» demiş, Reis de bilmukabele Paşanın ellerinden öptüğünü bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa:

«– Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara rey verecek olursanız, hem sizin hem de memleketiniz hakkında çok iyi olur. Ve siz de, memnun olursunuz. **Zeki Bey**'i biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahâlisine de selâmlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, **Zeki Bey** hakkında hiç merak etmeyiniz!..»

Hacı Alâaddin Bey:

«– Paşam ellerinden öperim. Bu benim elimde değildir. Halk and içmiştir. **Zeki Bey** Umumî Harb'de bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felâketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahâlinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir. Eğer bizi istemiyorsan, birer kağnı, bir de massa'mız vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak **Zeki Beyi** istiyoruz!..»

Mustafa Kemal Paşa:

«– Massa nedir?» diye suâl etmesi üzerine, memur **İsmail Efendi**, arabaya koşulan hayvanatı sürmek için, iki metre uzunluğunda bir değneğin ucuna sokulan bir çiviye massa tâbir edildiğini izâh eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın «Binbaşı ve jandarma kumandanı orda mıdır?» suâline karşı da, munabere memuru:

«– Evet, buradadırlar Paşam!..» cevabını verir.

Mustafa Kemal Paşa onlara hitaben

«– Çekiliniz! Ve intihabı serbest bırakınız. Bu nisbette azimkâr olan bir halka fazla tazyik yapılamaz!..» der.

Bunun üzerine ikindiye yakın müntehib-i sâniler Belediye Dairesinde tekrar içtima' ederek iki rey muhalife karşı bütün reyleri bana verdiler; diğerleri, birçok kimselere dağıtıldı.

Bu hâli haber alan Seyran jandarma kumandanı ve aynı zamanda Kaymakam Vekili, Belediye reisine gidip yalvararak, aman beni tehlikeli bir mevkie düşürmeyiniz. Reyleri şimdiden taksim edelim. Tam ve mutlak ekseriyetini **Zeki Bey**'e diğer reyleri de **Celâl Bey**'e **Hasan Fehmi Bey**'e, **Rıza Bey**'e, **Asım Bey**'e bu dördüne taksim edelim. Reis **Giriftinzâde Mehmed Bey**'i ancak bu şekilde ikna edebilirler. Ve Seyran'da reyler açık yazılarak Reis **Mehmed Bey**'in kontrolünden geçtikten sonra intihap bu şekilde yapılır.

Dorul Kazasına gelince, iki kazanın müntehib-i sânilerine müsavî olan bu daire-i intihâbiyyede Gümüşhâne Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda Vâli vekili olan **Osman Bey**, aşağıdaki telgrafı Dorul Jandarma Kumandanı ve Kaymakam Vekili olan zata çeker:

«Dorul Kaymakam Vekâletine

*İntihap hakkında **Gâzi Mustafa Kemal Paşa** hazretlerinden*

alınan telgrafnâme kazanıza da ta'mimen bildirilmişti. Telgrafnâme münderecatı dikkat nazarınıza alarak, her neye mal olursa olsun, Hükümet namzetlerinin kazandırılması elzemdir.

Vâli Vekili ve Jandarma Kumandanı
Osman»

Güzergâh'ta bulunan bu kasaba en çok nüfus kesâfetine mâlik olup, vürud eden müntehib-i sâniler[37] Belediye dairesinde içtima' ederler. Toplantıya jandarma kumandanı müsellâh (silâhlı) kuvvetlerle girerek yukarıda yazılan telgrafı aynen reis ve müntehib-i sânilere tebliğ ettikten sonra muhalif bir rey verenin canlı olarak buradan çıkamıyacağını da söyler.

Gördün mü Hâkimiyyet-i Milliyyeyi!...

Sengistan (taşlık) ve bütün dağ tepelerinden, orman yaylalarından mürekkep olan bu muhit halkı silâhşör ve aynı zamanda asabî olduklarından o dakika münâzaa başlar.

Zâten müsellâh olarak gelen bu adamlara karşı Jandarma zâbitinin çocukça, çılgınca, ateş emri vermesi üzerine bilmukabele her jandarmaya iki üç tüfenk birden takılarak ve jandarma zabitini de aralarında tüfenk ucuna alarak yavaş yavaş, zâten pek ufak olan kasaba haricine çıkarlar. Ve aynı zamanda dağlık vâdilere saparlar.

Bu kargaşalık arasında ancak onbeş müntehib-i sâni reylerini kullanabilmiştir.

Belediye Heyeti, hemen bir mazbata-i telgrafiyye ile bu ahvâli Dahiliyye Vekili bulunan **Fehti Bey**'e bildirir.

37 - O zaman seçimler «iki dereceli» idi. Bu da şu demektir: Eğer seçilecek olanları seçmenler (müntehipler) bizzat seçerlerse buna «tek dereceli seçim» denir. Yok, eğer seçmenler, bir kısım insanları seçer (bu günkü delege sistemi gibi) bunlar da milletvekillerini seçerse buna «iki dereceli seçim» denilir.

DAHİLİYYE VEKALET-İ CELİLESİNE

Dorul, 21 Temmuz 1339

1999 Tele cevap:

İntihab Kanunu'nun madde-i mahsûsasi mûcibince Livânın muvâfakatiyle kazâmız müntehib-i sânileri 15 Temmuz 1339 tarihinde pazar günü davet edilmiş. Altmış müntehib-i sâniden ellibeşi isbat-ı vücûdla intihaba mübâşeret edileceği sırada, Livâda mutasarrıf vekili bulunan jandarma kumandanından kazamız kaymakam vekili jandarma kumandanına vürud eden telgrafta intihabatın bütün iç yüzünü ve millî hâkimiyetin livâdaki tarz-ı tefsirini mü'şir zîrdeki telgrafnâme üzerine müntehib-i sâniler, müsellah Jandarma kuvvetiyle tehdid ve tazyik edildiklerinden rey vermekten istinkâf ederek dağıldılar. Makam-ı Devletinize vukû bulan müracaatımızla serbesti-i intihâbın icrâsını müş'ir gelen telgrafname-i sâmilerine mevcud kalan otuz müntehib-i sâniden bu vaziyet karşısında ancak onbeş rey alınmış, Kanun mücibince gelmiyenler için sandık üç gün tâ'lik ile kendilerine adam-ı mahsûs gönderilmiş ise, de gelemiyeceklerini bildirmeleri üzerine, müddet-i muayyenesinin mürurunu ile kanun dâiresinden sandık açılarak reyler tasnif edilmiştir.

Bu ahvâle sebebiyet veren liva sâbık mutasarrıfı **Rıza Efendi** *mutasarrıflıktan istifa ettiği halde tam mâ'nâsıyle idareyi yine elinde tutarak, kabiliyet-i intihabiyyesi olmadığı halde Hükümet kuvvetlerini halkın, üzerine musallat ederek cebren rey almak arzusunda bulunmasından ileri gelmiştir.*

Zîrdeki telgrafnâmeyle de tahakkuk edeceğine göre hâkimiyyet-i milliyeye açıktan açığa taarruz eden bu gibi adamları bizi idare eden eller meyanında bulunmayacağına Hükümet-i âdilemizin icraat-ı âdilesinden bekliyerek intihabatımızın

Hükümet tazyikinden, başka her günâ ifsâdattan âri olarak cereyan ettiğini mübeyyin mazbata-i telgrafiyedir.

Dorul Kazası Belediye Heyeti

Telgrafta da bildirildiği üzere sandık üç gün kadar açık olduğu halde, hiçbir müntehib-i sâni celbedilemez. O da bu suretle hitam bulur.

Son intihap, Vilâyet merkezine kaldı. Bu sırada defterdarlık şifresiyle Maliye Vekili **Hasan Fehmi Bey**'den amcama gelen üç telgraf vardır ki, sûretleri bende mevcuddur.»[38]

«.....

Vilâyet Jandarma Kumandanı ve Vali Vekili bulunan **Osman Bey**, bu işin zorla olamıyacağını kestirdiğinden işi hileye döktü.

Bu zamana kadar en çok rey alan ben, Dorul'dan **Celâl Bey** ve **Hasan Fehmi Bey**'lerdi. Mutasarrıf **Rıza Bey**'den yedi rey alacak olursa **Rıza Bey** buna kavuşamıyacaktı.

Müntehib-i sâniler dâvet edilmiş cümlesi de gelmişlerdi. Ertesi gün öğleden evvel intihap yapılacaktı.

Piyade taburu yine merkezde ise de, eskisi gibi nümâyiş yapmıyorlardı.

Ben ikindi vakti mağazayı kapattırarak Eskişehir'deki haneme çıkar çıkmaz, Vâli Vekili müntehib-i sânileri kâmilen toplıyarak Daltaban'daki tevkifhaneye sevkeder. Bu zavallı adamlar neye uğradıklarını bilmezler. Ben de orada yokum!.. Yarım saat sonra, amcam Defterdar **Bekir Bey**, Tevkifhânesinin önünden geçip, Eskişehir'de hânesine gidiyorken, bu köylü müntehib-i sâniler hep birden bağırmaya başlarlar.

«– Bey, biz ne yaptık da bizi tevkif ettiler?» Bunun üzerine amcam bunların yanına giderek, asık bir suratla:

«– Ben sizlerden bu halleri hiç de ümid etmezdim. Siz

38- **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**– a.g.e.

benim yeğenim **Zeki Bey**'e rey vermiyecekmişsiniz. Tabii bu hâl başınıza gelecekti» derdemez; müntehib-i sâniler,

«– Bey, ne diyorsun, sanki biz **Zeki Bey**'e rey vereceğiz diye hapsolunuyoruz.» Konuşuklu, danışıklı bu pazarlık sırasında Jandarma Kumandanı gelerek amcama hitaben:

«– Beyefendi, bunlara sakın aldanma, bunlar **Zeki Bey**'e rey vermiyeceklerdi. Ben haber aldım, onun için tevkif ettim!..» der.

Zavallı, saf halkımız bu düzenbaz oyunun karşısında ne yapacağını şaşırıp kalırlar. Yine Vali Vekili **Osman Bey**:

«– Siz öyle mi iddia ediyorsunuz. Peki ben sizi iki şartla tahliye edeyim. Birincisi bu hareketi yarın kat'iyyen **Zeki Bey**'e bildirmiyeceğinize, ikincisi de **Zeki Bey**'in amcası ve hem de kayınpederi olan Defterdar **Bekir Bey**'le **Zeki Bey**'in büyük amcasıoğlu Belediye Reisi olan **Osman Bey**'e reyleri yazdıracağınıza yemin eder iseniz, buyurun çıkın!..» diyerek bu müntehib-i sânileri yegân yegân tahlif (tek tek yemin ettirir) ederler.

Hiçbir şeyden haberim yok. Ertesi gün dâire-i hükümetin büyük salonunda içtima' eden müntehib-i sânilerin içerisine girerek oturdum. Belediye reisi tarafından müntehib-i sânilerin tamam olduğu bildirilmesi üzerine, Vâli Vekili ve Jandarma Kumandanı'nın orada bulunmasını muvafık görmediğimden çıkmasını talep ettim. **Osman Bey** de salonu terk etti ve insihap başladı.

Baktım ki, okuyup yazma bilen, bilmeyen bütün müntehib-i sâniler reylerini amcamla **Osman Bey**'e yazdırıyorlar.

Evvelâ şüphelendim. Aklıma hiçbir fena fikir gelmedi. Altı kişi kalmıştı, onlar da pusulalarını yazmış ve kendilerinin atamıyacaklarını bildikleri için ayak diretiyorlardı. Bu hal dikkat nazarımı çekti. Yerimden kalkalarak Heyet-i Teftişiyyeye karşı itirazda bulundum:

«– Ne için pusulaları siz yazıyorsunuz? Okuyup yazma bilmeyenlerin neyse, ya okur-yazarlar? Bunda bir maksad vardır. Katiyyen kabul etmiyorum.»

Köşedeki altı kişiye hitap ederek:

«– Siz rey vermediniz mi?»

Cevaben:

«– Reyler elimizdedir, vermedik ve biz yazdık» dediler.

Amcam, bana pür hiddet:

«– Bize de mi itimadın yok!..» diye çıkıştı ise de, cevaben:

«– Size çok itimadım var. Ve benim reye de ihtiyacım yoktur. Merkez isterse bana bir rey dahi vermesin, yine bana kimse kavuşamaz. Rica ederim. Siz de başkasının kâğıtlarını yazamazsınız!..» dedim. Ve o altı reyi yazanlar getirip sandığa attılar. İntihap hitam buldu.

Ârânın tasnifinde bir de ne göreyim! Otuzyedi müntehib-i sâniden Dorul'lu **Celâl Bey** yedi rey almış. Mütebâkisi muntazam surette bana, **Hasan Fehmi Bey**'e, **Rıza Bey**'e verilerek, **Rıza Bey** iki rey fazlasıyla mebus olmuştu.

Bu sahnenin müellifleri de: amcam **Bekir Bey**, memuriyetinden korkuyordu.Ve aynı zamanda Mâliye Vekili **Hasan Bey**'in ısrarı ile büyük birâderi Belediye ve Halk Partisi Reisi **Osman Bey, Rıza Efendi** hakkındaki arzusunu yerine getirmek istiyordu. Bunların maksadı **Celâl Bey**'i düşürmek, yerine **Rıza Bey**'i koymaktı. Her üçünün müştereken kurdukları plânlar bu sûretle de muvaffak olmuştu.»

«Ben müteessir bir sûrette ayrılarak ticârethâneme geldim. Halk ve müntehib-i sâniler beni tebrike geliyorlar. Ben ise:

«– Beni tebrik değil tâziye etmeniz daha muvafık olur, bana söz verdiğiniz halde **Celâl Bey**'e rey vermediniz. Siz sözünüzde durmaz insanlarsınız. Çok kötü bir duruma düştünüz!..» diye bunlara serzenişte bulunmam üzerine:

«– Bey! Müsaade ediniz size vaziyeti bildirelim!..» diyerek

bir gün evvel cereyân eden hâdiseyi anlattılar.

Bu vak'ayı duyar duymaz. Dahiliyye Vekâleti'ne müsta'celen mufassal bir telgrafla Gümüşhâne merkez intihabatında oynanılan oyunu anlatarak gayri kanunî cereyan eden bu intihabın bir an evvel feshini talep ettim.

Aradan iki gün geçmişti ki, Dahiliye Vekili **Fethi Bey**'den aşağıdaki telgrafı aldım:

Gümüşhane Meb'usu Zeki Beyefendi'ye

Memusluğumuzu tebrik ederim. İntihap kanun dairesinde cereyân etmiştir.

Dâhiliye Vekili
Fethi

Bu yüzden kayınpederim olan amcamla bir sene kadar dargın kaldım.

Sonradan alâkadarlardan öğrendiğime göre, benim telgrafım üzerine Dahiliyye Vekâleti, Gümüşhâne'den vaziyeti isti'lâm etmiş. Liva da:

«– Şâyet intihap feshedilecek olursa, bugün için intihabına muvaffak olduğumuz elden çıkar. Bu şekle yanaşılmaması müstercadır» diye şifre telgrafı vermiş. Sonradan Vâli Vekili **Osman Bey** de bana bunu itiraf etmiştir.»[39]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in şu suretle seçiminden sonra mazbatası tasdik edilmiyerek bir hayli uğraştırılmıştır. Kendisi bu durumu şöyle anlatmaktadır:

«Neticede Mazbata Encümeni'nde bulunan **Yusuf Kemal Bey** bana dedi ki: «**Zeki Bey**! Senin işin mazbata işi değil, doğrudan doğruya **Mustafa Kemal Paşa** işidir.

O emir vermedikçe bu mazbata Heyet-i Umûmiyeye sevk edilemez.

«– Ya!... Peki öyle ise, o halde reddine karar verin, Heyet-i

39 - **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** - a.g.e.

Umûmiyyeye sevkediniz!..» dedim. Cevâben:

«– Bunun için de emir almadık!..» demesin mi?... Koca Millet!.. Yüce Hâkimiyyet.!.

Ertesi gün, Mâliye Vekili **İhsan Fehmi Bey**'i görerek vaziyeti anlattım ve sordum.

«– Evet, bu mes'ele böyledir, senin yalnız müstakil olarak bu meclise iştirak etmeni hazmedemiyor!

Bence istifa edip, avdet etmeniz muvâfık olur!

Mamafih bu akşam, içtimaımız vardır. Fırsat bulursam, kendisine açarım!..» dedi. Ben de cevaben:

«– Ben kat'iyyen istifa etmem, edersem, beni buraya gönderen halka hakaret etmiş olurum. O halk ki, benim için bu kadar fedekârlık yapmıştır.

Madem ki, Paşa mutlak âmirdir. Encümene emir versin. Mazbatayı reddetsinler. Heyet-i Umhumiyye de tasvip ve tasdik eder. Ve emin olunuz ki, ben kendimi müdafaa için hakkım olan müdafaayı yapmıyacağım.

Yalnız dört kelime söyliyeceğim:

«Hür dâire-yi intihabiyyenin müstakil ve hür mebusunu Büyük Millet Meclisi hazmedememiştir. Zira ben siparişat-ı teşriiyye değilim!» deyip Meclis'i terkedeceğim.

Bunun başka türlü manâsı var mıdır? Amma, benim bu lâkırdılarımdan Millet Meclisi reisinin arkasında büyük levhada «HÂKİMİYYET BİLÂ KAYD-U ŞART MİLLETİNDİR!..», bu levha canlı bir mahluk değildir ki; yüzü kızarsın! Yapacağım başka bir şey yoktur. Ondan sonra da memleketime gidip hadiseyi halka bildirmektir!..»

Bu levhayı **Feridun Fikri** şöyle okurdu. «Hâk-i meyyit Milletindir!..»

Bunun üzerinden üç gün daha geçmişti ki; Mâliye Vekili **Hasan Bey**'in beni arattırdığını haber verdiler. Gittim, gördüm.

«– **Zeki** Bey! Paşa ile görüştüm. **Zeki**'nin geri dönmesi

daha fena bir tesir bırakacaktır! Varsın müstakil bir mebus yerine, keşki, beş-on tane daha olsaydı. İntihabın serbestisine delâlet ederdi!...» demiş.»[40]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey bu şartlar altında seçildiği «İkinci Büyük Millet Meclisi»nde tabiatıyla istediği gibi faâliyet gösterememiştir. Zira bu meclisin tek «müstakil» meb'usu idi. Ancak yakın tarihimize «İnkılâb Meclisi» olarak geçen bu meclisde pek büyük fırıtanalara sebeb olması önlenememiştir. Bunların en ehemmiyetlesi onun «Hılâfet'in İlgası» sırasındaki çetin mücâdelesidir.

B- HILÂFET MÜDÂFİLİĞİ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Meclis'te.. Hılâfet'in ilgasına tekaddüm eden günlerin havasını şöyle anlatıyor!

«... Günler böyle geçip gidiyordu.

Ben de aklımca Meclisteki ruhî haleti tetkik ediyordum.

Mecliste muhâlefet yoktu ve olamazdı da. İleride olmak ihtimali olsa bile, zamana bağlı idi.

Hükümet'ten gelen herhangi bir kananun lâyihasına muhâlefet, kimin haddine düşmüş! Millet nâmına öyle bir hatayı irtikâba cür'et eden harhangi bir mebus o dakikada afaroz edilir!.

Fırka mevki-i iktidarda kaldığı müddetçe, değil yalnız siyasî hayatında, medenî hukukundan mahrum eşhas gibi idare-yi mâişetini tedârikte çok büyük müşkülâtlara mâruz kalacağı gözüküyordu. (Nitekim başımıza geldi.)

Bunun için Meclis'e gelen bütün levâyih-i kanuniyye (kanun lâyihalarını) bir-iki mebusun ufak-tefek beyanatını müteâkip, eller yukarı, kollar aşağıya, kabul, kabul!.. sedaları arasında bir sinema filimi gibi gelip geçiyordu.

---

40 - a.y.

3. Mart. 1924 Pazartesi, Şer'iyye Vekâleti'nin ilgası, Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekilinin vekâletten ayrılması, Hilâfet'in ilgası ile, Hanedan-ı Saltanatın harice teb'idi.

Bunların hiçbirisi bir encümene havâle edilmeden, doğrudan doğruya Hey'et-i Umumiyyeye sevk ile, müzâkeresine başlandı.

Her iki vekâletin iki dakikada ilgasından evvelce Hilâfet ve Saltanatın yani Umur-i İdare-i Devletin Hilâfet'ten ayrılmış olması münasebetiyle sırf mânevî bir şekilde kalmış olan Halife ve Haneda'nın millî hududlar haricine teb'idi müzâkeresine geçildi.

Mustafa Kemal Paşa da, mebuslar arasında oturmakta idi.

Bu mes'ele hakkında söz alan iki mebus çıktı. Biri ben, diğeri Kastamonu Mebusu, Erkân-ı Harp Miralayı **Albay Halid Bey** idi. (İstiklâl Harbi'nde cepheyi yarıp Yunan Başkumandanını esir eden ve zaferi ordumuza temin eden Dadaylı kahramandır!)

Ben şahsen, Altıyüz seneyi mütecâviz bir hanedanın perişan bir halde millî hududlar haricine atılıp kovulması ve sürülmesini Türk Milleti'nin Ulüvv-i cenaplığıyle kabil-i kıyas görmedim ve bulamadım. Bâhusus bu hanedan Avrupa âile-yi kraliyyeleri gibi Milletlerin kurdukları, başkalarının eyâdi-i gasbından kurtardıkları vatanlarını, kendi ırklarından olmadığı halde büyük gördükleri Kral âilelerinden kendilerine bir kral isteyerek başlarına geçirmiş değillerdi.

Osmanlı Hanedanı bunlarla hiçbir vakit kabil-i kıyas olmayıp, doğrudan doğruya kendi aşiretinin reisi bulunan, Birinci padişah **Osman Bey**, Selçuklar'ın bir beyliğini kabul ederek Domaniç'e yerleşmiş ve Selçuk Hükümetinin inkirazı vukuunda o da diğer Beyler gibi istiklâlini ilân etmiştir.

Ve bunun neticesi olan muazzam Osmanlı İmparatorluğunun ana temellerini atmağa muvaffak olmuştur.

«Bizim ilân edeceğimiz Cumhuriyete onlar mı mâni olacaktı?! O zavallılar ki, nan-u nimetleriyle perverde olup vezirlik, paşalık rütbeleriyle taltif gören ricâl ve zâdegândan bir ferd çıkıp da, Efendiler Hükümet idaresinden bunları afvediniz. Bâri sürüp süründürmeyiniz! Hangi hamiyyetperver ve hangi kabadayı çıktı. Hey gidi Dünya!. Biz ikbal dostuyuz, ikbal!..

Benim nokta-yı nazarım, makârr-ı hükümet yapılan Ankara'nın gözü önünde bir mahallede kendilerine Fer'iyye Sarayları gibi yapılacak iki üç cesim apartman içerisinde yerleştirerek Hükümet-i Cumhuriye'nin nezâreti altında ikametlerine müsaade olunması zükûr-inas evlâtlarının da bizim evlatlarımız gibi resmî mekteplerde tahsil ettirerek, işe yaramıyan aksamını devlet memuriyetlerinde tahsil ve derecelerine göre istihdam edilmesi ve binnetice yarım asır zarfında halka karışıp memlekete daha müfid bir unsur olmuş olurlardı. Osmanlı Hanedanı teessüs ederken zamanında kendilerinden daha büyük ve kudretli hükümdarlar yok muydu? Karahan Oğulları, İsfendiyar Oğulları ve Dülkadir Hanedanı... Bunları, o zamanın Osmanlı Padişahları hatta yurtlarını zabtettikleri halde, kapı dışarı sürüp süründürmediler!. Evlâtlarını, kendilerini taltif ederek istihdam ettiler. Biz de bu ciheti güzelce tatbik edebilirdik. Ben bu nokta-yı nazarı müdafaaya kalkışıyorken, Gâzi'nin sağa sola, vuku bulan işaretleriyle mâiyyet-i seniyyelerinden ilk evvel İstanbul Mebusu **Ali Rıza Bey** karşımıza çıktı. Birinci Harbi Umûmi'de meşhur levâzım Reisi **İsmail Hakkı Paşa**'nın sağ eli olan bu yârigara:

«– Siz saray hafiyyesi ve saraya mensupsunuz!..» demesini müteakip:

«– Bana Saray hafiyyesi ve Saray mensubu diyen bir adamın bunu isbat etmesi icap eder. Aksi takdirde en büyük namassuzdur!..

Zaten vazifesinde hırsızlıkla iştihar etmiştir!..» diye

ağzının payını verdikten sonra (Bu **Ali Rıza** Meclis'te kestor olarak bulunduğu müddetçe yaptığı sûiistimalinden dolayı çıkarılmıştır.)

Mustafa Kemal etrafına bakınarak, arkasında gördüğü Kozan Mebusu Jandarma Zabiti **Ali Saib**'e işarek etmesi üzerine, elleriyle ne yapayım gibi bir işaret vererek,

«– **Zeki Bey, Zeki Bey,** Hanedan bu müdafaanı görseler seni damad yaparlardı!..» diyerek yavan bir hezeyanla salondan çıktı.

Cevaben:

«– Damad-ı şehriyarî olmak, elbette bir şereftir. Burada kalmış olsalar, sizlerden kimseye sıra kalmazdı. Değil damad-ı şehriyarî olmak, fırkanızın edib-i muhteremi **Celâl Nuri Bey,** Saraya soğancıbaşlığına çoktan tâlip çıkmıştı!.» Onun peşine Gâzi, **Topcu İhsan**'a işaret etti. Teşehhüd miktarı Bahriye Vekilliği yapıp, kendisiyle beraber Vekâleti de yıkıp meşhur Havuz-Yavuz Meselesi'yle mahkemeye sevkedilen şahsı mâruf da payını alarak yerine oturması, **Gâzi**'yi büsbütün çileden çıkardı. Yine etrafa işaret vermeğe başladığı sırada, artık tahammül edemiyerek doğrudan doğruya kendisine hitap ettim.

«– Paşa, paşa! Ben ne Hanedan'danım ne de mensubum. Ben bir hakikatı ve kendi görüşümü müdafaa ediyorken, siz boyuna işaret vererek karşıma adam çıkarmak istiyorsunuz. Ben senin gibi, bendegân-ı Hazret-i şehriyarîden değilim! Tard olunduğun halde, Erzurum Kongresi'nde Yâveran-ı Hazret-i Şehriyarî kordonunu kemâl-i fahr-i mübâhatla sinene takarak geldin. Ve bugün de halâ altun imtiyaz madalyasını göğsünde taşıyorsun. Mektepten çıkıyorken sadakat yemini, ben değil, sen yaptın! Kızaracak yüz benim de yüzüm değildir!..» diyerek kürsüyü terkettim. Zira müzâkere çığırından çıkarılmıştı. (Beyanat aynen bu şekilde cereyan etmişti. Maatteessüf zabıt değiştirilerek birçok kelimeler çıkarılmıştır.)

Mustafa Kemal, hiç memul etmediği bir hücûma mâruz kalınca, baygınlık geçirdi. Yâveran hemen odasına naklederek, beş dakika sonra da otomobili ile Çankaya'daki köşklerine naklettiler. Sonradan aldığım bir habere göre:

«– Öldürün!..» demiş.

Kürsüye Adliye Vekili İzmir'li **Seyyit Bey** çıkarak benim ve **Halid Bey**'in isimlerini zikretmek sûretiyle, Hilâfet'in mahiyet-i şer'iyyesi hakkında bir saatten fazla beyanatta bulunarak, bu hususdaki beyânatları kitap halinde tab'ettirilerek Anadolu'nun her tarafına sevkedilmiştir.

Teneffüs odasında sigara içiyorken bir hademe gelerek, Başvekil **İsmet** Paşa'nın odasında beni çağırmakta olduğunu haber verdi. Azamet-i ilâhiyyenin tecelliyatına bakınız ki, senesine varmadan **Seyyit Bey**'in gırtlağına yakın ve dilinin ortasında bir yara açıldı. Ve çok fazla cerahat vermeğe bile değil, yanına, odasına bile giremiyormuş. Her tarafa gitti, çâre bulamadılar. Bir buçuk sene çekerek öldü.

Başvekâlet odasına girdiğim vakit, ayakta ve odanın ortasında yalnız **Halid Paşa**'yı gördüm.

«– Paşa! **İsmet Paşa** beni istemiştir, nerededir?» der demez, **Halid Paşa,**

«– **Zeki Bey,** size yanlış haber vermişler, sizinle ben görüşmek istedim. İçeri buyurunuz!..» dedi. Daha iki adım atar atmaz, kapı birden bire kapanarak, arkasına saklı olan Rize Mebusu **Rauf,** İstanbul Mebusu **Ali Rıza, Topçu İhsan** meydana çıkarak, hemen kapıyı arkadan kilitlediler. Tabii bu hüsnüniyyete delâlet eden bir hadise olmadığı için, her iki elim de ceplerime giderek biri Bramlom, diğeri Simitvesson olarak iki tabancayı çıkarıp köşede zâviye teşkil eden Başvekâlet masasının üzerinden geçmek sûretiyle arkamı duvara dayadım. Bu vaziyeti ümid etmiyen **Halid Paşa,**

«– **Zeki** ne yapıyorsun?» cevabına da,

«– Kendimi müdafaa ediyorum!..» dedim.

Halid Paşa,

«– Biz seni konuşmak üzere buraya davet ettik. Bunlara lüzum yok!»

Cevaben,

«– Paşa, ortada yalnız sen görünüyorken, kapı arkasında saklanan ve aynı zamanda kapıyı arkadan kitleyen sizlerin bu hali göz önünde duruyorken, sizinle ne konuyacağım. Hal ve hareketinizde bir hüsnüniyyet görülmediği için ben de müdâfaa vaziyeti aldım! Şimdi, buyurun, ne görüşmek istiyorsanız söyleyin!..» dedim.

Ali Rıza:

«– Sen bana hırsız dedin!»

Cevaben:

«– Evet dedim, Oradaki müzâkerenin burada bu şekilde münakaşası olmaz!..»

Halid Paşa:

«– Sen arkadaşlara ağır hakarette bulundun!..» demesi üzerine,

«– Paşa, Paşa!.. Meclis'te taarruza uğrayan benim. Bu efendiler bana taarruz etmemiş olsalardı, ben ne diye bunlara hakaret edeceğim. Bir defa bu ciheti düşünseniz kâfidir. Yalnız şuna müteessirim ki, sen belki bu arkadaşlarını yeni tanıyorsun. Halbuki, ben seni İngilizler'in takip ve taharrisine karşı aylarca hanemde misafir ettim. Sonradan da **İsmet Paşa** namına beni tuzağa düşürmek için buraya, bunları bana hakaret ettirmek için mi pusu kurdun?! Zararı yok, azdan az gider, çoktan da çok. Buyurun bakalım!»

Ali Rıza ilerlemek istedi.

«– Yerinden kıpırdama, yoksa ben seni o vaziyete sokarım!..» dedim.

Halid Paşa,

«– Teprenme, bu vurur!..» dedi.

Ali Rıza,

«– Burada bize tarziye versin, ve zabıttan söyledikleri lâkırdıları söylesin. O vakit serbest bırakalım!..» dedi.

Rize'li **Rauf**,

«– Gâzi'ye de ağır hakaret etmiştir. Bunun hesabını isterim!»

« – Cevab:

Gâzi'ye ne şekilde hareket edilmiştir. **Mustafa Kemal** Erzurum Kongresi'ne, tard edildiği halde selâmlık üniforması ile girmişti. Kabul etmedim. Çıktı, **Kâzım Karabekir, Rauf** ve İzmit'li **Süreyya Bey**'ler buna şahiddirler. Bugün dahi göğsünde altun imtiyaz madalyası yok muydu? **Mustafa Kemal**, Yâverâ-ı Hazret-i Şehriyarî'den, yani bendegândan değil miydi?! Mektepten, hepiniz de, askersiniz, çıktığınız vakit, millete ve Padişah'a sadakat yemini yapmadınız mıydı? Bunlarda yalan ve hakaret nerededir!»[41]

Münâkaşa böyle sert ve tehlikeli bir hal almışken kapının hâriçten dövülmeye başlaması ve **Zeki Bey**'in arkadaşlarının gelmesi üzerine mutlak bir tehlike atlatılmış oldu. Daha sonra bütün meb'usluk müddetince devam eden bu tâkip, tazyik ve tehdidlerin sebebi neydi?! Bunu kavramak için Hilâfet'in ilgasına müncer olan hadiseler zincirini birazcık geriye götürmek gerektir:

17 Kasım 1922 tarihinde **Sultan Vahideddin** merhum, kendisine üstüste vâki olan sûikast ihbarlarından tedirgin olarak hiç şüphesiz canı kadar sevdiği vatanından ayrılmak mecbûriyetinde kalmıştı. Bunda, henüz daha İstanbul Kuva-yı Milliyeciler'in eline geçmeden Eski Dahiliye Nâzırı ve Millî Mücâdele aleyhdarı **Ali Kemal Bey**'in Beyoğlu'nda bir berberde traş olmakta iken, güpegündüz derdest edilerek İzmit'e götürülmesi ve orada meşhur Sakallı **Nureddin Paşa** tarafından askerlere linç ettirilmesinin de rolü olmuştur. Ken-

41 - a.g.e.

disine de bu tarz bir muâmeleyi reva görmeleri ihtimali vâriddi. Nitekim **Yahya Kemal Beyatlı**'nın Siyâsî Hatıraları'nda **Nureddin Paşa**'nın **Sultan Vahideddin**'i de aynı **Ali Kemâl Bey** gibi linç ettirmek istediği hususunu, Lozan'a gitmekte bulunan hey'ete verdiği ziyafette bütün bir kalabalığa karşı alenen ifâde ettiği kaydedilmektedir. Hiç şüphesiz bu istikâmetteki şâyia, ihbar ve dedikodular pek çoktu. **Sultan Vahideddin** merhum düşmandan temizlenmiş bulunan vatanda, yeni bir ihtilâf mevzuu olmamak için, bir müddet aradan çekilmeyi uygun görmüştü.

Bunun üzerine TBMM'deki hoca meb'uslar «firar eden halifenin kendisini Hilâfet makamından iskat etmiş bulunduğu» yolundaki bir fetva vererek O'nun yerine **Abdülmecid Efendi**'yi halife seçmişlerdi. **Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin** merhumun veliahdı bulunmakta idi. O'nun yerine geçmeye namzeddi. Üstelik tâ başlangıçtan beri Millî Mücâdele'ye taraftardı. Bu taraftarlığını işgal altındaki İstanbul'un arz ettiği siyâsî nezâkete rîâyet etmeksizin, izhar ve ifâdeden de çekinmemişti. Bu yüzden **Sultan Vahideddin** merhumla arası pek iyi değildi.

Devletimizi yıkmaya karar vermiş olanlar, milletimizi bir kitabın şirâzesi gibi yekvücud hâle getiren Hânedan âzâları ile ilgilenmeyi ve onları kendi fikirlerine çekmeyi ihmal etmemişlerdi. Bilhassa İttihad ve Terakki mensuplarının giriştikleri bu taktik neticesidir ki; bazı şehzâdeler tamamen İttihad ve Terakki hissiyatı ile meşbû idiler. **Abdülmecid Efendi** de, bu tip şehzâdelerden biriydi.

O derecede ki, **Tevfik Fikret**'in topyekün Osmanlı tarihini tahkir eden, meşhûr «Sis» şiirini tablolaştıracak kadar ileri gitmişti.

Sultan Vahideddin merhumun aziz vatanından ayrılışından onbeş-yirmi gün evvel ise, saltanat ilga edilmiş Osmanoğullarına sadece «halîfe» sıfatı bırakılmıştı. Bu kararı da tanımamakta direnen **Sultan Vahideddin** iyi bir fakih bulunduğundan Hilâfetin Saltanatsız meşrû ve muteber ol-

mayacağı görüşünü ileri sürmüştü. Saltanatın ilgâsına –zâhirde– Mütte-fikler'in Lozan'a T.B.M.M. Hükûmeti ile İstanbul Hükümeti'ni de birlikte çağırmış olmaları sebep olmuştu. Saltanat ilgâ-edilince, İstanbul Hükümeti lağvedilmiş oluyor ve bu sûretle güya ikiliğin önüne geçiliyordu!..

Saltanat ilgâ edilirken, bizzat **M. Kemâl Paşa**- burada tafsil edilmesi gerekmeyecek derecede- Hılâfeti müdafaa etmiş ve O'nun muhafaza edileceği beyânında bulunmuştu.

Bu Hılâfet'in göklere çıkarılışı çeşitli kaynakların tetkikinden anlaşıldığına nazaran kendisi içindi. Yani o devrede bizzat halife olmak istiyordu. Fakat Lozan'daki müzâkereler onun Hilâfet mevzuunda tavır değiştirmesine sebep olmuştur.

Hakikaten Lozan müzâkereleri çıkmaza girdiğinde, -umumiyetle iddia edildiğine nazaran- müttefikler başta İngilizler olmak üzere, Hılâfet'in ilgâ edilmesini sulh akdi için şart koşmuşlardı. Bu sırada **M. Kemâl Paşa** İzmir İktisad Kongresi için İzmir'de bulunmaktaydı. Buraya gelirken yollarda Hılâfet'i göklere çıkarmıştı. Şimdi O'nu yerden yere vuruyordu. Zira İngilizler böyle istiyordu.[42]

Ertesi yıl «harb oyunları» münasebetiyle İzmir'de iken, Hılâfet'in ilgasına şahsen karar vermiş olduğunu sarahaten ifade ederek, meşhur nutkunda» «1340 (1923) senesi iptidasında büyük mikyasta bir ordu harp oyunu yapmak takarrur etmişti. Bu harb oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetli 1340 Kânânî Sânî (ocak) iptidâsında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hılâfetin lağvı zamanı geldiğine orada iken hüküm vermiştim!..»[43] demektedir.

İlk olarak mecliste bütçe müzâkereleri esnasında «Hanedan Tahsisatı» ve «Şer'iye» ile «Evkaf» bütçeleri görülüşürken inkilâp devri silâhşörlerinden olup, bilâhare Mos-

42 - Bu muammayı çözmek ve Hılâfet etrafında dönmüş bulunan dolapları kavramak için «Geçmişi ve Geleceği ile Hilâfet» isimli eserimiz, baştanbaşa okunmalıdır.

43 - M. Kemal - Nutuk sh. 511

kova'da esrarengiz bir sûrette ölen **Vasıf Çınar** tertibli olarak Hılâfet'e ve yeni halifeye hücüm ederek «yüksek meclisin tasdik edeceği bütçede Hılâfet'in yeri olmadığı» görüşünü ortaya attı. Bu sûretle **M. Kemâl Paşa**'nın bir ay önce İzmir'de Hilâfetin kaldırılması zamanının geldiği hususundaki şahsi kanaatinin tezâhürleri ortaya çıkmaya başlamış oluyordu. Bütçe müzâkereleri bu iş için uygun bir vesile ittihaz edilmişti.

Nihâyet 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te okuduğu nutukta tekrar bu mes'eleye avded eden **M. Kemâl Paşa** Hılâfet'in lağvı için son işâreti vermiş oluyordu. Gerçi bu konuşmada «hılâfet» lâfzan zikredilmiyordu. Fakat imâ yoluyla bu tarihî müesseye alabildiğine çatılmıştı.

Ertesi gün Halk Partisi Meclis Grupu toplandı. Grupta üç yeni kanun teklifi bir arada müzâkere ve kabul edilmişti.

a- Siirt meb'usu **Halil Hulki Efendi** ve arkadaşlarının teklif ettiği Şeriye Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-yi Umûmiye Vekâletleri'nin kaldırılması,

b- **Vasıf Çınar** ve arkadaşlarının teklif ettiği, tevhid-i tedrisat yani öğretimin birleştirilmesi (medreselerin kaldırılması) kanunu,

c- Urfa meb'usu **Şeyh Saffet Efendi** ile 53 arkadaşının teklif ettiği Hilâfet'in ilgâsı ve hânedânın yurd dışına çıkarılmasına dâir kanun.

Bu sonuncu teklife karşı böyle bir hareketin İslâm Âlemi'ni tesessüre sevk edeceği bundan ancak İngilizler'in memnun kalacağı ve Hilâfet'in Türkiye için lüzumlu bir müessese bulunduğu yolunda itirazlar vâki olmuşsa da, dinlenmemiştir.

Meclis 3 mart 1924 Pazartesi günü **Ali Fethi** (Okyar) **Bey**'in riyâseti altında toplandı. Hilâfet'in kaldırılmasına dair formaliteleri ikmâl etmek üzere müzâkerelere başladı. Şurada Meclis'in yaptığının bir takım formaliteleri yerine getirmekten

ibâret bulunduğu yolundaki mütâleamızda bir mübâlega payı bulunduğu sanılmalıdır.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'den daha önce iktibas eylediğimiz satırlar. Hılâfet'in kaldırılması müzâkereleri de meclis önünde sırf formalitelerin yerine getirilmesinden ibâret bir faaliyet sayılması lâzım gelir. Bu âdeta bir **defin** merâsimi idi. Zira bahsi geçen itirafına nazaran kararı **M. Kemal Paşa** re'sen vermişti.

3 Mart 1924 Pazartesi günü **Fethi Okyar** riyâsetinde toplanan Meclis, Hilâfeti kaldıran ve başta Halife **Abdülmecid Efendi** olmak üzere ki, bu şahıs aynı meclis tarafından halife seçilmişti, Osmanoğullarının bütün fertlerini, damadlar da dahil olduğu halde, vatandaşlıktan iskât eden ve yurd dışına çıkaran şu kanun bir kaç saat içinde müzâkere ve kabul edilmiştir:

Kabul edilen kanun şudur:

HILAFET'İN İLGASINA VE HÂNEDAN-I OSMANÎNİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MEMÂLİKİ HARİCİNE ÇIKARILMASINA DÂİR KANUN

3/Mart/1924
Kanun No: 431

Madde: 1- Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esâsen mündemiç olduğundan Hilâfet Makamı mülgâdır.

Madde: 2- Mahlû Halife, Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hânedanının erkek, kadın bilcümle âzâsı ve damadlar Türkiye Cumhuriyeti memâliki dahilinde ikâmet etmek hakkından ebediyyen memnûdurlar. Bu hânedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler de, Âl-i Osman'dan addedilirler.

Madde: 3- İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun

ilânı tarihinden itibâren âzamî on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecbûrdurlar.

Madde: 4– İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfûdur.

Madde: 5– Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emvâl-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehâkim-i devlete müracaât edebilirler. Bu müddetin mürûrundan sonra hiç bir mahkemeye hakk-ı mürâcaatları yoktur.

Madde: 6– İkinci maddede mezkûr kimselere masârif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsûs ve derece-i servetlerine göre mütefâvit olmak üzere, hükümetçe tensip edilecek mebâliğ itâ olunacaktır.

Madde: 7– İkinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti Arazisi dahilindeki bilcümle emvâl-i gayri menkullerini bir sene zarfında hükümetin malûmât ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayri menkuleyi tasfiye etmedikleri halde, bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde: 8– Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin, Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emvâl-i gayri menkulleri millete intikâl etmiştir.

Madde: 9– Mülgâ Padişahlık sarayları, kasırları ve emâkin ve sâiresi dahilindeki mefruşât, takımlar, tablolar, asâr-ı nefise vesair bil'umûm emvâl-i gayri menkûle millete intikâl etmiştir.

Madde: 10– Emlâk-i hâkaniye nâmı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga padişahlığa âid bilcümle emlâk ve sâbık hazîne-i hümâyun, muhteviyâtlârıyle, birlikle saray ve kasırlar ve mebâni ve arâzi millete intikâl etmiştir.

Madde 11– Millete intikâl eden emvâl-i menkule ve gayri menkulenin tesbît ve muhâfazası için bir nizamnâme tanzim edilecektir.

Madde 12– İşbu, kanun, tarih-i neşrinden itibâren mer'iyül icrâdır.

Madde 13– İşbu kanunun icrâ-yı ahkâmına icrâ vekilleri hey'eti memûrdur.

Bu kanun meclise **Şeyh Saffet Evendi** ile birlikte, **Kılıç Ali, Mazhar Müfid, Yunus Nâdi, Recep Peker, Vasıf Çınar, Çelâl Nuri, Refik Koraltan, Şükrü Kaya, İlyas Sâmi, Ruşen Eşref, Ahmed Ağaoğlu, Tunalı Hilmi, Yahya Gâlip,** ve bunlar gibi bir çok inkılâp silâhşörü tarafından imzalanmış bir esbab-ı mûcibe ile sevkedilmişti.

Aşağıya takdim eylediğimiz bu esbab-ı mucibeyi 53 meb'us imzalamıştı.

RİYÂSET-İ CELİLEYE

Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Makam-ı Hilâfet'in vücudu, Türkiye'yi dahilî, hâricî siyâsetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklâlinde ve hayat-ı milliyesinde müşâreket kabul etmeyen, Türkiye'nin zâhiren ve zımmen bile olsa, ikiliğe tahammülü yoktur.

Asırlardanberi Türk Milleti'nin sebeb-i felâketi ve ennihâye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğunun vasıta-i inkırazı olan Hânedan'ın Hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcûdiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecârib-i mütehammilâne ile kat'iyyen sabit olmuştur. Bu hânedan'ın Türk Milleti ile münâsebettâr olan her vaziyet ve kuvveti, mevcûdiyet-i milliyemiz için mahz-ı tehlikedir. Esasen Hilâfet, emâret, evâil-i İslâm'da hükümet mânâ ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevî ve uhrevî bilcümle vazâif-i müteveccihiyi ifâ ile mükellef olan zaman-ı hazır hükümat-ı İslâmiyesi'nin yanında ayrıca bir Hilâfeti'n sebeb-i mevcûdiyeti yoktur. Hakikat bundan ibârettir. Türk Milleti, selâmeti muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hatt-ı ha-

reket ihtiyar edemez. Terâküm edegelen teşevvüşatın vâzıh ve kat'î bir sûrette halli için mevadd-ı âtiyenin bugün, derakap ve müstâcelen müzâkeresiyle kanûniyet kesbetmesini teklif ederiz.

Teklifin hey'eti umûmiyesi üzerinde açılan müzâkerede ilk olarak **Ekrem Bey** (Rize) söz almış hücûmlarını ta **Fâtih'e** kadar vardırarak teklifin sür'atle ve aynen kabul edilmesini taleb etmişti.

Ondan sonra **Kadirbeyoğlu Zeki bey'in** söz istediği görülmüş, kasden yanına oturan **Recep Peker'in** yarı rica ve yarı tehdid yoluyla O'nu konuşmaktan vazgeçirmeye çalışırken **Zeki Bey'in:**

« – Bırak ben fikirlerimi söylemek istiyorum!» diye bağırdığı işitilmiştir.

Kendinden emin bir sûrette vakûr adımlarla kürsüye doğru ilerleyen **Kadirbeyoğlu Zeki Bey,** Hılâfet'in lehindeki tarihî konuşmasını meclis zabıtlarına geçen şekliyle aynen dikkatlerinize arz ediyoruz: (Evvelce kendisinden yaptığımız nakilde, bu beyanların zapta tahrif edilerek geçirildiği kaydedilmişti.)

«**ZEKİ BEY** (Gümüşhâne) – Muhterem arkadaşlar! Geçen günkü bütçe münâsebetiyle **Vâsıf Bey** biraderimizin pek muhik bir beyânâtları vardı. Bu kürsi-i milletten herkes, her bir sûrette istediklerini, hür fikirlerini, hür kanaatlerini söylemek hakkına mâliktir. (İşitemiyoruz sesleri) Sesimin müsaadesi olmadığı için bu kadar söyliyebiliyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Zongunlak) O. yalnız **Vâsıf Bey'in** söylediği bir hakikat değildir.

ZEKİ BEY (devamla) – Hür bir fikir söylenmiyecek mi? Kezâ **Vâsıf Bey** biraderimiz Fransa'nın 1789 İnkılâb-ı Kebiri'nden bahsederekten, Fransa İnkilâb-ı Kebiri'nden dolayı Fransa'daki Hânedan-ı Kralîn'in idamından ve hudud-i millî haricine atıldığından bahşettiler. Bendeniz yalnız o günkü nokta-i

nazarla bugünkü vaziyeti görmek istiyorum.

Acaba bugün bizim vaziyetimiz dâhilinde biz Cumhuriyeti ilân ettiğimiz vakit, bizim karşımızda Saltanatı isteyen bir kuvvet var mıydı: Geçebilir miydi ve olabilir miydi? Kezâ **Vasıf Bey** birâderimiz umdelerimizden bahsederken, «meb'uslar umde-i esâsiyeler kabul ederek gelmişlerdir ve bu umde-i esâsiyeler dahilinde ifâ-yı vazife etmek bir nâmus borcudur» dedi ki, çok doğru bir şeydir.

RÂGIP BEY (Kütahya) – O umdelerde senin alâkan yoktur.

ZEKİ BEY (devamla) – Ben milletin efrâdındanım, fırkanın değilim. Umdelerden bahsetmeye selâhiyetim vardır. Burası hür bir kürsüdür. Zât-ı âlileri de çıkarsınız burada nokta-i nazarınızı söylersiniz!

Acaba bu umde-i esâsiyeler dahilinde böyle an'anât-ı milliyemizi âni sûrette sarsmak ve yıkmak usulleri de dahil miydi? Bugün memleketin herhangi bir tarafında mesâil-i iktisâdiyyeyi, mesâili-siyâsiyyeyi ve dahiliyeyi ve ziraiyeyi hallettik de, yalnız bu vaziyet içerisinde yapılmak istenen bu mu idi? (Gürültüler) Bendenize öyle geliyor ki; bunun zamanı henüz gelmemiştir ve gelmediğine kaaniyim. (Çoktan geçmiştir sesleri).

RECEP BEY (Kütahya) – Ne vakit gelecek **Zeki Bey**?

ZEKİ BEY (devamla) – Yalnız hey'et-i celilenizin enzâr-ı umûmiyesine arz ederim ki; bizim teşrinisâni tarihli bir kararımız vardır. Orada diyoruz ki, ve umdelerimizle beraber halka ilân ediyoruz ki; bu lâyetegayyerdir.

HÜSEYİN BEY (Elâziz) – Senin karışmağa hakkın yoktur.

REİS – Hatibin sözünü kesmeyin!

ZEKİ BEY (devamla) – Hilâfet Hânedân-ı Âl-i Osman'a âid olup, Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın ilmen

erşed ve eslâh evlâdı intihab olunur. Hey'et-i celilenizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir lâyiha-yı kânuniye var mıdır?

MUSTAFA BEY (Tokat) – O karar ile bunun arasında fark var. Ondan sonra neler oldu haberin var mı? Uyuma!....

ZEKİ BEY (Devamla) – Arkadaşlar! Bendeniz mûtedil liberal ve bununla beraber müdhiş bir İttihad-ı İslâm taraftarıyım (Türkçe söyle sesleri!...) Târihin bu azâmetini kendi milletimde görmek isterim. Benim gâyem budur. Bunun içindir ki; memleketimin siyâset-i dâhiliye ve hâriciyesi nâmına Hılâfet'in ilgâsını kabul ederek, bugünkü vaziyet dâhilinde bu müdhiş kuvveti düşmanların veyahud diğer hükümetlerin kucağına atmayalım.

İHSAN BEY (Cebelibereket)– Kuvvet nereder?

RÂGIB BEY (Kütahya) – Muhâlefetin derecesine en büyük misâl...

ZEKİ BEY (devamla) – Arkadaşlar! Cumhuriyet (gürültüler) bendeniz, ağzımla müdâfaa ediyorum. Sizin de lisânınızla müdâfaa etmeniz lâzımdır. (Hakkın yoktur sesleri). Benim de hakkım vardır. Ben de sizin gibi bir vekilim. Bu kürsi-i millette istediğimi bilâpervâ söylerim. Kimseden korkum yoktur!...

ALİ RIZA BEY (İstanbul – Damad **Ferid**'in dostusun!

ZEKİ BEY (devamla) Levâzımdaki hırsızlardan değilim.

İHSAN BEY (Cebelibereket) – Fakat jurnalcısın!... Damad **Ferid Paşa**'ya jurnal vermiş âdî bir adamsın!

RAHMİ BEY (Trabzon) – Efendim! Mebus âdî adam olmaz, rica ederim.

FUAD BEY (Kırkkilise) – Şahıslardan bahsetmeyiniz ricâ ederim.

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) – Eğer onlar bahsetmemiş olsa idiler, arkadaşlarımın kanâatine hürmet ederdim, fakat edenler

de, benden yüksek bir adam değildirler!... Bunu söylemek mecbûriyetindeyim. Biz, Cumhuriyet, Hâkimeyit-i Milliye ve teceddüd diyoruz. Eğer bunlar halkın arzusu ise –ki olduğuna benim imânım var– bununla beraber, biz öyle zannediyoruz ki; bu esâsat dâiresinde ittifak ettiğimiz takdirde, halkın ihtiyâcât-ı umûmiyesine âid olan bu esâsatı yine halktan veçhe olarak, o veçhe dâiresinde halkın ihtiyâcât-ı umûmiyesini nazar-ı dikkate alarak o veçhe üzerine teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiyesinin bir umde-i esâsiye olarak kabul ettiği esâsât dairesinde hükümete bir veche vererek o sûretle karar vermemiz icab ederdi. Yoksa, biz düşündüklerimizi, kendi arzu ettiklerimizi, doğrudan doğruya halka kabul mu ettireceğiz? Bendeniz, bugünkü vaziyet-i kanuniyemiz ve teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiye-i millete umde-i esâsiye olarak kabul ettirdikleri eşkâl-i muhtelife üzerinde bu hak ve selâhiyetin bugün için bizde mevcûd olmadığını görüyorum. Yâ arâ-yı umûmiyeye mürâcaât yahud, yeniden tecdid-i intihâbât yapılması lâzımdır. (Gürültüler, aşağı! sesleri) Ve bunları bir umde-i esâsiye olarak yeniden millete bildirir, o suretle o teşkilâtı ifâ ederdik. Efendiler! Hergün bir arz ve talep karşısında bulunuyoruz. Bunun mebdeini anladık. Gâyesi nedir? Bunu bize söyleyin!...

ALİ SAİB BEY (Kozan) – Seni damad yapalım. **Zeki Bey**!...

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) – Sen varken bize sıra gelmez. Bunu bugün bir ecnebi diyârına atmaktansa, vaziyyet-i siyâsiyemiz icâbı acaba bu hânedandan yanındaki iki tane sırmalı uşağı ile dört tane adamdan mı, yoksa yine milletin mâiyyetine verdiği sekiz tane askerden mi korkuyoruz? Hâkimiyet dâima milletindir, Meclis-i âlinizindir. Bunu buradan çekip de, Etlik'de bir köşkte oturtturabiliriz. Efendiler, Bugünkü vaziyet karşısında, Hâkimiyet...

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) – Bilâkayd-u şart milletindir!... (Handeler...)

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) – Hâkimiyet bilâkayd-u şart mil-

letin midir? Bilâkayd-u şart Meclis-i Millî'nin midir? Benim kanaatime göre, bugün hâkimiyet bilâ kayd-u şart milletindir. Bunlar bugünden itibâren tavazzuh etmeli ve anlaşılmalıdır. (Meclis'te, milletindir sesleri...)

TALAT BEY (Ardahan) – Yahu! Biz o milletin vekili değil miyiz?

ZEKİ BEY (Gümüşhâne, devamla) – Öyle görüyorum ki; bugün verdiğimiz bir karardan ertesi gün nükûl ediyoruz Efendiler! Bütçe müzâkeresi münâsebetiyle arz etmiştim ki, gerek ricâl-i hükümet ve gerek mümessil-i millet olan hey'et-i celileniz hüküm verdikleri zaman, en ziyâde milletin arzusunu, efkârını düşünerekten ve onlara istinad ederekten hüküm vermek mecbûriyetindedir. Yoksa onların duygularının, hislerinin hâricinde vuku bulan şeyler, hiç bir şeye istinad edemez!...

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) – Bizim hükümetimizde onlar da dahîldir. Hattâ ölenlerin ruhları bile dâhildir.

REİS– Yahya Gâlip Bey, hatibin sözünü kesmeyiniz!

ZEKİ BEY (Gümüşhâne, devamla) Buraya çıkar söylersiniz. Bendeniz görüyorum ki; efendiler! İyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Belki, Hânedanı değil, efendiler bugün kendi memleketimin, şu memleketimin vaziyet-i siyâsiyesini düşünüyorum Ve bunu bu zaman için düşünmüyorum.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) – Biz onu üç dört sene evvel düşündük beyefendi!...

ZEKİ BEY (Gümüşhane) – Tabii siz daha akıllı olduğunuz için, daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen beyefendi bilsin ki; –hangi zâtın söylediğini bilmiyorum– bu inkılâb vücûda geldiği zaman, kendisi belki İstanbul'da bilardo oynarken, biz Erzurum, Trabzon kongrelerinde milletin mevcûdiyetini kurtarmak için ve O'nun hür bir fikirle çalışmasını temin için bütün canımızı feda ederek çalışıyorduk. Beyefendiler! Bunu bana söyleyen efendi, her kimse,

buraya gelsin. Ben kanaatlerimi söylüyorum.

RAGIP BEY (Kütahya) – Hayır efendiler! Böyle değildir. İstanbul'da **Vahideddin**'in Sarayı'na devam ediyordu.

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) devamla- Efendi! Ben, ne Hânedan-ı Al-i Osman'a ve ne de Hânedan-ı Saltanat'a mensûbun ve ne de başkalarının hissiyle hareket eder bir efendiyim. Ben göründüğü gibi hareket eder bir adamım. Ben casus değilim. O lâkırdıyı sana iâde ederim ve reddederim. Ve Saray'a giden nâmussuzdur, onu söyleyenler en büyük nâ-mussuzlardır.

REFİK BEY (Konya) – Efendim! Bu tecâvüzler ilânihâye devam edecek midir? Kürsi-i Millet, hürriyeti bu kadar sûi-istimâle müsâid midir?

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) – Efendiler! Biz Saltanata düşman değiliz, eşhasa düşmanız. Zira bugünkü günde gördüğüm vaziyet şudur: Cumhuriyet devam ettiği halde, Saltanata doğru yürüyor. (Gürültüler).

REİS – Biliyorsunuz ki, **Zeki Bey**, Halk Fırkası'na mensup olmayan yegâne azâdır. Bunun mütalâatını sükûnetle dinlemek mecbûriyetindesiniz. Hiç bir zaman asâbiyet içerisinde bulunmak doğru değildir. Olmayacak bir hal oluyor.

MUSTAFA VASFİ BEY (Tokat) – Reis bey! Saçma sapan söylüyor.

İZZET ULVİ BEY (Karahisar-ı Sâhib-i) - Muhterem arkadaşlar! Dünya'da her şey tekâmüle gidiyor. Mânevî şeylerde de tekâmül vardır. Hükümet denilen müessese de de şüphesiz tekâmül vardır. Hükümet denilen müessese de de şüphesiz tekâmül kanunu câridir. Efendiler! Biz mutlakiyetin kanlı hükümdarlarının idaresi altında, zulmü altında yaşamağa lâyık millet olmadığımızı çoktan ispat ettik. Efendiler. Bugün Dünya'nın en mükemmel olduğunu kabul ettiği Cumhuriyeti ilân ettik. Efendiler, biz hürriyete Cumhuriyete, halkçılığa, milyonlarla insa-nın kanı pahasına nâil olduk. Halâ bu kürside

Hilâfet'in ilgâsına taraftar olmayanlara gördükçe hayret ediyorum. Hayretimden ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Efendiler! Hilâfet diye bir mefhum bir ünvân vardır. Acaba bu nedir? Hepimiz bilirsiniz ki, Hazreti Peygamber'in vefatından sonra gelen Hulefâ-yı Raşidin'e hulefa kelimesinden de anlaşılacağı üzere, Peygamber'in vekili, halifesi olmak üzere halife denilmiştir. (Onlar malûm sesleri) Evet şüphesiz malûmdur. Efendiler! Tarihin safahatına geçecek değilim. Şunu demek istiyorum ki; Hilâfet emâretten, hükümetten ayrı bir şey değildir.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) – O ünvan Yemen'de on milyon Türk yemiştir. Bunu kaydedin.

İZZET ULVİ BEY (Afyon Karahisar) – Eğer biz Cumhuriyeti ilân ettikten sonra böyle bir ünvân mâhiyetinde olan Hilâfet'i bırakacak olursak, bir gün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü tarihte hükümetsiz halife yoktur. «El-Mütevekkil alellah» Mısır Kölemenleri'nin eli altında iken, nihâyet Hilâfet'i başkasına vermekten başka çâre kalmadığını anladı. Eğer iktidârı olsaydı sahtanat kuracaktı. O'nun için şu kanun pek mükemmeldir. Hattâ bunun zamanı bile geçmiştir. Hilâfet'in ilgası Hânedan'ın bilâistisnâ hudud haricine çıkarılması ileride kan dökülmemesi için milletin müsâlemeti namına en âdilâne, şefikâne bir muâmeledir. (Kadınları.. sesleri) Hepsini de, hepsini de!...

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) Arkadaşlar! Gâyetle kısa söyleyeceğim (Kısa söyle sesleri), Yedi yaşında idim (Ooo!.. Gürültüler, ayak patırdıları, alkışlar, handeler..) Arkadaşlar! Gayetle kısa söyleyeceğim ve üç hâtırayı söyleyeceğim. Küşükken okuduğum ezberlediğim, ilmihaldeki bir kaç satırı hatırlıyorum: Allah vardır, Peygamber haktır, O'nun mücizeleri vardır.

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) – Canım bilmediğin şeye ne karışıyorsun?!.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) – Bu mûcizeleri sayarken, o küçük çocuk olan ben, şunu söylüyor idim:

«Peygamberimiz buyurmuştur ki, «Benden otuz sene sonra Hılâfet yoktur ve bitecektir» ve hakikaten otuz sene sonra da bitmiştir. Ve bu da, diyordum. Peygamberimizin mucizesidir. İkinci vak'a arkadaşlar! **Abdülhamid** devrinde mektepde idim. Buhari-i Şerif **İbni Haldun** tarihi yakılacakmış deniliyordu. Onun tercümleri toplanıyormuş. Zira orada Hılâfet'e âid sahih bir hadis varmış. Bunlar **Abdülhamid**'in damarına basıyormuş. Koştum **İbni Haldun** tarihin tercümesinden o Hâdis-i şerifi buldum. Kopye ettim. İstinsah ettim. Yâni arkadaşlar, sizin gençleriniz bu ilmihali okumamıştır. Fakat benim çocukluğumda, hakikaten İslâm'ın bizim gibi küçük çocukları bile vâkıf bulunuyordu. (Bravo!. sesleri) Lâkin zaman geldi. **Abdülhamid** o hakikati, İslâm'ın o hakikatini tahtının altına gömdü ve bütün Dünya'yı sahih bir Hilâfet varmış gibi aldattı ve aldandı. Üçüncüsü arkadaşlar! O hâtırat bu mübârek meclisin bir alenî, bir de hafi celsesinde mukayyeddir. **Zeki Bey** dikkat et! (Handeler) Vay milletimin hatta Muhammed Ümmeti'nin Hılâfet gidiyor diye titreyen Müslümanları!...

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) Hayır hayır öyle şey yok.

TUNALI HİLMİ BEY (Zongunlak) (devamla) Hayır hayır... Güyâ **Zeki Bey**'in kavlince...

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) Öyle bir kavil yoktur.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) – Arkadaşlar, bir gün bundan dört sene evvel bir kürsüden **Zeki Bey** gibi endişeyle söz söyleyen bir arkadaşa karşı bilirsiniz ki – Biraz ara sıra atılırım– şu sıranın arasından yarım cümle fırlattım. Altı ay geçti, alenî celsede O, endişeli bir sözü burada tekrar edince, ben de tekrar ettim. Üçüncü olarak tekrar ediyorum. Arkadaşlar! Hilâfet'in ilgası deniliyor. Arkadaşlar! Ben, Hilâfet'in ilgâsını kabul etmiyorum. Arkadaşlar! Hilâfet ilgâ edilmiyor. Hılâfet'in makamı kaldırılıyor. Halbuki o Hılâfet mevcuddur arka-

daşlar! Hilâfet'de burada imamet de burada... (Bravo, hayır sesleri)

REİS – Efendim müzâkerenin kifâyetine dâir takrirler aldım»

Bundan sonra bu hususdaki takrir okunmuş ve re'ye konularak kabul edilmiştir.

Bu sûretle Hilâfet ilga eden kanunun tümü üzerindeki müzâkereler bitmiş, maddelere geçilmiştir.

İlk olarak söz alan teklif sahibi **Şeyh Saffet Efendi** Hilâfet hakkındaki dinî gerçekleri tahrif ederek teklifinin hiç bir değişikliğe uğratılmadan aynen kabul edilmesi talebinde bulunmuştur.

Bilâhare söz alan kastamonu Mebus'u **Halid Bey** (Akmansü) de **Zeki Bey**'i teyiden teklifin aleyhinde konuşmuştur. Bir zuhul eseri olarak **M. Kemal Paşa**'nın nutkunda ondan «Hilâfetin ilgasına ilk itiraz eden» bir kimse olarak bahsedilmektedir. Halbuki meşhur Yunan Başkumandanı Trikopis'i esir etmiş olmakla şöhret yapmış bulunan **Halid Bey, Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'den sonra yani ikinci itiraz eden şahsiyet olmuştur. Zaten başka da aleyhde konuşan olmamıştır.

Halid Bey'i takiben söz alan inkılâp silâhşörlerinden **Vasıf Çınar**, koruşmasında daha ziyade **Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in** tenkidlerini hedef almış ve şahsiyata kaçmıştır.

Bilâhare söz alan Adliye Vekili **Seyyid Bey**, eskiden bir usul-i fıkıh hocası olması dolayısıyla daha ziyade dinî bir mahiyet taşıyan uzun bir konuşma yaparak kanunun lehinde gerçekleri eğip bükmeye çalışmıştır. Kendisinden sonra konuşan **İsmet Paşa** da O'nu teyid etmekle, verilen kifâyet-i müzâkere takrir-i kabul olunmuş, kaanunun bilhassa ikinci maddesine yapılan itirazlar red olunup oylamaya geçilmiştir. Bu itirazlar hânedana mensup kadınlarla, damatların yurt dışına çıkarılmalarını önlemek istikametindeydi.

Bu sûretle teklif Meclis'e sevk edildiği şekliyle yani hiç bir değişikliğe mâruz kalmadan beş saatlik kısa bir müddet zarfında kabul edilmiştir. İki muhalife mukabil Meclisin ekseriyetiyle kabul edilen bu kanun 1400 yıllık Hilâfet'i tarihe gömüyor ve altı buçuk asırlık hânedanın yurd dışına çıkma mecbûriyetini getiriyordu.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, bu mes'eledeki muhalefetinden dolayı sadece sokakta değil, Meclis'te bile birçok tertiblere mâruz kalmıştır. Bunlardan bir tanesini evvelce bahsi geçen gayri matbu hatıratından alarak dikkatlerinize sunmuştuk:

Şimdi de bir diğerini misal kabilinden yine kendi ağzından nakledelim:

« 8. Nisan. 1340/1924. Bugün, ben hânemdan yalnız çıkıyordum. Oturduğum semt, biraz çok dolambaçlı idi. Dâima arkadaşlarla beraber çıkar ve aynı zamanda dört beş arkadaşla beraber dönerdim. Arkadaşlarım beni yalnız bırakmazlardı. Gümüşhane'den amcam **Ali Fuad Bey**'e acele telgraf vererek Kürtün'den daima benim yanımda bulunacak, hin-i hâcette her fedakârlığa katılacak genç bir adam istedim. Onbeş gün sonra millî kıyafetiyle bu adam Ankara istasyonunda ispat-ı vücûd eder etmez, polisler şüphe üzerine etrafını aldılar. Bu da polisleri yakalıyarak,

«— Bağa bak, bağa, efendiler, ben buranın acemisiyim. Beni Gümüşhâne Mebusu **Zeki Bey**'in evine götüreceksiniz!..» der. bu sefer iş tersine döndü. Polisler,

«— Sen kendin git, ara bulursun!..» derlerse de, **Mehmed**:

«— İlle de siz götüreceksiniz. O sizin vazifenizdir ha!... Ben garibim!..» der. İstasyonda gürültü fazlalaşır. Bunun üzerine koniserlerden biri:

«— Alın bu kaçağı götürün, başımıza bir belâ da bu çıkmasın!..» diye eve gönderir.

Meclis'te, Türk tarihinde, hakikaten tarihî bir gündür.

Memnu' olan müskirat bugün serbest bırakıldı. Âbide-yi ahlâk bir kaanun darbesiyle yıkıldı. Yerine fuhuş ve ahlâksızlık âbidesi alkışlar arasında dikildi.

Bir akşam üzeri Meclis'te gardroptan pardesümü giyerken, cebimde fazlaca bir kabarıklık gördüm. Elimi cebime attım. Sert bir mukavva parçası. Hariçten yokladım, başka bir şey yok. Çıkardım, üzerinde kurşun kalem ile acele yazılmış bir yazıyı gördüm.

«– Biz seni çok severiz. Otomobille çiğneyeceklerdir, Meclis karşısında bekliyen otomobile dikkat, kâğıdı yak!»

Kâğıdı ezerek hânede yakmak üzere cebime koydum. Çıktım. Ankara Palas Oteli, az ilerisinde boş bir makina bekliyordu. Ben kenardan yavaş yavaş yürümeğe başladığım sırada o da harekete geçti. Taş Han önünde **Rüştü Paşa** ile **Fâik Bey**'i gördüm. Mes'eleyi anlattım. Beraberce yürümeğe başladık. Câmii geçtikten sonra, tam dört yol ağzında ben tedârikli bulunarak karşıya geçmek istediğim anda Otomobil var kuvvetiyle üzerime yollandı. Kurtulamıyacağımı anlayınca, birdenbire fırladım. O hızla geçti. İlerde durdu. Bu hususta arkadaşlara da kanaat geldi. Yine yürümeğe başladık. Bu sefer Belediye'nin karşısındaki geçitte dahi bir prova yaptım. Hakikat bütün manasiyla açıklandı. Bilâperva bu makina beni adım adım takip ediyordu. Evin yoluna saptık ki, dar bir yol idi. Bu sefer arkadaşlar benden 30-40 adım geride kaldılar. Şoför onları çiğneyip geçemiyordu.

Ertesi gün öğleden sonra Meclis'e giderken, otomobili tam sokak ağzında bekliyor buldum. Paşa benimle beraberdi. Paşa'ya hitaben, buna bugün bir netice vermek icab ediyor, diyerek, yolu değiştirdim. Otuz adım ben önde, paşa arkada, daha arkada otomobil geliyordu. Bugün hallerin bulunduğu kapının az gerisinde bekliyordu. Ben arkada kapıdan çıkarak yavaş yavaş otomobile yanaşıp kapıyı açar açmaz, içine girdim. Müşterim var diyerek, arkaya dönmesiyle beni görünce

yüzünde kan kalmadı. Tabancayı bunun kafasına dayadım.

«– Çek bakayım Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, emrini vererek aynı vaziyeti idame ettim!..» Daireye yanaşır yanaşmaz, kapıdaki nöbetçi polise,

«– Çabuk bir komiser çağır!..» diye bağırarak otomobilden inmedim. Gelen bir komiser beni tanıdı. Bittabii, bir emir almışlardır. Selâmdan sonra,

«– Ne var beyefendi!..» demesi üzerine,

«– Şoförü indirin ki, ben de ineyim!..» dedim. Şoför indi, beraberce yukarı çıktık.

«– Arayın bu adamı!..» dedim. Aramaya hacet kalmadan, belindeki kemerden sivil polis olduğu anlaşıldı. Emniyet Müdürüne, bunun artık rezâlet olduğunu, yarına kadar sağ kalırsam, bunu Meclis'de alenî olarak açıklayacağımı bildirdim. O sırada paşa da gelmişti.»

«– Ertesi günü, **Mehmed**'in kuşağı arasında bir parabellum saklı olduğu halde on adım arkamdan yürüyerek, beni takip etmek üzere millî kıyafetle Meclis'e götürdüm. Ve sâmiîn sırasındaki kavisin ucunda ahz-ı mevki ettirerek, hademelere de,

«– Buraya başka kimseyi aldırmayın, hergün burada oturacaktır!..» dedim. Bittabi hademeler bunu riyâsete haber verdikleri için, iki gün sonra merhum **Fethi Bey**, beni odasına çağırarak, bu kabalaklı adama yol vererek memlekete iâdesini talep etmişti.

Ben de cevaben:

«– Anladım a, beyefendi! Benim hayatım Meclis içerisinde bile masun değilken, ben adamımı nasıl göndereyim. Halbuki Meclis'ten hariçte vaziyet daha fena olduğu için, beni takip ederek evime götürüp getirmektir!..» dedim. Israrı üzerine, ara yerden birkaç ay zaman geçsin, vaziyeti emin gördüğüm zaman gönderirim!..» diyerek bu şarta muvafakat ettim»[44]

44– **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** - a.g.e.

Bahsi geçen gayri münteşir (yayınlanmamış), hatıratında, bundan sonra «Terakiperver Cumhuriyet Halk Fırkası»nın kuruluşunu **Deli Halid Paşa**'nın Meclis koridorunda katledilişini tafsilâtı ile anlatan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, Meclis'e hakim olan diktatörlük havası ve hurriyetsizliği şöyle ifâde etmektedir:

«– Mecliste boğucu bir hava esiyordu. Hükümet'ten gelen herhangi bir teklife karşı muhâlefet etmek kimsenin haddi değildi. Daha fecii ise, münferiden Mebusanın ekseriyeti, idare ve hükümet aleyhinde oldukları halde, bugün dahi ikisi üçü bir araya geldikleri anda, idare ve Hükümet aleyhinde bir lâkırdı söylemeğe cesaretleri yoktu.

Bazılarından,

Bu nasıl iştir, madem ki; kanaatlarınıza uygun değildir, Fırka'dan çekiliniz. Bu yaptığınız hareket daha kötü ve daha çirkindir. Hiç birinizin, yekdiğerine karşı itimadı yok. bu iki yüzlülükte devam etmek, hiç de onurlu bir hal olmasa gerektir. Anlaşılıyor ki; siz gelecek intihapta mevkilerinizi temin için vicdanî arzunuz hilâfına olarak, bu meslekte devamı kendinize şiar ittihaz etmişsiniz. Herhalde gücenmeyiniz, amma bu hatt-ı harekâtınız değil, milletin vekâletini fuzuli sûrette taşıyacak bir şahsa, en aşağı tabakadaki bir ferde bile yakışmaz bir haldir.

Şimdiye kadar mebuslukla mı geçiniyordunuz? Hiç mi vicdan azabı duymuyorsunuz?! Evet, ben de itiraf ederim, Mebusluğun, onuru, şerefi var. Var amma, siz de bu ciheti vicdanen tasdik ediniz ki, bugünkü ekseriyet fırkası içerisinde kanunun selahiyetleri dahilinde millet kendi hürriyetine ve serbestiyete mâlik olsa, acaba kaç kişi mebus değil de müntahib-i sâni çıkabilirdiniz.

Millet Meclisi, Darü'l aceze vaziyetinde midir?..»[45]

Her ne kadar köleleştirilmiş olsa da bu derecede ağır baskı

45– a.y.

ister istemez bir muhalefet doğurmuş ve bunların «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» doğmuştur.

Ali Şükrü Vak'asının intikamını almak hevesine kapılan **Ziya Hurşid** tarihe «İzmir Sûikasdi» adıyla geçen sûikasde teşebbüs edince **M. Kemal**'e bütün muhaliflerini tepelemek fırsatı doğmuş bu arada **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** de kendini «İstiklâl Mahkemesi»nde bulmuştur. **Zeki Bey**'in en küçük bir ölçüde alâkası olmayan bu bâdireden canını kurtararak berâetinin hikâyesine de kısaca temas edelim.

C- İZMİR SÛİKASDİ

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, İzmir sûkasdi'ne müncer olan hâdiselerin gelişmesini şöyle hulâsa etmektedir:

«3. Mart 1341, **Fethi Bey**, bugün istifasını bildirdi.

Rauf Orbay'ın

«– Niçin istifa ediyorsunuz?» sualine karşı, sükûtla mukabele etti.

İsmet Paşa, tekrar Baş Vekâlet'e gelerek, Meclis'te siyâset-i dahiliyye hakkında kısa bir beyanatta bulunarak şiddet politikasını takip edeceğini bildirdi. Yüz elli itimada karşı, yirmi üç muhâlif, iki müstenkif rey aldı. Akabinde meşhur ve mâruf «Takrir-i Sûkûn» kanununun hemen müzarekesini talep etti.

Bu kanunla Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muz alt-üst oldu. Bütün kuvvet ve kudret Cumhur Reisine verildi. Meclis'te korkuluk kadar bir kuvvet bırakılmadı. Bunun peşine de «İstiklâl Mahkemeleri Kanunu» müzâkere edilerek idam hükmünü Meclis'ten alarak bizzat İstiklâl Mahkemeleri'ne veriyordu. Gökten ne yağdı da yer götürmedi. Artık akıl ve mantığın yer bulamadığı, ihtirasın yüzdüğü bu muhitte kalmak muvafık görülmediğinden Meclis'i zevalî saat 10'da terkettik. Mem-

leket zulüm ile şiddetle değil, adâlet ve ra'fetle idare edilir. Zavallı memleket, zavallı halk, ince nice iktidarların kurban-ı gadri olacaktır.

Memleket acı ve tarihî günler geçiriyordu. Bu kanunlar efkârı umûmiyye üzerinde çok fena bir tesir bıraktı. Evlâd babadan, bana oğlundan ürkmeğe başladı. Merkezi Ankara olmak üzere umum Türkiye'ye şâmil, diğer vilâyât-i şarkiyyeye âid olmak üzere hemen iki İstiklal Mahkemesi teşekkül etti. Ve matbuatın birçoğu birden kapatıldı. Ankara'daki riyâsete **Ali** (Afyon) müddeiumûmiliğe, **Necâti** (İzmir) Azâlar **Kılıç Ali**, (Rize) **Ali, Reşid Gâlip** (Aydın) Şarkta Elaziz merkezi reisi **Hacı Muhiddin**, müddeiumûmî **Süreyya** (Karesi) azalar **Avni Bozöyük, Ali Sâip** (Kozan) **Müfid** (Kırşehir)den teşekkül etti. Terakkiperverler iştirak etmemişlerdir? Bunlardan **Hacı Muhiddin** Elaziz'e giderek oradaki ahvali görür görmez hemen istifa ederek Meclis'e dönmüştür. Yerine **Mazhar Müfid Bey** tâyin edildi. **Neyzen Tevfik**'e Cumhuriyetle istibdadın mukayesesini sormuşlar, o da:

«– Saz yine o saz, teller değişti, yumruk gene o yumruk eller değişti!» demiş.

İstanbul'a geldiğim vakit, İstanbul Terakkiperver Fırkası vilâyet başkanı **Kara Vasıf Bey**'le çok görüştüm. Çok zekî ve dürüst olan bu zat Terakkiperver Fırka'nın Hükümet tarafından çok sıkı bir tarassut altında bulundurulduğunu ve birçok azâlarının emniyet vasıtasiyla tehdid edildiğini bildirdi. Çevaben:

«– **Vâsıf Bey**, umûmi vaziyeti benden daha çok iyi gören bir bilgiye mâlik olduğumuzu iftiharla söyliyebilirim. Biz bu ahval karşısında ne yapabiliriz. Otuz kişilik bir kuvvetin ne nisbette kudreti olabilir. Şu pek açık bir hakikattir ki, Halk Fırkası kendisinden başka bu topraklar üzerinde hiçbir fırkanın yaşamasına tahammül edemiyor. Bir memlekette dört beş fırka ve onlar da Meclis'te kırkar, ve ellişer azâsı bu-

lunmadıkça muvazene temini gayri kabildir.

Bu hükümet fırka ve fırka da hükümet demektir. Her şey kuvvetle yapılıyor. Biz zayıf olduğumuz için rehberimiz vicdanımızla kavanin-i mevzuadır. Onların içerisinde çalışıp çırpınacağız. Başka bir istinadgâhımız yoktur. İstikbalin tarihi bizim için herhalde lekesiz olacaktır!..» dedim.

13. Nisan. Gece Terakkiperver kulüpleri Hükümet tarafından basıldı. Evrak müsâdere edildi.

Fırkaya gidiyorken yolda **Kara Vâsıf Bey**'e tesâdüf ettim.

«— Gazetelerde böyle bir şey gördüm, aslı var mı?..» dedim.

Cevaben:

«— Evet, bastılar, kapadılar ve memlekette cemiyeti inhisar altına aldılar!..» dedi. Üç gün evvel beynimizde cereyan eden mübâhaseyi hatırlayarak güldük. Evet, ağlanacak bir vaziyete güldük, böyle icab ediyor. Hadiseler sinema fiimi gibi yekdiğerini takip ediyor. Bu sefer de bir şapka meselesi çıktı. Hükümetin verdiği hafî bir emirle evvelâ memurlar icbar edildi. Bu hususta henüz bir kanun çıkmamıştı.

Bu sefer Polisle halkı zorla şapka giymeğe ve matbuatın da bu nazariyeye öncü olarak başta, Son Saat Gazetesi'nde **Ethem İzzet**, fes ve kalpak giyenlere lânet okuyup, söğüp saymağa başladılar. Hayretler içinde kalmamak mümkün değil. Meşrutiyetin tekâmülü olan Cumhuriyet devrinde halkın başına, sırtına giyeceği herhangi bir serpuşa müdahele ederek polis tarafından alınıp yırtılmak, doğrudan doğruya hürriyet-i şahsiyeye tecâvüz ve taarruzdan başka ne gibi bir mana ifade edeceğini okuyucularıma bıraktım. Bâhusus ortada böyle bir kanun da yok. Netice böyle bir kanuna da ihtiyaç olmasa gerektir.

Dinî bir taassupla yetişen bir millete karşı, başlıca Rize ve Erzurum gibi yerlerde idare âmirlerinin halka karşı kullandığı taşkın bir siyâset neticesi İstiklal Mahkemeleri vasıtasiyle

birçok mâsumların, kiminin senelerce mahbûsiyetine ve kiminin de idamına ve nef'yine sebebiyet verildi ve hemen moda olduğu üzere buralara irtica damgasıyla isyan töhmeti yapıştırıldı. Erzurum'da işittiğim haber doğru ise, İstiklâl Mahkemesi reisi **Ali Çetinkaya**'ya idare âmirlerinin bu isyanı çok zorlukla bastırdıklarından gururla bahsetmelerine mukabil **Ali Çetinkaya**'ya cevaben,

«– Hangi isyandan bahsediyorsunuz, kendi idaresizliklerinizden bahsetmiş olsaydınız hakikate daha fazla yanaşmış olurdunuz. 30-40 Bin nüfus hem de musallah nüfusu ihtiva eden bir halk sizin dediğiniz gibi isyan etmek değil, teşebbüs etmiş olsa idi, hangi kuvvetle karşı koyacaktınız?! Bu harekâta sebebiyet halk değil, sizin verdiğinize açık bir bedahattir demiş. Rize keza aynı vaziyette.

Burada şu veya bu kimseyi mevzu etmiyeceğim. Hatta çılgın bazı kaymakamlar, Köylü kundura giysin diye, çarıkla kasabaya sokmadılar. Bizim idare âmir ve memurlarımız güya bu milletin içinden doğmuş büyümüş, yetişmiş değil de, İngiltere ve Amerika'dan gelmişler gibi hareket etmeleridir.

Muhterem Meclis azalarının bâhusus ilmiyye kısmının cübbe, şalvar, ya da sarıktan sıyrılarak birden bire frak giymelerine benzer. Ne de yakışmıştı...

Efendiler, beyler ne giyer ise, giysinler. Çamaşır değiştirmekle tiyatro kulislerinde aktörler dakikada binbir türlü kıyafete girmeleriyle ortada değişmiş hayalden başka bir şey yoktur. Efendiler, biz biziz üzerimizdeki kisvenin bir kıymeti yoktur. Yeter ki, kafaların içini değiştirelim, bilgimizi sanâyiimizi yükseltelim. Bizi kurtaracak yalnız odur.»

« Ertesi gün Meclis'e geldiğimiz vakit, arkadaşlardan birisi beni bir tarafa çekerek dün hocalara yaptığın muâmeleyi Gâzi'ye anlattılar. Gâzi de gülerek:

«– Yapar o kâfir!.. Haklı söze ne diyeyim!..» diye kahkaha atmış.

1- Teşrinisâni 1341 / 1925

Gâzi bugün Meclis'te nutkunu okudu. Matbuat hakkında şâyân-ı dikkat beyanatta bulunduktan sonra Avrupa medeniyetini tamamen millete temsil ettireceğini kat'î bir lisanla söylediler.

Eh, bu zaten olmuştu. Kafalar yine bizim kafalar olmak üzere başta şapka frak, simokin, her şey tamam. Sıra hanımlarımıza gelmişti. Onlar ise başlarında saçları çok amma, bizim kafalarımız gibi örümcekli değilmiş. **Hüseyin Rıfat**'ın şu kıt'ası ne kadar acı ise o nisbette hakikattır.

Öyle Hürriyete düşkün ki kadınlar bizde
Hiç bir erkek olamaz onlara yol arkadaşı
Çıkar, at çarşafı, teklifine karşı nitekim
Donu fırlattı G..... açacak yerde başı

İşte efendiler mal meydana çıktı, benzedik, amma neye benzedik? Ayıp değilya ben halâ farkında değilim. Ahlâk, tekme tokat millî hudud haricine atıldı, her şey tamam oldu.

Cenab-ı Hak, hükümete itidal ve halka da basiret versin ne diyelim!..

REİSİ CUMHUR MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA SÛİKAST MES'ELESİ

17 Haziran 1342 Perşembe.

Öğleden sonra Beyoğlu'na çıktım. Şûle Kıraathanesi'nin önünden geçiyorken, camın vurulduğunu gördüm. Baktım ki; **Rüştü Paşa** ile **Sâbit Bey** oturuyorlar. Beni çağırdılar, gittim.

Sağıroğlu Sabit Bey,

«– Vukuattan haberin var mı?» dedi. Cevaben:

«– Ne vukuatı?» dedim.

İzmit Mebusu **Şükrü Bey**'in saat 1.40'ta tevkif edildiğini söyledi. Esbab-ı tevkifin ne olduğunu sual ettim. Onu da bilmediğini söledi.

« – O halde masuniyeti olan bir mebus ne esbaba mebni tevkif edilir!..» edilmesi icab etse bile Meclis'in buna karar vermesi icab eder!..»

Hatta, ben kendisini bir hafta evvel bahçede görmüştüm. Biraz dalgın idi. Sorduğum vakit, çocuğunun hasta olduğunu ifade etmişti dedim.

18 Haziran 1342'de sabah gazetelerini okuyor iken, **Rüştü Paşa**'ya seslendim. (Merhum münâsip bir pansiyon bulamadığı için, buluncaya kadar bende misafir kalıyordu.) Geldi, gazeteyi eline tutuşturdum. İzmir'de Reisi cumhur hazretlerine bir sûikast tertip edilmiş ve fâilleri de yakalanmış. Tebligat bu kadar.»[45]

Kadirbeyoğlu Zeki Bey bundan birkaç gün sonra hiç umulmadık bir sûrette polislerin gece yarısı evine baskın sûretinde girişlerini, bütün husûsi evrakının müsâdere edilişini!.. Ayasofya Polis Merkezine götürülüşünü, orada sandalye üzerinde sabahlayışını 23 Haziran'a kadar burada kalışını, oratan Adliye Sarayı'nın altındaki tevkıfhâneye nakledilişini anlattıktan sonra bu yeni mekânı şu satırlarla tavsif eder:

«Hemen beş metre tul'unda, iki metre arzında ve beş metre irtifa'da olan bu hücre ışık ne ise, kat'iyyen Güneş görmüyor ve girmiyordu. Tavanı muttasıl ufacık bir penceresi vardı. Oradaki karyola üzerine yatağı serdiler. Ben de uzandım. Yarım saat sonra ayak seslerine baktım. Eski Mâliye Nâzırı **Câvit Bey, Rüştü Paşa** (**Rüştü Paşa** benden dört gün sonra tevkif edilmiştir.) Sâbık Nâfia Vekili **Muhtar Bey**, Kars Mebusu **Ömer Bey**, daha mebus olmadığı için

45- a.g.e.

tanımadığım bazı eşhas gelmeğe başladılar.»

Kadirbeyoğlu Zeki Bey, burada geçen günlerini teferruatiyla hikâye ettikten sonra Vilâyet'e celb olunarak istintak edilişini nakletmektedir: Sorulan sualler daha ziyade **Ziya Hurşid**'le **Kara Vâsıf** ve eski Ankara Vâlisi **Abdülkadir**'le alâkalı suallerdi; ve şu minval üzere devam etti.

«.. **Sual:**

«– O halde, ben size söyliyeyim. **Ziya Hurşid**, mebus arkadaşlarınız Gâzi'ye sûikast yapmak için Ankara'da toplandılar, günlerce müzâkere yaptılar. Kararlaştırdılar. Nasıl olur da sizin bundan mâlumatınız olmaz?

Bunun üzerine ben durakladım. Cevâben:

«– Beyefendi, ben Gâzi'yle çalıştım. Bu harekâtın başından nihayetine kadar, fiili sûrette içinde bulundum. Birkaç meselede bâhusus Sivas Kongresi mes'elesinde Gâzi'ye muârız kaldım. Ben vatan uğrunda gönüllü olarak iki defa harbe iştirak ettim. Gümüşhane Kirom ve Ranta taraflarına çeteler çıkardım. Puntosçulara hükümetle bir olunarak karşı koydum. Vatanım için her türlü fedekârlığı yaptım. Bununla iftihar edemem. Zira borcumdur. Yanımızda bulunan Vâli **Süleyman Bey**'le de üç ay kadar kısa bir arkadaşlığımız vardı. Benim Dünya'da bir emelim vardır. Daima onu görmek isterim. O da, kanunun bilâ kayd-u şart seyyânen (eşit olarak) hiçbir tesir altında kalmıyarak hâkim olmasıdır.

Gâzi ölmekle benim elime ne geçecektir! Ben mi Reisi Cumhur olacağım!.. Beyefendi, ben komiteci değilim. Böyle bir fikrin değil tasavvuru, hayali bile hatırımdan geçmemiştir.»[46]

Bu vilâyette ifâde verişler birkaç kere tekerrür etmiş, sonra **Zeki Bey** 1 Temmuz 1926 da İzmir İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilmiştir.

46- a.g.e.

Buradaki günlerini tâfsilâtıyla kaydetmiş olan **Zeki Bey**, bahsi geçen hatıratında İstiklâl Mahkemesi huzurundaki isticvabını da naklettikten sonra:

«– Ey kaarî! (Okuyucu) Bu sualleri ve verilen cevapları okuduğunuz vakit, bilmem ki, siz de hayret duyar mısınız? Evvelâ, mes'ele Gâzi'ye sûikast meselesi ki, bundan kat'iyyen haberdar değilim. Kendi nokta-i nazarıma göre, bu hadise sırf Terakkiperver Fırka'yı hırpalayıp dağıtmak için tertip edilmiş bir plân olduğuna hükmediyorum. Çünkü Terakkiperver Fırka'nın bin türlü müşkülât içerisinde kurulduğu halde, bir sene zarfında muhtelif yerlerde yapılan ferdî intihabatta Halk Fırkası daima kaybetmişti.

Nasıl mebus çıktık, evet, bu bir mes'eledir. Çünkü siparişat-ı teşriiyye değildim. Halk senin için, niye öldü diye, bundan çıkardığı maksad neydi. Bugün şahın da padişahın da, halk gıyabında lehinde, aleyhinde bin türlü lâkırdı söylüyor. Kimsenin ağzı tutulmaz. **Rüştü Paşa**'yı niye misafir ettin?! sorulacak sual midir?

İyi ki, Elazığ İstiklâl Mahkemesi'nde muharrir **Ahmed Emin Bey**'e, dönmeliğinden kinâye, **Ali Sâib**'in kedinin kaç ayağı var diye, sorduğu rezilâne bir sual ile hem halkın nefretini ve hem de mehâkimin mehâbetini ihlâl etmediler. Ona da şükür.

Kendi kendime düşünmeğe başladım. Ya ben çok ahmak bir adamım, hiçbir şeyden haberdar olamadım, veyahud bu dedikleri tertibat var ise, bunlar beni şâyân-ı itimad görmedikleri için, bana mâlumat vermediler. Düşünüyorum, herhalde tarif ettikleri şekilde, bu kadar dallı budaklı bir tertibat ve teşkilât yapılsın da benim haberim olmasın!. Ben bunu anlıyamıyayım. Bugün dahi o hayret içindeyim.

Halbuki Fırka seddedilip (kapatılıp) de Hükümet bütün kuvvetiyle bu darbeyi indirdikten sonra, benim gördüğüm bu adamlar, idâre-yi mâişet derdine düşmüş bütün mübâheseleri

mebusluk müddeti hitam bulur bulmaz Hükümet yine ufak birer bahane ile kendilerini tevkif ederek evlâd ve ayallerinin sürünmesine sebebiyet vereceği mevzuunda idi.» demektedir.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey kendisinin berâeti ile neticelenen muhakemenin son celsesini şöyle anlatıyor:

«13 Temmuz 1926 Salı. Mutad merâsim ile saat dörtte mahkemeye gittik. Sahne altındaki mevkiye giderek oturduk. Saat beş oldu. Heyet-i Hakime henüz gelmemişti. Bu sırada **Sağıroğlu Sabit, Feridun Fikri**'ye diyordu ki,

«– Zannedersem hüküm değişmiş, hepimiz mahkûm olacağız!..» Nefretle baktım.

Saat beşi on geçe Heyet yerlerini aldığından, bizi içeri çağırdılar. Hüküm pek uzun sürdü. Neticede onüç vicâhen, iki de gıyâben idam verildi. Müddeimuminin taleplerini hükkâm değiştirmişti. Müddeiumûmî bazılarının kalebentlikle mahkûmiyetini talep etmişti.

Hükmün tefhimini müteakip çıktık. Doğruca dâirelerimize geldik. Herkes ana ve babasına, akrabalarına telgraf çekerek tebşiratta bulunuyordu. Bazılarımız mevkuf bulunduğu hükümet dairesini terkederek otellere çekildiler. Ben de bu vaziyette halkın içine girmeyi münâsip görmediğimden, yerimde kalmayı tercih ettim. **Bekir Sâmi** ve **Hoca Kâmil Bey**'ler de, bu fikrimi kabul ettiklerinden Dedezâde lokantasında yemek yedikten sonra daireye gelerek oturduk. Bir polis efendi hizmetimize bakmak üzere nöbetçi bırakılmıştı.

Saat 12'ye doğru, el-ayak çekilmişti. Yalnız bazı arabalarla askerlerin sesleri geliyordu. Pencereden baktığımızda sehpaların taşındığını gördük. Bizim için artık uyku, filân yoktu. Saat 2'de herşey bitmişti.

Saat 4'te otomobiller geldi. Hükümet kapısında da bir maslûp (asılmış) olduğunu haber vermeleri üzerine, otomobili

içeri alarak eşyalarımızı koyduk. Polis müdürü de gelmişti. Veda ederek ayrıldık.

14 Temmuz 1926. Alessabah tren ile İzmir'den hareket ettik.

Bandırma'dan Marmara vapuruyla 15 Temmuz 1926'da İstanbul'a muvasalat ederek evlerimize geldik. Ve kurbanlar kesildi. Hey gidi günler. Hakikaten düşenin yâri olmaz derler. Şâirin dediği gibi,

«Kırmasın Senk-i kaza mir'at-ı ikbalin hele!»

Mısraı ne kadar yerinde imiş. Dost ve ahbap sandıklarımızdan hiçbirisi hanemize uğrayıp da, nasılsınız, diye ihtiyacınız var mı dememişlerdir. Herkes ikbalin dostudur.»

Kadirbeyoğlu Zeki Bey hatıratından naklettiğimiz satırlardan da anlaşılacağı üzere Meclisde rahat ve emniyet içinde hareket edemez bir hale gelmişti. Esasen gitgide kuvvetlenen ve memlekete hâkim olan yeni inkılâpçı kadro, onun gibi bir «Hilâfet müdâfii»ni elbette orada barındırmaz ve hatta bir daha seçtirmezdi.

Nitekim bu durumu kavrayan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, tarihe geçen hılâfet hakkındaki müdafaası gibi bir çıkışı bir daha yapmak imkânına mâlik olmadığını anlamış, devre sonunda yeniden adaylığını koymamıştır.

Bu tarihden vefat ettiği 1952 yılına kadar İstanbul'da ticaretle iştigal etmiş ve siyâsete karışmamıştır. Hattâ **M. Kemal Paşa**'nın ölümünden sonra **İsmet Paşa**'nın vaadlerine kanarak yeniden Meclis'e giren ve Meclis başkanı seçilen **Kâzım Karabekir** gibi de hareket etmemiştir. Öyle olduğu halde, sivil polisler kendisini hiç bir zaman rahat bırakmamışlardır. Bir çok kereler araba ile çiğnenerek öldürülmek istenmiş fakat her an kendini tehlikede bilen merhum, hiç bir zaman gâfil yakalanmıyarak mâruz kaldığı tehlikeleri at-

latabilmiştir. Daima eli perdesüsünün cebinde ve tabancasının tetiğinde dolaşırdı.

Şimdi biraz da onun siyâseti terk etmiş olduğu halde ömrümün sonuna kadar nasıl iz'ac edildiğine dâir mâlumat verelim;

D- MÂRUZ KALDIĞI TAKİBAT

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'i bahsi geçen gayr-i münteşir hatıratında meb'usluktan ayrıldıktan sonraki hayatı için diyor ki:

«.....

Herbirimizin peşine de birer sivil memur taktılar. Gittiğimiz geldiğimiz, oturduğumuz günü gününe, saati saatine tesbit ediliyordu. 1927 senesi nihayetlerine doğru, yani devrenin hitamında pılıyı pırtıyı toplıyarak İstanbul'a döndük.»

Üçüncü devre-yi intihabiyyede tabiatiyle bizleri namzed gösterecek değildiler. Her tarafta gösterilen namzetler, bılâ kayd u şart mebus olarak tayin edildiler.

Bari yakamızı bıraksalar, hayır o da yok. Evim Katırcıoğlu Hanı'nın yukarısında, Yeşildirek Polis Karakoluna muttasıl bulunuyordu. Sokak kapısının tam karşısındaki hanın kapısı içinde daima iki sivil memur kapımızı kontrol altında bulundurmakta, ben sokağa çıktığım vakit biri beni takip eder, diğeri haneye girip çıkanlara nezâret ederdi. Hal bu minval üzere devam etmekte iken, yeniden iş hayatına katılmak mecburiyeti hasıl oldu. Memleketim olan Gümüşhane'ye gitmek üzere vapura bindim. Telgraflar benden evvel bütün iskelelere ve Trabzon'a yetiştirilmişti. Vapur Samsun'a demırlediği vakit, vapura çıkan bir muavin komiser yanıma yaklaşarak,

«– Efendi! Afvedersin, bu inen yolcular, geziciler içerisinde sâbık Gümüşhane Mebusu var mıdır?» diye sormasın mı?

«– Hayır, vapurdadır, ama çıkmadı» dedim. Trabzon da aldığım malûmat da bunu teyid ediyordu. Memleketimde bir hafta kaldıktan sonra bir miktar yağ tedarik edip, İstanbul'a sevketmek üzere Kars'a gitmeğe karar verdim. Erzurum'a muvâsalatımda otele iner inmez Vâli **Feyzi Daldal**'ın bir polis göndererek, beni akşam yemeğine davet etmesi hayretimi mûcip oldu. Eskiden kendisiyle hukukumuz vardır. Gittim görüştük.

«– Bak nasıl geldiğinizi haber aldık» diyerek, Gümüşhane valisinin iki şifre mahlûlünü bana irâe etti.

«– Memnun oldum, demek, her an ve her vakit yanımızda bizi muhafaza edecek bir devlet memuru bulunacak. Ben iki gün sonra Kars'a gideceğim. Siz de oraya malumat verirsiniz!» diyerek güldüm. Cevaben:

«– Merak etme, o vazifeyi ihmal etmeyiz!» diyerek, o akşam iyi bir vakit geçirdik.

Kars'ta aynı muâmeleye mâruz kaldım. Yalnız, orada hakkiyle vazifesinin sahibi olan **Bahri Bey** isminde bir Emniyet Müdürü ile görüştüm. Yaptığım ufak bir tedkikat neticesi hakikaten namus-ı mücessem, merd bir polis müdürüdür. Trabzon'da dahi bulunduğu için Trabzonlular kendisini çok severler. Kars'tan 2500 kilo kadar tuzsuz paket yağı alarak, ambalajlarını da yaptırıp, bıraktım. Sıcaktan erimesin diye üç ay sonra sevkedeceklerdi.

Bu müddeti memleketimde geçirerek malların yola verilmesini istedim. Bir kamyonla gelen yağları da berâber olarak deniz yolu ile İstanbul'a avdet ettim. Gelir gelmez memurlar yine peşimize takıldılar. Nümûneyi bazı yağcılara irâe ederek, üçer, beşer yüz kilo üzerinden fiatça mutabık kaldıktan bir yarım saat sonra bu adamlar, nakliyat ambarına

gelerek yağları alamıyacaklarını bildirdiler. Hayret ettim.

«– Ben size piyasadan daha ucuz veriyorum. Niçin almıyorsunuz?» dedim. Biri, eskiden beri tanıdık olduğu için:

«– Sana açıkça söyliyeyim ki, sizden mal alamayız. Esbabı ise, siz çıkar çıkmaz, mağazaya sivil polis girdi. **Zeki Bey**, burada ne konuştu, ne yaptı diye bizi istintak etmeğe başladı. Biz de yağ sattığını söyledik. Şimdi açık konuşalım. Biz bu yağları tartıp teslim almak için daha sonra da para vermek için üç-beş defa temas etmekliğimiz icab edecek, o vakit polisler bizi de mimliyecekler. Bu da, bizim işimize gelmez. Onun için sarf-ı nazar ettik.»

Evet, neticede haklıdırlar. Ticaret, kayıd ve korku altında yürümez. Bu yağları bizim satmamıza imkân olmadığını anlayınca komisyoncu vasıtasiyle satmağa mecbur oldum ve lâzım gelen talimatı da verdim. Ben ayrılır ayrılmaz, komisyoncuyu takibe başlarlar. Ne konuştu, ne söyledi, zavallı adam bir daha yanıma gelmeğe korkarak mektupla vaziyeti bana bildirdi. Ve bu işi yapamıyacağını anlattı. O ana kadar Kars'tan bu suretle tuzsuz tereyağı paket halinde İstanbul'a geldiği yoktu. Bir paket alarak Beyoğlunda tünel başında Mandra mağazasına götürüp gösterdim. Muâyene neticesinde çok beğendiler. Yağların hepsi bu evsafta olduğunu muâyene için yanıma bir adam verdiler. Gelip baktı, 1500 kilo alacağını bildirerek gitti. Memur yine peşimizde, ertesi günü bir arkadaşın yazıhanesinde Mandraya telefon ederek,

«– Yağları göndereyim mi?» dedim!

«– Aman! Sakın ha... Yirmi dakika sorguya mâruz kaldık. Biz yağ istemeyiz!.» diye cevap verdiler. Anlaşıldı ki, bizlere hakk-ı hayat yok. Ve hiçbir şey de yaptırmıyacaklar. İşte ey okuyucu! Bunları okuduktan sonra bizdeki Cumhuriyet idaresinin kraldan ziyade kral taraftarı olan bu küçük memurları hakkında vereceğiniz hükmü size bırakıyorum.

Neticede yağlar acıdı. Bir zehir haline aldı. Bir kısmını makina yağı diye 25 kuruştan ardiyeci sattı. Fazla kısmı da denize döküldü.

Yine bir gün yanan Adliye'den içeri girdim. Asliye Hukuk, mahkemesinde avukatım tarafından istihsal edilen hükmü almak üzere gitmiştim. Arkamdaki sivil komiser, üçüncü kata kadar benimle çıktı. Kaleme giderek, başkâtibe evrâkın harcını vererek hükmü aldım. Biraz da fazla kalmıştım. Ben çıktım, hemen içeri girerek başkâtibe ne istediğimi, ne konuştuğumu sual etmesi üzerine, başkâtip, bu sefil ruhlu adamı fena halde haşlıyorken, ben de tekrar içeri girdim. Başkâtip,

«– Burası mahkemedir. Siyaset yeri değildir. Herkes evrakını serbest olarak takip eder. Ben bu hususta hesap vermeğe mecbur değilim» diye bağırıyordu. Artık sabredemedim. Yanına yanaştım.

«– Efendi! Sende hiç utanma denilen bir şey yok mudur? Hariçteki takibatın kâfi gelmiyor gibi, bir de resmi dairelerden içeri girerek, beni takip ediyorsun. Biraz utan, senden evvel de, başkaları vardı. İşte seni tahkir ediyorum. Sen vazifeni bilmez bayağı bir adamsın. Zerre kadar şerefin varsa, hemen mahkemeye müracaat et!.. Bu efendiler de Allah için şahid olsunlar!..» diyerek haykırdım.

Artık canıma tak demişti. Bundan ötesi can sağlığı değil, rezalettir. Bunun üzerine iâdeli taahhüdlü olarak Baş Vekil İsmet Paşa'ya aşağıdaki mektubu yazdım. Aynen:

«Muhterem İsmet Paşa Hazretlerine!.

«Sizin kıymettar zamanınızı velev beş dakika olsun israf ettiğimden afv-ı devletinizi istirham eylerim. Paşa hazretleri! Meclisi terkettiğim günden bu dakikaya kadar daimi sûrette takip ve tarassut altındayım. Ben işittiğimin değil, görgü ve kanaatimin esiri olan bir adamın. Hiç bir fırkaya mal olamam. İstikamet ve doğruluk başlıca rehberimdir. İyi ve kötü kanunun

hâkimiyetini tanır ve ona itaati mutlak bilen bir ferdim. Meclisten çekildikten sonra memleketime gittim. Hemşehrilerim beni çok sever, zira doğana beşik, ölene tabut olurum. Halkın bana muhabbeti, muhitin ufaklığı, beni müşkil vaziyete soktu. Hükümet beni resmî polislerle takip ediyor. Köyüme ziraata gittim; oraya gönderdi. Evime girdim; kapımın önüne dikti.

Ticaret için nereye adım, atarsam, tarassutta bulundurulmam için valilere, kazalara, iskelelere telgrafla bildirildi. Bana merhaba diyen, selâm veren, hakaret gördü. Müştekî olmadım. Bu buhran geçer dedim. Zirâ vicdanım tam ve alnım açıktı.

Bununla beraber memleketimde duramadım. Köyümde kalamadım. Yine İstanbul'a döndüm. Burada dahi, kapımın önüne çifte siviller dikildi. Çocuklarımı mektebe verdim. Servetim, Harbi Umûmî'de emlâkim Ruslar ve Ermeniler tarafından mahvoldu. Elimde kalan ufak bir nakdi de inkilâbın başlangıcında kongrelerde sarfettim. Ufak bir istikrazla, şedid ve amansız bir tarassut altında çocuklarımın iâşesini temin için, Kars'tan getirdiğim yağı hangi ticarethâneye müracaat ettimse, arkamdan giren siviller, ne konuştuğumuzu, görüştüğümüzü sual etmeleri üzerine ticaret hayatımız da bu sûretle akâmete uğratıldı.

«Hiçbir vatandaş hakkında revâ görülmeyen bir muameleye mâruz kaldım. Kimse korkusundan selâm vermedi. Malımı da almadı. Yağlarım acıdı, neticede denize döktüm. Şimdi de eşyamı satıp geçiniyorum. Cürmüm nedir onu anlıyamadım. Zannedersem polis de anlıyamadı.

Bu benim için ölümle beraberdir. Ben vatanıma merbut kalacağım. Bu bayrak altında can vereceğim, zarar yok. Doğup büyüdüğümüz, hicranlı zamanında kanımızla suladığımız bu vatan bizi yabancı görmez ve göremez. Yalnız müsaadenizle arz edeyim ki, onun gezgincileri bizi muzır ve yabancı görüyor. Bize gıda verdirmiyor. Onu da hoş görmeğe mecbur olduk.

Hicrete hazırım. Üçbuçuk kuruşluk arâzi ve emlâkim var. İrâde ediniz de takdir-i kıymet ederek, herkesten ucuz alsınlar.

*Çekilen işkence ve azab artık kâfidir. Paşam, bu teklif size pek tuhaf görünecek: «**Zeki** mülkünü satıp defolup gidecekmiş, bunlar basit şeyler, bize ne diye müracaat ediyor?» İşte, bunun izhârı da, izmârı da güç olan bir noktadır ki, cildlerle yazı yazmak lâzımdır. İpotek yaptırmak istedim. Para verecek adam, hükümet kendisini muzır tanıyor diye vaz geçti. Artık buna göre lütfen hesap ediniz de, Emlâk-i Millîye tarafından emlâkimin mübâyaasına emir veriniz.*

Gücenmeyiniz, memurlar terfi ve temâyüzlerini, başkalarına cürüm atfetmekle iş gördüklerine kâni bir zihniyet taşıyorlar. Bir vatandaş sıfatiyle rica ediyorum. Bir hâin, bir casus gibi, hergün tarassut altında bulunamam. Beni bu müşkül vaziyetten bir an evvel kurtarmanızı, büyük vicdanınızdan beklerim, Paşam!..»

İsmet Paşa bu mektubu aldıktan dört-beş ay sonra, İstanbul'a vürûdunda **Kâzım Karabekir Paşa** ile kızkardeşinin Kadıköyü'ndeki hanesindeki bir görüşme esnasında benim mektubumdan bahsederek, sözde acı lâkırdılarımı tenkid edip, yağları denize döktüğüme kani olmadığını **Karabekir**'e söylemiş. **Karabekir** de bu takip ve yağ meselesi de doğrudur. Benim de malûmatım vardır demiş. (Bu ciheti bana **Karabekir Paşa** söyledi.) **İsmet Paşa** da:

«– Ben takip meselesini bilmiyorum. Biz arkadaşların vicdanlarından eminiz. Bu ciheti temin ederiz!..» demişler. **Karabekir** cevaben:

«– Paşam, takipten nasıl malumanıtınız olmaz? Biz hepimiz hafi bir tarassut ve takip altındayız!..» demiş.

Aylar geçti, mektuptan müsbet veya menfi bir haber çıkmadığı gibi vaziyette de hiçbir tebeddül olmadı. Ne yapalım müracaat edecek başka makam da yok «Ve İlellahi müştekâ» demekten başka.

«Kadı ola davacı, muhzir dahi şahid, ol mahkemenin

hükmüne derler mi adâlet?»

Baktık, bu da olmadı. Çarşıdan birer metre murabbaında üç tane kalın karton aldım. Kartona muvafık pul, ve güç belâ belediye pulu da buldum. Hatları, çizerek, içerisini boyayla yazarak sokak kapısına astım:

«– Vatandaş kapıyı çalarken düşün. Ben daimi takip ve tarassut altındayım. Çürmüm nedir bilmem. Benimle görüşmek, konuşmak, belki başınıza dert açar. Size bildirmekle vicdan borcumu yaptım, kimseye muzarratım dokunmasın. Yine, görüşmekte mûsir ve medenî cesaretin varsa kapıyı çal, içeri gir!»

Evime sebze almak için çarşıya indim. Memurların birisi, bermutad arkamdan geliyordu. Aldım. Bir çocuğa taşıtarak haneye geldiğim vakit, levhayı iki kat yaparak, bir polis elinde, yukarı gidiyordu, gördüm!» dedi. Bunun böyle olacağını bildiğim için, üç levha hazırlamıştım. Sebze getiren çocuğa sordum.

«– Oğlum günde kaç kuruş kazanırsın?»

«– 40-50 kuruş!..» dedi.

«– O halde, bu zahmeti çekeceğine, ben sana 50 kuruş vereyim de, bu kapıda oturup yeni astığım şu kağıdı bekle. Bunu buradan kimse almıyacaktır. Alacak olursa, hemen zile bas ve bırakma!» Çocuğun muvafakatı üzerine, bekçi olarak bırakıldı.

Yarım saat sonra zilin sedası ve çocuğun bağırması üzerine aşağıya indim. Levhayı resmî bir polisin sökmek istediğini, kendisi bağırınca bırakıp çekildiğini haber aldım. Buna mukabil hane kapısında bekliyen sivil memurlara dönerek:

«– Vazifeniz yalnız beni tarassut etmek değildir. Kapının önünden, maddi kıymeti olan eşyam çalınırken, onu da muhafaza etmeye mecbursunuz!..» diye bağırdım. Gece onu da söküp aldılar.

Bu sefer kapımın iç tarafındaki aralık bahçede büyük bir

incir ağacı vardı ki, bir dalı da bu duvarın üzerinden sokağı kaplamıştı. Onun üzerine çıkarak levhayı iki taraflı olarak ağaca bağladım. Bu da çok güzel olmuştu. Bu muzipliği haber alan bir iki gazete fotoğraflarını çektiler. Çok yüksek olan bu ağaçta, bekçi parası da vermeden, levha, o gün akşama kadar kaldı. Gece itfaiye merdivenini kurarak onu da aldılar. Sabahtan doğruca ittisalimizde bulunan polis karakoluna müracat ederek.

«– Efendiler! Nedin bu sirkat? Benim bildiğim polis ve jandarma, halkın malını, canını, namusunu, şerefini muhafaza ile mükelleftir. Sizler ise az çok maddî ve kıymeti haiz olan levhalarımı çalıyorsunuz!.. Bu nasıl olur?.. Pulu mu noksan, gayri kanunî bir vaziyeti mi var? Bildirin, onu da ikmal edeyim. Hakkınızda mahkemeye müracaat etmek mecburiyetinde kalacağımdan çok müteessirim!. dedim.

Muavin de polisler de baklayı ağızlarından çıkardılar.

«– A **Zeki Bey**, bizim sana karşı hürmezimiz çok büyüktür. Lakin ne yapalım, siviller jurnal vermiş. Müdüriyet de levhaların kaldırılmasını bize emir verdi. Biz de iki câmi arasında bînamaza döndük. Ne yapacağımızı biz de şaşırdık» dediler.

«– Evet oğlum. Vazife icabı bu dediğiniz de doğrudur, doğrudur amma, Türkçemizde bir darb-ı mesel vardır, sakın üzerinize almayınız. «Atlar tepişirken, arada eşekler ezilir.» Bu ciheti korumanız icap eder. Âmirin gayri kanunu verdiği sifahî emir bir kıymet ifade etmese gerektir. Şifahi emirlerin inkârı da kolaydır!..» dedim.

Eve döndüm. Bahçede çiçeklerime su vermekle meşgulken, sokak kapısı çalındı, açtılar. Gençten bir efendi yanıma gelerek,

«– Efendim polis müdürü beyin selâmı vardır. Sizinle görüşmek istiyor. Vaktiniz ne zaman müsaittir?» dedi.

Bu dâvet pek nâzikane idi. Dur bakalım, altından ne çıkacak?

«– Efendim benim vaktim, her vakit müsaittir. Yarın kendilerini 9.30'da makamlarında ziyaret ederim!.» dedim, gitti..

Ertesi günü saat 9.30'da şimdiki Defterdarlıkta bulunan Polis Müdüriyeti'ne gittim. Müdürün kapıcısına ki; o da sivil memurdu, hüviyetimi bildirerek müdür beyi göreceğimi söyledim. Bu zaman kadar gelmediğini ve Dolmabahçe'de olduğunu, nerede ise yakında geleceğini bildirerek bize Müdiriyete âid odanın kapısını açarak buyurun oturun dedi. (O sırada Reisicumhur hazretleri de İstanbul'un misafiri bulunuyorlardı) Yarım saat kadar bekledim... Müdür **Fehmi Vural Bey** (ne de güzel soyadı almış, tam yerinde) gelmediklerinden hademeden bir kâğıt aldım. Ve yarın bu vakit kendilerini tasdi edeceğimi bildirerek Valiyi görmek üzere Vilâyete doğru yol aldım. Tam merdivenleri çıkacağım sırada resmî bir polis gelerek, Müdür Bey'in geldiğini ve bizi kabul edeceğini bildirmesi üzerine geri dönüp Müdüriyet odasına girdim. masanın karşısındaki sandayede bize yer gösterdi, oturdum. Eğildi, yanında bulunan bir el çantası alarak, içerisinden benim yazdığım levhanın parçalarını masanın üzerine yanyana dizerek?

Sual:– **Zeki Bey**, bunu sen mi yazdın, astın?

Cevap:– Evet, ben yazdım ve astım.

Sual:– İnkâr etmiyorsun?

Cevap:– Ne diye inkâr edeceğim.

O sırada çağırdığı birinci Şube Müdürü de gelmiş ayakta durmakta idi.

Sual:– Bunları yazmakla memlekette ihtilal mi çıkarmak istiyorsun?

Cevap:– Bu gibi bir levhayı yazmakla memlekette ihtilâl çıkacağını bilsem, parmaklarımı kırarak günde bin tane yazarım. Levhada ne var ki; ihtilâl çıkıyor? Bunlar polis zihniyetidir.

Sual:– Biz vatifemizi sizden öğrenecek değiliz. Sizi tevkif ederim.

Cevap:– Buraya ben kendi ayağımla geldim. Siz şahsen beni hiçbir vakit tevkif edemezsiniz, selâhiyetiniz yoktur. Olsa olsa 48 saat nezâret altında bulundurabilirsiniz. Ben de hukukumu aramasını çok iyi bilirim. Yok, Merkez benim tevkifim için size emir vermişse, bunu kendinize mal etmeğe lüzum yoktur. Bir polis neferi de, kanun namına beni her an ve her zaman tevkif edebilir. Yegâne gâyem kanuna itaatir.

Sual:– Takip edildiğinizi nereden anlıyorsunuz? İşimiz gücümüz yok da, sizin arkadınıza memur mu koyacağız?

Cevap:– Bu sözlerinizden çok müeessirim, bir idâre amirinin hakikati bu kadar tahrif etmesi benim gibi düşünenlerin hiç de hatırına gelmez. Arzu buyurursanız, sivil memurlarınızı koridora çıkarınız da, birer birer teşhis edip göstereyim.

«– Bunlara da hacet yok, ben sizi tevkif ediyorum.

Birinci şube müdürüne hitaben, acele yazdığı bir pusulayı da vererek,

«– Alın tevkif edin!..» dedi.

Biz de

«– Pek âlâ!..» diyerek, kalkıp Birinci Şube Müdürüyle beraber odadan çıktık. Koridorda birçok da polis ve sivil memur bulunuyordu. Şube Müdürüne,

«– Efendi, bu efendilerden birini lütfen hâneme kadar gönderip, âileme malûmat verdirmenizi ve bir kat da yatak istemelerini rica ederim!.»dedim.

Cevaben,

«– Şimdiki halde, buna lüzûm yok; buyurun bizim odaya gidelim de, bu cihetleri düşünürüz.» dedi. Birinci Şube Müdürünün odasına girdik. Şube Müdürü:

«– **Zeki Bey**! Burada bazı sorgularımız vardır, onlara cevap vermeniz icab ediyor!..» dedi.

«– Hay hay, sorunuz, ben de cevap vereyim!..» dedim bir daktilo çağırdılar.

İlk Sual: – Biz, sizi takip etmediğimiz halde, bu levhada daîmi sûrette takip ve tarassut altında bulunduğunuzu yazayarak halka karşı kendinizi bu sûretle göstermekte, ne fayda umuyorsunuz?

Cevap:– Çok teessüf ederim ki, müdürünüz bu hakikati inkâr ettiği gibi, siz de bizzat, tahrirî olarak inkâr etmektesiniz. Müdür Bey! Herkes her zaman devlet takibatına mâruz kalabilir. Bâhusus, bizim gibi siyasetle uğraşmış şahıslar. Biz bu takip ve tarassuttan müteessir değiliz. Onun müşkülâtından müştekiyiz. Devlez lüzum gördüğü her şahsı takip eder, yeter ki takip ve tarassut altında bulunan herhangi bir şahıs, takip ve tarassut edildiğini bilmesin ve hissetmesin. Bilip hissettikten sonra, onun hiçbir mânâsı kalmaz. Zira, herhangi bir meseleden zan altında kalan şahıs, bu harekâtı gördüğü vakit, o fiili işler mi? Bittâbi işlemez. Memurlarınız o kadar câhil, ve o kadar boş ki, her bir iki ayda değiştikçe, mahalleye davul zurnayla geliyorlar. Kapının önündeki Hanın kapısına sandalye koyup oturmaktadırlar? Bunları ben değil, bütün mahalle halkı da bilir ve tanırlar. Müsaade ediniz de ben de size bir sual sorayım. Bu memurlarınız senelerden beri beni takip ettikleri halde ne gibi intiba hasıl ettiler. Gördükleri değil de, hissettikleri bir cürüm bulabildiler mi? Bulamamışlarsa bu takip neden icab ediyor? Bulmuşlarsa neden vazifelerini yapmadılar? Bence asıl muamma buradadır. Hepsini bilemem, yalnız beni takip edenler, bu işin ehli değildir.

Müdür: – **Zeki Bey,** dikkat ediniz, idareyi tahkir ediyorsunuz.

Cevap:– Efendi, ben idareyi tahkir değil de tarsin etmek istiyorum. Benim daha başka şeylerden korkum vardır. O da şudur ki, memurlarınız beni takip ettikleri sistem dahilinde, ecnebileri de takip ediyorlarsa işte o vakit yandık.

Müdür:– Siz idareyi tenkid ediyorsunuz, suallere cevap veriniz?

Cevap:– Ben, kül olarak sorduğunuz ve sormak istediğiniz suallere toptan cevap veriyorum. Başka ne isterseniz, sorabilirsiniz. Halka karşı kendimi bu sûretle göstermekte ben hiçbir fayda değil, kendimce mûzır olan bu hadiseyi, halka değil, beni tanıyan eşe - dosta bildirmek benim için vicdanî bir borçtur. Ne için, benim mâruz kaldığım ahvale, onlar da bilmeyerek tarassut altına girsinler? Benim vicdanım da, alnım gibi açıktır. Bunu yazmağa beni sevkeden sâik iki mesele olmuştur:

Birisi Beşiktaş'ta oturmakta olan mütekaid **İbrahim Paşa**, eve gelir, tam bahçe kapısından içeri gireceği sırada sivil memurunuz koşarak hüviyetini sorar ve ne için geldiğini sual eder. Senelerden beri devlet hizmetinde saçını sakalını ağartan, seksen yaşındaki babam, memura:

«– Ben, evlâdımın evine girmek için senden mi müsaade alacağım?» diye bunu iyice paylar. Siz de, bunu muvâfık görüyor sunuz? Sokakta giderken bir ahbaba tesadüf ederim, iki lâkırdı konuşuruz. Memurunuz nerde ise burnumuzun dibine yanaşır. Bazen çağırdığım da olur «Efendi, sen de gel» derim. Bir gün bir davadan avukatımın kazandığı hükmü almak için Asliye Hukuk Mahkemesi kalemine girdim. Sivil muavin komiser olan (.....) kalem odasının kapısına kadar beni takip etti. İçeride fazla kaldım. zira hükmün harcını verdim, pullattım. Ben çıktım o girdi. Ben de girdim. Başkâtibe yanaşarak hüviyetini irâe ile ne görüşüp konuştuğumu sual etmez mi, başkâtip bunu adam akıllı payladı

«– Burası mahkemedir efendi! Burada siyâset yoktur. Bu kapı her gelen eshâb-ı mesâlihe açıktır» demesi üzerine, bu sefer ben,

«– Efendi! Sende hiç utanma denilen bir şey yok mudur? Burası siyâsî bir mahfel mi, gazino mu, randevu yeri mi? İşte seni tahkir ediyorum. Bu efendiler de şâhid olsunlar, hemen

کوموشخانه مبعوثی

ذکی بکله ملاقات

استانبول

Zeki Bey'le, Trabzon'da yayınlanan, İstikbal Gazetesi'nde yapılmış olan bir röportajın başlığı. İstikbal'in nâşiri **Faik Ahmed** (Barutçu) **Bey**'di.

ikâme-i dâvâ et, yahud git aleyhimde bir iftira jurnalı tanzim et!.» dedim. İşte takip ve tarassutun istediğiniz şekli bu mudur?

Dedim ve kestim. Bunları da imza ettim. Saat yarıma geldiğinden, Müdür «**Zeki Bey**, biz yemeğe gideceğiz bize müsaade ediniz, size de isterseniz, efendiler lokantadan getirsinler!..» dedi»

«– Lüzûm yok!..» dedim. Odada bir memur bırakarak 1.30'da geldiler ve bizim sual cevap evrakını alarak, Polis Müdürünün beni çağırdığını söylemeleri üzerine, Birinci Şube Müdürü ile gittik. Müdüriyet makamına girdiğimiz vakit nezaket edip yer gösterdiler, oturdum.

Sual:– İfadenizde, bize ders verdiğinizi görüyorum, biz vazifemizi müdrik insanlarız.

Cevap:– Ben gördüklerimizi söyledim ve hakikattir.

Sual:– **Zeki Bey**, açık konuşalım, siz bu levhaları bir daha asacak olursanız, yarı gece bile olsa, sizi yatağınızdan alır tevkif ederim. Ve aynı zamanda sizi Adlî Tıbba havâle ederim:

Cevap:– Bu son cümlenize peşinen teşekkür ederim.

Sual:– O ne demek?

Cevap:– Şu demektir ki, siz beni deli yerine koyarak, bu levhaları deliliğin bir eseri olarak muâyeneye sevketmek istiyorsunuz. İnşallah onlar da sizin kudret ve kuvvetinizden ilham alarak, benim elime öyle bir vesika lûtfederlerse hariç ez kanun olarak yaşar ve idarenizin bu hareketinden o zaman kendimi de kurtarmış olurum.

Sual:– Efendi, siz bizimle eğleniyormusunuz?

Cevap:– Ne münasebet, söylediğiniz lâkırdıya cevap veriyorum.

Sual:– Bana bak **Zeki Bey**, siz hiç bir şey yapamazsınız, beylûde kendilerinize süs vermeğe çalışıyorsunuz. Ben hin-i hâcette hepinizi tevkif ederim.

Diye bir de feveran göstermesin mi?

Cevap: – Sen de bana bak müdür bey? Karşınızda sizler

bizler yok, yalnız ferd olarak ben varım. Anlaşılıyor ki, bu cümlenizle, siz öküzün altında buzağa aramağa kalktınız. Buna çok teessüf ederim. Ben şimdiye kadar nezaketten ayrılmadım.»

Siz müttehim olarak bana başka arkadaşlar da aramağa başladınız. Ben size açıkçasını söyleyeyim ki, bu şekilde kaba bir sûrette beni takip ettirdiğiniz takdirde «Bayer» reklâmı gibi hanemin üstüne büyük puntolarla bu levhayı elektrikle yazdıracağım. O zaman yapacağınız ne ise, şimdi yapınız! dedim ve ayağa kalktım.

Polis Müdürü **Fehmi Vural**, Birinci Şube Müdüre hitaben:

«– Alınız, tevkif ediniz!..» demesi üzerine, Birinci Şube Müdürü ile beraber çıktık.

Şube Müdürüne,

«– Efendim! Nereye gidecek isek, bir an evvel götürün!..» dedim. Cevaben:

«– **Zeki Bey**, hakikaten siz çok asabisiniz, bir yere de göndereceğimiz yoktur. Evinize gidiniz!..» demesi üzerine dâireyi terkederek, doğruca Vilâyet dairesine gittim. Vali orada bulunmadığı için, Muâvinin yanıma giderek meseleyi olduğu gibi açtım. O da müteessir oldu. Cevaben:

«Müdür beye getirdi. Ben de tesadüfen orada idim. Vali fikrimi sordu, ben de cevaben, herhalde siyâsî bir şahsın polis müdürlüğüne karşı bir muzipliği olsa gerek dedim. Hatta size âid olduğunu bilmiyordum. Galiba polis müdürü bu levhayı Dolmabahçe'de Saraya kadar götürmüş olduğu kanaatindeyim. Mamafih ben meseleyi Vâliye açarım!..» dedi.

Bu meseleden üç dört gün sonra Han kapısında kimseyi görmemeğe başladım. Odabaşıya sordum, «Beyefendi! İki günden beri buraya kimse gelmiyor!..» dedi. Bir hafta sonra odabaşı haneme gelerek: Sivillerden birisini evin önünde görmüş, hal, hatır sorduktan sonra niçin gelmiyorsunuz, yoksa

sizi değşitirdiler mi diye, sormuş, oda cevaben **Zeki Bey**'in dosyasını kaldırdılar. Bâdemâ takip edilmeyecektir, demiş. Beni de müjdelemeye gelmiş.

Bir hafta sonra da Mebus arkadaşlardan birisi Saraydaki hâdiseyi anlattım. Levha meselesi orada açılmış. Münderecatı Gâzi'ye söylenmiş, bunun üzerine Gâzi de kızarak:

«– **Zeki** ne casus, ne de komitecidir; şarkın harekâtını hazırlayan bir vatanperverdir. Nedir bu, bu kadar tazyik de rezâlettir!..» der. Ve bunu da lâzım gelen yerlere bildirirler. Meğer ki, takip bu suretle durmuş. Bu sâyede başkalarınınki de bizim levha dolayısıyle kaldırılmıştır.

Hatta bir Ramazan akşama arkadaşları iftara davet etmiştim. Hanın kapısında tam onbir sivil toplandı. **Refet Paşa** muzip: «**Zeki**! Bizden ziyâde!.. Bizim yâverlere de bakınız, zavallılar aç kalmasınlar» dedi. Hakikaten beş tanesinin oruçlu olduğunu haber alarak, ben de Paşa'ya,

«– Sen oruç tutmazsın, yemeğini onlara göndereyim» diye gülüştük ve yemek gönderdim!..»

Demek ki kaldırıldı, denildiği halde bu takibata zaman zaman devam etmiş tam manası ile 1950 Yılı'nda kaldırılmıştır. Zaten merhum da 1952 yılında vefat etmiştir. Mevlâ rahmet eyleye!..

KISIM
-II-

Cumhuriyet Devrinde Bir
«MEŞRÛTİYET» ve «HILÂFET»
Müdâfii

LÜTFİ FİKRİ BEY

Lütfi Fikri Bey
(1872 - 1934)

Cumhuriyet Devrinde Bir «MEŞRÛTİYET» ve «HILÂFET» Müdâfii LÛTFİ FİKRİ BEY

I– ŞAHSİYETİ:

Yakın tarihimizin «Meçhul Kahramanlar»ından biri olan **Lütfi Fikri Bey**, büyük bir fikir ve kanaat adamıdır. «Mutlak Hükümdarlık» zamanında «meşruriyet» taraftarı olarak ortaya çıkmış ve hayatı boyunca bu görüşe samimi bir sûrette bağlı kalmıştır. Bilâhere, «Hılâfet»in ilgası hengâmında «İstanbul Muhâmiler Cemiyeti» (İstanbul Barosu) Başkanı bulunuyordu. Bu defa da, «Hılâfet müdâfii» olarak gözükmüş ve fikirleri uğruna başına türlü belâlar gelmiştir.

Hayatının resmî kronojisi şundan ibarettir:

1872 yılında bilâhare Kosova ve Elâziz vâliliklerinde bulunmuş olan babası **Hüseyin Fikri Paşa**'nın Gümüşhâne Mutasarrıflığı zamanında orada doğmuş, ilk çocukluk ve gençlik yıllarını babasının memûriyeti sebebiyle İmparatorluğun muhtelif şehir ve kasabalarında geçirmiştir.

İdadî (lise) tahsilinden sonra Mekteb-i Mülkiye'ye (Si-

yasal Bilgiler Fakültesi) girmiş, 1890 yılında burasını bitirerek lisans tahsili için Paris'e gitmiştir. Paris Hukuk Fakültesini de 1893 yılında bitirerek İstanbul'a dönmüş, döner dönmez de, kendisini siyasî faâliyetlerin içinde bulmuştur.

O günden itibaren «meşrutî bir idare» için mücâdeleye başlayan **Lütfi Fikri Bey**, 1895 yılında bu faaliyetlerinden dolayı ondört ay hapse mahkûm olmuş ve cezasını tamamladıktan sonra Isparta Tahrirat Müdürlüğü'ne tâyin edilmiştir.

Bir müddet, Burdur ve Konya'da memuriyet ifa etmiş, ancak, bu hayata ısınamamış, kaçak olarak tekrar Avrupa'ya gitmiş ve bağlı bulunduğu düşünceler dolayısıyle **Sultan Abdülhamid** aleyhtarlarıyla teşrik-i mesâi'ye koyulmuştur. Fakat, bunlarla pek anlaşamayan **Lütfi Fikri Bey**, Avrupa'yı terkedip Mısır'a geçmiş, burada avukatlık yapmaya başlamıştır. Bir taraftan da, Mısır'da çıkan meşrutiyet taraftarı gazetelere edebî ve siyasî yazılar yazan **Lütfi Fikri Bey**, 1908 «Meşrutiyet İnkılâbı» üzerine İstanbul'a dönmüştür.

Meşrûtiyetden sonra teşekkül eden ilk Meb'usan Meclisinde kendisini «Dersim Meb'usu» olarak görüyoruz. Bu devrede O, İttihat-Terakki Partisi'nin amansız bir muhâlifi olarak şöhret yapmıştır. Gerçekten bilgili, ölçülü ve heyecanlı konuşmaları ve yazılarıyla Meclis içinde ve dışında İttihat-Terakki Fırkası'na karşı ilk olarak başkaldıran ve onların yıpranmalarında büyük bir rolü olan **Lütfi Fikri Bey** parlamento tarihimizin unutulmaz simalarından biridir.

Bu sırada, İttihat ve Terakki idarecileri kendi paraleline girmeyenleri tevkif ve hapsederek veya sokak ortasında vurdurarak susturmaya çalışmak gibi zâlimâne ve çirkin hareketlere girişmiş bulunuyorlardı. Şimdiki Üniversite binasının arka bahçesinde bulunan ve «Bekirağa Bölüğü» adıyla anılan tarihî binayı hapishane olarak kullanıyorlardı. Halk, onların yıllardan beri zulüm isnad ettikleri **Sultan Abdülha-**

mid Han-ı Sâni devrini âdeta mumla arar olmuştu.

Burada, şunu ifâde etmek lâzımdır ki, **II. Abdülhamid Han'ın** devri -bilhassa dâhilî idare bakımından– oldukça sıkı idi. Hatta, o devri bir nev'î devamlı örfî idâre altında geçmiş telâkki etmek dahi mümkündür. Muârızları, bu sıkılığı alabildiğine istismar etmişlerdir. Halbuki, o devrin siyasî hadiselerinin derinliğine nüfuz edildiğinde, bu büyük hükümdarın ülkesini bu tarzda idare etmekte mâzur bulunduğu derhal anlaşılır. O derecede ki, tekkelerde bile, zaptiye hazır bulunmadıkça, zikir başlayamazdı.

Böyle bir durumdan sıkıntı duymamak elbette imkânsızdı. Fakat unutmamak gerekir ki, birçok tekkeler de siyasî bir karargâh haline getirilmiş bulunuyordu. Mesela **Mithad Paşa** meşhur Kanun-i Esasî'yi, Yenikapı Mevleilânesi'nde kaleme almıştı. Burada geceli gündüzlü üç gün çalışmış ve Padişaha takdim edilecek müsveddeyi ortaya çıkarmıştır. Siyâsetin en az bulaştığı tekkeler bile, işte bu durumdaydı. Gerisini siz hesap edebilirsiniz. Burada teferruatına girmemiz mümkün olmadığı için **Sultan Abdülhamid Han** Hazretleri'ni bütün içtimâî faâliyetleri sıkı bir kontrole tâbi tutmak hususundaki icbar edici şartları tafsil edemiyoruz. Bununla beraber zikrettiğimiz şu bir tek misal bile durumun anlaşılmasına kâfidir sanırız.

Bu şartlar sebebiyledir ki, O büyük hükümdarın muhâlifleri arasında **Lütfi Fikri Bey** gibi samimi olanlar da vardı. Devrin en mûteber dinî mecmuası «Beyan-ül Hak» etrafında toplanan hocalar gurupunu dahi, bu kadro içinde mütaleâ etmek mümkündür. Bunlar, Meşrûtiyeti müteâkiben, İttihat ve Terakkinin zulümlerine şâhid olur olmaz, uyanmış ve bu defa o diktatör taslaklarıyla mücâdeleye koyulmuşlardır ki, işte **Lütfi Fikri Bey** de bunlardan biridir.

1910 yılında yukarıda bahsi geçen «Bekirağa Bölüğü» ne takılmış yüzlerce İttihat ve Terakki aleyhtarına burada

işkence yapıldığı hususundaki iddialar Meclis-i Mebusan'a aksetmiş ve bu münâkaşalarda son derecede iyi bir hatib olan **Lütfî Fikri Bey**, başrolde gözükmüştür. Hatta, O'nun Meclis kürsüsünden zulme uğrayanlardan biri olan «Demokrat **Kemal**» isimli bir zatın hapishânede sökülmüş tırnaklarını göstererek yaptığı heyecanlı konuşma, parlamentoyu aşarak matbuat vasıtasıyla bütün İmparatorluk dahilinde akisler uyandırmıştır.

İşte bu yılda «Mûtedil Hürriyetperver» adıyla bir parti kurmuş ve bu partinin nâşir-i efkârı olarak da «Tanzimat» adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu Parti'nin resmî reisi olarak Amasya meb'usu **İsmail Hakkı Paşa** gözükmekte idiyse de, asıl lider, **Lütfî Fikri Bey**'di.

Lütfî Fikri Bey'in İttihat-Terakki'nin zulümlerine karşı yazdığı ciddî, fakat o nispette de ateşli tenkit yazıları bu gazetenin kısa zamanda kapatılmasına sebep olmuştur. Fakat **Lütfî Fikri Bey**, kolay kolay yılacak bir kimse değildi. Gazetesini «Teşkilât, Takdirat, Tenbihat ve Tesisat» gibi isimlerle her kapatılışında yeniden çıkarmış ve bu hususta –ihtimal– hâlâ kırılamamış olan bir rekor te'sis etmişti.

Lütfî Fikri Bey, Ankara'ya iltihak eden Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçildiği halde, ittihattçıların hilelerini protesto için istifa edip katılmamış, bu yüzden Ankara'daki Birinci Büyük Millet Meclisi Meb'usları arasında bulunamamıştır. İkinci Büyük Millet Meclisi devrinde inkılâp hareketleri başladığında İstanbul Baro Başkanı bulunuyor ve eski kanaatlerini muhafaza ediyordu. Bu yüzden, Hilâfet'in ilgâsına karşı çıkan yazılar yazmış ve biri İstanbul'da diğeride Ankara'da olmak üzere iki defa «İstiklâl Mahkemesi» huzuruna çıkarılmıştır. Bu muhâkemelerin safahatı hakkında ileride tafsilâtlı malûmat verilecektir.

1934 yılında Paris'de kanserden vefat etmiş bulunan **Lütfî Fikri Bey**'in, edebî ve siyasî mahiyette birçok eserleri mevcuddur.

II- SİYASİ MÜCÂDELELERİ

A - OSMANLI DÖNEMİNDE

Lütfi Fikri Bey, şöhret ve şahsiyyetini İkinci Meşrûtiyeti müteâkiben teşekkül eden ilk Meclis-i Mebusan'daki siyâsî mücâdeleleriyle yapmıştır. Fakat, biz; O'nun hayatının bu devresi üzerinde fazla durmayarak daha ziyade, Cumhuriyetin ilânından sonraki mücâdelelerini aksettirmeye çalışacak ve Hılâfet'in ilgasına tekaddüm eden günlerdeki faaliyetleri üzerinde duracağız.

Bununla beraber, O'nun sırf şahsiyyet ve fikirlerini belirtmek maksadıyla kendisini yakinen tanıyanlardan yapacağımız iktibaslar içinde, hayatının, bu, şöhrete doğru tırmandığı ilk devresi de kâfi derecede aydınlanmış olacaktır.

Lütfi Fikri Bey, Türk siyasî tarihine, «Hılâfet ve Meşrûtiyet taraftarlığı» kadar, «İttihat ve Terakki'nin amansız bir muhâlifi» olarak da geçmiştir. Böyle olduğu halde, İttihat ve Terakki Partisinin en gözde kalemşörlerinden biri olan **Hüseyin Cihad Yalçın, Lütfi Fikri Bey**'i anlatan bir yazısını «**Lütfi Fikri Bey**'den bahsederken kendisiyle matbuat sahasında ve meclisde çok çarpışmış eski bir muârız sıfatıyla meziyetlerini ve bilhassa hüsnüniyetini ve vatana bağlılığını tebârûz ettirmekte büyük bir vicdan hazzı duyuyorum.»[1] sözleriyle nihâyetlendirmeye kendisini mecbur hissetmiştir.

Denilebilir ki, **Hüseyin Cahid Bey**'in bu yazısı «**Lütfi Fikri Bey**'i en güzel ve gerçekçi bir sûrette anlatan yazılardan biridir. Bu eski ve amansız muârızı, –aralarındaki çarışmaların yıllarca sonra– O'nu oldukça insaflı bir sûrette tasvir eylemiştir. Sadece, kendisini «hırsıcah» yani, makam hırsı ile

1- **Hüseyin Câhid Yalçın – Lütfi Fikri** – Yedigün Mecmuası sayı 175 (15 Temmuz 1936)

malûl olmakla itham eden **Hüseyin Cahid Bey, Lütfi Fikri Bey**'de bulduğu bu yegâne kusurun da, «sevimli ve samimi» olduğunu kaydetmekten kendisini alamamıştır:

«**Lütfi Fikri Bey**, yaşlandı, pişti, durmadı, okudu, çalıştı. Fakat O'ndaki o çocuk saffeti, o nefse pâyânsız itimad hiç azalmadı. Bu memlekette siyâsî, yüksek bir rol oynıyacağına emin idi. Bunu halkın sinesinden, kendi kendiliğinden kopacak bir muhabbet ve itimad tufanının yapacağına, dar zamanda kendisine başvurulacağına sarsılmaz bir itikadı vardı. Bazı adamları yiyip kemiren hırsıcah bize çok iğrenç ve gülünç bir simâ altında görünür. **Lütfi Fikri Bey** bu ihtirasa bile sevimli bir çehre vermiye muvaffak olacak kadar samimi ve temiz olmanın yolunu bulmuştu.»[2]

Hüseyin Cahid Bey'in bu yazısının, merhum **Lütfi Fikri Bey**'in «mevki ve makam hırslısı» göstermekten ibâret olan tek kusuru bir yana bırakılırsa, O'nu en iyi ifade eden yazılardan biri olduğunu söylemiştik. İşte, **Hüseyin Cahid Yalçın** gibi bir insanın kaleminden –her nasılsa– çıkmış bulunan şu satırları, **Lütfi Fikri Bey**'in o nev-i şahsına münhasır (orijinal) şahsiyyetini lâyık-ı vechile anlattığını göstermek üzere dikkatlerinize arz ediyoruz:

«Muhalefetin en gösterişli, en şirin, en sempatik bir siması... Kısa bir sivri sakalı genç çehresine biraz zoraki bir ciddiyet getiriyor, fakat gözlükler altında parlıyan gözlerin çocuk saffeti bu iradeyi tadide muvaffak oluyordu.

İlk Meclis-i Meb'usan açıldığı zaman, **Lütfi Fikri Bey** Meclis'in mâlikiyetile iftihar ettiği genç ve münevver mebuslardandı. Çünkü asıl hizmet, böyle tahsil görmüş, Avrupa'da okunuş, münevver ve vatanperver gençlerden bekleniyordu.

Galiba o gençler de bunu daha büyük bir tehâlükle bekliyorlardı ki, kendilerini göstermek ve bir mevkie geçmek hu-

2- a.y.

usunda pek isticâle kapılıyorlardı.

Yeni açılan siyâset ufku büyük ihtimallerle dolu idi. Hâris-i cah (mevki hırslısı) ruhlar için bir kere Meclis-i Mebusana girdikten sonra, ikbal mevkii ile kendi aralarında ancak kıl kadar bir mesâfe kalıyordu. Çünkü Meşrûtiyet rejimi nezâret (bakanlık) sandalyelerine yaslanmak için yaş, rütbe, nişan mülâhazalarını bir tarafa atmıştı. Şimdi gözle görünmez, elle tutulmaz, gizli bir kudretin bir püf demesi insanı Meclis-i Mebusan'ın kuru sıraları üzerinden Babıâlinin rahat koltuklarına uçurmıya kâfi idi. Hele gözönünde yoktan var olan bir iki genç nâzırın mevcûdiyeti iştihayı bütün bütün çoğaltıyor, hırsları bütün bütün körüklüyor, fakat diğer taraftan, hayal sukutlarının acısını da daha çok hissedilecek bir dereceye çıkarıyordu.

Lütfi Fikri Bey herhangi bir nezâret sandalyesine yükselmek hususunda başkaları ile kendi arasında kendi aleyhinde çıkabilecek bir fark görmemekte haklı sayılabilirdi. Fakat siyâset âlemine girmiyen şeylerden biri de riyazî mantıktır, haktır. Burada haktan, mantıktan ziyâde havada uçuşan tozlar, parlayıp sönen ince farklar, izah edilemiyen hattâ anlaşılamıyan mânevî âmiller hüküm sürer. Biri diğerine tercih edilir. Çünkü... Çünkü bu böyle olmuştur işte!...

Lütfi Fikri Bey'de güzel söz söylemek kabiliyeti vardı. Sokak ve kongre hatibi sayılamazdı. Fakat Osmanlı Meclis-i Meb'usanınında en iyi söz söyliyen âzalardandı. O, kendisindeki bu istidadı uzun bir çalışma ile inkişaf ettirmeye muvaffak olmuştu. Meclis-i Mebusan'da ilk hitâbet cidâline linç meselesi münâsebetile atılmıştır. Bunun için onun bir hazırlık geçirdiği, provalar yaptığı söyleniyordu. Evde, ayna karşısına geçiyor, nutkunu söylüyor, jestlerini tetkik ediyor, nerede kollar havaya kalkacak, nerede kollar arkaya bağlanarak uzunca bir sükût içinde meclise göz dikilecek; nerede hafif tebessüm edilecek ve nerede birdenbire coşulacak... O, nutkunu işte bu kadar itina ile hazırlamıştı.

İşin en tuhaf tarafı bunları itiraf edecek kadar saffet sahibi olması idi. O gösterişli, vekarlı, ciddî ve biraz da müteazzım kalıp arkasında bir çocuk yumuşaklığı ve saflığı yaşıyordu, Ayni zamanda, ilk günlerde, biraz ürkek ve çekingen görünüyordu. Fakat hafiften başladığı muhafete devam ettikçe «yedikçe gelen iştiha» gibi o da kendi kudsî vazifesine iman getirdi, cesur ve mütearrız oldu. Meclis'te muhâlefetin en çekinilecek bir âzası halife geçti.

Meclis-i Meb'usan müzâkereleri bazı büyük sahnelerini ona borçludur. Divanı harplerin zulümlerinden bahsederek sökülen tırnaklardan Meclis'e bazı şeyler gösterdiği zaman gerçekten derin bir teessür husûle getirmişti. Sökülen tırnak parçaları diye kâğıt içinde Meclis'e bombon bile uzatmış olsaydı kimse elini uzatıp bakmıyacaktı ve hatip ayni tesiri elde edecekti.

Lütfi Fikri Bey neye muhalifti? O, ilk Mecliste tebârüz eden belli başlı siyâset akıntılarının hiç birine hamlacı yazılmadı. O yalnız başına cidal ediyordu. Bir aralık emellerinin temizliğinden, hüsn-i niyetinden şüphe edilmiye başlanmıştı. Fakat zaman **Lütfi Fikri Bey** üzerindeki bu şüphe tozlarını sildi süpürdü. İşte o vakit, **Lütfi Fikri Bey** o kadar aleyhinde bulunduğu İttihad ve Terakkînin bile sempatisini kazandı. Garazkâr ve vatan hâini muhalifler karşısında derin bir nefret ve isyan dalgası ile kabaran İttihat ve Terakki, karşısında samimi bir muhalif görmekle âdeta bahtiyar oluyordu ve o muhalife hürmet göstermekle kendi rüştünü isbat ediyordu.»[3]

İkinci Meşrûtiyet'in bu ilk meclisinde bulunup da, **Lütfi Fikri Bey**'i yakînen tanımış olanlardan biri de, **Dr. Rıza Nur**'dur. Umûmiyetle yakın tarih şahsiyetlerini toptan karaladığı intibâı uyanmış olan **Dr. Rıza Nur**'un son yıllarda neşredilen hatıratında, lehinde ifâde kullandığı nâdir kim-

3- a.y.

«Meclis-i Meb'usan müzâkereleri bazı büyük sahnelerini ona borçludur. Divan-ı Harplerin zulümlerinden bahsederek sökülen tırnaklardan Meclis'te bazı şeyler gösterdiği zaman, gerçekten derin bir teessür husûle gelmişti. Sökülen tırnak parçaları diye kâğıt içinde Meclis'e bonbon bile uzatmış olsaydı kimse elini uzatıp bakmıyacaktı ve hatip ayni tesiri elde edecektir.» **H. Cahid Yalçın**

selerden biri de **Lütfi Fikri Bey**'dir.

Halbuki, **Lütfi Fikri Bey**'le **Dr. Rıza Nur** arasında hiçbir fikrî berâberlik yoktur. Gerçi, **Lütfi Fikri Bey, Dr. Rıza Nur**'la **Hüseyin Cahid Bey**'le olduğu gibi mücâdele etmiş değildir. Hatta. İttihad ve Terakki Partisi'ne muhâlif olmak yönünden aralarında bir beraberlik de mevcuddur. Fakat, Tenkid ettiği kimselerin çoğuna başta lâiklik olmak üzere birtakım ilerici fikirleri bizzat öğrettiğini söyleyen ve bununla bahsi geçen hatıratında iftihar eden **Dr. Rıza Nur**'la **Lütfi Fikri Bey** aslında başka başka dünyaların adamları ve başka başka fikirlerin sevdalıları idiler. Bu sebepledir ki, **Dr. Rıza Nur**'un beyanları da **Lütfi Fikri Bey**'in temiz şahsiyyeti için büyük bir mânâ taşımaktadır. Zira, hissî sâiklerin eseri değildir.

Dr. Rıza Nur, hatıratında, **Lütfi Fikri Bey**'den birçok kereler bahsetmiş ve yer yer O'nun dürüstlük ve vatanseverliğine şahâdet etmekle beraber fikirlerini beğenmediğini de ifâdeden geri kalmamıştır.

Dr. Rıza Nur'un kaleminden çıkan şu satırlar, **Lütfi Fikri Bey**'in şahsiyyet ve fikirleri kadar O'nun Osmanlı Meclis-i Mebusanındaki mücâdelerini de ifade etmektedir:

«Artık Fındıklı'da Meclis'te muhâlifler artıyordu. Bu esnada Dersim Meb'usu **Lütfi Fikri** kendini gösterbeye başladı. Muhâlefet ediyordu. İttihatçılar Ermeni **Hallacyan**'ı Nâfia Nâzırı yapmışlardı. Bu adam câhil, hem de pek sersem idi. Ne diye nâzır yapmışlardı bilmem. Büyük projelerden bahsederdi. Adeta Anadolu sâhilinden Girit'e köprü yapmak isterdi. Onu ben hekimce müşâhede ettim ve emrâz-ı akliyyeden, krateniz denilen hastalığın ârâzını onda buldum. **Lütfi Fikri** buna bir istizah yaptı. Ve nutkunu söyledi. **Halacyan**'ı perişan etti. O gün görüldü ki, **Lütfi Fikri** iyi hatiptir.

Lütfi Fikri çok ahbabımdır. Gâyet teklifsiz dost olmuşuzdur. Beraber çapkınlık dahi yaptık. Aynı zamanda lâtifeci adamdır da. Zekidir. Hukukî malûmatı da epeycedir. Nükteden

anlar. Hayatı nizamlı, çalışkan, nâmuskâr bir insandır. Rakı, tütün, kahve dahi içmez, kendine sahiptir. Nutuk söyleyeceği vakit, iki-üç ay çalışır, Hükûmet dâirelerinde de o iş için teşkilat yapar, vesikalar elde eder. Sonra nutkunu yazar. Nihayet aynanın karşısına geçip söyler, hareketler yapar. Bunu bir çok defa tekrar eder, ezberler, hareketlere mümârese peyda eder. Sonra gelip mecliste söyler. Bu usul çok iyidir. Ben de yapayım dedim. Bir türlü yapamadım. Yazardım fakat türlü konuşmalardan mı, neden aynanın karşısına geçip tekrar edemezdim. En mühim nutuklarımı da yazmış, ancak bir defa okuyup söylemişimdir. Vaktim yoktu.

İşleyen demir ışıldar derler. Doğrudur. İnsan çalışma ve idman ile hemen her şey olur. Şu, bu olmak, meselâ hatip olmak isteyen olamam diye me'yus olmasın. İdman ile olur. Vâkıa hatiplik hak vergisidir. Ama böylesi de çalışmazsa iyi hatip olamaz. Kendisinde hak vergisi olmayan da çalışma ile fevkalâde hatip olamazsa da sayılı hatiplerden olur. Eski Yunan'ın en meşhur hatibi **Demosten** kekeme imiş. Nutuk söylemek istemiş, söyleyememiş, rezil olup forumdan çekilmiş. Sonra idmana başlamış. Deniz kenarlarına gider dalgalara nutuk söylermiş. Ağzına çakıllar alır, bir şeyler söyler ve yaparmış. Nihâyet en iyi hatip olmuş, o vakit Yunanistan'ı zaptetmek isteyen Makedonya Kralı İkinci **Filip** aleyhine meşhur nutuklar söylemiştir ki; bunlar el'ân «filipik» adıyla meşhurdur.

Ben bu hali Türkiye teşrîî meclislerinde daima gördüm. İlk hatipler daima muallimler ve avukatlardır. Ben de muallimlik ettiğmiden olacaktır ki; söz söyleyenler içinde idim. **Lütfi Fikri** de avukattır. Sonra hatipler yetişiyor; Meselâ Hoca **Mustafa Sabri** ilk nutuklarında pek yavandı, gittikçe zararsız bir hatip oldu. Ankara'daki ilk mecliste **Hüseyin Avni** pek yavan söz söyler iken gittikçe adım adım terakki edip iyi hatip oldu. **Mustafa Kemal** hiç söz söyleyemezdi. Zamanlı çok iyi hatip oldu. Hele **İsmet Paşa** pek yavandı. Gittikçe hatib gibi oldu.

Meşrutî ilk Meclis'te **Lütfi Fikri, Mustafa Sabri, Doktor Rıza Tevfik** iyi söz ederlerdi. Gümülcineli **İsmail** de zararsız idi. Bu da avukattı. İttihatçıların en iyi hatibi Selânik Mebusu **Câvid** ile İzmir Mebusu **Seyyid Bey** idi. Bunun biri muallim, diğeri avukat ve muallimdi. **Hüseyin Câhid** iki-üç defa söz söylemek istedi. Pek yavandı. Hiç söyliyemedi. Artık nutku terk etti. Halbuki yazısı güzeldir. İyi yazan iyi söyliyemiyor, iyi söyliyen iyi yazamıyor diyorlar. Bunun doğru bir düstur olduğunu zannetmem.

Lütfi Fikri nutkunu mimik olarak da canlandırmak hassasına mâlikti. Arada bir alay da karıştırırdı, tatlı olurdu; fakat sonra alayı sûiistimal etti; çok yapardı, soğuk olurdu. En ciddî mevzularda iken bunu yapar, nutkunun bütün ciddiyeti ölürdü. Kendisine birkaç defa da söyledim. Bir türlü vaz geçmedi. Bir insan kendisini bilebilir; fakat bazı şeylerini kendi bilemez. Bunları başkaları görür. Bu sebeple ben kendimi islâh için kusurlarımı daima başkalarından sorarım. Bu iyi bir usuldür: Tavsiye ederim. Ancak sorulacak adamlar zeki olup epey gören ve bir de garez ve ivazdan âri olanlar olmalıdır. Yoksa insanı yanlış yola sevk ederler. Hem de birine en iyi dost ve hattâ en namuslu bir adam da olsa kusurunuzu söylemeyiniz. Birgün onu aleyhinize kullanır. Benim bunun aksine bir tabiatım vardır: Daima kendi kusurumu itiraf etmişimdir. Bu halimi ıslâh edemedim. Buna mukabil başka huyum vardı. Herkesin kusurunu derhal yüzüne vururdum. Yanımda bir kusur yapıldı mı, biri cehalet yaptı mı derhal tashih ederdim. Böyleleri insana hürmet ve riayet etmeye mecbur oluyorlar bazan da düşman oluyor. Sonra bu huyum şöyle oldu: Kimsenin kusurunu yüzüne vurmaz oldum. Bazan bir mânalı bakışla bile bakmaktan kendimi men ettim. Sevdiğim ve yetişmesi me'mûl biri olursa onun kusurlarını kendisine sölerim. Namussuz olup da sevmezsem bu sevmediklerimin kusurlarını aslâ söylemezdim. Sorsalar bile söylemezdim. Se-

bebi: Kusurunu bilmediği şeyi öğrenir, tekemmül eder diyedir. Böyleleri hatâlı kalsın daha iyi, Tekemmül ederlerse mazarratları da, şerleri de mükemmel oluyor.

Lütfi Fikri bir takım meziyetlerine rağmen bazı kusurlar sahibidir. Kendini çok beğenmiştir. Birinin kendisine tefevvukuna aslâ tahammül edemez. Onca Dünya'da onun üstüne adam yoktur. Kimseyi dinlemez. Kendinde hatâ kabul edemez. Hakikaten hatâlı olduğunu anladığı zaman bile üstüne kondurmamağa çalışır. Bu hususta sizi ikna için lüzumsuz yere uğraşır durur. Müthiş inatçılar. Sonra pek egoisttir. Herşeyi kendi için, kendi şöhreti, mevkii için yapar ve herşeyde bunu arar. Herkesi kendine hizmet ettirmeye çabalar; kendi ise, kimse için bir adım bile atmaz. Bu hali bütün arkadaşlarca çabucak öğrenilmiş, kimse ona uymamıştır. Bu zat iki kişiyi arkasına toplayamamıştır ve toplayamaz. Egoizmi ile herkesi dilgîr eder. Hem de pek tamahkârdır. On para harcamamak ister. Mevki hırsı çoktur; hem de saklamaz. Aşikâr söyler. Hattâ nâzır olmamayı kendine zül bilir, yeniden kabine teşkil etmek sevdasındadır. Bunu daima ve açıkça söylerdi. Halâ hiç birini de yapamadı. Ben **Lütfi Fikri**'yi samimi bir muhabbetle severim. Çünkü namuslu, aklı başında, hoş sohbet bir adamdır.» [4]

Lütfi Fikri Bey, bu ilk Meşrûtiyet Meclisi'nde tebellür etmeye başlayan muhâlefetin elebaşılarından olarak gözükmeye başlamıştı. Muhâlefetini çıkardığı gazetelerde de icra ediyor ve bu sûretle sesini parlamento dışına da duyurmaya çalışıyordu.

Ancak, –ne yazık ki– **Sultan Abdülhamid**'i matbuata tatbik ettiği sansür yüzünden itham edegelmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (Partisi) meşrûtiyet'le birlikte ortaya çıkan bu hür havayı hazmedememiş ve kısa zamanda eski devri arattıran bir baskı rejiminin müstebid âmili oluvermişti. Bu sebeble işbaşındaki İttihat ve Terakki Hükümeti'ni tenkid eden gazeteler

---

4- **Dr. Rıza Nur** – Hayat ve Hâtıratım, C. I. Frankfurt 1982 sh. 272-74

fazla ömürlü olmuyor ve hemen kapatılıyordu. **Lütfi Fikri Bey** de mebusluğu kadar muhâlif gazeteciliği ile de şöhret yapmış ve efkâr-ı umûmiyeye malolmaya başlamıştı. Bu durumda, O'nun çıkardığı gazeteler de sık sık kapatılıyordu. O, yılmayıp her defasında bir başka gazetenin imtiyazını daha alıyordu.

Denilebilir ki, Türk siyasî tarihinde rekor teşkil edecek derecede gazete çıkarmıştır. Bu hususta, kendisinin muhalefette refiki **Dr. Rıza Nur** şu malûmatı vermektedir:

«Biz muhâlifler, Meclis'te reisin sol koluna tesâdüf eden yeri tutmuştuk. **Lütfi Fikri, Mustafa Ârif, Giritli Mehmed Ali,** ben yanyana idik. Ahâli Fırkası da bize yakın oturuyordu; fakat bu Taşnak Partisi de bizim yanımıza oturmuş; bizi yandan iz'âc ediyorlardı. **Mustafa Ârif** ve **Mehmed Ali** çok iyi insandırlar. Bunları çok severim. Ekseri konuşur, şakalaşırdık. Sonra bunlar da İttihatçılardan çok çektiler. **Mehmed Ali** Giritlidir. Giritlilerin kötü adam olduklarına ittifak vardır. **Mehmed Ali** pırlanta gibi bir istisna idi.

Lütfi Fikri bir gazete çıkardı, iptidaları hiç yazamıyordu. Uğraşıyor, bir şey kaleme alıyordu. **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın akrabasından **Fahri**'yi yanına almıştı. O'na tashih ettiriyorlardı. Bu tashihe rağmen yine makaleleri yavandı. Nihâyet çalışa çalışa iyi yazı da yazmaya başladı. Vâkıa hatipliği derecesinde muharrir olamadı; fakat yazıları da düzgün oldu. İttihatçılar bu esnada yeni matbuat kanunları ile boyuna gazete kapatıyorlardı. **Lütfi Fikri**'nin gazetesini de kapattılar. Biz de on-onbeş mebus birer gazete imtiyazı aldık. Bunları **Lütfi Fikri**'ye verdik. Hükümet birini kapatınca diğerini çıkardı. Benim nâmıma olan gazete bir gün yaşadı. Benim başmakalemle vefat etti. Bir müddet devam eden bu vaziyet, tuhaf ve gülünçtü. Hükümet çâre bulamadı.»[5]

Bilâhare İttihat Terakkî'ye karşı muhâlifleri kendi etrafında

5- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh. 276

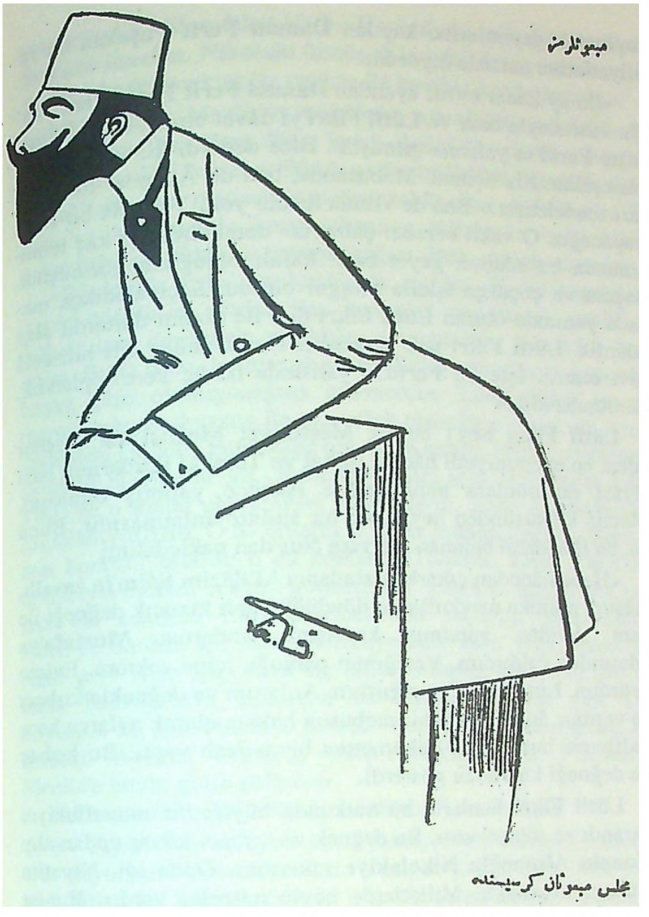

Lütfi Fikri Bey'in Kalem mecmuasında çıkmış bir karikatürü

toplamak gayretlerine kapılan **Damad Ferit Paşa**'nın bu faaliyetlerine temasla diyor ki:

«İki ay kadar evvel âyandan **Damad Ferit Paşa, Rıza Tevfik** vasıtasiyle beni ve **Lütfi Fikri**'yi dâvet etmiş, Balta Limanı'na **Ferid**'in yalısına gitmiştik. Bize dediydi ki: «Dördümüz birleşelim. Siz üçünüz Mebusanda, ben de Âyanda. İttihatçıları sendeletiriz.» Ben de «Buna lüzum yok. Yakında bir fırka yapacağız. O vakit beraber çalışırız» demiştim. Bir kaç temasımızda bu adamın gayet basit kafalı olduğunu görmüştük. Saçma ve çoçukça işlerle meşgul olurdu. Saçmaladıkça masada yanımda oturan **Lütfi Fikri** dizi ile dizimi dürterdi; alay ederdik. **Lütfi Fikri** pek alaycıdır. Fırsat zuhur etti mi, aslâ fevt etmez. İşte bu **Ferid**'in yalısında iki-üç kere toplandık, dördümüz idik.»[6]

Lütfi Fikri Bey'i bu ilk Meşrûtiyet Meclisi'nde meşhur eden, en ehemmiyetli hâdise İttihat ve Terakki iktidarının bazı siyasî maznunlara hapishanede işkence yapmış olmasını, Meclis kürsüsünden heyecanlı bir surette anlatmasıdır. Bunu da, bu fiile dahil bulunan **Dr. rıza Nur**'dan nakledelim:

«Hapishâneden çıkarken zindancı Mülâzim **Sâim**'in zavallı, mâsum politika mevkuflarını dövdüğü kanlı kızılcık değneği ile ham deriden yapılmış kırbasını jandarma **Mustafa**'ya odasından çaldırdım. Yatağımın pamuğu içine soktum. Evime getirdim. **Lütfi Fikri**'yi çağırttım. Anlattım ve değnekle kırbacı da verdim. **Lütfi Fikri** bir mebusun haksız olarak aylarca hapsedilmesi husûsunda hükümetten bir istîzah yaptı. Bu kırbaç ile değneği kürsüden gösterdi.

Lütfi Fikri bunlarla bu nutkunda büyük bir muvaffakiyet kazandı ve şöhreti arttı. Bu değnek ve kırbacı tekrar ondan alıp **Sinoplu Altunoğlu Nikolakiye** saklattım. Onda idi. Niyetim müzeye koymaktı. Milletlerde böyle müzeler vardır. Bunlar

---

6- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh. 279

tam müzelik idiler; fakat Harb-i Umûmî sonunda İstanbul'a avdetimde istedim. **Nikolaki** ölmüş, âilesi dağılmış, bizim şeyler de daha başka mektuplar vesâire ile beraber kaybolmuştu.»[7]

Müteâkiben Meclis'te muhâlefet-muvafakat mücâdelesine temas eden **Dr. Rıza Nur**, kendi ilerici (!) zihniyetine göre tasvib etmediği Miralay **Sâdık** ve **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi** gibi tam manasiyle muhafazakâr olan ve İttihat ve Terakki'ye bu sebeple karşı çıkanlara târizlerde bulunduktan sonra bunlarla ciddi bir iş yapılacağını ifâde ederek diyor ki:

«Böyle bir fırka ile hükümete geçilse de ne yapılabilir. Artık Meclis'te, Fırka ile, kanunla meşrûtiyet usulü ile İttihatçıları devirmek mümkün olamıyacağı kanaatini hasıl ettim. Buna ordu, komite isyan ve ihtilâl unsurlarını katmadan başka çâre olamıyacağına hükmettim. **Lütfi Fikri** ise tamamiyle kanûnî vasıta ile muvaffak olacağına kaani idi. Arada aramızda şiddetli münakaşa olurdu. Komite, ihtilâl usullerinin şiddetle aleyhinde idi. Bunu bildikleri için İttihatçılar **Lütfi Fikri**'ye o kadar ehemmiyet vermezlerdi. Sade nutuklarından hırpalanıyorlardı. O da onlarca o kadar mühim değildi. Hem de onu korkutuyorlardı; o da korkardı. Tuhaftır, **Lütfi Fikri** nutuklarıyla cidden cesâret göstermiştir. Halbuki bizzat çok korkak bir adamdı. İttihatçılardan ödü kopardı. Şaka olarak **Lütfi**'ye derdim ki: «Hem korkuyorsun, hem yapıyorsun. Bu nasıl şey? Hem kaç, hem kıç at!..» Gülerdi, gülerdim. Bu esnada İttihatçıların kendisini de vuracaklarından pek korkuyordu. İki Lâz muhâfız getirdi. Bunlar arkasından gider, gelirlerdi. Aylırca evinden, yani Ayastafanostan Fındıklı'ya Meclis'e böyle gidip gelmiştir.

Bu bapta münakaşamızda **Lütfi**'ye şöyle derdim:

«– Yahu! Sen vaziyeti kavrayamıyorsun. Her şey kanunla olur diyorsun. Göremiyorsun. Vaziyet şudur: Sen, ben yani muhâlifler, bir köyden çıkmış, diğer köye giden beş-on kişiyiz.

7- **Dr. Rıza Nur** a.g.e. sh. 287

Yolda bir eşkiya çetesi önümüze durmuş. Tüfekleri çevirmişler. Soyunun diyorlar. Sen de kanun kitabını; Kur'an-ı uzatıyor, yahu; bu kanun, bu Allah'ın kelâmı. Bunlar eşkiyalı menediyorlar. Haydin çekilin diyorsun. Kurşun bu kitapları mı deler, bu kitaplar tüfeği mi kırar. Vâkıa kanun, tüfeği kırar; fakat bu yerde değil, jandarma muhafazasındaki adliye dairesinde. İşte sen bu yeri tayin edemiyorsun. Ne vakit ki bu kitapların arkasında kuvvet vardır. Yani jandarma ve tüfeği vardır, o vakit bu kitaplar tüfeği kırabilir. İllâ inat eder, bunu kabul etmezdi.»[8]

Lütfi Fikri Bey'in Meclis Kürsüsü'nden ve çıkardığı gazetelerden İttihad ve Terakki mezâlimine yiğitçe meydan okuduğu günlerde, bu partinin elebaşıları muhâliflerini sokak ortasında kiralık kaatillere öldürttürüyorlardı. İşte, onlardan biri olan «Sâdâ-yı Millet» Gazetesi Başyazarı **Ahmed Samim Bey**... Ateşin muhâlefeti yüzünden köprü üzerinde bir sûikasde mâruz kalmıştı. Bu hâdise **Lütfi Fikri Bey**'in korkup sinmesi yerine daha ateşli bir sûrette ittihadcılar'a hücûma geçmesine sebep olmuştu.

Gerçekten, **Lütfi Fikri Bey** merhumun, gerek Meb'usan Meclisi'nde ve gerekse matbuat (basın) sahasında İttihad ve Terakki mezâlimine karşı mücâdelesi bu partinin devletimizi bâdireden bâdireye sürükleyerek dağılıp yok oluşuna kadar devam etmiştir. Zaman zaman hükümete karşı açtığı yaylım ateşiyle nâzırların istifalarına sebep olması ve hükümet gemisini alabora etmesinden kinâye olarak ondan sık sık «karakedi fırtınası» olarak bahsedilirdi.

Bu fırtınaların en sonuncusu İttihad ve Terakki Partisi'nin ilk saftaki elemanları düşman işgal ve istilâsına mâruz bıraktıkları vatanı terkedip kaçtıktan sonra teşekkül eden «Son Osmanlı Meb'usan Meclisi»ne âid seçimlerde gerçek-

8- **Dr. Rıza Nur**, a.g.e. Sh. 287-88

leşmiştir. Şöyleki:

1919 yılı başlangıcında çoktan beri feshedilmiş bulunan Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin yeniden teşekkül ettirilmesi için yapılan seçimlerde yine İttihad ve Terakki artıklarının bir oyunu ile karşılaşılmıştı. En büyük şefleri yurt dışına kaçmış ve kalburüstü bütün şahsiyetleri de Malta'ya sürülmüş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne artık ölmüş, yok olmuş, ortadan kalkmış nazarıyla bakılıyordu.

Halbuki, memleketi on yıl büyük bir terörle idâre etmiş ve avucunun içinde tutmuş olan bu siyâsî teşekkül alt kademesi itibariyle memleketin her tarafında hâlâ faal bir durumda idi. Bu durumu çok iyi bilen «Hürriyet Ve İtilâf Fırkası» mensupları seçime parti olarak girmeyeceklerini ilân edip bir kenara çekilmişlerdi. «Sulh ve Selâmet» ve «Millî Ahrâr» gibi partilerin ise, İttihad ve Terakki karşısında hatırı sayılır hiçbir varlıkları mevcud değildi.

Seçimler yapılıp da rey sandıkları açılınca herkes hayret ve dehşetle görmüştür ki; ortadan kalktığı sanılan ittihat ve Terakki, rakipleri karşısında mukayese kabul etmez bir üstünlük elde etmiş ve parlamentonun kaahir ekseriyetle kendi adamlarından teşekkülünü temin etmişti. Hatta, İttihat ve Terakki'nin bu seçimle kendisine mensup kimseleri seçtirmek hususunda gösterdiği dirayet o ölçüde idi ki, namzetlerden bazıları İttihatçı hükümetlerden aldıkları vazifelerden dolayı divan-ı harpler huzurunda hesap vermekte iken, birdenbire meb'us oluvermişlerdi.

İttihad ve Terakkinin bu umulmadık zaferi kendi kendiliğinden gerçekleşmiş değildi. Bir takım gizli faaliyetler ve sahtekârlıkların eseri idi. O derecede ki, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan ancak bir tek namzed meb'us seçilebilmişti, o da, **Ömer Feyzi Efendi** adında ihtiyar bir İttihad ve Terakki muhâlifi idi ki, muhitinden kendisini her nasılsa seçtirebilmişti.

Buna mukabil, İttihad ve Terakki Partisi'nden meb'usluk kazananların çoğunun sandıklar açılıncaya kadar namzed oldukları bile bilinmiyordu. Gerçi seçilenler arasında bazı tanınmış simalar da vardı. Fakat, İttihad ve Terakki mensuplarının namzetlikleri duyulmadan son gece, memleketi bir ağ gibi örmüş bulunan teşkilâtça dağıtılan listelerle seçilmelerinin sağlanması büyük bir hayret ve dehşet uyandırmıştı. Türk matbuatının tanınmış emektarı **Ahmed Rasim**, meşhur Preņs (aslında beyzâde) **Sabahaddin Bey**, eski dahiliye nâzırı **Reşid Bey (H. Nâzım)** gibi birçok sivrilmiş sima, İstanbul meb'usluğuna namzed oldukları halde İttihatçıların ikinci sınıf elemanlarına mağlup çıkmışlardı.

Bu meşhur insanlar arasında İttihad ve Terakki namzetlerine mağlup olmayan tek isim **Lütfi Fikri Bey** idi. O, seçilmiş ve İstanbul meb'usu olmuştu. Fakat, İttihad ve Terakki'nin seçim gecesi çevirdiği komedi karşısında onlara son bir ders vermeye teşebbüs etmiş ve şu dikkat çekici istifa mektubunu neşir ve ilân ederek bu vazifeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir:

«Dünkü intihabatın tahakkuk eden netâyicinden (neticelerinden) pek sarih bir sûrette anlaşılıyor ki, on seneden beri bu memleketin başına getirmedik felâket bırakmamış olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin resmen inhilâl etmiş olmasına rağmen, enkazında eski teşkilâtın maâlesef öyle bir iki senede mahv ve izâlesi mümkünattan olmayan kuvvet, hâlâ devam ediyor.

Haklarında, gazetelerde intihap gününe kadar asla bahis geçmemiş olan bazı zevâtın el altından dolaştırılan listeler sâyesinde büyük ekseriyetle intihap olunabilmeleri ve diğer cihetten İttihad ve Terakki hâricinde olarak umûmiyetle meb'uslukları arzu edilen bir çok zevâtın kazanamamaları mâruzatımın sıhhatini gösterir. Gerçi bendeniz aldığım reylerin tamamen İttihad ve Terakki hâricinde olan zevata âid bu-

lunduğundan eminim. Ahval ve bu babtaki bütün mesmuatım bunu teyid etmektedir. Fakat teessüf ederim ki; bu reyleri bu gün tefrik etmeye ve şahsiyetlerini göstermeğe imkân yoktur. Ve netice-i zâhire-yi müessife şudur ki; bugün ortada yalnız, tamamen İttihatçı enkazı kuvvetiyle husûl bulmuş bir mebusan listesi vardır ve bendenizin ismi de şimdiye kadar İttihat ve Terakki mıntıka-i te'sir ve nüfuzu hâricinde kalmış olan tek bir isim olarak, bu listeye dahil bulunmasını katiyen kabul etmem. Bendenize rey vermiş olan zevatın lütuf ve takdirlerine azâmi teşekkür ederek ve esbab-ı mâruzdan dolayı aflarını da kolayca istihsal edeceğimden ümitvar olarak dünkü intihabat neticesinde şahs-ı hakîrâneme teveccüh eden İstanbul mebusluğundan istifa ediyorum.»

Lütfi Fikri [9]

Seçilenlerden **Hasan Ferid Bey** de ölmüş ve bu sûretle Meclis açılmadan iki yer boşalmıştı. Bunlar için alelacele seçim yapılmış ve İttihatçılar aleyhlerindeki havayı daha fazla tahrik etmemek için bu yerlere kendi adamlarının seçilmesi için bir gayret sarfetmemişlerdir. Fakat, evvelce seçilenler kahir ekseriyetiyle İttihatçı olduklarından bu meclis de bir nevi «İttihat ve Terakki İktidarı» sûretinde teşekkül etmişti.

Bilâhare, Ankara da toplanan I. Büyük Millet Meclisi'nin esasını bu meclise mensup meb'uslar teşkil etmişlerdir. Eğer, **Lütfi Fikri Bey** de İttihat ve Terakki mensuplarının sahtekârlıklarını protesto maksadıyla istifa etmemiş ve bu mecliste yer almış bulunsaydı, o da, diğerleri gibi Ankara'ya gidecek ve I. Büyük Millet Meclisi'ne dahil olacaktı.

Türk fikir ve siyâset tarihinin en renkli simâlarından biri

9- **Tarık Mümtaz Göztepe**, Vahdettin Mütareke Gayyasında, İst. 1969 Sh. 232

lan **Lütfi Fikri Bey**'in bu sûretle istifa edip meb'usluktan ayrılması, üç-dört sene müddetle kendisini meslekî faaliyete vermesini mümkün kılmıştı. Bu devrede İstanbul Baro Başkanlığı mevkiinde gördüğümüz **Lütfi Fikri Bey**, Lozan Muahedenamesi'nin imzasını takiben ortaya çıkan «Hilâfet Münâkaşaları» dolayısıyla yeniden kendisini siyasetin içinde bulmuştur.

B– CUMHURİYET DÖNEMİNDE

Türk-Yunan muhârebesi zaferimizle neticelenip de, «Mudanya Mütarekenâmesi» imza edildikten sonra sulh konferansı için müttefikler tarafından yapılacak dâvete intizar olunuyordu. Bu sırada, beklenmedik bir sûrette, hem İstanbul Hükümeti ve hem de, Ankara'daki T.B.M.M. Hükümeti sulh müzâkereleri için Lozan'a dâvet olundu. İstanbul'da Sadrazam, öteden beri, Ankara ile İstanbul arasındaki münâsebetleri son derecede iyi idare etmiş bulunan **Tevfik Paşa** idi. Bu, «iyi idâre ediş»in gerçek mânası –hiç şüphesiz– «Ankara lehine» demektir. Bu yüzden, **M. Kemal Paşa**, kendisine bir yazışmada «vatanperver vezir» tarzında hitabetmiştir.

İşte, **M. Kemal Paşa**'nın tavsifiyle «vatanperver» olan Sadrazam **Tevfik Paşa** müttefiklerin böyle iki tarafı birden dâvet etmeleri karşısında bir telgrafla T.B.M.M. Hükümeti'ne mürâcaat ederek, toplanacak konferansta «birlikte hareket edilmesi» teklifinde bulundu. Çoktan beri, İstanbul'u tanımamak ve onu suçlu mevkiine düşürerek sukut ettirmek isteyen **M. Kemal Paşa** ve arkadaşları, sanki **Tevfik Paşa** birlikte hareketten değil de, bir takım ihtilâflardan bahsetmişçesine tehevvüre kapıldılar. Öyle ya, epeyden beri, Türk Milleti'nin mukedderatı üzerinde söz söylemeye «yegâne ve hakiki bir mümessil olan» T.B.M.M. ve onun hükümetinden başkası

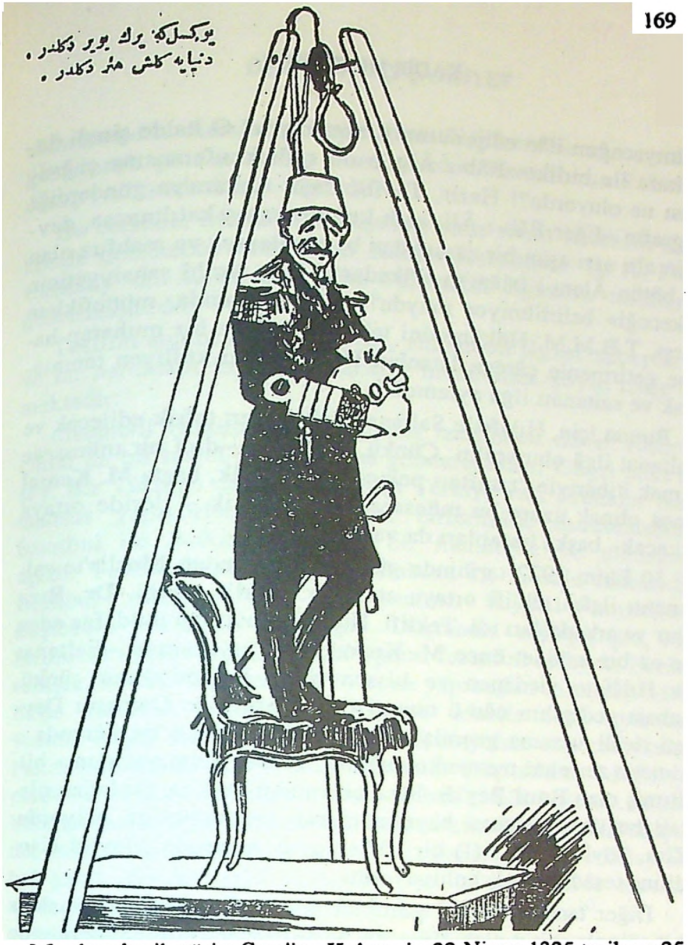

Meşhur karikatürist Cem'in «Kalem»in 22 Nisan 1325 tarih ve 25 nolu nüshasında yayınlanmış ve İttihad ve Terakki zulümlerini imâ eden bir karikatürü.

Lejandı da şu:

Yüksel ki, yerin bu yer değildir, Dünya'ya geliş hüner değildir.

olamıyacağını ilân edip durmuyorlar mıydı? O halde şimdi de, Ankara ile birlikte Bâb-ı Âlinin de sulh konferansına çağrılması ne oluyordu?! Hazır, **Tevfik Paşa** Ankara'ya gönderdiği telgrafta «Eğer Bâb-ı Âli, sulh konferansına katılmazsa, devletin altı asrı aşan bir zamandan beri müesses ve mahfuz olan ve bütün Âlem-i İslâm'ın alâkadar olduğu tarihî şahsiyyetinin çökeceği» belirtilmiyor muydu?!... Bu durumda, müttefiklere karşı, T.B.M.M. Hükümetini tek ve rakipsiz bir muhatap haline getirmenin çâresi, İstanbul Hükümeti'ni külliyen tanımamak ve saltanatı ilga eylemekti.

Bunun için, Hılâfetle Saltanat birbirinden tefrik edilecek ve Saltanat ilgâ olunacaktı. Çünkü, Hilâfet'in –dinî bir müessese olmak itibariyle– taraftarı pek çoktu. Üstelik, başta **M. Kemal Paşa** olmak üzere bu müesseseye müteallik – ileride ortaya çıkacak– başka hesapları da vardı.

30 Ekim 1922 tarihinde gizli celse akdeden Meclis'te saltanatın ilgâsı teklifi ortaya atılmıştı. Teklif sahibi, **Dr. Rıza Nur** ve arkadaşları idi. Teklifi, Hükümet nâmına müdafaa eden de az bir müddet önce **M. Kemal Paşa**'ya reşmen «Saltanat ve Hılâfete vicdânen ve hissen bağlı bulunduğunu çünkü, babası pedişahın nân-ü nimeti ile yetişmiş ve Osmanlı Devleti ricâli sırasına geçmiş olduğunu, kendisinin de kanında o nimetin zerreleri mevcud olduğunu, nankör olamıyacağını» bildirmiş olan **Rauf Bey**'di. Kısa bir müddet sonra, fazladan olarak bugünün resmen bayram olarak kabulünü de istiyordu. Zira, böyle mes'ud (!) bir hâdise aynı zamanda Mevlid Kandiline tesâdüf etmiş bulunuyordu.

Diğer taraftan İkinci gurupun lideri diye yanlış ve haksız bir şöhrete sahip olan **Hüseyin Avni Bey**'de bu müzâkerelerde **Tevfik Paşa**'ya ateş püskürüyor ve «**Tevfik Paşa** yanılıyor, İslâm Âlemi'nin kalbi Ankara'ya bağlıdır. İstanbul'un bu tel yazısında birlik fikri değil, fesat tohumları vardır. Esasen kendilerini mevcud saymadığımız insanlarla yazışmaya gi-

rilmemelidir. Reisimiz Paşa Hazretleri kendilerine nezâket göstererek şahsen cevap vermişlerdir. Hatta bana kalsa bu cevap verilmemeliydi» diyordu.

Bu celsede, **M. Kemal Paşa**'nın biraz sonra muhalifi mevkiinde gözükecek olanlardan **Kâzım Karabekir** ve **A. Fuad Cebesoy** da **Rauf Bey** gibi Saltanatın ilgasına taraftarlık göstermişlerdir.

Teklifin sahibi **Dr. Rıza Nur**, saltanatın ilgası sebeplerini ve bu hareketin kendince esbab-ı mucibesini şöyle ifade etmektedir:

«İstanbul Hükümeti de frenkler tarafından dâvet edilmiş. Onlar da bir heyet-i murahhasa gönderecekler. Gayri tabii bir şey. Bir Türkiye değil, demek iki Türkiye var. Frenkler bunu mahsus yapıyorlar. Orada bizi birbirimize durduracaklar. İstanbul ile Ankara arasında bir muhâbere ve münakaşa açıldı. **Tevfik Paşa** sadrazam. Baktım ki, mesele mühimdir. İstanbul vazgeçmiyor. İki muârız heyet-i murahhasa düşmanın karşısına gideceğiz. Düşmanla uğraşacağız, birbirimizle uğraşacağız. Meclis bunun fecaatini anlıyor. Herkes telâşta. **Mustafa Kemal** de öyle, ne yapacağını bilmiyor. Meclis'de hararetli müzakereler oluyor. Meclis artık öyle heyecana düştü ki, İstanbul Hükümeti aleyhine atıp tutuyorlar. Fakat yapılacak çâreye dâir söz yok. Düşündüm. Mes'eleyi ciddi bir sûrette halletmek lâzım. Sûret-i halli buldum. Millet Meclisi burada ya. Padişahlığı lağvederiz. Bu sûretle Padişah da, İstanbul hüktümeti de kalkar. Biz kalırız. Kısa ve kolay bir hal şekli. Benim eski yıllardan beri bir mukaddes emelim vardı. Bu da devlet ile dini birbirinden ayırmak idi.»[10]

İlericiliğe müteallik bahislerde kıraldan kıralca olan **Dr. Rıza Nur**, bu hususdaki mütâlealarına devamla diyor ki:

«Celsede **Tevfik Paşa** ile muhâbere ve müzâkereler oluy-

10- **Dr. Rıza Nur**. ag.e. C. II sh. 844-45

or. Ben hemen Meclis'in kapı yanındaki odasına çekildim. Düşündüğüm takirir yazıyorum. Bir çırpıda yazdım. Ben yazarken birkaç mebus geldiler. Arkamdan okudular. Ben de bitirdim. Dediler ki,

«– Biz de bu takrire imza koyalım!..»

«– Pekiyi!» dedim. Koydular. Derken akın akın mebuslar geldiler.

«– Aman, biz de bu takrire imza koyalım. Bizim de böyle mühim bir takrirde imzamız bulunsun.» dediler. İmza seksen kadar oldu. Derken **Rauf** da geldi. Koşuyor

«– Takriri göreyim. Şuna ben de imza koyayım.» dedi. Verdim. Okudu. Padişahlığın lağvı cümlesini zayıf buldu.

«– Şöyle yazalım!..» dedi. Baktım kuvvetli bir kelime, kabul ettim. Benim kelimemi çizip o kelimeyi koydu. Haline baktım pek keyifli idi. Oradan çıktım. Koridorda **Mustafa Kemal**'e rastgeldim. Dedim:

«– Ben böyle bir takrir veriyorum. Artık İstanbul hükûmeti kalmaz. Mes'ele kolayca ve cezrî olarak hallolunmuş olur. Sabahtan beri niye uğraşıp duruyorsun?...» Okudu, bir daha okudu. Cevap vermiyor. İçimden

«– Bu adam gâliba buna cesharet edemiyor!..» dedim. Nihayet

«– Ben de imza edeyim!.» dedi. Hatta imzası aşağılardadır.

Hemen içeri koştum. Müzâkere ateşli bir sûretde devam ediyor. Takririmi verdim. Derhal okundu. Reye kondu. Kafalar kızgın idi. Böyle müthiş bir şeyi yapmak için en müsaid bir an idi. İttifak-ı ârâ[11] ile kabul edilip şiddetle alkışlandı. Yapılan iş mühim ve müthiş bir inkılâp idi. İstanbul Heyet-i Murahhasa mes'elesi kökünden hallolundu. Celse de, mes'ele de bitti. Artık herkes elimi sıkıyor. Beni tebrik ediyordu. Sâmiin

11- **İttifak-ı ârâ:** Yani oybirliği ile kabul edilmiş değildir. İtirazlar olmuş, fakat bunlar dinlenilmediği gibi zabıtlara da geçirilmemiştir.

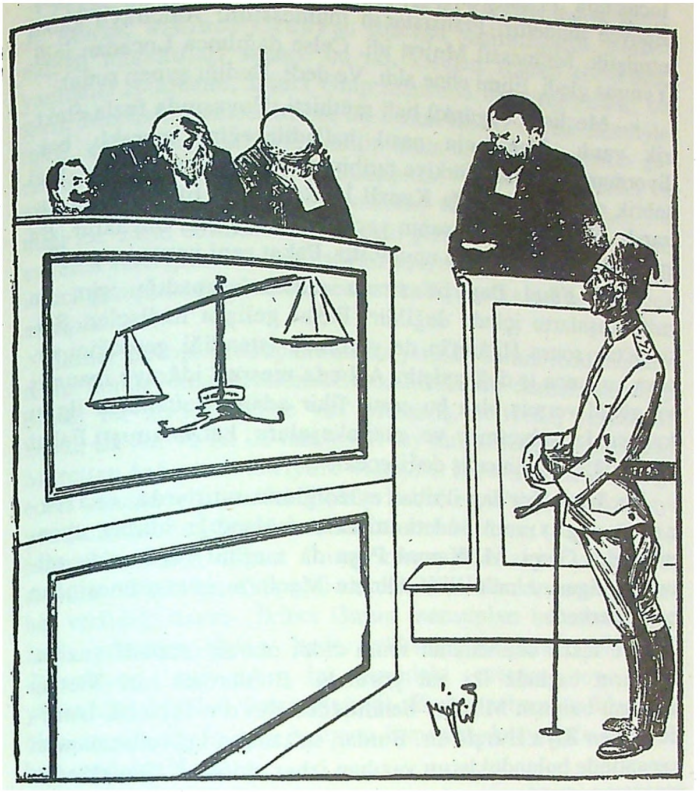

– Messieurs. J'ai confiance en voire justice, mais votre balance me parait faussée!

Meşhur karikatürist Cem'in «Kalem» de çıkmış ve İttihad ve Terakki albümlerine târiz için çizdiği bir karikatür. Lejandı da şu: Müddei – Efendim sizin hüsnüniyetinizden eminim, fakat teraziniz bozuk....

locasında Fransız mümessili **Miralay Mojen** de varmış. Epeyce müdettir, Fransızlar'ın mümessilini Ankaraya kabul etmiştik. Mümessil **Mojen** idi. Celse dağılınca Locadan indi. Yanıma gledi. Elimi eline aldı. Ve dedi. Dediği aynen şudur:

«– Meclis'in bugünkü hali müthişti. Havasında fazla elektrik vardı. Mes'elenin nasıl halledileceğini meraklı bekliyordum. Bu celse Türkiye tarihinin en mühim celsesidir. Sizi tebrik ederim. **Mustafa Kemâl** İzmir'e girdi. Büyük zafer kazandı. Evet, fakat, bu senin yaptığın ondan çok büyüktür. Bu millet **Mustafa Kemâl**'i unutabilir. Fakat seni unutamaz.» [12]

Lütfi Fikri Bey bu sırada meb'us olmadığı için, bu münâkaşaların içinde değildir. Fakat gelişen hadiseler, Saltanat'tan sonra Hilâfet'in de yıkılmak istendiği gerçeğini ortaya koyunca iş değişmiştir. Aslında meşrutî idâreye inanmış ve gönül vermiş olan bu cesur fikir adamı Saltanat'ın ilgası karşısında sabretmiş ve münakaşalara katılmamıştı.Fakat sıra Hilâfet'e gelince iş değişecekti...

Dr. Rıza Nur'dan iktibas eylediğimiz satırlarda, «saltanatın ilgası»nın –âdeta-ittifakla sağlandığı intibâı uyanmaktadır. Gerçi, **M. Kemal Paşa** da meşhur Nutkun'da saltanatın ilgasına müteallik takririn Meclis'te görüşülmesinden bahsederken:

«Bu takrir okunduktan sonra ciddî olarak muhâlif vaziyet alanların başında iki zat göründü. Bunlardan biri Mersin meb'usu bulunan **Miralay Selâhaddin Bey**'dir. İkincisi, İzmir'de asılhan **Ziya Hurşid**'dir. Bunlar, saltanatın lağvolunmaması kanaatında bulunduklarını vazıhan izhar ettiler»[13] demektedir.

12- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh. 845-46 Şu zavallı **Dr. Rıza Nur**, bir fransız generalinin kendisini, «Saltanat'ın lağvını te'min etmiş olmasından dolayı» hararetle tebrik etmesinden bile uyanıp hata ettiğini anlıyamıyor. Doğrusu pek yazık!. Demek ki millet **M. Kemal**'e müstahak hâle gelmiş imiş!.

13- **M. Kemal Paşa** – a.g.e. sh. 421 de böyle diyorsa da evvelce **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** dolayısıyla temas edilmiş olduğu üzere bu netice ölüm dehdidiyle istihsal edilmiştir. (Bkz. Nutuk, sh. 421-22)

Fakat, bu karara muhâlif olanlar bu iki kişiden ibaret değildi. Bunlar, «İkinci Grup»un sözcüsü seçilmişlerdi. Binâenaleyh muhâlifleri sadece bu iki, kişiden ibâret göstermek yanlıştır. Hakikatte, İkinci Grup mensubu olan meb'uslar, bu teklif Meclis'e gelince, bunun bir kanun teklifi olmak itibariyle önce, komisyonlara havâle edilip oralarda müzakeresinin gerektiği yolunda itirazda bulunmuşlardır. Son derecede usûlî ve kanunî olan bu teklif reye konulmuş ve reddolunmuştur. Bu tabii idi. Zira, bu meclisin teşekkül şartlarına âid olmak üzere evvelce verdiğimiz izahat hatırlanırsa, muhafazakâr temâyüllü ikinci gurup mensuplarının neden ekalliyette kaldıkları kolayca anlaşılır.

İkinci Gurup mensuplarının bu yerinde itirazı reddolunarak teklif komisyonlarda müzakere edilmeksizin derhal ele alınıp büyük bir aceleyle reye vaz' olunmuş, neticede, yüzotuziki kabul, iki red ve iki de müstenkif rey kullanıldığı görülmüştür. Mürettep âzâ adedi dörtyüze varan bir mecliste saltanatı ilga eden kanuna yüzotuziki kişinin kabul reyi vermesi, kimseyi yanıltmamalıdır. Sanki bu sırada obstrüksüyon (boykot) edip salonu terkeden İkinci Gurup mensupları reye katılsalardı aksi bir durum olurmuş gibi sanılabilir. Halbuki, –evvelce izahat verildiği üzere– İkinci Gurup mensupları bu mecliste en fazla yüzotuz kişiye kadar yükselebilmişlerdi. «Birinci Gurub»un mevcudu da, buradaki müspet rey veren yüzotuziki kişiden ibâret değildi. Bununla beraber Meclis'te ölen, vazife ile hariçte bulunan kimseler dolayısıyle pek çok boş sandalye vardı.

Lozan müzâkerelerinden evvel saltanatın böyle alelacele bir sûrette kaldırılması, İstanbul Hükûmeti ve **Sultan Vahideddin** ile Ankara arasındaki –zaten iyi olmayan– münâsebetleri bir kat daha bozmuştur. **Sultan Vahideddin** Merhum son derecede iyi bir fakihti. Şer'î mes'elelerde devrinin Şeyh'ulislâm ve âlimlerini birçok kereler terketmişti. Şer'î

bir mülâhaza ile «Saltanatsız Hılâfet'in câiz olmayacağını» İstanbul'da Ankara'nın bir nevî mümessili mevkiinde bulunan **Refet Paşa**'ya resmen beyan etmişti.

Sultan Vahideddin'in bu sûretle, alınan karara muhâlefeti bir takım yeni tertip ve şâyiaların hızlanmasına sebep olmuştur. **M. Kemal Paşa**'ya muhâlefeti ile meşhur olan Dahiliye eski vekili **Ali Kemal Bey**'in Beyoğlu'nda traş olmakta bulunduğu berberden kaldırılarak –şehrin henüz işgâl altında bulunmakta olmasına rağmen– İzmit'e götürülüp orada sivil giydirilmiş, askerlere linç ettirilmesi ve **Sultan Vahideddin**'e karşı da, böyle bir tertip düşünüldüğüne dâir saray'a üst üste– ve belki de maksadlı –ihbarlar yapılması, sonunda, hayatını tehlikede gören merhumun büyük bir elem ve ızdırapla vatanını terketmesine sebep olmuştur.

17 Kasım 1922 tarihinde vâki olan bu hadise üzerine B.M.M. heyecanlı bir celse akdetmiş ve uzun münakaşalar sonunda **Sultan Vahideddin**'in Makam-ı Hılâfet'ten azledilerek (!) yerine ötedenberi, İttihatçılara meyyal bir hissiyat taşıdığı bilinen **Abdülmecid Efendi**'yi seçmiştir. 18 Kasım günü alınan bu karar «Büyük Millet meclisi Reisi **M. Kemal**» imzasıyle **Abdülmecid Efendi**'ye bildirilmiş ve 24 Kasım 1922 tarihinde Topkapı Sarayı'nda resmî «biat merâsimi» icra edilerek **Abdülmecid Efendi** «halife» olmuştur. Bu Hılâfet'in, meşrûiyet veya adem-i meşrûiyeti üzerine çok şey söylemek mümkündür. Siyâsî iktidarı olmayan ve ne iş göreceği bile hakkiyle belli edilmedikten maada merâsimlerde giyeceği elbiseden kullanacağı ifâdelere kadar her şeyi **M. Kemal Paşa** tarafından tâyin ve **Refet Paşa** tarafından kendisine iblâğ olunan[14] bir halifenin durumundaki zaaf ve gayr-i tabiîlik âşikârdır.

Bununla beraber, saltanatı ilga ederken –belki de bunu

14- **M. Kemal Paşa**, Nutuk, Ankara 1977, sh. 421

daha kolay bir sûrette, sağlamak için– Hılâfeti alabildiğine methedenlerin – ihtimâl-bu hususta bir takım müstakbel plânları vardı.

Nitekim, başta **M. Kemal Paşa** olmak üzere Lozan Başmurahhasımız **İsmet Paşa** ve diğerleri çeşitli vesilelerle Hılâfet'in lehinde beyanatlar veriyorlardı. Fakat Lozan Konferansının çıkmaza girdiği sıralarda başlayarak gitgide gelişmek üzere bu hava tersine dönmeye başladı.

Gerçi 15 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan «Saltanata âid Propagandaların Men'ine Dâir Kanun»la, Hılâfet'in Saltanat'tan tefrikinin ve saltanatsız hilâfetin câiz olup olmadığı etrafındaki münâkaşalar kapatılmak istenmişti. Fakat, 29 Ekim 1923'de âni bir kararla «Cumhuriyet» ilân edilince, Halîfe'nin durumunun ne olacağı hususundaki endişeler yeniden ön plâna geçmiş ve gazetelerde «Halife'nin istifa edip çekileceği» yolunda haberler yer almaya başlamıştır. İhtimal Ankara, Hılâfet'i re'sen lağvetmek yerine, **Abdülmecid Efendi**'nin bizzat istifasını daha uygun görüyor ve O'nu böyle bir harekete imâle etmek istiyordu.

Bu dedikodular üzerine, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Meclis Başkanı **Fethi Okyar** gazetecilerin «Hılâfet'in lağvedilip edilmeyeceği» ne dâir bir suallerine karşı:

«Ne münâsebet, böyle bir şeyi aklımıza bile getirmiş değiliz. Halîfe Hazretleri'nin istifası keyfiyeti hilâf-ı hakikattir. T.B.M.M. bu meseleyi geçen yıl hall-u fasletti. Halifenin intihabı bu şartlar içinde devam edecektir. Halife'nin nasb ve tâyini Millet Meclisi'ne âid bir haktır. Bunun diğer İslâmlar'la hiçbir alâkası yoktur. Madem ki: Hılâfet'i muhâfaza ve müdâfaa eden Türkiye Cumhuriyeti'dir intihabı da ancak Türkiye Cumhuriyeti'ne âid olması lâzım gelir. Hılâfet makamı müslümanlar arası en büyük müessesedir. Ancak, bu makamın başını T.B.M.M. seçer. Bu hak yalnız bizimdir, bunu

hiç kimseye vermeyiz»[15] demiştir.

Ankaradan devam etmekte olan istifa şâyialarına karşı yeni Halife **Abdülmecid Efendi**'nin 9 Kasım 1923 tarihli Vatan Gazetesi'nde şu beyânatı yayınlanmıştır:

«Hilâfet Makamı'na seçilmenin meşrû bir sûrette yapıldığını ve icma-ı ümmetle olduğunu biliyorsunuz. O zaman, yapılan bu seçim İslâm Âlemi'ne bildirilmiş ve her taraftan hüsn-ü kabûl görmüştür.

Bütün İslâm Âlemi'nin, her dâim teveccühlerine mazhar olmaktayım. Bütün Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslâm Âlemi'nden binlerce mektup ve telgraf aldım ve birçok yerlerden heyetler gönderilerek bu hissiyat te'kid ediliyor. Gördüğüm bu teveccühler karşısında ufak tefek kîl-ü kalden (dedikodulardan) alınarak çekilmek, küfran-ı nîmet (nankörlük) olur. İstifam hakkındaki haberlerin nereden çıktığına dâir bilgim yoktur.

Ben İslâm Âlemi'nin işleri ile meşgulüm. Siyâsetle alâkam ve münâsebetim yoktur. Bu gibi neşriyatın üzerimde hiç bir te'siri olamaz.

İslâm Âlemi'nde şahsıma bir itiraz olursa, çekilirim. Ben asla bir yere yapışıp orayı bırakmıyacak tabiatta değilim.

İstanbul'da İslâm memleketlerinden mürekkep bir Hilâfet Kongresi yapılması ve Hilâfet Makamı'na âid dinî vezâifin belirtilmesi hakkındaki neşriyata gelince, inşallah ileride bu gibi hususlar gözönüne alınacak ve İslâm Âlemi'nin menfaatlerine hizmet etmeğe çalışılacaktır.

15- Şu sözlerin akıl mantık ve maslahatla izahı kaabil midir?! Neden otoritesi bütün Âlem-i İslâm'a şâmil olacak bir halifeyi sırf Türkiye seçsin!. Maslahattan doğmuş Saltanat'a yüklenenler için şu âkişâr bir tezad değil midir?! Hilâfet'in ilgası da aynı mantıkla sakattır. Türkiye bu hususta da Dünya Müslümanları'nın hukukuna tecâvüz etmiş değil, midir?! Elbette... Ancak **Fethi Bey** -böyle söylerken- kafasında **M. Kemâl**'in müstakbel halifeliği fikri vardı. Vardı amâ, daha önce kendilerine söz verilmiş olan İngilizler bırakmadı, Tafsilât için «Hilâfet» adlı eserimize bakılabilir.

وقت

يومي غزته

جلد ۱ عدد ۱ — ۲۷۷۴

جلد ۱ عدد ۱ — ۲۷۷۴

بويوك ملت مجلسى اولكى آقشام عقد اينديكى جلسه علنيه‌ده فراري وحيدالدينك خلعنه و عبدالمجيد حضرتلرينك
انفاقه ياقين براكثريتله خليفهٔ مسلمين اعلانلرينه قرار ويرمشدر

دوده خاندانه آل عثمانده خليفهٔ مسلمين عبدالمجيد حضرتلرينه خليفه انتخاب ايدلدكلرينك خبرني وآنفده‌ده بر تلغراف وارد اولمشدر.

بر چوق ذوات طرفدن باغمه سرايده عرضه تبريك و تهنيت ابتشاردر.

خليفهٔ مسلمين

الحاج احمد جلال بك افندي

الحاج احمد جلال بك افندي ۱۲۹۲ سنه‌سنده استانبولده تولد ايتمشدر. تحصيل علومنه مكتب حربيه‌ده باشلامش و بعده ايتاليا سفارتنده مأمور ايكن ايتالياجه‌يي اكمال ايلمشدر. ۱۳۱۲ سنه‌سنده ايتالياجه مترجملغنه تعيين ايدلمش و بعده ايتالياجه معلملغنه نقل ايلمشدر. ۱۳۲۷ سنه‌سنده ايتالياجه مترجملغنه عود ايلمشدر. ۱۳۲۸ سنه‌سنده ايتالياجه معلملغنه عود ايلمشدر. ۱۳۲۹ سنه‌سنده ايتالياجه مترجملغنه عود ايلمشدر. ۱۳۳۰ سنه‌سنده ايتالياجه معلملغنه عود ايلمشدر. ۱۳۳۱ سنه‌سنده ايتالياجه مترجملغنه عود ايلمشدر. ۱۳۳۲ سنه‌سنده ايتالياجه معلملغنه عود ايلمشدر.

Hilâfet Makamı'nın dayanağı olan Millî Hükûmet, bugün harplerin ihdas ettiği bir çok dahili meb'eleleri halletmekle uğraşmakta olduğundan şimdiye kadar bu mesele ile uğraşmaya imkân bulamamıştır. Bu ciheti İslâm Âlemi de elbette kıymetlendirir. Tekrar ederim ki; ben siyâsetle uğraşmıyorum. Hakkımda, mü'minlerin teveccühü, bâki kaldıkça, Hilâfet Makamı'ndan çekilmekliğime sebep görmüyorum...»

Bu sırada, İstanbul baro Başkanı olan **Lütfi Fikri Bey** de ertesi günkü (10 Kasım 1923 tarihli) Tanin Gazetesi'nde «Halîfeye Açık Mektup» serlevhalı bir yazı yayınlayarak bu münakaşaya katılmıştır.

Halîfenin istifa edeceğinden bahsedenlerin maksadlarının Hilâfet'in ilgası olduğunu izah eden **Lütfi Bey** bu açık mektubunda: «Gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebedî olarak gömülsün, kalksın!.» diyor ve şâyialardan halkın büyük bir endişeye düştüğünü, bunu vapurla karşıya geçerken şâhid olduğu halk arasındaki konuşmalardan gâyet vâzıh bir sûrette tespit ettiğini anlatıyor ve «Hayretle ve teessürle görülmektedir ki, bu gün, şu mâneviyat hazinesine taarruz edenler, hariçten kimseler, İslâm milletlerinden Türk'ü çekemiyenler değildir. Kendimiz, biz Türkler, kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyyen çıkarılmasını intac edebilecek teşebbüslerde bulunuyoruz.»

Lütfi Fikri Bey'in bu mes'ele ile alâkası biraz daha gerilere gider. O'nun İstanbul, Fındıklı Sarayı'nda (şimdiki Güzel Sanatlar Akademisi) kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde muhâkeme edilmesine sebep olan bu yazısından önce o alâkayı izah etmek gerektir.

Bilindiği üzere zaferi müteâkib Millî Mücâdele kumandanlarından **Refet** (Bele) **Paşa** 19 Ekim 1922 tarihinde «Gülnihâl» vapuruyla İstanbul'a gelip Kabataş'da büyük bir tezâhüratla karşılanmıştır. Kendisini Padişah adına selâmlayıp karşılayan yâver **Ali Nuri Bey**, **Sultan Vahideddin**'in

adına icra eylediği bu selâmlayışa bu mukabeleyi almıştı:

«– Makam-ı Muallâ-yı Hilâfet'e hissiyat-ı tazimkârâne-i dindârânemi aynen iblâğ etmenizi rica ederim.»[16]

Karşılayıcılar arasında o zaman veliahd olan **Abdülmecid Efendi**'nin yâveri **Remzi Bey** de vardı. Ona karşı hitabı da:

«– Evveldenberi, ilân ettiğimiz ahidlerimizin birisi, Makam-ı Mualla-ı Hilâfet'in tahlisi (yüce hılâfet makamının kurtarılışı)dır. Binaenaleyh kendilerine şükran ile mukabele ederim.»[17] olmuştur.

İstanbul'da karaya ayağını atar atmaz Hılâfet'e bağlılığını son derecede hürmetkâr bir sûrette ifâde etmiş bulunan **Refet Paşa**'nın bilâhare kulağı çekilmiş olmalıdır ki, daha sonra İstanbul Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi'nde vâki konuşmalarında –nisbeten– ağız değiştirdiği müşahede olunmuştur. Esâsen bu sırada saltanat kaldırılarak Hılâfet'in muhâfaza edilmek istendiği istikametinde beyanlar birbirini kovalıyordu. **M. Kemal Paşa** da saltanatın ilgası vesilesiyle B.M. Meclisi'nde yaptığı tarihî konuşmada aynı hissiyatı ortaya koymuştu. Bununla beraber İstanbul'a gelen **Refet Paşa, Sultan Vahideddin** merhumun huzuruna kabul edildiğinde – yakınlarına bilâhare ifâde eylediği üzere– Kabataş'da karaya ayak basar basmaz izhar eylediği hissiyat ile telif-i kâbil olmayan bir uslûp kullanmış ve Padişah tarafından «saltanatsız hilâfetin kabul edilmiyeceği» tarzında bir cevapla terslenmişti.

Refet Paşa'nın bundan sonraki beyanatları umûmî efkârda Hılâfet'in kaldırılmak istendiği hususunda mevcud olan endişeleri takviye eder bir mâhiyette tezâhür etmiştir. Bu beyanlar üzerine kaleme sarılan **Lütfi Fikri Bey** «Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes'uliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâili» unvanıyla bir broşür neşrederek **Refet Paşa**'nın Hılâfet'in istikbâli bakımından endişe verici bu be-

16- 20 Ekim 1922 tarihli İktam Gazetesi
17- Aynı tarihli İstanbul gazeteleri

anatlarını tahlil etmiştir.

Broşürünü:

«Trakya'yı tesellüme memur **Refet Paşa** İstanbul'dan esnayı mürûrunda (geçiş esnasında) azim tezâhürtla karşılandı. İstanbul ahâlisi Anadolu'yu düşmandan tathir eden (temizleyen) ve Trakya'nın bir tarz-ı müsâlemetkârânede (sulh yoluyla) ana yurduna iâdesini mûcib olan zafer-i azim-i millî'nin âmillerine karşı beslediği hissiyat-ı minnetdârînin izharı için **Refet Paşa**'nın İstanbul'a muvâsalatını bir vesile-i hasene addetti. Bu sûretlé payitahtımız (başşehrimiz) en ihtiyarlarımızın bile emsâlini hatırlayamıyacağı derecede mes'ud ve müteheyyiç (heyecan verici) bayram günleri yaşadı.

Refet Paşa'nın İstanbul'da ikâmeti yalnız tezâhürat-ı milliye tahrikiyle kalmadı, bizzat müşârünileyh gerek darülfünun'da (üniversitede) ve gerek şehir ziyafetinde ve gerek sâir vesilelerle irad ettikleri nutuklarla memleketin istikbaline müteallik esaslı mes'eleler hakkında büyük küçük cümlemizin dimağında fâideli tefekkürler tahrik etti. Bu tefekkürlerden bazılarını gazete sütunlarında görüyoruz. «Bârika-yı Hakikat müsâdeme-yi efkârdan çıkar!..» kaide-i mâlümesine nazaran **Refet Paşa**'nın böyle mühim bir teâti-i efkâra bâis olmalarını bir vesile addederek biz de, mesâil-i mebhûse-i mühimme (bahsi geçen mühim mes'eleler) hakkında nâçizâne hatırımıza gelenleri bervechi atî serd ve ıtyan etmek istiyoruz.»[18]

Mukaddemesiyle takdimden sonra mes'eleye şu suretle girmiştir:

«**Refet Paşa**'nın muhtelif nutuklarından anladığımıza nazaran müşârünileyh minelkadim milliyet his ve fikirlerinin inkışafına hükümdarlığın mâni olmuş olduğu kanaatindedir. Hatta, bu babta misal olarak **Yavuz Sultan Selim**'in **Şah İs-**

18- **Lütfi Fikri**– Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mes'uliyet ve **Tefrik-i Kuvva Mesaili** – Akşam –Teşebbüs Matbaası, 1338, İstanbul, sh. 3

حقوق اساسیه مباحثنده

حکمدارلق قارشوسنده ملیت و مسئولیت و تفریق قوا مسائلی

لطفی فکری

مطبعهٔ « شمس - ولشآ »

۸۳۳۱

Lütfi Fikri Bey'in, Saltanat ve Hılâfet mevzularındaki görüşlerini aksettiren ve **Refet Paşa**'ya cevaplarını ihtiva eden broşürünün kapağı.

ail'le olan ihtilâfat ve muhârebatını (ihtilâflarını ve muhârebelerini) zikrediyor ve «Her iki taraf da Türk olduğu halde sırf birbirine rakip iki hânedan yüzünden birbirleriyle birleşmedikten başka birbirine hasm-ı can oldular ve kurşun attılar» diyor. Malumdur ki; müverrihliğin (tarihçiliğin) en büyük şartı, bîtaraf olmak, kendi zamanını kendi milliyetini ve bunlardan mülhem his ve fikirleri muvakkaten bir tarafa bırakacak kadar bîtaraf olmaktadır. İnsan ancak böyle bir bîtaraflıkla vekâyi-i mâziyeyi (gemiş vak'aları) tetkik ederse hakikati görebilir. Aksi halde ise, azim hatalara düşebilir. Çünkü hâdisat-ı tarihîyenin lisanı yoktur. Kuvve-i mukavemeti mufkuttur. İnsan onları istediği tarafa sevkedebilir, istediği şeyin ispatında kullanabilir. Hatta bunları ayni kaziyenin (hükmün) hem lehine hem aleyhine kullanmağa imkân vardır. Onun için bu babta pek ziyade dikkatle hareket etmek ve beynelavam (halk arasında) denildiği veçhile «kılı kırk yararak» tetkikatta bulunmak lâzımdır.»[19]

Lütfî Fikri Bey cevaplarına devam ederek diyor ki:

«Olabilir ki, **Yavuz Sultan Selim**'in İran seferlerinde iki hânedan arasındaki rekabet mühim bir rol oynamıştır. Fakat zannederiz ki, bu seferlerin esbabını yalnız orada görmek pek doğru değlidir. İşin içinde sünnîlik, şiîlik meselelerinin de birer mühim müessir âmil olmuş olması ihtimâli kuvvetle vardır. Kezâlik **Refet Paşa**'nın pek kat'î olarak iki tarafa isnad ettiği Türklük husûsu da oldukça muhtelifunfih (ihtilâflı) bir mes'eledir. Bu Türlük sıfatının o vakitki İran'ın bütün ahâlisi için ne dereceye kadar doğru olabileceği pek çok tetkikatı icab ettirecek bir noktadır.

Maâmafih, **Refet Paşa**'nın bu babta bütün dedikleri doğru olmak lâzım gelse dahi, **Yavuz Sultan Selim**'i milliyet mefkûresini o vakit görmedi tutamadı diye muâhezeye (tenkide) kendimizde bir hak göremeyiz. Çünkü, milliyet fikirleri şurada pek yakında yani, Fransa İhtilâl-i Kebiri'nden sonra

19- **Lütfî Fikri** – a.g.e. sh. 4

husûl bulmuş şeylerdir. **Sultan Selim**'in asrında bu fikirler Dünya'nın hiçbir tarafında yoktu ki, **Sultan Selim**, onu rehber-i hareket ittihaz etmediği için şâyân-ı muâheze görülebilsin.

Sultan Selim sene-i milâdiye hesabıyla 1467 tarihinde tevellüd ve 1520 tarihinde vefat etmiştir.

Halbuki, o zamanlar bütün Dünya hal-i teşekkülünde idi. Fransa feodalite'den bin müşkülâtla sıyrılıyor, hükümet-i mutlakaya doğru gidiyordu. Şâyân-ı tetkiktir ki: Fransa'nın vahdet-i millîyetini ihlâl eden feodaliteden memleket ancak bir hükümet-i mutlaka sâyesinde kurtulmuştur. Filhakika Fransa vahdet-i milliyesini **Sultan Selim**'den bir asır sonra, ancak **14. Lui**'nin «Devlet demek, ben demektir!..» ve «Hukuk-i hükümdarîmizi biz Allah'dan almışızdır!..» düsturlarına müstenid hükümet-i mutlakası zamanında tamamen temin edebilmiştir. İngiliz vahdet-i milliyesi ise daha ondan sonraya gelmiştir. Malûmunuzdur ki, İskoçya Kıt'ası cenubî İngiltere ile ancak 1707 tarihinde yani, **Sultan Selim**'den ikiyüz sene sonra ittihad edebilmişdi.

Rusya'ya gelince o, **Sultan Selim**'in yaşadığı zamanlarda vahdet-i milliye sınırlarından çok uzaktı. O asırların Moskova büyük prensleri, etraflarında bulunan kendi gibi Rus prensliklerileriyle ve birbirleriyle muttasıl harbediyorlar Rus kanı akıtıyorlardı. Moskova büyük prensi **Müthiş İvan** ilk defa çarlık ünvanını **Sultan Selim**'in vefatından oniki sene sonra yani 1532 tarihinde alabilmiştir. Hem o kadar uzaklara çıkmağa ne hâcet!. İtalya vahdet-i milliyesinin temin-i husûlü kaç senelik şey!... Malûmdur ki, o husûl bulalı bugüne kadar aradan ancak yarım asıt geçti! Hâsılı, **Sultan Selim**'in Türk mefkûresini görmemiş olması zamanı itibariyle tamamen kabil-i izahtır. Milliyet mefkûreleri onun zamanlarından çok sonra gelen zamanların mahsûlüdür.

Maamafih hükümet-i mutlakaların milliyet his ve fikrinin inkışâfına müsâid olduğunu iddia edecek değiliz. Hatta, bunun aksi bir tez daha doğrudur, diyebiliriz. Bunun mühim tezâhürâtını biz bizzat kendi memleketimizde ve bizzat bizler

muâsırları olarak görmüşüzdür. Filhakika, **Sultan Hamid-i sâni**, idâresinde, milliyet hislerinin inkışafına mâni olmak için neler yaptığını ve hatta bazan bunların ne çocukça şekil ve suretler aldığını o vakitleri idrak etmiş olanlarımız tabii hep hatırlatırız.[20] Fakat hükümet-i meşrûtalarda hükümdarların şa-

Lütfi Fikri Bey, Trakya'yı «Kuva-yı Milliyeciler adına tesellüm maksadıyla istanbul'a gelen **Refet Paşa**'nın birbirine tutmaz beyanatlarına cevap verdiği sırada «İstanbul Barosu Başkanı» idi. Yukarıdaki resmi Baro levhasında çıkmıştır.

20- **Lütfi Fikri Bey**'in siyâsî hayata atıldığı ilk yıllarda **Sultan abdülhamid Han**'a karşı bir hissiyat taşıdığını ve bu keyfiyetin –o günün şartları içinde– ne gibi sebeplere dayandığını evvelce izah etmiştik. Gerçi, O'nun İttihadçıları gördükten ve onların zulümlerine karşı canhıraş bir mücâdeleye giriştikten sonra, bu mevzudaki fikirlerini değiştirmiş olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu takdirde **Lütfi Fikri Bey**'in burada **Sultan Abdülhamid-i Sâni** devri için vaz'ettiği işbu kıymet hükmünü –gitgide İttihatçılar zamanındakinden de beter bir sûrette daralan– fikir hirriyeti anlayışının doğurduğu mecburî bir tâviz saymak lâzım geldiği kanaatindeyiz.

hısları hissiyat-ı milliyenin inkışafına mâni olmak şöyle dursun hattâ bu babta bir şevk ve imbisad (genişleme) olacağı kanaatindeyiz.

Hükûmet-i meşrûalarda hükümdarların mahzurları mündefi olmuş (defedilmiş) ve fâideleri kalmıştır. Hükümdarların vücudu evvelemirde (herşeyden önce) milletleri mâzilerine dâima merbut (bağlı) bırakacak en müessir bir vâsıtadır. Biz, «Tarihi olmayan milletler bahtiyardır!..» tarzında efkâr-ı mahsûsa ifâdesi için zarîfâne bulunmuş formüllerin taraftarı değiliz. Bilâkis, bir milletin tarihi ne kadar büyük olur ve bu tarihine vesâir an'anatına ne kadar merbut kalırsa inkışâfı için o nisbette kavi olur, fikir ve kanaatindeyiz. Ve önümüzde bu kanaatimizi tamamen takviye edecek mühim bir nümûne bir misal de vardır: İngiliz Milleti.

İngiltere'de hükümet tamamen meşrûtîdir. Bidâyet-i Meşrûtiyet'te kullandığımız tabirle «Hakimiyet-i Milliye»nin şimdi istediğimiz tarz ifadesi ile «saltanat-ı milliye»nin tecellisine kat'iyyen engel değildir ve hatta o tecellinin bir cihetine de bizzat makardır. Diğer cihetten İngiliz hissiyat-ı milliyesini âsâr-ı müteâkibeden (müteâkip asırlardan) geçilirken vahdet-i lâzimeyi veren âbidelerin, râbıtaların belki en mühimi olur. İngiliz hükümdarları tebcil edilirken en ziyade tebcil edilen İngilizliktir. Hükümdarsız bir İngiliz Milleti zannetmeyiniz ki, daha büyük olsun. Hükümdar, bir milleti nevemâ daha ziyade bir şahsiyet bir hüviyet ve hatta bir miknet, bir kuvvet verir.

Bu son fikri isbat edecek bir delil de Almanya'dır. Almanya İmparatoru öyle büsbütün meşrutî bir hükümdar da değildi. Herhalde İngiltere hükümdârânından fazla istiklâli vardı. Öyleyken şu hal, Alman Milleti'nin inkişâfına mâni olmak şöyle dursun bilâkis ona son derecede bir kuvvet ve vüs'at verdi. Almanya'nın harbden evvelki saâdet ve refahında imparatorun şahsının büyük bir tesiri olmuştur. Bilmem neden, insana bir şey hissetiriyor ki, başında bir imparatorlu Alman

Milleti, imparatorsuz Alman Milleti'nden daha topludur, daha mekindir. Bilâkis, imparatorsuz bir Alman Milleti daha dağınık, daha az insicamlıdır.

Amma denilebilir ki; bu fikirlerin doğruluğu ancak hükümdarların münevver olmaları, hukuk-i millete tecâvüz etmeleri ve bilâkis ona halîm, âkil ve sâik ve rehber olmaları kaydıyle mukayyeddir. Ona hiç şüphe yok. Fakat, bu noktada mes'ele tamamen başka bir sahaya geçmiş oluyor. Bizim burada mevzuubahsimiz hükümdarlığın vücûdu veya adem-i vücudu mes'elesidir. Yoksa hükümdarın matlub bir sûrette ifa-yı vazife etmesi yahud etmemesi memleketin, milletin seviye-i zihniyesine aid bir başka mes'eledir. Biz burada, memleketin seviye-i zihniyesini yükselmiş addederek basit mütâlea ediyoruz. İlmen ve fikren teâli etmemiş olan milletler cemî zamanda tahakküm ve istibdat altında ezilmeye mahkûmdurlar. Bu tahakküm bir hükümdarın tahakkümü olabileceği gibi sivil ve asker her sahib-i zuhurun tahakkümü de olabilir. O, tamamen ayrı bir mes'eledir. Onu'da bu risâlede ileride bir nebze tetkike fırsat ve vesile bulacağız.»[21] diyen **Lütfi Fikri Bey**, daha sonra «Tefrik-i Kuvva ve Mes'uliyet Mes'eleleri» adı altında bir bahse yer vererek **Refet Paşa**'nın sözlerini Halifenin şahsiyyet ve selâhiyeti dolayısıyle söylenmiş sözler zemininde telâkki eylediğini gösteren cevaplarına devam etmektedir.

Lütfi Fikri Bey'in «gazetelerin sûret-i zabt ve dercine nazaran» kaydiyle iktibas eylediği **Refet Paşa**'ya âid sözler şunlardır.»

«Biz hiç bir zaman Cumhuriyet'i düşünmedik. O dâima bizden uzak kaldı. Cumhûriyet ile meşrûtiyet arasında fark görmem. Ve belki de, bu memleketimizin bünyesi için daha zararlı olur. Burada söylediğim gibi, meşrûtî hükümdarlık ile Cumhuriyet riyaseti arasındaki fark filânın sûlbünden gelip

21- **Lütfi Fikri** – a.g.e. sh. 8

gelmemekten ibarettir. Yoksa, netice itibariyle ikisi de birdir. Bizim bulduğumuz usul başka, bilâkis bu milletin vaziyetine uygundur. Bu milletin başına bu kadar belâdan sonra bir de Cumhurreisi intihabı (seçimi) beliyyesini sarmağa ne lüzum var. Milletin muhassala-i kuvveti hâkim olmalıdır. Bu da her an-ı içtimâda bulunan mukarrerat (kararlar) ittihaz eden Büyük Millet Meclisi'dir. O'nun vekillerinden mürekkep hey'ettir.»[22]

Daha sonra **Refet Paşa**'nın kuvvetler ayrılığı mevzuundaki görüşlerini aksettiren ve bütün mes'uliyeti TBMM'ye âid telâkki eden satırlarını iktibasla bunları uzun uzun cevaplandıran ve gelmiş geçmiş hükûmet sistemleri içinde böyle ucûbe bir şeklin mevcud olmadığını belirten **Lütfi Fikri Bey** tenkidlerinde şöyle devam etmektedir:

«.... Bidâyet-i Meşrûtiyet'den beri Kanun-i Esâsi'miz ahkâmınca makam-ı padişahî hâkimiyet-i milliyenin en büyük tecelligâhlarından biri addolunmuş ve hey'et-i vükelâyı (hükûmeti) azl ve nazb hakkı oraya verilmiştir. Zaten, minelkadim hey'et-i vükelâ o makamca azl ve tâyin edilmiş

22- **Refet Paşa**, Trakya'yı **M. Kemal Paşa** adına tesellüme memur olarak İstanbul'a geldiği bir sırada, ihtimal Ankara'da bıraktığı şefinin yakın bir gelecekte neler yapacağından habersiz olmalıdır ki, bu sözleri söyleyebilmektedir. Bu durum, yani şefi tarafından fiilen bu tarzda tekzib ediliş, meşhur **Kılıç Ali**'nin de başına gelmiştir ki, bunu da bir zamanlar **M. Kemal Paşa**'nın putlaştırılmasına emek sarfeden ve sonra da aksine bir hareketle ona saldırmış bulunan **Şevket Süreyya**'nın «Suyu Arayan Adam» isimli hatıratında ibretli bir sûrette tasvir edilmektedir şöyleki:

Şevket Süreyya fikir ve mücâdele hayatına «turanci» olarak başlamış ve en sonunda komünistlikte karar kılmıştır. Bu yüzden, Millî Mücâdele'yi tâkib eden günlerde çıkardığı «Aydınlık» isimli dergideki yazılardan dolayı «Ankara İstiklâl Mahkemesi»nde muhâkeme edilmiştir. Mahkemenin hâkimleri o zaman Kuvay-ı Milliyecilerin sembolü olan kalpak giymektedirler. Mahkemeyi tâkibe gelen genç gazete muhâbirlerinden birinin başındaki hasır şapkayı gören mahkeme reisi **Kılıç Ali** O'nu tekme tokat ve küfürlerle merdivenlerden kovalarken şöyle bağırmaktadır:

Nedir bu kepâzelik? Bu şapka da ne oluyor? Bababanda mı şapka giyerdi? Anandan şapkalı mı doğdun?»

Söylemeye hâcet yoktur ki, henüz şapka kanunu çıkmamıştı.

olduğundan bu babta Meşrûtiyet'te bir teceddüd (yenilik) gösterilmemiş, teâmül ve an'ânatımız yeni bir mâhiyet ve sıfatta devam ettirilmiş demektir. Emr-i idârede (idâre işinde) esâsen fazla teceddüdler bir anda her şeyi alt üst etmek gibi şeyler, pek mâkûl olmadığından bidâyet-i Meşrûtiyet'te hey'et-i icrâiyenin şu sûret-i idâresinin değiştirilmemesi ve zat-ı şâhânenin sıfat-ı hılâfetine tevfikan (uyularak) hey'et-i icrâiye reisliği sıfatının dahi kendilerinde takarrur ettirilmesi becâ ve ez her cihet (gerekli ve her cihetten) seviye-i zihniyyemize, an'ânatımıza ve icabât-ı islâmiyeye muvafık bir şey olmuştur. Çünkü, sıfat-ı hılâfetin kuvve-i cismaniyeden ayrı olarak vücudu esâsat ve an'ânat-ı islâmiye'de (İslâmî esas ve an'anelerde) kaabil-i tasavvur olmadığı gibi memleketimizin maatteessüf seviye-i zihniyece düşkün olması sebebiyle hey'et-i icrâiyemizin doğrudan doğruya intihabı (seçimi) kefiyeti içinden çıkılamıyacak kadar müşkülâta mûcib bir keyfiyet olurdu. Onun için, kemâl-i emniyetle denilebilir ki, bizim Kanun-i Esâsi'miz hey'eti icraiyenin sûret-i teşekkülü hususunda ruhumuza, an'âtımıza, ihtiyacımıza en muvafık olan şekil ve sûreti vaz'etmiştir.

Bidâyet-i Meşrutiyet'ten beri güzerân eden (gelip geçen) şu ondört sene zarfındaki felâketlerimizin sebebi kat'iyyen makam-ı hükümdârî değildir. Bu, bilcümle ihtilâl-i kavânin-i tarihiyyesinin icabı olarak, memleketimizde teessüs eden hükümât-ı ihtilâliyyemizdir.

Meşrûtiyet'in ilk seneleri Balkan Harbi'ni sebk-u velyeden vekâyi ve harb-i umûmîye müntehi olan hadisat gözden geçirilsin, bunlarda acaba makam-ı hükümdarînin ednâ (en küçük) bir rolü olmuş mudur? Merhum **Sultan Mehmed Hâmis**'in (**Sultan Reşad**) mukarribînînden (yakınlarından) bizzat işitmişizdir: Balkan Harbi zamanı hükûmet sarayı o kadar ihmâl etmiş ki; padişah vekâyi-i harbiyye'ye, acele bendegânı vasıtasıyla sokaktan satın aldırdığı on paralık ilâvelerle mut-

talî olurmuş!.. Harb-i umûmî gibi bir âfete ise girilirken, pâdişahın değil, hatta sadr-ı azâmın bile haberi olmadığı âhıren neşredilen hâtıralardan anlaşıldı! Gerçi, mütârekeden sonra pâyitahtın (İstanbul'un) Düvel-i Mûtelife tarafından işgâli merkez-i hükûmete bir husûsiyet getirmiş ve bundan dolayı bazı ahvâl-i müessife husûle gelmiş ise de, bu bünyan-ı devlette (devlet bünyesinde) tâdilât ve tahavvülât-ı esâsiye için kâfi delâil olamıyacağı ve bu babta yalnız mütarekeden sonraki ahval ve vekayı değil, Mütareke'den evvelki fenalıklara da bakarak bir fikir bir kanaat husulü lâzım geldiği zâhir ve bâhirdir.

Refet Paşa, nutuklarında pek musib (isâbetli) olarak **Talât Paşa**'dan bahsetti. Ve onun komiteciliği yüzünden Meclis'in nasıl bir «evet efendim»ci meclis haline geldiğini söyledi. Demek **Talât Paşa**'nın komiteciliği koca bir Millet Meclisi'ni «evet efendim»ci meclis haline getirmek için kâfi geldi! Bu memleketin istikbâl ve âtisi için kat'iyyen hayırlı bir alâmet değildir. Meclis'in kendinde bir mukavemet olmalıdır. İşte ancak o vakıttir ki, milletin temin-i hürriyetinden, hukukundan insan emin olabilir. Eğer, bir milletin hürriyeti, hukuku, re's-i kârda (işbaşında) bulunan ricâlin komitecilik yahud devletçiliklerine merbut bir keyfiyyet kalacaksa, bu kat'iyyen itimadbahş bir şey değildir.

Talât Paşa gibi komitecilerin âtiyyen de husûl bulmayacağını **Refet Paşa** bize ne ile temin edebilir? O, saltanat-ı halk namına toplamak ve bütün hukuk ve selâhiyeleri kendisinde temerküz ettirmek istedikleri meclisin birgün o **Talât Paşa**'nın «evet efendim»ci meclisleri gibi yeniden zuhur edebilecek mütehakkim ricalin elinde âciz, korkak, herşeye semiğnâ ve etağna (işittik ve itaat ettik) diyecek bir meclis haline gelmiyeceğine ne ile kanaat edebileceğiz?

Bâlâda (yukarıda) **Monteskiyo**'nun naklettiğimiz meşhur sözü malûm ya, ehemmiyetine mebnî buna bir kere daha irca-ı

nazar edelim: «Her insan elindeki kuvvet ve selâhiyeti sûistimal etmeye mütemâyildir. Bir kuvvet ve selâhiyet sûistimal edilememek için mutlaka başka kuvvet ve selâhiyetlerle mahdud ve mukayyet olmalıdır.» Vekâyi ve hadisât-ı mevsûkamız bize gösterdi ki, bu maatteessüf bizde de böyle oluyor. Bidâyet-i Meşrûtiyet'ten mütârekeye kadar da, mütârekeden sonra da eldeki kuvvet ve selâhiyetlerin sûistimal edildiğine şâhid olduk. Maâlesef, makam-ı hükümdarî de, meclis de, rical-i devlet de hep aynı zaafa uğruyorlar.

Bu fenâlıkların önüne geçmek için yegâne çâre halkın seviyye-i zihniyyesini yükseltmektir. O vakte kadar ise elimizdeki şeyleri yapalım derken bir kat daha bozmağa mahal yoktur. Mümkün mertebe elimizdeki usûlleri hüsn-i idâre etmeğe çalışalım. Kanun-i Esâsi'mizin esâsatı yine nisbeten en az fenalıkla işleyecek bir makinadır. **Monteskiyo'nun** «Hukuk ve selâhiyetler, diğer hukuk ve selâhiyetlerle tahdid olunmalıdır.» kâide-i mühimmesi bunda gözetilmiştir. Memleketin seviyesini yükseltmeden buna dokunmak, binâ-yı devleti büsbütün perîşan etmek, altını üstüne getirmek olur.

Maatteessüf halkımızın seviyeten ne kadar düşkün olduğunu, onu bihakkın hâkimiyetine sâhib kılmak için ne kadar gayrete, himmete muhtac olduğumuzu isbat sadedinde bizzat meşhûdumuz olan bir vak'ayı nazar-ı ibrete vaz'ederiz:

1327 (1911) senesinde ilk Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine intihabat için Mâmuret-ül Aziz'e gitmiştik. Keban Mâdenî Kazası'nın intihab günü merkez kazada idik ve eşraftan pek ihtiyar bir köylünün misafiri olduk. Bu zat, müntehib-i sâni, ve bize taraftar idi. Ölmüş ise, Allah rahmet etsin!.. İntihab günü sabahı reyini vermek üzere hükûmet konağa gitti. Avdetinde zavallı ihtiyar öyle melûl ve mahzun bir çehre ile odaya girdi ki, düşüp ölecek zannettik. Mutad-ı veçhile geldi, yerinde dizüstü oturdu. Fakat, muttasıl önüne bakıyor, hiçbir şey söylemiyordu. Merak ettik,

«– Ne yaptınız?» diye sorduk.

İhtiyarcağız cevap vermedi, önüne bakmaya devam ediyordu. Bir de ne göreyim ihtiyar ağlıyor! Yanaklarından beyaz büyük bıyıklarının, sakalının telleri arasından büyük büyük gözyaşları iniyordu! Put gibi kaldık. O başını kaldırmadan ve bir taraftan ağlarken, hıçkırıkla inkıtalara uğrayan hafif bir sesle iki defa!

«Korkirem efendim, korkirem!» dedi.

Bakınız ne olmuş: Kaymakam-ı kaza, hükûmet namzetlerine rey aldırmak için bizzat kendisini müntehib-i sâni yaptırmış, sandığın başına geçmiş. Her gelen müntehib-i saniye ufak bir iltifat geçiyor, müntehib-i sâniden şüphelendiği adamın yazısı olsun olmasın mültefitâne:

«Ben bilirim o kime rey verecek... Durunuz ben onun için yazayım» diyor ve derhal işi el çabukluğuna getirerek pusulayı yazıp o zavallıların hesabına sandığa atıyormuş!...

Zavallı ihtiyara da bizim taraftarlarımızdandır diye huylanarak böyle yapmış... Asabiyetimize dokundu.

«– Canım senin yazın var, niçin ben kendim yazarım!» demedin diye serzenişte bulunduk ve perişan olduk. Çünkü ihtiyar bir kat daha ağladı ve ağlarken kürt şivesi ile muttasıl.

«– Korkirem efendim, korkirem!» diyordu.

Refet Paşa'dan kemâl-i hürmetle sual ederiz: O halk saltanatını Dünya'nın hiç bir tarafında görülmeyen bir tarzda kendisinde temerküz ettirmek istedikleri Millet Meclisi'ni ne sûretle toplayacaklar?

Şâyân-ı dikkat, tesâdüfattandır ki; şu satırları yazarken **Refet Paşa**'nın sulhten sonra Kanun-i Esasî'mizin değil, Anadolu'da yapılan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun tatbik ve icra edileceği hakkındaki beyanatlarını gazetelerde gördük. Ve bütün bu işlerin maatteessüf kanunî olmaktan pek çok ziyâde indî ve örfî cereyan edebilmesi hakkındaki endişelerimiz arttı.

Çünkü, madem ki, bu işler saltanat-ı halk nâmına yapılacaktır, bunun elifbası makamında olmak üzere ilk yapılmak lâzımgelen şeyin milleti bu babta istimzaç etmek olduğunda elbette ihtilâf-ı ârâ (rey ve görüş ayrılığı) olamaz. Halbuki, elyevm 'Ankara'da hal-i içtimada bulunan Meclis, Dersaadet'deki 16 Mart vak'a-yı müessifesi üzerine Anadolu'ya iltica etmiş meb'uslarla münhal yerler için âcilen mahallerinden gönderilen zevattan teşekkül etmiştir. Bu zevat intihab edilirken devletin teşkilât-ı esâsiyesi hakkında müntehiplerle (seçmenlerle) bir mes'ele münâkaşa etmemişlerdir. Tâbir-i âhirle onların intihabatı bu mes'ele üzerine cereyan etmemiştir. Binâenaleyh bugün nasıl İngiltere'de İngiltere intihabatı işitildiği veçhile başlıca «Çanakkale Mes'elesi» etrafında cereyan edecekse bizde de aklen, mantıkan ve kanunen evvelemirde sulhten sonra günün en mühim mes'elesi olacak olan padişahlığın muhafazası yahud ilgası esası üzerine intihabat-ı umumiye yapılması ve onun neticesinde teşekkül edecek mecliste bu meseleler bir karara raptolunmalıdır.»[23]

Lütfi Fikri Bey'in iktibas ettiğimiz satırları, o sırada saltanat kaldırılıp Hılâfet'in muhafaza edileceği tarzında beliren siyasî tavra karşı duyduğu endişeleri aksettirmektedir. Bu endişeler, halifeye hiç bir selâhiyet ve mes'uliyet payı ayırmadan onu sırf bir kukla gibi muhafaza etmek istikametindeki temâyülden doğuyordu. Nitekim hadiseler kendisini teyid etmiştir. Böyle olduğu halde, **Lütfi Fikri Bey**'in vâki tenkidlerine cevap resmî çevrelerden değil de, meşhur şâir **Süleyman Nazif Bey**'den gelmiştir.

Süleyman Nazif Bey, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u işgâl ettikleri sırada yazdığı «Kara Bir Gün» başlıklı yazı ile vatanseverliğini isbat etmiş bir kimse idi. Onun sâir şiir ve yazıları da şahsiyet ve fikirlerinin bu istikamette bulunduğunu

23- Bkz. **Lütfi Fikri Bey** - a.g.e. sh. 18 vd.

isbat eder. Hal böyleyken, kendisi inkılâpların başlangıcından itibaren resmî ve mütehakkim kuvvetlere –kendisine yakışmayacak bir sûrette– mütemâyil gözükmüştür. Onun şapkayı re'sen ve ilk giyen insan olması bu babta zikre şâyan bir misaldir.

Lütfi Fikri Bey'e karşı cevaplarını, «**Lütfi Fikri Bey**'e Cevap, Hılâfet, Milliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâili» ünvanli bir broşürle vermiştir. İstanbul'da 1922 yılında Orhaniye matbaasında basılan bu mukabil broşürde yer alan fikirler resmî görüş istikametindedir.

Süleyman Nazif bey «Türkiye Baro Reis-i Muhteremi **Lütfi Fikri Beyefendiye**» serlevhası ile başladığı cevabının ilk cümlesinde söze «ilmimize hürmetim olduğu gibi, mücâhedat-ı fikriyede (fikir mücâdelelerinde) makâsıd-ı hasîseden (şahsî gâyelerden) müçtenîb (içtinab eden, korunan) kalacağınıza da emniyetim vardır.» iltifatıyla girerek **Lütfi Fikri Bey**'in adı geçen broşürüne temasla: «Fakat görüyorum ki, hukuk-i esâsiye nazariyatiyle mesâil-i şer'iyye (şer'î mes'eleler) bu eserinezde imtizaç edemiyerek âdeta döğüşüyor ve gerek eski gerek yeni bilhassa yeni- devirlerin hâdisatı büsbütün ihmal edilmedği yerlerde bile ancak tezinizi tavkiye edebilecek bir şekle sokuluyor.

Siz hukuk-i esasiyede mütehassıs bir âlimsiniz. Bense, tarihin bazı sahâifini karıştırmış bir adam, yani, bir tarih meraklısıyım. Bununla beraber size isbat edeceğim ki, serdettiğiniz müddeiyatı (iddiaları) yine sizin şâhid sûretinde ikame ettiğiniz vekâyi-i tâhiriyye cerh ve tekzib ediyor.» diyor.

Bundan sonra **Refet Paşa**'nın bahsi geçen konuşmaları üzerinde **Lütfi Fikri Bey**'in broşüründen önce İleri Gazetesi'nde «Sokratın İlâh-ı Mechulü» serlevhasıyla 27 Kasım 1922 tarihinde neşrettiği makaladen bir iktibas ederek bunda «**Refet Paşa**'nın sözlerini İstanbul'un en ücra köşeleri gibi Âlem-i İslâm'ın en uzak ufukları dikkatle dinleyecek ve

Refet Paşa'nın Makarr-ı Hılâfet'ten (İstanbul'dan) ref'ettiği (yükselttiği) savt-ı dâvete eminim ki, her taraftan «Lebbeyk!.» sadaları cevap verecektir.

Halkımızın mütârekeden beri için için yanan kalbi, için için ağlayan vicdanı ve için için beddua eden imanı, **Refet Paşa**'nın Anadolu'dan getirdiği müjdede bir teslimiyet, bir devâ, bir şifa buluyor. Zulm-i zâlimin ref ve def'i emrinde (işinde) gerek hürendiş (hür fikirli) gerek muhafazakâr ve mutaassıp her müslümanın reyi ve maksadı müttehiddir.» demiş olduğunu kaydediyor.

Süleyman Nazif'in burada «zâlim» kelimesiyle kasteddiği bütün Osmanlı sultanları ve hassaten **Sultan Vahideddin**'dir. Nitekim, kendisi «**Namık Kemal**»in:

«Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten!..» sözü, hepimizi senelerce idlâl etti». Yani, dalâlete sevketti dedikten ve **Lütfi Fikri Bey**'in Fransız İhtilâli'nden gösterdiği misallerle Türkiye'deki hadiselerin muhâkeme edilmesinin doğru olmadığını uzun uzadiye izah ettikten sonra şöyle ifâde ediyor:

«Beni en çok müteaccib ve müteessir eden sizin şu sözünüzdür:

«Zât-ı Şâhânenin sıfat-ı hılâfetine tevfikan hey'et-i icrâiye reisliği sıfatının dahi kendilerinde takarrur ettirilmesi pek becâ ve ez her cihet seviyye-i zihniyyemize, an'ânâtımıza ve icâbat-ı islâmiyyeye muvâfık bir şey olmuştur. Çünkü, sıfat-ı Hılâfet'in kuvve-i cismâniyeden ayrılarak, vücudu, esâsat ve an'ânat-ı islâmiyede kabil-i tasavvur maatteseessüf seviye-i zihniyece düşkün olması sebebiyle heyet-i icrâiyemizin doğrudan doğruya intihab keyfiyeti içinden çıkılamıyacak kadar müşkilâtı mûcib...»

«Garbın tedvin ettiği hukuk-i esasiyeden istediğiniz kadar bahsedebilirsiniz. Fakat, sıfat-ı Hılâfet hakkında keşki hiç

şikk-ı şüfe etmeyeydiniz **Lütfi Fikri Bey**!... Resûlullah'ın nâ'şı mübâreki henüz toprağın altına tevdî edilmeden halîfesini intihab etmiş olan Eshab-ı Kiram'ı, birgün gelip de, yedi yaşında bir çocuğun «**Sultan Mehmed Râbi**» nâmıyla o hılâfete vaz'iyyet edebileceğini acaba hatıra getirmiş mi idiler?–

Sıfat-ı hılâfeti madem ki, kuvve-i cismâniyeden ayrı bulundurmak istemiyer ve böyle bir şeyin vücûdu esâsat ve an'ânat-ı islâmiyede kabil-i tasavvur olmadığını zannediyorsunuz, o halde, bu sıfatı izah etmeniz iktiza ederdi. Sizin –bilmem niçin sükut ile geçiştirmek arzu buyurduğunuz– sıfatı ben arzedeyim.

Evvelâ, bu sıfat değil sıfaat yani bir değil müteaddiddir. Sâniyen, bu sıfatlar halîfenin â'lim (en âlim) â'dil (en âdil), â'kil (en akıllı ve eşca' (en şeçî, en cesur) olmasını sarahaten istilzam eder. Pederinin idamını mutazammın yazılan fermanın manâsını anlamaksızın bâlâsına (yukarısına) tuğrasını vaz'ettiren (koyduran) sabi Mehmed-i Râbi (çocuk **IV. Mehmed**) â'lim (en âlim) mi idi?.. Beşikteki bîgünah kardeşlerine kadar hânedanının büyük küçük her ferdini bir günde kılıçtan geçiren **Selim-i Evvel**'e (**Yavuz**'a) â'dil (en âdil) diyebilir misiniz?.. **Sultan İbrahim**'e â'kil (en akıllı) vasfını ıtlâk etmek istihzaların en dilhıraşı olmaz mı? Gölgesinden korkan **Abdülhamid-i Sâni**'ye eşca' (en cesur) lâkabını mı israf edeceğiz?

Kurun-u vusta'dan (orta çağdan) kalan bir hurâfeye siz âdeta kudsiyet vermek istiyorsunuz. «Misak-ı Milli»yi hârikalar, mûcizeler göstererek tahakkuk ettiren bir hey'et-i icrâiye karşısında **Damad Ferid**'ler, **Çerkes Anzavur**'lar, **Nemrud Mustafa**'lar semadan mı ahz-ı kuvvet ettiler.

Hâkan-ı esbak **Sultan Mehmed Reşad** merhumun vekayi-i câriyeyi gazete ilâvelerinden istihbar ve tâkib etmeye mecbur olacak derecede ihmâl edilmiş olduğundan da yana yakıla bahsediyorsunuz. Bir hükümdarın menfî bir hareketi dahi bazan

müsbet bir fenalık değil midir? Merhum hıfz-ı cah (yerini koruma) ve iltizam-ı rahatla daha ziyade mukayyet olmasaydı makamının o zamanki hakkı gasb edilmezdi!...»

«Memleketimizin seviyye-i zihniyece düşkün olması» sebebi sizce hey'et-i icrâiyeyi bu memleket hâricinde aramak lüzumunu ihsas ediyor? Hükümdarın seçtiği hey'etleri gördük: Düşmanla akd-i ittifak ederek efrad-ı ümmeti biribirine kestirdiler ve o düşmanı Sakarya'nın ta orta tarafına kadar getirdiler. Milletin intihab ettiği hey'eti de gördük: Edirne kal'alarına bugün necm-u hilâli (ay ve yıldızı) rekzediyor.

Cenab-ı Hak hepimize insaf versin azizim.»[24]

Süleyman Nazif Bey'in yukarıya iktibas eylediğimiz satırlarında temas edilen tarihî vak'aların yanlışlığını izah bahsimizi hayliden hayliye sadet dışına çıkaracağı cihetle, bu işe girişmiyoruz. Hılâfet'e bir «orta çağ hurâfesi» nazarıyla bakan **Süleyman Nazif**'in bu düşüncelerine cevab arayanlar, bunu «Lozan Zafer mi, Hezimet mi?» isimli eserimizin üçüncü cildinde tafsilâtıyla bulabilirler. Orada bu müessesenin şer'î esasları kâfi derecede şerh ve izah olunmuştur.

Kardeşlerini katlettirdiği için kendisine «âdil» sıfatının izâfe edilemeyieceğinden bahsettiği **Yavuz Sultan Selim**'in siyasî dehasını «kırk yıllık muharrirken vefatında tereke namına otuzbeş kuruş, bir armut ve bir şişe rakı bırakmış olan» **Süleyman Nazif** gibi kimselerin idrâk ve ihata edemeyecekleri aşikârdır. Osmanlı tarihinde sık sık karşılaşılan «evlât ve kardeş katlî» hadisesi için de «Osmanoğulları'nın Dramı» ünvanlı eserimizde kâfi derecede izahat verilmiş ve bu tasarrufun bugün üzerinde söz söylenilmesi imkânsız kabul edilen büyük dinî şahsiyyetlerin fetvalarıyla gerçekleştirilmiş bulunduğu hususu hikmet-i hükûmete müteallik şerâitle birlikte bir hayli tafsil edilmiştir. Oraya bakılmasını rica ederiz. Daha fazlasını da

24- Bkz. **Süleyman Nazif – Lütfi Fikri Bey**'e Cevap, ist. 1922, sh. 6 vd.

لطفی فکری بکه جواب

خلافت، ملیت

و تفریق قوا مسائلی

طابع وناشری شرق کتبخانه‌سی (باب‌عالی‌جاده‌سنده)

استانبول

۱۹۲۲ — ۱۳٤۱

فیاتی ٥ غروشدر

[اورخانیه مطبعه‌سی]

Süleyman Nazif Bey'in bahsi geçen broşürü.

yakında yayınlacak olan «Devlet-i Ebed Müddet» isimli eserimizde bulacaksınız.

Süleyman Nazif Bey'in Hilâfet müessesesine cephe alışı, çok daha eski tarihlerde başlar Kastamonu'da vâli bulunduğu sırada İstanbul'da neşredilen «Tasvir-i Efkâr» Gazetesi'ne muntazaman makaleler yazıp gönderiyordu. Bu gazetenin sahibi **Ebuzziya Tevfik Bey**'e göndermiş olduğu 29 Nisan 1911 tarihli mektupla aynen şöyle demekteydi:

Üstad ve peder-i muhteremin!.

Hılâfet ve milliyet mes'eleleri hakkında bu keremnâmenizle dermayan buyurduğunuz mütâlâatta pek musîb (isabetli) ve haklısınız. Söz aramızda kalsın: Hılâfet bizim için dâim bir bâr (yük) olmuş ve dört asırdan beri şevket-i milliyemizi kemirmekle tegaddi edip (gıdalanıp) durmuştur.

Yalnız Emeviler ve Abbasiler değil, Hûlefa-yı Raşîdin bile Hılâfet'in kuvve-i mâneviyesinden ziyade silâhın kuvve-i maddiyesi sâyesinde ihraz-ı metâiyyet ettiler. Dikkat edilmiyor ki, bizim seyr-i istilâmız, Hılâfet'in Osmanlılar'a intikâlinden sonra kapanmağa başlamıştır. **Sultan Süleyman, I. Fransuva**'yı **Şarlken**'e karşı lütfen himâye buyurduğu zaman âleme iras-ı hiras eden satvet ve vekârı, Haremeyn-i Şerifeyn'in birkaç senelik hâmiliğinden değil, berrîyn ve bahrîyn'in (karaların ve denizlerin) birkaç asırlık hâmiliğinden ahz ve istihsal ediyordu. Bigün de –sözümona– Hâdim'ul Haremeyniş Şerifeyn'iz, fakat bu ünvan-ı semâvi, Karadağın bizimle musâleha etmesine mâni olmuyor. Bu dertler kimseye kabil-i izhar değildir. Çünkü, derhal tehcil ederler, tahmik ederler.»

.....

«Biz halife olduktan sonra her akşam selâmlıktaki misâfirleri i'zaz ve it'am etmek için haremdeki evlâd-ı ıyâlini aç bırakan Anadolu'nun züğürt hânedanlarına benzedik. Asker ve memurlarımızın senede dört ay maaş almadıkları zamanlarda bile sürre-yi hümâyunun intizam-ı irsâlatına ve

şedâid-i ekalim ve mevâsim altında (iklimlerin ve mevsimlerin şiddetleri altında) çıplak gezen askerleri ilbasa (giydirmeğe) bedel, merkad-i mübârekeye pûşideler (örtüler) ihda olunur ve Yemen'deki asâkir-i mansûreyi tahlis (kurtarma) için sevk olunacak kuva-yi imdadiyeye tahsis olunan vapurlara çerkes **Mehmed Paşa**, Buhara hacılarını irkâb ederdi, (bindirdirdi.) Hani Hılâfet'e Asya'dan, Afrika'dan, Cava ve Sumatra'dan hücum eden tufeylileri millet hesabına ve kendi gıda ve nafakamızla besledik.

Eğer, Hılâfet kuvvet olsaydı birkaç yüz milyon katolik reis-i rüesa-yi ruhânisi olan Papa bugün Vatikan mahpesine tıkılmış bulunmazdı.

Damarlarımdaki kan halis Türk kanıdır ve ebâanced müslümanım, Hattâ bu hususta diğer Osmanlı Türklere biraz daha tefevvük (üstün olmuş) ve takaddüm (önde gelme) iddia etmeye hakkım vardır. Çünkü, Selçukîlerle gelen Türkler'in evlâtlarındanım. Bununla beraber, kanıma ve imanıma yemin ederim ki, cenubî Amerika'daki Patagonlar kadar vusta-yı asyadaki (orta asyadaki) Türkler ve şimâli Afrika'daki müslümanlar da bana yabancıdırlar. Ben öyle bir türk ve müslümanım ki, yalnız Osmanlı hissiyat ve menâfiiyle muhâkeme-i ef'al edebilirim.

«İttihad-ı İslâm»a nasıl itimad olunsun ki, doksanüçte (1877) de derbar-ı Hılâfeti saran Moskof ordusunun binlerce efradı müslümandı ve bunlar Arafat Dağı'nda nasıl aşk ile, şevk ile tekbir getirirlerse «Şıpka,» Balkanında öyle bir vecd ve heyecan kurşunu attılar!.. «İttihad-ı İslâm» **Nâmık Kemal Bey** denilen pek hayalperest bir sâbi-i edebînin (edebiyatçı çocuğun) dest-i dehâsında (dehasının elinde) eğilip bükülen bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Fakat bu oyuncağa hâlâ bir sanem (put), bir mâbud nazarıyla bakılıyor.

Ve bunun tehlikesini, zararını, fâidesizliğini, hakk-ı imkânsızlığını iddia eden hamiyyet-i mâkûle eshabı (makûl ha-

miyyet sahipleri) mâbud-i hakikiyi inkâr etmiş kadar müstahakk-ı ta'yib (ayıplanmaya müstahak) ve tekdir oluyor...»

Süleyman Nazif

Süleyman Nazif Bey'in İstanbul'da bir halîfe bulunduğu sırada meşrutî idârenin verdiği fikir hürriyetine istinaden o halîfenin asırlardanberi mukaddes addedilmiş bulunan makamına karşı böylesine tecâvüz etmesinin, bugünkü durumla mukayesesi pek câlib-i dikkat neticeler tevlid etse gerektir. Bu mektubun yazıldığı tarihten bu yana yüz yıla yakın bir zaman geçmiştir. Üstelik, yarım asırdan beri o devir taassubla ve fikirleri zincire vurmakla itham edilegelmiş, bugün ise, resmî görüş o günkünün tersine olarak **Süleyman Nazif**'in takdim ettiğimiz mektubundaki görüşlere aynen mutâbık bir durumdadır. O halde fikir hürriyeti bakımından pekçok terakki kaydedildiği söylenilen günümüzde **Süleyman Nazif**'in sözlerinin zıddını söylemek kabil midir?

İkinci ehemmiyetli nokta da **Süleyman Nazif Bey**'in mektubunda yer alan fikirlerin tarihî yanlışlığıdır. Bunlar o günden bu yana tevâli eden (devam edip gelen) vukuat ile tekzib edilmiş bulunmaktadır. Böyle olduğu halde bu mes'ele üzerinde fazla söz söylemeyi zâid ve hattâ imkânsız addediyoruz. Zâiddir zira, vasat derecede bir münevver bile **Süleyman Nazif Bey**'in burada yer alan düşüncelerindeki yanlışlıkları teşhis edebilir. Üstelik biz, Lozan Mûahedenâmesi'nin tahliline müteallik eserimizin üçüncü cildinde Hilâfet müessesesi etrafında vâki ve melhuz tenkidlerin topuna birden gerektiği kadar cevap vermiş bulunuyoruz.

Mümkün değildir, Zira, Hilâfet müessesesinin lüzumsuzluğuna (!) ve zararlı olduğuna dâir serdedilen işbu mütâlaaların reddi tersinden, bu müessesenin lüzum ve fâidesi mânasını tezammun edeceği cihetle derhal rejimin korunmasına mütedâir Ceza Kanunu maddeleri gereğince yakamıza yapışılacağı muhakkaktır.

ر تحی ث تونسد — ۳۵۵ ۷ شوال ۱۳۳۰ ٦ ایلول ۱۳۲۸ — ۱۹ ایلول افرنجی ت ۱۹۱۲

مدیر مسئول و سر محرری : لطفی فکری

حر صوص ایجون شرف اقدی سوالنده کی اداره خانه سه مراجعت اولنور .

حاکم مو جبنه متعلق وبملکتزه موافق اوراق وارد مع التنویه درج اولنور و درج اولنیان اوراق اعاده اولنز .

تنظیمات

۱۳۲۹

Le TANZIMAT

Le numéro 10 paras

عالك اجنبیه ایجون : سنه لکه سکزفرانق قیمت اولنور .

آیونمی : برسنه لکی ۱۰۰ ، آتی آیلق ٦۰ غروشدر .

نسخه سی ۱۰ پاره . تلفون نومروسی : ٦۳ هر کون چیقار . تلغراف آدرسی : درسعادتده تنظیمات نسخه سی ۱۰ پاره

یکیدن اولهم

عملکتك استقبالی حققده بن جوق نیك بیم و ایشتهکله شوقاتمسی ممکن مرتبه بشقه لرندن زیاده قلبی ایله دیانیم .

اولی امیده مساوی شوئی سویله یهکه بو نیك چالشمه بتون تهلکه استقلالی رفع ودفع اولمش دکلدر . بالعکس او تهلکه لری ، فائقه مأمول کورمز و اولانره قارشی تدابر اتخاذینی الزم عد ایدرم . بم نیك چالشکم عملکتمزك روشنه کی قابلیت ، نهایه سنده کی قوة تامیه اعتباریله در . ایضاح ایدیرم :

احوالك خاریجدن ویرکمکدن ناشی برطاقم بشوئی کورمز : اوروپانك شرق جنوبنده (ترکیه) اسمیله انی یدی عشر دولتی وموجود بر دولت وار . بو سوك عصرلرده او قدر آثار و اهمیتلی انقراض کرستمکه موروض و سیاسیون اراسنده (خسته آدم) سوزی اکا کندی کندیسنی عقابت اوغراتمش اولدیغنی حکم ایتمك لازم کلمیور ! .. شو طرز تهاجم و ایضاحی قوانین اجتماعیه ایجابات ده موافق بوله جنز . بویله زمانلرده هیئت اجتماعیه لر طبیعیلکدن فضله بر عصبیت وفعالیت کلدیکی و اونك نتیجه سی اولهرق جوق دفعه ایتی کورولمش در ایکن هیچ برایش کورولمه مدیکی غلطه کلایه جقدر .

ثالثاً بو تاریخلرده وعلمله ثبت اولدیغی وجهله حرب بالکانرینك فصل غیر قابل دفع بیاوپلدیکی وار ایسه ملتلرك اوغراندیغی انقلابلرده دهشتان اداره هان ایجاب ایدن الده کیمیوب برمدت نوعما اولملرله مدتیله اراسنده سعادتلی ایتمش الده فالدیغنی واوکی المنه امکان اولمایان بر قاچلقدن ملکتمز دخی حصه سز قاله مه مقدر اولمز . له لمحه بونك جوق زمان استمراینمش واو الرك الیوم امور اداریه براقش اولدیغی ارکانی ده ، حتی آتیاً بستون رغم فرقه مزه منسوب اولهرق کلی مأمول قاپلهرلده سوء اداره لریله نظر ملته سقوطه اوغراملرینه شریك انحطاره عودت ایده من . حکومت یکی الره کچر ، یکی آدملر ، تمدنه دها طرفدار قرلر پیدا اولور . اتحاد جلرك خطاسندن لمعل عبد الحمید استفاده ایده مدیه رك اشتالهنجیلرك واقع اولهرق جق خطالرندن ده (قیلك) لك استفاده ایتمش امکان یوقدر . خلاصه ملکت شیرازه سی هنوز بوله مش ایسه امین اولمیدرکه یارین ، یاخود او بر کون ، حاصل بر کون بوله جقدر . بو تقدیری الحاصه حکومت حاضره نك کیدیشنده بك محدود اولدیغی بر طاقم ارباب حیثی لسان ایجون سویلیورم . امین اولسونلر : حکومت حاضره اکر خطالیغی یوزندن سقوط ایدرسه خلفلری جاوید ، طلعت بکلر کبی اولمیوب هیچ طاقیه دیمز ، بیلمدیکز بستون یکی چوق وقتك مرورینه متوقفدر . شوحالده بورالرده جهالت واحتیاجلك رفع وازاله ایدلمش بولندیغی زمان مسعود حلول ایدنجیه قدر بولدیغی قوتك اتساع ایتمکده اولدیغی فائقلره قارشو بر تدبیر وچاره بولق لازمدر . فکر بجه اوچاره وتدبیره مأمور اولرده «اول یارن ، اصلاحات شابله» و «اصلاحات عدلیه» یی تأمینده بیاردیلر .

اصلاحات شابله ایجون وضع وتطبیق اقتضا ایدن اساسلردن بری وحتی اك مقدمی اجرای مرامنده عادلانه برشدت حرکت وقانون بروشه امیدر . اورالرده بولنش اولانلر بیلیرلرکه بو ملکتك اداره بارومتروسی حکومت حاضره اکر خطالیغی یوزندن سقوط ایدرسه خلفلری جاوید ، طلعت بکلر کبی اولمیوب هیچ طاقیه دیمز ، بیلمدیکز بستون یکی

Lütfi Fikri Bey ittihatçılarla matbuat yoluyla da mücadele ediyordu. Çıkardığı gazeteler sansür tarafından sık sık kapatılıyordu. O da her defasında bir yenisini çıkarıyordu. İşte onlardan biri: Tanzimat'ın başlığı.

203

Üstelik bizim bu eserde takibettiğimiz asıl gâye bu müessesenin lüzum ve ehemmiyetini belirtmekten ziyade, **Lütfi Fikri Bey** merhumun Hılâfet Müessesesi'nin müdâfaası dolayısıyla dahil olduğu mücadeleleri nakletmek ve O'nun şahsında gençlerimize cesâret-i medeniyye sahibi bir fikir adamının nasıl olması lâzım geldiğini belirtmekten ibârettir. Bu yüzdendir ki, tarihî münakaşaları afâkî (objektif) bir sûretle nakletmeyi gerektiren böyle bir tefrikada, birtakım şahsî müdafaalara yer vermiyoruz. Esasen bunu neşriyatımızı takib eden okuyucularımız hesabına kaabil-i hal adddettiğimiz için buna lüzum da görmüyoruz.

Ancak, şu gerçeğe de parmak basmak icab eder ki, memleketimizde yanlış tanıtılmış insanlardan biri de **Süleyman Nazif Bey**'dir. O'nun şahsiyyetinin daha doğru bir sûrette anlaşılmasını temin etmek üzere, Onun da Hılâfet müessesesi üzerindeki göreşlerini aksettirmekten kendimizi alamadık. Gerek bu mektubunda ve gerekse **Lütfi Fikri Bey**'e cevaben kaleme almış bulunduğu broşüründe dermeyan eylediği hissiyatın, samimi bir müslümana ne ölçüde yakışabi-lecek bir mâhiyet arzettiğini okuyucularımızın takdirlerine bırakıyoruz.

Cumhuriyetin ilânının – evvelce izah edildiği üzere – aceleye getirilerek gerçekleştirilmesi üzerine başta, **Rauf Orbay** ve **Kâzım Karabekir Paşa** olmak üzere bu kararda dahli bulunmayanlar, İstanbul gazetelerine beyanatlar vererek Cumhuriyetin ilânını –hiç olmazsa– şekil itibariyle tenkide başlamışlardı. Bu sûretle, ortaya çıkan münakaşaları, Meclisce **Sultan Vahideddin**'den sonra Hılâfet Makamı'na getirilmiş olan **Abdülmecid Efendi**'nin istifa edeceği ve Bursa'ya çekilip yerleşeceği yolundaki dedikodular takip etmiş ve Hılâfet günün mes'elesi haline gelmişti.

Bu sırada London Times Gazetesi'nin İstanbul Muhâbiri bir telgrafta bu yeni gelişmeyi mevzuubahs ederek:

«Haftalardan beri ortalıkta dolaşmakta olan bu söylentileri Türk memurları yalanlıyorlar. Fakat. Türkler'in son zamanlarda siyasî işlere Halîfe'nin ismini karıştırmakta bulundukları inkâr edilemez bir hadisedir. Hususî konuşmalarda Cumhuriyet'in ilânı münâsebetiyle halifeyle **M. Kemal Paşa** arasında teâti edilen tebrik telgrafları bahis mevzuu edilmekte ve bu telgrafların samimi olmadığı beyan edilmektedir.» demekteydi.

Hakikaten, Cumhuriyetin ilânı üzerine, Saltanatsız Hılâfeti kabul etmiş bulunan Halîfe **Abdülmecid Efendi, M. Kemâl Paşa**'ya şu telgrafı göndermişti:

Reisicumhur **Gâzi Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine!.

Bu kerre teceddüd eden (yenileşen) şekl-i hükûmetin (hükûmet şeklinin) mülk ve memleket hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hakk'dan niyaz ve temenni eylerim.

31 Teşrinievvel (Ekim) 1339 (1923)

Abdülmecid İbni Abdülaziz Han

M. Kemal Paşa da bu telgrafa şu karşılığı vermişti:

İstanbul'da Halife-i müslimîn **Abdülmecid** Hazretlerine:

Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhâhâne temenniyat-ı hilâfetpenâhilerine takdim-i teşekkürat eylerim.

Türkiye Reisicumhuru

Gâzi Mustafa Kemal

Hılâfet mes'elesi etrafındaki bu heyecan ve hareketlilik sadece Türkiye'ye mahsus değildi. Bu mes'ele ile öteden beri meşgul bulunan ve harb içinde «Hılâfet Komitesi» adıyla bir cemiyet kurarak Türkiye lehinde muazzam faaliyetler göstermiş olan Hind Müslümanları, (şimdiki Pakistan Halkı) da Türkiye'de Hılâfet'in ilga edilmesi endişesini duymaya başlamış ve bu hususta kesif bir neşriyata girişmişlerdi. Meselâ «Bombay Cronicle» isimli gazetede yayınlanan bir

baş makalede aynen şöyle deniyordu:

«Türkiye Cumhuriyeti'nin ilâniyle birlikte, Hılâfet Makamı'nın Türk Devleti'yle olan münâsebetlerini tâyin eden bir beyannâme neşredilmemiş olması, teessüfe şâyândır. Gerçi Türkler, Hılâfet'in devlet teşkilâtından ayrıldığını ilân etmişlerdir. Fakat Türkiye'de yeni bir hükûmet şeklinin teessüsünden sonra, Hılâfet'in mevkiini İslâm Âlemi'ne açık sûrette bildirmek de temenniye şâyândı... Acaba Türk Hükûmeti, Türkiye dışındaki Müslümanların, Hılâfet'e gerçek bir alâka gösteremediklerini mi zannediyor?

Eğer Türkiye'de böyle bir zan mevcud ise, bu zannı mümkün olan sürâtle gidermek lâzımdır. Çünkü böyle bir yanlış düşünceye kapılmanın zararları pek çoktur. Merkez Hılâfet Komitesi'nin bu hususta teşebbüslerde bulunacağını umuyoruz. Şimdiye kadar bu sahada atılan tek adım **Seyyid Emir Ali**'nin başkanlığı altındaki Londra İslâm Cemiyeti'nin **Mustafa Kemâl Paşa**'ya çektiği bir telgrafnâmedir. Bu telgrafnâmede İslâm Âlemi'nde mevcud endişeyi kaldırmak için Hılâfet'in durumunu belirtecek beyanatlar verilmesi rica edilmiştir. Gelecek cevabın memnunluk verecek bir tarzda olmaması mümkündür. Çünkü Türkler Hılâfet'in, bundan sonra yalnız Türklere âid olmadığını, Hilâfet'in ilerideki durumunun Türkiye dışındaki Müslümanlar'ın da iştirakiyle taayyün edeceğini açık bir dil ile söylemişlerdi: «Hılâfeti İstanbul'da yeniden kurduk, müdafaa da edeceğiz, bundan ötesi size âiddir» demişlerdi. Bu sözler birkaç ay önce söylenmiş olduğu halde, yeni Halîfe'nin İslâmiyet esasları dâiresinde nüfuzunu kuvvetlendirmek yolunda hiçbir şey yapılmamıştır. Hindistan'da Ceziret-ül Arab'ın (Arab Yarımadası) kurtarılması için çok şeyler söyleniyor, burası ergeç kurtulacaktır. Bu, bir zaman mes'elesidir. Çünkü orasını işgâl etmekte olan hıristiyan devletinin kendi menfaatleri de bir an evvel boşaltmak yolundadır. Fakat Hılâfet Makamı, Müslümanlar'ın

istekleri dâiresinde ve İslâmlığın temellerine uygun bir tarzda kuvvetlendirilmez ise, Arap Yarım Adası'nın kurtarılmasında ne fayda vardır?»

Arap ülkelerinde ve hassaten Hicaz'daki neşriyatta ise, Hilâfet'in **Şerif Hüseyin**'e intikâl ettirilmesi lüzumu üzerinde durulmakta ve bu da Türkiye'de pek fena bir tesir husûle getirmekteydi. Hattâ, denibelir ki, o sırada bütün Dünya «Hilâfet Meselesi» ile meşguldü. Fransızlar'ın bile bu makamı kendi idareleri altındaki Fas'a nakletmek ve bundan emperyalist emelleri hesabına istifade etmek istedikleri söyleniyordu. Velhasıl her kafadan bir ses çıkıyor ve havâdisler birbirini tutmuyordu. Böyle bir sisli vasat içinde yukarıda **Süleyman Nazif Bey** dolayısıyle temas ettiğimiz gibi kendilerinden beklenilenden daha farklı bir mütalea serdederek bu münakaşalara katılanlar da oluyordu. Ki bunlardan biri de **Hüseyin Câhid Bey**'di.

Öteden beri, İttihat ve Terakki yardakçılığı ve hattâ din aleyhtarlığı ile şöhret yapmış bulunan bu Bab-ı âli kalemşörü de şaşırtıcı bir sûrette Hilâfet'in lehinde bulunmuştur.

İhtimal saltanatın ilgası esnasında **M. Kemal Paşa** tarafından Meclis kürsüsünden vâki olup Hilâfet'in muhafaza edileceği istikametindeki sözlere inanmış ve yeni resmî güçlere ters düşmek istememişti. Halbuki o beyanlardan sonra –Lozandaki sıkıştırmalar sebebiyle– Hilâfet'in lehinde yürütülegelen siyaset ânî bir şekilde değiştirilivermişti. Bunu gâliba farkedemeyen **Hüseyin Cahid Bey** Tanin gazetesinde:

«Şimdi de Hilâfet Mes'elesi» serlevhalı yazısıyla işe karışmış – ve öteden beri hüviyeti, fikirleri mâlûm olan bu ittihatçı artığının, hayret uyandıracak bir şekilde – Hilâfet'in ilgası aleyhinde, evet aleyhinde kalem kullandığı görülmüştü. Bu muammanın, çözülebilmesi için İttihatçılarla **M. Kemal Paşa** arasındaki mes'eleleri ve İngilizler'in bu hususdaki taktiklerini çok iyi bilmek mecburiyeti vardır. Kısaca şunu

söylemek gerekir ki, aynı **Hüseyin Cahid** bilâhare bükemediği bileği öpecek ve «Fikir Hareketleri» adıyla çıkardığı mecmuanın bi-rinci sayısında bu hususta ki neşriyatından dolayı «Hılâfet Mes'elesi» serlevhalı makalesinde nedâmet getirerek yeni hislerini şu sûrette ortaya koyacaktı:

«Saltanat kaldırıldıktan ve Türk Milleti hâkimiyetini eline alarak Cumhuriyeti ilân ettikten sonra, Hilâfet müessesesinin siyasî bir âlet makamında Türkler'in elinde kalması memleket için faydalı olabileceği fikrine bir aralık ben de sürüklenmiştim. Halbuki, artık hiçbir yeri ve mânâsı kalmamış olan bu müessese kendi millî hududları dahilinde kendi terakkisine çalışmak ve beynelmilel sahada bir sulh ve medeniyet âmili olmak isteyen Türk Cumhuriyeti'nin açık ve temiz siyâsetine bir engel teşkil edecekti. Mâzinin hataları ve dalâletleri ile hesabı kat'î sûrette kesmek, gizli ve entrikalı siyâsetlerden çekinmek, Türk Cumhuriyeti'nin haricî siyaseti için hakikî kuvveti teşkil etmiştir.»[25]

Bu nedâmetin samimi olup olmadığı bir yana, O'nu mecbur bırakan birtakım sebepler vardı. Bu da meşhur **Ağa Han**'ın Hilâfet'in Türkiye'deki durumu hakkında fikirlerini ihtiva eden bir mektubunun «Tanin» de neşrinden dolayı **Lütfi Fikri** ile birlikte «İstiklâl Mahkemesi»ne verilmiş olmasıydı.

Gerçekten Hindistan'daki İsmaîliler'in lideri ve İngiliz siyâsetinin taraftarı olarak bilinen meşhur **Ağa Han** bu sırada «Hılâfet'in muhafaza edilmesi» istikametindeki hissiyatını ifâde eden bir mektupla Başvekil **İsmet Paşa**'ya müracaat ediyordu.

Fakat, işin tuhafı şu ki **Ağa Han**'ın hükümet reisi sıfatıyla **İsmet Paşa**'ya gönderdiği ve Hılafet'in ilga olunmamasını isteyen mektubu muhatabına vâsıl olmadan bazı İstanbul gazetelerinde neşredilmiş bulunuyordu ki, bunun bâtınî esbabı hall-u fasl edilir ise, «Hılâfet Mes'elesi» ile alâkalı pek çok

25- Fikir Hareketleri C.I. S. 1 İstanbul 1933

خلافت مسئله‌سنه دائر

آغا خان و امير على حضرتلرندن هيئت وكلا رئيسى عصمت پاشا حضرتلرينه كونديريلن انكليزجه مكتوبك صورت مترجمه‌سيدر

١ — جهانك حرّ ملتلرى جمعيتنك مستقل بر اعضاسى اولان توركيه‌نك صادق دوستلرى و آمالنك حقيقى طرفدارلرى صفتيله بز، خليفه - امام حضرتلرينك شيمديكى مبهم وضعيتلرينك اهل سنتدن اولان خلق اوزرينه اجرا ايتديكى پك انديشه بخش تأثيراته بيوك ملت مجلسنك، مساعدهٔ مخصوصه‌كزله، نظر دقتنى جلب ايتمك ايستيورز.

خليفه‌نك شرف و قدرتنه، نفوذ و تأثيرينه طارى اولان ضعفدن دولايى اجتماعى و معنوى بيوك بر لوث حد ايديلن اسلاميتك اهل سنتدن اولان خلقك شعبات واسعه‌سى ميانده كوشه‌مكده اولديغنى كمال تأسفله مشاهده ايلدك. صحتى مناقشه‌دن منزه اولان وقايع اسباب معلومه‌دن دولايى آيرى آيرى ذكر ايتمك ايستميورز.

٢ — اهل سنت ايچنده، رياست روحانيه‌نك بوتون مسلمانلرى بيوك بر جمعيت شكلنده يكديكرينه باغلايان بر رابطه حكمنده اولديغنى سويلمكه حاجت يوقدر. خلافت خارجى هجوملره معروض بولونديغى زمان بوتون يريوزنده بولونان مسلمانلرك حسياتى غليانه كلمش و توركلرك استقلالى ايچون چاليشمق، اوغراشمق حربى زمانده مسلمان كتله‌سنى تشكيل ايدن مؤسسه‌يى تام و كامل اوله‌رق محافظه ايتمك ديمك اولديغى قناعتيله هند مسلمانلرى ده بو ميانده تورك ملتنه اظهار محبت و معاونت ايلمشدى. بو مشكل زمانلرده بز توركيه دعواسى ايچون جديتله چاليشدق. طرابلس غرب و بلقانلرده وقوعه كلن تورك، ايتاليان حربندن برى بر انكليز مسلمان مؤسسه‌سى توركلر آراسنده‌كى يأس و اضطرابى تخفيف و تعديله بوتون قواسنى حصر ايتدى. ايشته بو اعتبار ايله بوتون مسلمانلرله برابر درين علاقه‌دار اولديغمز بر مسئله حقنده‌كى بوتون ملاحظات و تلقيناتمزك ذات دولتلرينك حكومتى طرفندن حسن قبول كوره‌جكنه اعتمادمز واردر.

٣ — وقوعى بولاجق ملاحظاتمزدن ملت مجلسلرى نفوذينى ذره قدر تنقيص ايتمك ايستديكمز خليفه‌نك نفوذينك تنقيصى و يا بر عامل ضعف كبى توركيه تشكيلات سياسيه‌سندن اونك تبعيدى بزم فكرمزجه اسلامك داغلماسى و معنوى جريان قوتنك عملى صورتده ضياعى ديمك اولاجقدر. بو اويله بر حالدر كه نه بيوك ملت مجلسنك نه ده رئيس جمهور غازى مصطفى كمال پاشا حضرتلرينك نظر دقتلرندن، ممكن دكل، قاچاماز.

٤ — بزم فكرمزجه كوره خليفه - امام اهل سنتك وحدتنى تمثيل ايدر: خليفه‌نك تورك ملتندن بر فرد اولماسى، تورك دولتنك مؤسسلرى اجدادندن بولونماسى عالم اسلاميه آراسنده توركلكه مبجل بر موقع بخش ايدر.

٥ — بو، اون درت عصردن برى اهل سنت آراسنده بر اساس اوله‌رق تلقى ايدلمشدر. پيغمبر وكيلى اولان خليفه‌نك جماعت اسلاميه‌نك امامى اولديغنده اجماع امت واردر. اونكله بوتون مؤمنين آراسنده اهل سنتى يكديكرينه ربط ايدن بر علاقه موجوددر. عالم اسلام بيننده بر نفاق حاصل ايتمكسزين بو عنصر دينى اسلام فكرندن چيقاريلوب آتيلاماز.

٦ — خليفه، نفوذ دنيويه‌سنى غائب ايتديكى زمان بوتون ممالكده اميرلرك ادارهٔ اموردەكى صلاحيتلرينى تأييد و عالمده عصرى نفوذى استعمال ايچون اونك مساعده‌سنى استحصاله كنديلرينى مجبور طوتدقلرينى ذات دولتلرينه خاطرلاتمغه لزوم يوقدر. اكر اسلاميت دنياده بيوك بر معنوى قوت اوله‌رق محافظه ايدلمك ايستنيورسه خليفه‌نك نفوذ و شرفى هيچ بر زمان پاپانك نفوذ و شرفندن آز اولماليدر.

٧ — ايشته بو و بونلره مماثل ديكر اسبابدن دولايى توركيه‌نك حقيقى دوستلرى صفتيله بز، خلافت و امامتك مسلمان ملتلرك اعتماد و حرمتنه لايق اولان بر موقعه وضع اولونمسنى و بويله‌جه توركيه‌يه‌ده قوت و شرف بخش ايدلمسنى كمال حرمتله توركيه بيوك ملت مجلسندن و اونك بصيرتكار مديرلرندن استرحام ايلرز.

İsmaillilerin lideri **Ağa Han**'ın Başvekil **İsmet Paşa**'ya gönderdiği mektubun Tanin'de çıkan tercümesi...

kördüğümün çözüleceği muhakkaktır. Zira:

1– Öteden beri, Hilâfet'in aleyhinde bulunduğu ve bu müessesenin yıkılmasını istediği bilinen İngilizler'in taraftarı olan **Ağa Han** binbir menfaatle İngilizler'e – kapı kulu tarzında – bağlı ve Londra'da mukîm olduğu halde, neden Türkiye Başvekili'nden Hilâfet'i muhafaza etmesini istiyor ve bu husûsta resmî bir müracaat ile harekete geçiyordu? Bu, İngiliz siyâset ve menâfiine mugâyir hareket o paraleldeki **Ağa Han** için bir tezat teşkil etmez mi?

2– Aynı şekilde, bu mektubu **Ağa Han** ile birlikte imza eden Hind müslümanlarından – yine şiî veya Kadıyânî – **Emir Ali** de İngiliz taraftarlığı ile şöhret bulmuş ve Londra'da mukim bir kimse olduğundan, tebârüz ettiğimiz tezat kendisi için de vârid ve vâki değil midir?

3– Şia'nın bütün kolları Hilâfet'i bilinen şekliyle tanımaz ve onu meşrû saymaz iken, her yıl taraftarlarınca altınla tartılıp bu altınları Dünya'nın mâruf sefahat merkezlerinde yiyen **Ağa Han**'ı, sünnî Hilâfet Makamı neden böylesine alâkadar ediyor, ve O'nun muhafazası için Türkiye Başvekili'ne mektup yazmak külfetine giriyor? Şahsan dindarâne bir hayat yaşamayan, Hilâfet'in «imâmet» adıyla ve verâset usûliyle **Hz. Ali** ahfadına âid olması lâzım geldiğine itikad eden **Ağa Han**'ın bu hareketinin gerçek sebebi ne idi?

Bütün bu suallere cevap vermeden evvel **Ağa Han**'ın gazetelerde çıkan **İsmet Paşa**'ya gönderilmiş mektubunu 5 Aralık 1923 tarihli Tanin Gazetesi'nden iktibas ile dikkatlerinize arzedelim:

HILÂFET MES'ELESİNE DÂİR

Ağa Han ve **Emir Ali** Hazretleri'nden Heyet-i Vekile Reisi **İsmet Paşa** Hazretlerine gönderilen İngilizce mektubun suret-i tercemesidir.

1– Cihânın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir azâsı olan Türkiye'nin sâdık dostları ve âmâlinin hakiki taraftarları sıfatıyla biz, Halife-İmam Hazretleri'nin şimdiki mühim vaziyetlerinin ehl-i sünnet'ten olan halk üzerine icra ettiği pek endişebahş (endişe verici) tesirâta (tesirlere) Büyük Millet Meclisi'nin, müsaâde-i mahsûsanızla, nazar-ı dikkatini celbetmek istiyoruz.

Halîfe'nin şeref ve kudretine, nüfuz ve tesirine târî (ârız) olan zaaftan dolayı içtimaî ve mânevî büyük bir kuvvet addedilen İslâmiyet'in ehl-i sünnetten olan halkının şuâbat-ı vâsiası (geniş şûbeleri) meyanında gevşemekte olduğunu kemal-i teessüfle müşâhede eyledik. Sıhhati, münâkaşadan münezzeh olan vekâyi-i (vak'aları) esbab-ı mâlûmeden (malûm sebeblerden) dolayı ayrı ayrı zikretmek istemiyoruz.

Ehl-i sünnet içinde riyâset-i rûhâniye'nin bütün müslümanları büyük bir cemiyyet şeklinde yekdiğerine bağlayan bir râbıta hükmünde olduğunu söylemeye hacet yoktur. Hilâfet haricî hücumlara mâruz bulunduğu zaman bütün yeryüzünde bulunan müslümanların hissiyatı galeyana gelmiş ve Türkler'in istiklâli için çalışmak, uğraşmak aynı zamanda müslüman tesânüdünü temsil eden müessesatı tam kâmil olarak muhafaza etmek demek olduğu kanaatiyle Hind Müslümanları da bu meyanda Türk Milleti'ne izhar-ı muhabbet ve muâvenet eylemişti. Bu tehlikeli zamanlarda biz Türkiye dâvâsı için ciddiyetle çalıştık. Trablusgarb ve Bingazi'de vukua gelen Türk-İtalyan Harbi'nden beri bir İngiliz müslüman müessesesi, Türkler arasındaki ye's ve ızdırabı tahfif ve tâ'dile bütün kuvasını (kuvvetlerini) hasretti. İşte bu itibarla bütün müslümanlar beraber derinden alâkadar olduğumuz bir mes'ele hakkındaki bütün mülâhazat ve telkinatımızın zat-ı devletlerinin hükümeti tarafından hüsn-i kabul göreceğine itimadımız vardır.

3– Vukû bulacak mülâhazatımızdan millet mümessilleri

nüfuzunu zerre kadar tenkis etmek (noksanlaştırmak) istediğimiz bir an bile hatıra gelmemelidir. Hürmetle taleb etmek istediğimiz şey, Âlem-i İslâm'ın riyâset-i diniyesinin şer'î şerife göre tam ve kâmil olarak muhâfazasıdır.

Halîfe'nin nüfuzunun tenkisi veya bir âmil-i dinî gibi Türkiye ve teşkilât-ı siyâsiyyesinden onun teb'idi (uzaklaştırılması) bizim fikrimizce İslâm'ın dağılması, o mânevî cereyan kuvvetinin amelî sûrette ziyâı demek olacaktır. Bu öyle bir haldir ki, ne B.M.M. ne de Reisicumhur **Gâzi Mustafa Kemâl Paşa** hazretlerinin nazar-ı dikkatlerinden mümkün değil, kaçamaz.

4– Bizim fikrimize göre Halife-İmam ehl-i sünnetin vahdetini temsil eder: Halîfenin Türk Milleti'nden bir ferd olması, Türk Devleti'nin müessisleri (kurucuları) ahfadından (torunlarından) bulunması millel-i islâmiye (İslâm Milletleri) arasında Türklüğe mübeccel bir mevki bahşeder.

5– Bu ondört asırdan beri ehl-i sünnet arasında bir esas olarak telâkki edilmiştir. Peygamber vekili olan Halîfe'nin cemaat-i islâmiyenin imamı olduğunda icma-ı ümmet vardır. Onunla bütün mü'minîn arasında ehl-i sünneti yekdiğerine rapteden bir alâka mevcuddur. Alem-i İslâm beyninde bir nifak hasıl etmeksizin bu unsur-i dinî İslâm fikrinden çıkarılıp atılamaz.

6– Halîfe nüfuz-i dünyevisini kaybettiği zaman bütün meliklerle emirlerini dâire-i umurdaki selâhiyetlerini teyid ve dualarda aslî nüfuzu istimal için onun müsâadesini istihsâle kendilerini mecbur tuttuklarını zat-ı devletlerine hatırlatmağa lüzum yoktur. Eğer, İslâmiyet Dünya'da büyük bir mânevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa, Halîfe'nin nüfuz ve şerefi hiçbir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden az olmamalıdır.

7– İşte bu ve bunlara mümâsil diğer esbabdan dolayı Türkiye'nin hakiki dostları sıfatıyla biz, Hılâfet ve imamın

Şia'nın "İsmaliye Kolu"nun imamı

AĞA HAN

(1877-1959)

müslüman milletlerin itimat ve hürmetine lâyık olan bir mevkie vazolunmasını ve böylece Türkiye'ye kuvvet ve şeref bahşedilmesini kemal-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve O'nun basiretkâr müdirlerinden (idarecilerinden) istirham eyleriz.

Biz, paşa hazretleri, sizin mûti' bendeleriniziz.

Emir Ali

Ağa Han

İstanbul'da neşredilen Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin 5 Aralık 1923 tarihli nüshalarında yayınlanan ve Hind Müslümanları adına İsmâililer'in lideri **Ağa Han** ve **Emir Ali**'nin imzalarını tayıyan bu mektup üzerine «Hılâfet Mes'elesi» etrafındaki münâkaşaların birdenbire alevlendiği görülmüştür.

Esâsen bu sırada, **Kâzım Karabekir Paşa** ve **Rauf Orbay** gibi «tebellür etmeye başlayan yeni siyâset»e muhâlif bir tavır takınmaya başlayan liderler, İstanbul'da gazetecilere cumhuriyetin ilân ediliş şekli itibariyle «aceleye getirildiği» yolunda beyanlarda bulunmuşlardı. Cumhuriyete hiç olmazsa usûl itibariyle karşı çıkan bu zevatın, gazetelerdeki tenkid ve tarizlerinin akisleri devam ederken, Başvekil **İsmet Paşa**'ya gönderildiği halde, O'nun eline varmadan gazetelerde neşredilerek umûmî efkâra açıklanan bu mektup üzerine, hükümet plânlı bir muhâlefet karşısında olduğu kanaatine varmıştır.

Zira bu mektubun neşrinden iki gün evvel, CHP Grupu'nda İstanbul'da gazetelere verdiği beyanat dolayısıyla **Rauf Bey** ile **İsmet Paşa** arasında çok sert münakaşalar cereyan etmiş ve bu münakaşalarda sâdece cumhuriyetin ilân tarzı değil, Hılâfet Müessesesi'nin hâl ve istikbali de mevzuubahs

olmuştu. İşte bu sebepledir ki, **Ağa Han** ve **Emir Ali**'nin mektubu, hükümeti lüzumundan fazla telâşa sevketmişti.

İcra Vekilleri Hey'eti (Bakanlar Kurulu) önce Başvekil **İsmet Paşa**'nın sonra ileri gelir bazı meb'usların da iştirakiyle **M. Kemal Paşa**'nın riyaseti altında arka arkaya iki toplantı yapmış ve Hilâfet mevzuundaki neşriyatı susturmak üzere İstanbul'a bir «İstiklâl Mahkemesi» gönderilmesi kararına varılmıştı. Bu karar 8-9 aralık 1923 gecesi Meclis'e getirilerek **İsmet Paşa**'nın teklifi üzerine akdedilen gizli celsede büyük bir ekseriyetle kabûl edilmişti.

Kurulan İstiklâl Mahkemesi'nin reisliğine bilâhare «Yavuz - Havuz Hâdisesi» denilmekle meşhur olan sûiistimâlle siyâsî hayatını kapayacak olan Cebelibereket meb'usu **İhsan Bey** (**Topçu İhsan**) getirilmiştir. Savcılığa Manisa Meb'usu **Vâsıf** (Çınar) azalıklara ise, Hakkâri meb'usu **Asaf**, Konya meb'usu **Refik** (Koraltan) ve Kütahya meb'usu **Cevded Bey**'ler tâyin edilmişlerdir. Kurulan mahkemeye geniş selâhiyetler verilmişti. Ancak idam hükümlerinin Meclis'ce tasdiki kararlaştırılmıştı. Müzâkere esnasında bazıları İstanbul'da örfî idâre ilânı lüzumundan bahsedecek kadar ileri gitmişse de, buna lüzum olmadığı, sadece İstiklâl Mahkemesi'nin kafi geleceği hükmüne varılmıştı.

İstiklâl Mahkemesi hey'eti, seçimlerini müteâkip hemen Ankara'da o gece bir toplantı yaparak İkdam Gazetesi sahib ve Başyazarı **Ahmed Cevdet** Tanin Gazetesi sahib ve Başyazarı **Hüseyin Câhid** ve Tevhid-i Efkâr Gazetesi sâhib ve Başyazarı **Ebuzziyâzâde Velid** beylerle **Ağa Han**'ın mektubunu neşretmiş bulunan bu üç gazetenin mes'ul müdürlerinin nezâret altına alınmalarını kararlaştırmış ve durumu telgrafla İstanbul vâliliğine bildirmişterdi.

Ertesi gün yani 10 Aralık 1923 pazartesi sabahı İstanbul'a gelen İstiklâl Mahkemesi hey'eti, İstanbul halkına hitaben bir beyannâme neşrederek «Fındıklı Sarayı» denmekle meşhur

şimdiki Güzel Sanatlar Akademisi binâsında faâliyete geçmiştir.

Maznunların «Hıyanet-i Vataniye Kanunu»nun birinci maddesine istinaden 15 Aralık 1923 cumartesi günü başlayan muhakemeleri ve bu esnadaki münâkaşalar mevzuumuz hâricidir.

İstiklâl Mahkemesi İstanbul'a gelip faaliyete geçtikten üç gün sonra 13 Aralık 1923 günü mahkeme savcılığınca ittihaz edilen bir karara istinaden İstanbul Baro Reisi **Lütfi Fikri Bey** de nezâret altına alınmıştı. Çünkü **Lütfi Fikri Bey** 10 Kasım 1923 tarihli Tanin Gazetesinde Halîfe **Abdülmecid Efendi**'ye hitaben «bir açık mektup» neşreylemişti. Kendisiyle Akşam Gazetesi Başmuharriri **Necmeddin Sâdık** (Sadak) Bey arasında karşılıklı kalem münakaşalarına sebep olan bu yazısında, **Lütfi Fikri Bey** «Huzur-i Hılâfetpenâhiye» serlevhasıyla başlayıp «Efendimiz Hazretleri» hitâbiyle devam edip Halifenin istifa edeceği yahud Bursa'ya naklolunacağı yolundaki dedikoduları ele almakta ve bu tarz hareketlerin doğru olmıyacağı görüşünü ileri sürmekte idi. **Lütfi Fikri Bey**: Her ne kadar bu haberler, bizzat Halîfe Hazretleri tarafından bile yalanlanmış ise de «pek elîm bir halde sarsılan ruhların tabii hâle avdeti»nin yine de mümkün olamadığını, bu yüzden «Zât-ı Hılâfetpenâhiyi tasdi (rahatsız etmeye) cür'et eylediğini beyandan sonra aynen şöyle diyordu:

«Zat-ı Hılâfetpenâhilerinin hiç istifa fikri olmadığı halde memleket için musîbet ve felâketten başka bir şey getirmesine imkân olmayan bu gibi haber ve şâyiaları kimler çıkarıyor ve bunlarla ne gibi bir gâye istihdaf ediliyor?! Buraları zamanla elbette anlaşılacak ve felaketzede memleketimizin en ziyâde sükûn ve istirahata muhtaç olduğu bir zamanda onun için yeni felâketler hazırlayacak mâhiyetinde olan bu şâyiaların mehaz ve mastarı dahilde ise, bunu yapanlar elbet tarihin ve torunlarımızın lânetine uğrıyacaklardır.

Maazallah bir istifa vaki olursa, bu bütün efrâd-ı milleti

dilhûn edecek bir musibet-i uzma olacaktır. Bugün zat-ı hilâfetpenâhilerinin istifası bu memleketin önüne umku (derinliği) ve nihayeti görülmeyecek kadar vâsi bir uçurum açabilir. Onun için bundan kaçınmak hem muhâfaza-i nefis, hem muhâfaza-i hâneden ve hem muhafaza–i vatan (?!) ve hatta İslâm Âlemi nâmına bir farîzadır. Efendimizin şu zamanda ve şu bir senenin malûm vakâyiinden sonra istifası; muhterem hânedanınızın ebediyen sukûtu, hattâ artık bu memlekette bir huzur ve ikamet hakkından bile mahrum edilerek muhâcerete uğraması demektir.

Bir an şahsî teessürler ile fikrinizden istifa geçerse, hanedânınızın mukadderat ve istikbali, meleküssiyâne (koruyucu melek) gibi hayâlinizde belirsin, dursun! Bu makam efendimize büyük cedlerinizin bir mirasıdır; O'nu şahsî bir teessürle ebediyen mahva ve inkiraza uğratmak hakkınız değildir.

Maâzallah Efendimiz istifa eder de, denildiği gibi bütün İslâm Âlemi şimdiye kadar, hiç talep etmediği halde, yeni Halife intihâbına dâvet edilirse, ilk halifeyi Türk'ten intihab etseler bile, bundan sonra ne olacağını kim tahmin edebilir? İşbu şekle girdikten sonra âtide bir gün halîfenin bir başka kavmiyetten ve devletten intihap edilmeyeceğini kim temin edebilir?

Hilâfet büyük cedlerinizin azim ve himmetleriyle Türklüğe kazanılmış bir kuvvettir; bir manevî hazinedir. Acaba Dünya'nın neresinde görülmüştür ki, bir millet ecdâdının mirası olarak eline geçmiş bu kadar mühim bir kuvveti, bir mânevî hazineyi, hiçbir tazyike uğramadan, kendi rızâsiyle, elinden çıkarsın, başkasına versin. Hayır Efendimiz! Bu bir intihardır. Ufuklarda dolaşan fakat dinmemesi ihtimali de olan bir kasırgayı zat-ı hilâfetpenâhınız, istifanızla tecri ederek sür'atlendirecek, ve bizzat kendi hânedanınız üzerine çekeceksiniz. Bundan elbette tarihe, ecdadınızın ruhlarına, haneda-

nınıza ve millete karşı mesul olacaksınız. Bundan hazer buyurunuz!

Zihnim almaz ki, Efendimizin muhterem şahısları hakkında adem-i istifa yüzünden bir tehlike mevcud olsun!. Farz-ı muhal olarak böyle bir tehlike varsa, o tehlikeyi de iktiham (göğüsleme) buyurmalısınız. Ahval ve zaman öyle getirdi ki, zat-ı hilâfetpenâhiniz bugün, Türk ve İslâm tarihine bir kararınızla şu veya bu mecrayı verebileceksiniz. Böyle anlar son derece şerefli, fakat aynı zamanda çok mes'uliyetlidir. Vazifenin kudsiyet ve vüs'ati karşısında şahsî hayat tehlikesi sefil bir meşgale ve endişedir ki; Efendimiz bundan münezzehtirler»[26].

İşte, **Lütfi Fikri Bey**'in, İstanbul'a gelen İstiklâl Mahkemesi'ne verilmesine sebeb teşkil eden asıl yazısı bu «Halifeye Açık Mektub»tu. Fakat, bu yazı siyasî mahfillerden önce onların matbuattaki mümessilleri tarafından «kraldan kralcı» bir üslûpla polemik mevzuu yapılmıştır.

Gerçekten, işbu yazının neşredildiği 10 Kasım 1923 tarihinden bir gün sonra, o zaman Akşam Gazetesi başyazarı olan **Necmeddin Sâdık** (Sadak) Bey kendi gazetesinde **Lütfi Fikri Bey**'e cevap teşkil eden bir başyazı neşretmişti. **Necmeddin Sadak Bey** bu yazısında:

«Yeni ve mühim bir hâdise olduğu gün **Lütfi Fikri Bey** derhal bir makale yazar, hadise daha ziyâde ehemmiyet kazanırsa bir risale neşreder. Bu yazılarının mümeyyiz vasfı dâima bir endişe, hâle telehhüf (hayıflanma), mâziye tahassürdür.

Lütfi Fikri Bey, hadd-i zatında teceddüd (yenilik) taraftarı, hürriyetperver bir mütefekkir görünür. Fakat, garip bir halet-i rûhiye O'nu yazılarında en koyu bir muhafazakâr ve her yeniliğin ebedî muhâlifi diye gösterir.

Muhterem meslektaşımızın da İttihat ve Terakki zamanın-

26- Tanin Gazetesi 10 Kasım 1923 Tarihli nüsha

غزته‌مز بوكون لطفی فكری بكك محاكمه‌سنی محتوی اوله‌رق آلتی صحیفه چیقمشدر. ایچ صحیفه‌لری موزعلردن ایسته‌یكز.

وقت

یومی غزته

نومرو: ۲۱۴۸

۱۲ جمادی‌الاول ۱۳۴۲ پنجشنبه ۲۰ كانون اول ۱۳۳۹ ۱۹۲۳

استقلال محكمه‌سی لطفی فكری بكه خلافت، مشروطیت و جمهوریت حقنده‌كی فكرینی صوردی

لطفی فكری بكك دعواسی

Gazetecileri muhakeme etmek üzere İstanbul'a gelen «İstiklâl Mahkemesi»nin faaliyete geçtiğini gösteren bir gazete manşeti.

daki muhâlefetinden bugünkü hakimiyet ve Hılâfet telâkkilerine kadar meslekî bir tarihçesi yazılsa, fırka (parti) rûhiyatına güzel bir eser kazandırılmış olur. Millî Hakimiyet, Teşkilât-ı Esâsiye meseleleri çıktıkça, zaman zaman makalelerini okuduğumuz **Lütfi Fikri Bey**, bugün de Hılâfet mes'elesine temas ediyor» diyerek, daha başlangıçtan itibaren şahsiyata kaçan bir usûl içinde **Lütfi Fikri Bey**'in adı geçen açık mektubunu ele almıştır.

Bu makalede **Lütfi Fikri Bey**'in fikirlerine karşı, ilmî bir takım mutalar (veriler) takdim yerine, O'nu mâziperestlikle itham eden **Necmeddin Sadak Bey**, bilhâre şu fikirlere yer veriyordu:

«**Lütfi Fikri Bey**'in bu açık arîzası yerine, doğrudan doğruya Hilâfet mes'elesi hakkında bizi tenvir etmesini tercih ederdik; çünkü fikirlerinin «Tanin» de büründüğü kisve, tefsirlere müsâiddir. İtiraf edelim ki; bu arîzanın bir halifeye mi, yoksa daha pek yakında millî bir inkılâpla saltanat ve hâkimiyeti elinden alınmış bir hânedanın muhterem bir uzvunamı hitap ettiğini anlamak cidden müşküldür.

Zat-ı hilâfetpenâhînin istifalarını hiç kimse arzu etmez. Diğer taraftan, son asırda Türk Milleti'nin Osmanlı Hânedanı'ndan gördüğü fenalıklara ve milletin, son padişahları bazen bipâyan (sonsuz) hırs ve tabiatını, bazen belâhet (abtallık) ve cehâletlerini pek pahalı ödemiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ni kuran hânedana karşı muhabbet ve minneti bâkidir.

Tarih bugünkü vekâyı ile, bugünkü zihniyetle muhakeme edilemez, Millî hâkimiyet son asrın doğurduğu bir müessesedir. Ondan evvel asıl olan saltanattı ve Türk Milleti son zaferini, nasıl milletin azim ve fedâkârlığına borçlu ise, tarihin bir zamanlar bize nasip ettiği evc-i ikbalin (ikbalin en yüksek noktası) hiç olmazsa kıymettar hâtıralarını da padişahlara borçluyuz.

Milletler yaşamak ve terakki etmek için mâzinin destanlarına muhtaçtırlar. Mâziyi tahrip etmek, istikbali de tehlikeye düşürür.

Fakat bu hakikatı da artık gizlememeliyiz. Osmanlı Hânedanı tarihe karışmıştır. Bugün Hilâfet Makamı'nı işgal eden **Abdülmecid** Hazretlerine karşı duyulan hürmet ve muhabbet daha ziyade şahsına âiddir.

Zat-ı hilâfetpenahinin istifası, Türk Milleti'ni, saltanat Hânedanı'nın istikbali nokta-i nazarından, **Lütfi Fikri Bey**'in zannettiği kadar endişeye düşürmez.

Son senelerin felâketleri, Padişaha rağmen milletin İstiklâl Harbi'ni kazanması, nihayet milletin hâkimiyeti ve Cumhuriyet; bir taraftan, milletle Hânedan arasında bir uçurum açmış, diğer taraftan devletle Hilâfet arasındaki râbıtaları sûn'î bir şekle sokmuştur.

Açık konuşalım! Bir tarafta Cumhuriyet ilân etmiş bir Türkiye Devleti var... Bütün hâkimiyeti, saltanatı bir Millet Meclisinde cemetmiş ve bu hâkimiyetin mümessili olarak bir Reisicumhur intihap etmiştir? Bütün selâhiyetler, kuvvetin tevâzünü, bir Millet Meclisi, bir Cumhurreisi arasında taksim edilmiştir. Yani Türkiye Devleti içinde, Hilâfet'in, tarihî bir hatıra olmaktan başka hiçbir vazifesi kalmamıştır.

Bu müessese, Osmanlı padişahlarında ancak saltanatla birlikte olduğu için yaşadı. Bugün ise, hiçbir vazifesi olmayan bir uzuvdur.

Hilâfet bir zamanlar hakikaten bir kuvvet imiş, belki bugün de, sadece teselliye yarayan bir hazine-i mâneviyedir. Türklük, hayatını ve istiklâlini kaybetmek üzereydi. Yegâne müstakil ve kuvvetli müslüman memleketi olan Türkiye mahvediliyordu. Bu Hilâfet kuvveti Alem-i İslâm üzerinde hiçbir tesir yapmadı. Harb-i Umumîde cihad ilân etti; bütün müslüman memleketler aleyhimize harb ettiler. İstiklâl Harbi

olurken Halife, mücâhidleri tekfir etti. Anadolu Harbi'nde Hilâfet tehlikede diye müslüman memleketlerinden ne bir tek insan Hilâfet'i kurtarmağa geldi, nede müslüman memleketlerinden en ufak yardımı gördük... Bu kuvvetten daha ne zaman ve nasıl istifade edeceğiz; tarihte Türklük ve Müslümanlık, daha büyük tehlikeler geçirmiş midir?...»

«Millî hâkimiyetin bu memlekette ebediyen ve sağlam sûrette teessüsüne ya taraftarız, ya değiliz; eğer taraftar isek, düşünmeliyiz ki, bu memlekette menâfii haleldar olmuş birçok insanlar mâziye rücû etmeyi isteyecekler... Bugün olmasa bile, yarın Fransa'da olduğu gibi açıktan açığa saltanat taraftarları zuhur edecektir; altı asır icra-yı saltanat etmiş Hânedanın, yalnız Hilâfet rütbesine mâlik mirasçıları için, bu Hilâfet'e, saltanat hakkını da ilâve etmek pek meşrû, pek kolay görünecektir. Millî hâkimiyetin samimî bir taraftarı olduğumuz için bu endişelerimizi açıktan açığa yazıyoruz... Bilmiyoruz; **Lütfi Fikri Bey**, Hilâfet mes'elesini yazarken muhafaza-i Hânedan endişesi yanında bizim millî hâkimiyet endişelerine kıymet verir mi?»

Necmeddin Sadak Bey'in, devrin idarecilerinin gözüne girmesine ve kısa zamanda yüksek mevkilere çıkmasına sebeb olan bu cevabî yazısı şu satırlarla nihayete eriyor:

«Millî bir inkılâba karşı koymak isteyen bir kral ile inkılâbı tasvip eden bir Halife arasında bir mukayeseye lüzum var mıdır? Bunun içindir ki; **Lütfi Fikri Bey**'in bir Halifeye mi, yoksa saltanat hakkı elinden alınmış bir hânedanın vârisine mi hitab ettiğini doğrusu pek anlayamadık. Acaba bizim tehlike gördüğümüz noktalarda o fayda mı görüyor?.. Arîzası bizde bu fikri hasıl etti.»[27]

Lütfi Fikri Bey için, meşrûtî idâre ve Hilâfetin bekâsı temel mes'ele idi. O, samimi kanaatlerini izhar etmişti. Henüz

27- 11 Kasım 1973 tarihli Akşam Gazetesi

غزته من بو كون موقوف غزته جيلرك محاكماتي محتوى اولدرق آلتي صحيفه چيقمشدر. ايكي صحيفه لري موزعلردن ايسته يكز.

وقت

يوسف غزته

نومرو : ٢١٤٤

مديرمسئول : ابراهيم علي

استانبول : باب عالي جاديسنده جنك اوغلي يوقوشه

تلغراف نومرومز : استانبول ١٩٢٠ - ١٩٢٥ - تلفون اداره‌سي : استانبول ...

قرغه ٥٠ اوردن تاشره‌ده ، تاريخ بك اوردن اداره مديرلغنه كونده‌ريلمه‌لدر

آزاد ابدلك اوزره اجره آندرمك اوزره طرف ك اوغلنه

يديكي سنه

آبونه شرائطي

سكز آيلغي ٩٦٠٠ آلتي آيلغي ٤٨٠٠ اوچ آيلغي ٢٤٠ غروشدر.

خارج آبونه اجره‌سي : ٢٧٠٠ آلتي آيلغي ٩٦٠٠ اوچ آيلغي ٥٠٠ غروشدر.

اعلانلرك اداره مديريتنه قرارلاشديريلمه ، تراجيعه نظرًا خارجي اعلانلرك ايدارهخانه‌لرده قبول ايدلمه‌سي برابر بوكون عنوانيله دوكن ، مندرجات قوته ايدر.

٨ جمادىالاول ١٣٤٢ ● پازار ● ١٦ كانون اول ١٣٢٩ ● ١٩٢٣

نسخه‌سي ٣ غروشدر

استقلال محكمه‌سي دون استانبول غزته‌لرينك اوچ باش محرري سياسي برامتحانه چكه‌لكدن صوكرا يوم آخره تعليق ايدلدي

حسين جاهد وليد ، واحد جهود بكزك مقدار جمهوريتجي و خلافتچي دشمني نفوذ و ويرلرينه مخالف اولدقلري استقلال محكمه‌سنك ضبطنه گچمشدر

صبيه ياغلي باشه ديمش كه :

بن رادكل ، لاييق جمهوريتجيم . آنجق بن مكتوبي اوقومامشم فقط پارچه‌سيني اوقويوبده بلكه بنم ...

ويرليجه ايدن باشه ديمش كه :

بن آنجق آنا تاغي فنا گورمه‌ديم ، آما تاغك مكتوبي نظريه پارچه‌سيني يه تنقيد ايلديم !

محمد نجدت بكه ديمش كه :

بن قزيلجه‌ده باشكه اشتراكيات وسائر ايدئولوژي اشتغال ايلديم . آما تاغك مكتوبي گوردمي اولكيلرم درج ايتزدم .

مترجم غزته‌لرك وكيلدن

طاغ بك ، طاشه ، جيده‌زاده ، طل جيده ، تاشه‌لي زاده بكلر

ويلسن پرنسيپلرينه ، اوزه طرفنده پرگوسيون ، ساما وايلي ساحه‌لري واردر .

قزيلجه‌ده ايكي سوزلي گزه‌تنده بولونان بعض كيمسه‌لرك علاوه ايدرك ، عموميتله بوطرفه كي ...

حرف باشه گلنجه

وكيل ... غزته‌سي گزه‌تنده قرهمه‌سي ... جريده‌سك ... اعضاسي قرمسلر مجمعه ايله ...

سعيد سري باشه گلنجه

... آنا تاغك مكتوبي ايرانلي گوز باشه نزاريت گوره‌بيله آزادلغنه آگاهدر ديه ...

جلال باشه گلنجه

... برلرنده ، گاهي آزادلغك اقتضاسنه گوره ، و بعضاً گوزه باشه ، ... هر دوره ده‌ده ... ايكي ، اوچ ، دورت ، بش ، آلتي ، يدي ، سكز ، طقوز ، اون ، اون بر ، اون ايكي ، اون اوچ ، اون دورت ، اون بش ، اون آلتي ، اون يدي ، اون سكز ، اون طقوز ، يكرمي ، يكرمي بر ، يكرمي ايكي ، يكرمي اوچ ، يكرمي دورت ، يكرمي بش ، يكرمي آلتي ، يكرمي يدي ، يكرمي سكز ، يكرمي طقوز ، اوتوز ، اوتوز بر ، اوتوز ايكي ، اوتوز اوچ ، اوتوز دورت ، اوتوز بش ، اوتوز آلتي ، اوتوز يدي ، اوتوز سكز ، اوتوز طقوز ، قرق ، قرق بر ، قرق ايكي ، قرق اوچ ، قرق دورت ، قرق بش ، قرق آلتي ، قرق يدي ، قرق سكز ، قرق طقوز ، اللي ، اللي بر ، اللي ايكي ، اللي اوچ ، اللي دورت ، اللي بش ، اللي آلتي ، اللي يدي ، اللي سكز ، اللي طقوز ، آلتمش ، آلتمش بر ، آلتمش ايكي ، آلتمش اوچ ، آلتمش دورت ، آلتمش بش ، آلتمش آلتي ، آلتمش يدي ، آلتمش سكز ، آلتمش طقوز ، يتمش ، يتمش بر ، يتمش ايكي ، يتمش اوچ ، يتمش دورت ، يتمش بش ، يتمش آلتي ، يتمش يدي ، يتمش سكز ، يتمش طقوز ، سكسن ، سكسن بر ، سكسن ايكي ، سكسن اوچ ، سكسن دورت ، سكسن بش ، سكسن آلتي ، سكسن يدي ، سكسن سكز ، سكسن طقوز ، دوقسان ، دوقسان بر ، دوقسان ايكي ، دوقسان اوچ ، دوقسان دورت ، دوقسان بش ، دوقسان آلتي ، دوقسان يدي ، دوقسان سكز ، دوقسان طقوز ، يوز ، يوز بر ، يوز ايكي ، يوز اوچ ، يوز دورت ، يوز بش ، يوز آلتي ، يوز يدي ، يوز سكز ، يوز طقوز ، ايكيوز ، ايكيوز بر ، ايكيوز ايكي ، ايكيوز اوچ ، ايكيوز دورت ، ايكيوز بش ، ايكيوز آلتي ، ايكيوز يدي ، ايكيوز سكز ، ايكيوز طقوز ، اوچيوز ، اوچيوز بر ، اوچيوز ايكي ، اوچيوز اوچ ، اوچيوز دورت ، اوچيوز بش ، اوچيوز آلتي ، اوچيوز يدي ، اوچيوز سكز ، اوچيوز طقوز ، دورتيوز ، دورتيوز بر ، دورتيوز ايكي ، دورتيوز اوچ ، دورتيوز دورت ، دورتيوز بش ، دورتيوز آلتي ، دورتيوز يدي ، دورتيوز سكز ، دورتيوز طقوز ، بشيوز ، بشيوز بر ، بشيوز ايكي ، بشيوز اوچ ، بشيوز دورت ، بشيوز بش ، بشيوز آلتي ، بشيوز يدي ، بشيوز سكز ، بشيوز طقوز ، آلتميوز ، آلتميوز بر ، آلتميوز ايكي ، آلتميوز اوچ ، آلتميوز دورت ، آلتميوز بش ، آلتميوز آلتي ، آلتميوز يدي ، آلتميوز سكز ، آلتميوز طقوز ، يتميوز ، يتميوز بر ، يتميوز ايكي ، يتميوز اوچ ، يتميوز دورت ، يتميوز بش ، يتميوز آلتي ، يتميوز يدي ، يتميوز سكز ، يتميوز طقوز ، سكسيوز ، سكسيوز بر ، سكسيوز ايكي ، سكسيوز اوچ ، سكسيوز دورت ، سكسيوز بش ، سكسيوز آلتي ، سكسيوز يدي ، سكسيوز سكز ، سكسيوز طقوز ، دوقسانيوز ، دوقسانيوز بر ، دوقسانيوز ايكي ، دوقسانيوز اوچ ، دوقسانيوز دورت ، دوقسانيوز بش ، دوقسانيوز آلتي ، دوقسانيوز يدي ، دوقسانيوز سكز ، دوقسانيوز طقوز ، بيك ، بيك بر ، بيك ايكي ، بيك اوچ ، بيك دورت ، بيك بش ، بيك آلتي ، بيك يدي ، بيك سكز ، بيك طقوز ، ايكي بيك ، ايكي بيك بر ، ايكي بيك ايكي ، ايكي بيك اوچ ، ايكي بيك دورت ، ايكي بيك بش ، ايكي بيك آلتي ، ايكي بيك يدي ، ايكي بيك سكز ، ايكي بيك طقوز ، اوچ بيك ، اوچ بيك بر ، اوچ بيك ايكي ، اوچ بيك اوچ ، اوچ بيك دورت ، اوچ بيك بش ، اوچ بيك آلتي ، اوچ بيك يدي ، اوچ بيك سكز ، اوچ بيك طقوز ، دورت بيك ، دورت بيك بر ، دورت بيك ايكي ، دورت بيك اوچ ، دورت بيك دورت ، دورت بيك بش ، دورت بيك آلتي ، دورت بيك يدي ، دورت بيك سكز ، دورت بيك طقوز ، بش بيك ، بش بيك بر ، بش بيك ايكي ، بش بيك اوچ ، بش بيك دورت ، بش بيك بش ، بش بيك آلتي ، بش بيك يدي ، بش بيك سكز ، بش بيك طقوز ، آلتي بيك ، آلتي بيك بر ، آلتي بيك ايكي ، آلتي بيك اوچ ، آلتي بيك دورت ، آلتي بيك بش ، آلتي بيك آلتي ، آلتي بيك يدي ، آلتي بيك سكز ، آلتي بيك طقوز ، يدي بيك ، يدي بيك بر ، يدي بيك ايكي ، يدي بيك اوچ ، يدي بيك دورت ، يدي بيك بش ، يدي بيك آلتي ، يدي بيك يدي ، يدي بيك سكز ، يدي بيك طقوز ، سكز بيك ، سكز بيك بر ، سكز بيك ايكي ، سكز بيك اوچ ، سكز بيك دورت ، سكز بيك بش ، سكز بيك آلتي ، سكز بيك يدي ، سكز بيك سكز ، سكز بيك طقوز ، طقوز بيك ، طقوز بيك بر ، طقوز بيك ايكي ، طقوز بيك اوچ ، طقوز بيك دورت ، طقوز بيك بش ، طقوز بيك آلتي ، طقوز بيك يدي ، طقوز بيك سكز ، طقوز بيك طقوز ، اون بيك ، اون بيك بر ، اون بيك ايكي ، اون بيك اوچ ، اون بيك دورت ، اون بيك بش ، اون بيك آلتي ، اون بيك يدي ، اون بيك سكز ، اون بيك طقوز ، يكرمي بيك ، يكرمي بيك بر ، يكرمي بيك ايكي ، يكرمي بيك اوچ ، يكرمي بيك دورت ، يكرمي بيك بش ، يكرمي بيك آلتي ، يكرمي بيك يدي ، يكرمي بيك سكز ، يكرمي بيك طقوز ، اوتوز بيك ، اوتوز بيك بر ، اوتوز بيك ايكي ، اوتوز بيك اوچ ، اوتوز بيك دورت ، اوتوز بيك بش ، اوتوز بيك آلتي ، اوتوز بيك يدي ، اوتوز بيك سكز ، اوتوز بيك طقوز ، قرق بيك ، قرق بيك بر ، قرق بيك ايكي ، قرق بيك اوچ ، قرق بيك دورت ، قرق بيك بش ، قرق بيك آلتي ، قرق بيك يدي ، قرق بيك سكز ، قرق بيك طقوز ، اللي بيك ، اللي بيك بر ، اللي بيك ايكي ، اللي بيك اوچ ، اللي بيك دورت ، اللي بيك بش ، اللي بيك آلتي ، اللي بيك يدي ، اللي بيك سكز ، اللي بيك طقوز ، آلتمش بيك ، آلتمش بيك بر ، آلتمش بيك ايكي ، آلتمش بيك اوچ ، آلتمش بيك دورت ، آلتمش بيك بش ، آلتمش بيك آلتي ، آلتمش بيك يدي ، آلتمش بيك سكز ، آلتمش بيك طقوز ، يتمش بيك ، يتمش بيك بر ، يتمش بيك ايكي ، يتمش بيك اوچ ، يتمش بيك دورت ، يتمش بيك بش ، يتمش بيك آلتي ، يتمش بيك يدي ، يتمش بيك سكز ، يتمش بيك طقوز ، سكسن بيك ، سكسن بيك بر ، سكسن بيك ايكي ، سكسن بيك اوچ ، سكسن بيك دورت ، سكسن بيك بش ، سكسن بيك آلتي ، سكسن بيك يدي ، سكسن بيك سكز ، سكسن بيك طقوز ، دوقسان بيك ، دوقسان بيك بر ، دوقسان بيك ايكي ، دوقسان بيك اوچ ، دوقسان بيك دورت ، دوقسان بيك بش ، دوقسان بيك آلتي ، دوقسان بيك يدي ، دوقسان بيك سكز ، دوقسان بيك طقوز ، يوز بيك ، يوز بيك بر ، يوز بيك ايكي ، يوز بيك اوچ ، يوز بيك دورت ، يوز بيك بش ، يوز بيك آلتي ، يوز بيك يدي ، يوز بيك سكز ، يوز بيك طقوز ، ايكيوز بيك ، ايكيوز بيك بر ، ايكيوز بيك ايكي ، ايكيوز بيك اوچ ، ايكيوز بيك دورت ، ايكيوز بيك بش ، ايكيوز بيك آلتي ، ايكيوز بيك يدي ، ايكيوز بيك سكز ، ايكيوز بيك طقوز ، اوچيوز بيك ، اوچيوز بيك بر ، اوچيوز بيك ايكي ، اوچيوز بيك اوچ ، اوچيوز بيك دورت ، اوچيوز بيك بش ، اوچيوز بيك آلتي ، اوچيوز بيك يدي ، اوچيوز بيك سكز ، اوچيوز بيك طقوز ، دورتيوز بيك ، دورتيوز بيك بر ، دورتيوز بيك ايكي ، دورتيوز بيك اوچ ، دورتيوز بيك دورت ، دورتيوز بيك بش ، دورتيوز بيك آلتي ، دورتيوز بيك يدي ، دورتيوز بيك سكز ، دورتيوز بيك طقوز ، بشيوز بيك ، بشيوز بيك بر ، بشيوز بيك ايكي ، بشيوز بيك اوچ ، بشيوز بيك دورت ، بشيوز بيك بش ، بشيوز بيك آلتي ، بشيوز بيك يدي ، بشيوز بيك سكز ، بشيوز بيك طقوز ، آلتميوز بيك ، آلتميوز بيك بر ، آلتميوز بيك ايكي ، آلتميوز بيك اوچ ، آلتميوز بيك دورت ، آلتميوز بيك بش ، آلتميوز بيك آلتي ، آلتميوز بيك يدي ، آلتميوز بيك سكز ، آلتميوز بيك طقوز ، يتميوز بيك ، يتميوز بيك بر ، يتميوز بيك ايكي ، يتميوز بيك اوچ ، يتميوز بيك دورت ، يتميوز بيك بش ، يتميوز بيك آلتي ، يتميوز بيك يدي ، يتميوز بيك سكز ، يتميوز بيك طقوز ، سكسيوز بيك ، سكسيوز بيك بر ، سكسيوز بيك ايكي ، سكسيوز بيك اوچ ، سكسيوز بيك دورت ، سكسيوز بيك بش ، سكسيوز بيك آلتي ، سكسيوز بيك يدي ، سكسيوز بيك سكز ، سكسيوز بيك طقوز ، دوقسانيوز بيك ، دوقسانيوز بيك بر ، دوقسانيوز بيك ايكي ، دوقسانيوز بيك اوچ ، دوقسانيوز بيك دورت ، دوقسانيوز بيك بش ، دوقسانيوز بيك آلتي ، دوقسانيوز بيك يدي ، دوقسانيوز بيك سكز ، دوقسانيوز بيك طقوز ، بر ميليون ، بر ميليون بر ، بر ميليون ايكي ، بر ميليون اوچ ، بر ميليون دورت ، بر ميليون بش ، بر ميليون آلتي ، بر ميليون يدي ، بر ميليون سكز ، بر ميليون طقوز ، ايكي ميليون ، ايكي ميليون بر ، ايكي ميليون ايكي ، ايكي ميليون اوچ ، ايكي ميليون دورت ، ايكي ميليون بش ، ايكي ميليون آلتي ، ايكي ميليون يدي ، ايكي ميليون سكز ، ايكي ميليون طقوز ، اوچ ميليون ، اوچ ميليون بر ، اوچ ميليون ايكي ، اوچ ميليون اوچ ، اوچ ميليون دورت ، اوچ ميليون بش ، اوچ ميليون آلتي ، اوچ ميليون يدي ، اوچ ميليون سكز ، اوچ ميليون طقوز ، دورت ميليون ، دورت ميليون بر ، دورت ميليون ايكي ، دورت ميليون اوچ ، دورت ميليون دورت ، دورت ميليون بش ، دورت ميليون آلتي ، دورت ميليون يدي ، دورت ميليون سكز ، دورت ميليون طقوز ، بش ميليون ، بش ميليون بر ، بش ميليون ايكي ، بش ميليون اوچ ، بش ميليون دورت ، بش ميليون بش ، بش ميليون آلتي ، بش ميليون يدي ، بش ميليون سكز ، بش ميليون طقوز ، آلتي ميليون ، آلتي ميليون بر ، آلتي ميليون ايكي ، آلتي ميليون اوچ ، آلتي ميليون دورت ، آلتي ميليون بش ، آلتي ميليون آلتي ، آلتي ميليون يدي ، آلتي ميليون سكز ، آلتي ميليون طقوز ، يدي ميليون ، يدي ميليون بر ، يدي ميليون ايكي ، يدي ميليون اوچ ، يدي ميليون دورت ، يدي ميليون بش ، يدي ميليون آلتي ، يدي ميليون يدي ، يدي ميليون سكز ، يدي ميليون طقوز ، سكز ميليون ، سكز ميليون بر ، سكز ميليون ايكي ، سكز ميليون اوچ ، سكز ميليون دورت ، سكز ميليون بش ، سكز ميليون آلتي ، سكز ميليون يدي ، سكز ميليون سكز ، سكز ميليون طقوز ، طقوز ميليون ، طقوز ميليون بر ، طقوز ميليون ايكي ، طقوز ميليون اوچ ، طقوز ميليون دورت ، طقوز ميليون بش ، طقوز ميليون آلتي ، طقوز ميليون يدي ، طقوز ميليون سكز ، طقوز ميليون طقوز ، اون ميليون ، اون ميليون بر ، اون ميليون ايكي ، اون ميليون اوچ ، اون ميليون دورت ، اون ميليون بش ، اون ميليون آلتي ، اون ميليون يدي ، اون ميليون سكز ، اون ميليون طقوز ، يكرمي ميليون ، يكرمي ميليون بر ، يكرمي ميليون ايكي ، يكرمي ميليون اوچ ، يكرمي ميليون دورت ، يكرمي ميليون بش ، يكرمي ميليون آلتي ، يكرمي ميليون يدي ، يكرمي ميليون سكز ، يكرمي ميليون طقوز ، اوتوز ميليون ، اوتوز ميليون بر ، اوتوز ميليون ايكي ، اوتوز ميليون اوچ ، اوتوز ميليون دورت ، اوتوز ميليون بش ، اوتوز ميليون آلتي ، اوتوز ميليون يدي ، اوتوز ميليون سكز ، اوتوز ميليون طقوز ، قرق ميليون ، قرق ميليون بر ، قرق ميليون ايكي ، قرق ميليون اوچ ، قرق ميليون دورت ، قرق ميليون بش ، قرق ميليون آلتي ، قرق ميليون يدي ، قرق ميليون سكز ، قرق ميليون طقوز ، اللي ميليون ، اللي ميليون بر ، اللي ميليون ايكي ، اللي ميليون اوچ ، اللي ميليون دورت ، اللي ميليون بش ، اللي ميليون آلتي ، اللي ميليون يدي ، اللي ميليون سكز ، اللي ميليون طقوز ، آلتمش ميليون ، آلتمش ميليون بر ، آلتمش ميليون ايكي ، آلتمش ميليون اوچ ، آلتمش ميليون دورت ، آلتمش ميليون بش ، آلتمش ميليون آلتي ، آلتمش ميليون يدي ، آلتمش ميليون سكز ، آلتمش ميليون طقوز ، يتمش ميليون ، يتمش ميليون بر ، يتمش ميليون ايكي ، يتمش ميليون اوچ ، يتمش ميليون دورت ، يتمش ميليون بش ، يتمش ميليون آلتي ، يتمش ميليون يدي ، يتمش ميليون سكز ، يتمش ميليون طقوز ، سكسن ميليون ، سكسن ميليون بر ، سكسن ميليون ايكي ، سكسن ميليون اوچ ، سكسن ميليون دورت ، سكسن ميليون بش ، سكسن ميليون آلتي ، سكسن ميليون يدي ، سكسن ميليون سكز ، سكسن ميليون طقوز ، دوقسان ميليون ، دوقسان ميليون بر ، دوقسان ميليون ايكي ، دوقسان ميليون اوچ ، دوقسان ميليون دورت ، دوقسان ميليون بش ، دوقسان ميليون آلتي ، دوقسان ميليون يدي ، دوقسان ميليون سكز ، دوقسان ميليون طقوز ، يوز ميليون ، يوز ميليون بر ، يوز ميليون ايكي ، يوز ميليون اوچ ، يوز ميليون دورت ، يوز ميليون بش ، يوز ميليون آلتي ، يوز ميليون يدي ، يوز ميليون سكز ، يوز ميليون طقوز ، ايكيوز ميليون ، ايكيوز ميليون بر ، ايكيوز ميليون ايكي ، ايكيوز ميليون اوچ ، ايكيوز ميليون دورت ، ايكيوز ميليون بش ، ايكيوز ميليون آلتي ، ايكيوز ميليون يدي ، ايكيوز ميليون سكز ، ايكيوز ميليون طقوز ، اوچيوز ميليون ، اوچيوز ميليون بر ، اوچيوز ميليون ايكي ، اوچيوز ميليون اوچ ، اوچيوز ميليون دورت ، اوچيوز ميليون بش ، اوچيوز ميليون آلتي ، اوچيوز ميليون يدي ، اوچيوز ميليون سكز ، اوچيوز ميليون طقوز ، دورتيوز ميليون ، دورتيوز ميليون بر ، دورتيوز ميليون ايكي ، دورتيوز ميليون اوچ ، دورتيوز ميليون دورت ، دورتيوز ميليون بش ، دورتيوز ميليون آلتي ، دورتيوز ميليون يدي ، دورتيوز ميليون سكز ، دورتيوز ميليون طقوز ، بشيوز ميليون ، بشيوز ميليون بر ، بشيوز ميليون ايكي ، بشيوز ميليون اوچ ، بشيوز ميليون دورت ، بشيوز ميليون بش ، بشيوز ميليون آلتي ، بشيوز ميليون يدي ، بشيوز ميليون سكز ، بشيوز ميليون طقوز ، آلتميوز ميليون ، آلتميوز ميليون بر ، آلتميوز ميليون ايكي ، آلتميوز ميليون اوچ ، آلتميوز ميليون دورت ، آلتميوز ميليون بش ، آلتميوز ميليون آلتي ، آلتميوز ميليون يدي ، آلتميوز ميليون سكز ، آلتميوز ميليون طقوز ، يتميوز ميليون ، يتميوز ميليون بر ، يتميوز ميليون ايكي ، يتميوز ميليون اوچ ، يتميوز ميليون دورت ، يتميوز ميليون بش ، يتميوز ميليون آلتي ، يتميوز ميليون يدي ، يتميوز ميليون سكز ، يتميوز ميليون طقوز ، سكسيوز ميليون ، سكسيوز ميليون بر ، سكسيوز ميليون ايكي ، سكسيوز ميليون اوچ ، سكسيوز ميليون دورت ، سكسيوز ميليون بش ، سكسيوز ميليون آلتي ، سكسيوز ميليون يدي ، سكسيوز ميليون سكز ، سكسيوز ميليون طقوز ، دوقسانيوز ميليون ، دوقسانيوز ميليون بر ، دوقسانيوز ميليون ايكي ، دوقسانيوز ميليون اوچ ، دوقسانيوز ميليون دورت ، دوقسانيوز ميليون بش ، دوقسانيوز ميليون آلتي ، دوقسانيوز ميليون يدي ، دوقسانيوز ميليون سكز ، دوقسانيوز ميليون طقوز ، بر ميليار ، بر ميليار بر ، بر ميليار ايكي ، بر ميليار اوچ ، بر ميليار دورت ، بر ميليار بش ، بر ميليار آلتي ، بر ميليار يدي ، بر ميليار سكز ، بر ميليار طقوز ، ايكي ميليار ، ايكي ميليار بر ، ايكي ميليار ايكي ، ايكي ميليار اوچ ، ايكي ميليار دورت ، ايكي ميليار بش ، ايكي ميليار آلتي ، ايكي ميليار يدي ، ايكي ميليار سكز ، ايكي ميليار طقوز ، اوچ ميليار ، اوچ ميليار بر ، اوچ ميليار ايكي ، اوچ ميليار اوچ ، اوچ ميليار دورت ، اوچ ميليار بش ، اوچ ميليار آلتي ، اوچ ميليار يدي ، اوچ ميليار سكز ، اوچ ميليار طقوز ، دورت ميليار ، دورت ميليار بر ، دورت ميليار ايكي ، دورت ميليار اوچ ، دورت ميليار دورت ، دورت ميليار بش ، دورت ميليار آلتي ، دورت ميليار يدي ، دورت ميليار سكز ، دورت ميليار طقوز ، بش ميليار ، بش ميليار بر ، بش ميليار ايكي ، بش ميليار اوچ ، بش ميليار دورت ، بش ميليار بش ، بش ميليار آلتي ، بش ميليار يدي ، بش ميليار سكز ، بش ميليار طقوز ، آلتي ميليار ، آلتي ميليار بر ، آلتي ميليار ايكي ، آلتي ميليار اوچ ، آلتي ميليار دورت ، آلتي ميليار بش ، آلتي ميليار آلتي ، آلتي ميليار يدي ، آلتي ميليار سكز ، آلتي ميليار طقوز ، يدي ميليار ، يدي ميليار بر ، يدي ميليار ايكي ، يدي ميليار اوچ ، يدي ميليار دورت ، يدي ميليار بش ، يدي ميليار آلتي ، يدي ميليار يدي ، يدي ميليار سكز ، يدي ميليار طقوز ، سكز ميليار ، سكز ميليار بر ، سكز ميليار ايكي ، سكز ميليار اوچ ، سكز ميليار دورت ، سكز ميليار بش ، سكز ميليار آلتي ، سكز ميليار يدي ، سكز ميليار سكز ، سكز ميليار طقوز ، طقوز ميليار ، طقوز ميليار بر ، طقوز ميليار ايكي ، طقوز ميليار اوچ ، طقوز ميليار دورت ، طقوز ميليار بش ، طقوز ميليار آلتي ، طقوز ميليار يدي ، طقوز ميليار سكز ، طقوز ميليار طقوز ، اون ميليار ، اون ميليار بر ، اون ميليار ايكي ، اون ميليار اوچ ، اون ميليار دورت ، اون ميليار بش ، اون ميليار آلتي ، اون ميليار يدي ، اون ميليار سكز ، اون ميليار طقوز ، يكرمي ميليار ، يكرمي ميليار بر ، يكرمي ميليار ايكي ، يكرمي ميليار اوچ ، يكرمي ميليار دورت ، يكرمي ميليار بش ، يكرمي ميليار آلتي ، يكرمي ميليار يدي ، يكرمي ميليار سكز ، يكرمي ميليار طقوز ، اوتوز ميليار ، اوتوز ميليار بر ، اوتوز ميليار ايكي ، اوتوز ميليار اوچ ، اوتوز ميليار دورت ، اوتوز ميليار بش ، اوتوز ميليار آلتي ، اوتوز ميليار يدي ، اوتوز ميليار سكز ، اوتوز ميليار طقوز ، قرق ميليار ، قرق ميليار بر ، قرق ميليار ايكي ، قرق ميليار اوچ ، قرق ميليار دورت ، قرق ميليار بش ، قرق ميليار آلتي ، قرق ميليار يدي ، قرق ميليار سكز ، قرق ميليار طقوز ، اللي ميليار ، اللي ميليار بر ، اللي ميليار ايكي ، اللي ميليار اوچ ، اللي ميليار دورت ، اللي ميليار بش ، اللي ميليار آلتي ، اللي ميليار يدي ، اللي ميليار سكز ، اللي ميليار طقوز ، آلتمش ميليار ، آلتمش ميليار بر ، آلتمش ميليار ايكي ، آلتمش ميليار اوچ ، آلتمش ميليار دورت ، آلتمش ميليار بش ، آلتمش ميليار آلتي ، آلتمش ميليار يدي ، آلتمش ميليار سكز ، آلتمش ميليار طقوز ، يتمش ميليار ، يتمش ميليار بر ، يتمش ميليار ايكي ، يتمش ميليار اوچ ، يتمش ميليار دورت ، يتمش ميليار بش ، يتمش ميليار آلتي ، يتمش ميليار يدي ، يتمش ميليار سكز ، يتمش ميليار طقوز ، سكسن ميليار ، سكسن ميليار بر ، سكسن ميليار ايكي ، سكسن ميليار اوچ ، سكسن ميليار دورت ، سكسن ميليار بش ، سكسن ميليار آلتي ، سكسن ميليار يدي ، سكسن ميليار سكز ، سكسن ميليار طقوز ، دوقسان ميليار ، دوقسان ميليار بر ، دوقسان ميليار ايكي ، دوقسان ميليار اوچ ، دوقسان ميليار دورت ، دوقسان ميليار بش ، دوقسان ميليار آلتي ، دوقسان ميليار يدي ، دوقسان ميليار سكز ، دوقسان ميليار طقوز ، يوز ميليار ، يوز ميليار بر ، يوز ميليار ايكي ، يوز ميليار اوچ ، يوز ميليار دورت ، يوز ميليار بش ، يوز ميليار آلتي ، يوز ميليار يدي ، يوز ميليار سكز ، يوز ميليار طقوز ، ايكيوز ميليار ، ايكيوز ميليار بر ، ايكيوز ميليار ايكي ، ايكيوز ميليار اوچ ، ايكيوز ميليار دورت ، ايكيوز ميليار بش ، ايكيوز ميليار آلتي ، ايكيوز ميليار يدي ، ايكيوز ميليار سكز ، ايكيوز ميليار طقوز ، اوچيوز ميليار ، اوچيوز ميليار بر ، اوچيوز ميليار ايكي ، اوچيوز ميليار اوچ ، اوچيوز ميليار دورت ، اوچيوز ميليار بش ، اوچيوز ميليار آلتي ، اوچيوز ميليار يدي ، اوچيوز ميليار سكز ، اوچيوز ميليار طقوز ، دورتيوز ميليار ، دورتيوز ميليار بر ، دورتيوز ميليار ايكي ، دورتيوز ميليار اوچ ، دورتيوز ميليار دورت ، دورتيوز ميليار بش ، دورتيوز ميليار آلتي ، دورتيوز ميليار يدي ، دورتيوز ميليار سكز ، دورتيوز ميليار طقوز ، بشيوز ميليار ، بشيوز ميليار بر ، بشيوز ميليار ايكي ، بشيوز ميليار اوچ ، بشيوز ميليار دورت ، بشيوز ميليار بش ، بشيوز ميليار آلتي ، بشيوز ميليار يدي ، بشيوز ميليار سكز ، بشيوز ميليار طقوز ، آلتميوز ميليار ، آلتميوز ميليار بر ، آلتميوز ميليار ايكي ، آلتميوز ميليار اوچ ، آلتميوز ميليار دورت ، آلتميوز ميليار بش ، آلتميوز ميليار آلتي ، آلتميوز ميليار يدي ، آلتميوز ميليار سكز ، آلتميوز ميليار طقوز ، يتميوز ميليار ، يتميوز ميليار بر ، يتميوز ميليار ايكي ، يتميوز ميليار اوچ ، يتميوز ميليار دورت ، يتميوز ميليار بش ، يتميوز ميليار آلتي ، يتميوز ميليار يدي ، يتميوز ميليار سكز ، يتميوز ميليار طقوز ، سكسيوز ميليار ، سكسيوز ميليار بر ، سكسيوز ميليار ايكي ، سكسيوز ميليار اوچ ، سكسيوز ميليار دورت ، سكسيوز ميليار بش ، سكسيوز ميليار آلتي ، سكسيوز ميليار يدي ، سكسيوز ميليار سكز ، سكسيوز ميليار طقوز ، دوقسانيوز ميليار ، دوقسانيوز ميليار بر ، دوقسانيوز ميليار ايكي ، دوقسانيوز ميليار اوچ ، دوقسانيوز ميليار دورت ، دوقسانيوز ميليار بش ، دوقسانيوز ميليار آلتي ، دوقسانيوز ميليار يدي ، دوقسانيوز ميليار سكز ، دوقسانيوز ميليار طقوز ، بر ترليون ، بر ترليون بر ، بر ترليون ايكي ، بر ترليون اوچ ، بر ترليون دورت ، بر ترليون بش ، بر ترليون آلتي ، بر ترليون يدي ، بر ترليون سكز ، بر ترليون طقوز ، ايكي ترليون ، ايكي ترليون بر ، ايكي ترليون ايكي ، ايكي ترليون اوچ ، ايكي ترليون دورت ، ايكي ترليون بش ، ايكي ترليون آلتي ، ايكي ترليون يدي ، ايكي ترليون سكز ، ايكي ترليون طقوز ، اوچ ترليون ، اوچ ترليون بر ، اوچ ترليون ايكي ، اوچ ترليون اوچ ، اوچ ترليون دورت ، اوچ ترليون بش ، اوچ ترليون آلتي ، اوچ ترليون يدي ، اوچ ترليون سكز ، اوچ ترليون طقوز ، دورت ترليون ، دورت ترليون بر ، دورت ترليون ايكي ، دورت ترليون اوچ ، دورت ترليون دورت ، دورت ترليون بش ، دورت ترليون آلتي ، دورت ترليون يدي ، دورت ترليون سكز ، دورت ترليون طقوز ، بش ترليون ، بش ترليون بر ، بش ترليون ايكي ، بش ترليون اوچ ، بش ترليون دورت ، بش ترليون بش ، بش ترليون آلتي ، بش ترليون يدي ، بش ترليون سكز ، بش ترليون طقوز ، آلتي ترليون ، آلتي ترليون بر ، آلتي ترليون ايكي ، آلتي ترليون اوچ ، آلتي ترليون دورت ، آلتي ترليون بش ، آلتي ترليون آلتي ، آلتي ترليون يدي ، آلتي ترليون سكز ، آلتي ترليون طقوز ، يدي ترليون ، يدي ترليون بر ، يدي ترليون ايكي ، يدي ترليون اوچ ، يدي ترليون دورت ، يدي ترليون بش ، يدي ترليون آلتي ، يدي ترليون يدي ، يدي ترليون سكز ، يدي ترليون طقوز ، سكز ترليون ، سكز ترليون بر ، سكز ترليون ايكي ، سكز ترليون اوچ ، سكز ترليون دورت ، سكز ترليون بش ، سكز ترليون آلتي ، سكز ترليون يدي ، سكز ترليون سكز ، سكز ترليون طقوز ، طقوز ترليون ، طقوز ترليون بر ، طقوز ترليون ايكي ، طقوز ترليون اوچ ، طقوز ترليون دورت ، طقوز ترليون بش ، طقوز ترليون آلتي ، طقوز ترليون يدي ، طقوز ترليون سكز ، طقوز ترليون طقوز ، اون ترليون ، اون ترليون بر ، اون ترليون ايكي ، اون ترليون اوچ ، اون ترليون دورت ، اون ترليون بش ، اون ترليون آلتي ، اون ترليون يدي ، اون ترليون سكز ، اون ترليون طقوز ، يكرمي ترليون ، يكرمي ترليون بر ، يكرمي ترليون ايكي ، يكرمي ترليون اوچ ، يكرمي ترليون دورت ، يكرمي ترليون بش ، يكرمي ترليون آلتي ، يكرمي ترليون يدي ، يكرمي ترليون سكز ، يكرمي ترليون طقوز ، اوتوز ترليون ، اوتوز ترليون بر ، اوتوز ترليون ايكي ، اوتوز ترليون اوچ ، اوتوز ترليون دورت ، اوتوز ترليون بش ، اوتوز ترليون آلتي ، اوتوز ترليون يدي ، اوتوز ترليون سكز ، اوتوز ترليون طقوز ، قرق ترليون ، قرق ترليون بر ، قرق ترليون ايكي ، قرق ترليون اوچ ، قرق ترليون دورت ، قرق ترليون بش ، قرق ترليون آلتي ، قرق ترليون يدي ، قرق ترليون سكز ، قرق ترليون طقوز ، اللي ترليون ، اللي ترليون بر ، اللي ترليون ايكي ، اللي ترليون اوچ ، اللي ترليون دورت ، اللي ترليون بش ، اللي ترليون آلتي ، اللي ترليون يدي ، اللي ترليون سكز ، اللي ترليون طقوز ، آلتمش ترليون ، آلتمش ترليون بر ، آلتمش ترليون ايكي ، آلتمش ترليون اوچ ، آلتمش ترليون دورت ، آلتمش ترليون بش ، آلتمش ترليون آلتي ، آلتمش ترليون يدي ، آلتمش ترليون سكز ، آلتمش ترليون طقوز ، يتمش ترليون ، يتمش ترليون بر ، يتمش ترليون ايكي ، يتمش ترليون اوچ ، يتمش ترليون دورت ، يتمش ترليون بش ، يتمش ترليون آلتي ، يتمش ترليون يدي ، يتمش ترليون سكز ، يتمش ترليون طقوز ، سكسن ترليون ، سكسن ترليون بر ، سكسن ترليون ايكي ، سكسن ترليون اوچ ، سكسن ترليون دورت ، سكسن ترليون بش ، سكسن ترليون آلتي ، سكسن ترليون يدي ، سكسن ترليون سكز ، سكسن ترليون طقوز ، دوقسان ترليون ، دوقسان ترليون بر ، دوقسان ترليون ايكي ، دوقسان ترليون اوچ ، دوقسان ترليون دورت ، دوقسان

başlayan yeni siyasî cereyânın ne âmillerinden ve ne de onların, dalkavuklarından korkup çekinecek ve yüzgeri edecek değildi. Kendisini, sırf yeni idarecilere yaranmak maksadı güderek, indî bir sûrette cevaplandıran **Necmeddin Sadak**'ın yakasını bırakmaya niyetli görünmüyordu.

Gerçekten, üç-dört gün sonra aynı gazetede **Necmeddin Sadak Bey**'e –oldukça sert– bir cevap verdi. Bu cevapta kendisi için kullandığı «garip bir halet-i ruhiye» sözünü ele alarak «garip denilen hâlet-i rûhiyenin, coşkun olmayanların, az çok bir ilme intisabı olanların ruh hâleti olduğunu, bu gibi adamların tekâmülden hoşlanıp ihtilâlden dehşete düştüklerini, Fransız ihtilâli'nin en büyük hasımlarının yine «**Renan**» ve «**Taine**» gibi Fransız hükemaası (filozofları) olduğunu; «**Hippolyte Taine**»in «Şimdiki Fransa'nın Menşeleri» adındaki eserinde, göklere çıkarılan «Bastille», zaptının nasıl civar fâhişeleriyle dostlarının alkışları arasında iki-üçyüz kişilik bir kalabalığın el çabukluğundan ibaret olduğunu ve Meclis'in kapısındaki kahveci tarafından nasıl bir buçuk frank yevmiye ve toplanan kimselerin millî hâkimiyetin temsilcisi olmak iddiasiyle içeriye sokulduğunu yazmakta ve «**Necmeddin Sadak Bey** gibi Darülfünün müderrislerimize yakışacak hâlet-i ruhîye işte o garip bulduğu ve mâhiyetini mübalağa ettiği halet-i ruhiyedir.» demekteydi.

Lütfi Fikri Bey, Akşam Gazetesi Başyazarı **Necmeddin Sâdık** (Sadak) Bey'e cevaben yazdığı bu yazıda, daha sonra bir büyük gerçeğe temas ederek «Milletin İstiklâl Harbi'ni Osmanlı Hânedânı'na rağmen kazanamadığını» beyandan sonra bu fikri teyiden «İstiklâl Harbi'ne iştirak eden efrad-ı milletin yüzde doksan dokuzunun bu harbin cumhuriyetle nihâyete ereceğini bilmediğini ve hatta bizzat **M. Kemal Paşa**'nın bile Meclis'teki bir nutkunda Pâdişah'ın zaferi müteâkiben milletin sinesindeki muhterem mevkii alacağını söylemiş bulunduğunu» belirtiyordu.

Necmeddin Sadak Bey'e verdiği cevaplarda bir ara «cihad ilânı bir memleket teb'asını hükümeti aleyhine kıyama tahrik etmekti. Binâenaleyh akîm kalmağa mahkûmdu. Hilâfet'ten artık o türlü istifade beklenemez. Âlem-i İslâm Halife'nin memleketine yardım için asker gönderemez!..» diyerek Birinci Cihan Harbi içinde Halife tarafından ilân edilen cihada, İslâm Dünyası'nda gerektiği kadar icâbet olunmadığı yolundaki tenkidleri cevaplandırıyordu **Lütfi Fikri Bey** daha sonra:

«Esâsen Hilâfetten beklenilen istifâde, asıl inşallah memleketimiz mâmur olduğu ve cihanşümûl bir siyaset sahibi olmağa başladığı zaman için vâriddir. O vakit, bundan siyâsî ve iktisâdî büyük faydalar me'muldür. Halife memleketin tüccarına ve siyâsîlerine her türlü teshilâtı (kolaylığı) gösterebilir. Bu az fayda mıdır?» diyen **Lütfü Fikri Bey**, cevabını şöyle nihâyetlendiriyordu.

«Evet muhterem efendim, ben de sizin kadar belki daha fazla millî hâkimiyet endişesine kıymet veririm. Fakat karşımdaki Darülfünun müderrisine (üniversite hocasına) bîpervâ (pervasızca) söyliyebilirim ki, bu, mutlaka cumhuriyet-i idâre ile tev'em (eş manâlı) değildir. Onun bir meşrûtiyet-i idârede dahi aynı derecede taht-ı emniyete (emniyet altına) alınmasını mümkün görürüm ve hatta bizzat sizin esbâb-ı mûcibenizi alarak meşrûtiyeti, cumhuriyete tercih vaziyetini hissediyorum. Çünkü filhakika dediğiniz gibi, hükümet-i cismaniyesiz Hilâfet'i yaşatmak mümkün olmıyacak. Meşrûtiyet'te bu olup gidiyordu. Cumhuriyet'in hatırı için Hılâfet'i yok etmek ister ve sonra da cumhuriyeti yerleştiremez isek, beyhûde Hılâfet'i elimizden kaçırmış, yani eski hayattan da olmuş oluruz. Yine sizin esbâb-ı mûcibenizi benimsiyerek diyorum ki, bu gibi tarihî müesseseler bahis-mevzuu olursa, uzun seneleri nazarı dikkate almak lâzımgelir. Bundan birkaç hafta evvel yine sizdiniz, bir makalenizde «**Mustafa Kemal Paşa**'dan sonra cumhuriyeti düşünüyorum ve tedehhuş ediyorum!..» dediniz. İşte

ben de bütün bu şeyleri düşündüğüm, tedehhuş ettiğim (dehşete kapıldığım) içindir ki, muhafazakâr oluyorum. Bize hem Hılâfet'i muhâfaza ettirebilecek ve hem de hâkimiyet-i milliyeyi emniyette bulunduracak olan meşrûtiyet-i idareyi tercih ediyorum.»

Akşam Gazetesi Başyazarı **Necmeddin Sâdık (Sadak) Bey** **Lütfi Fikri Bey**'in bu cevabını gazetesinde neşrederken yazının üstüne şu mütâleayı bizzat ilâve etmişti:

«**Lütfi Fikri Bey**'in Halife'ye değil, bir padişah'a hitabettiği, mektuplarının satırları arasından okunuyordu. İtirazlarından sonra açıktan açığa meşrûtiyet-i idâre taraftarı olduğunu itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bizim de isbat etmek istediğimiz bundan başka bir şey değildi. Meşrûtiyet-i idâreyi müdâfaasına gelince, ileri sürdüğü fikirlerde münâkaşaya değer bir cihet göremedik.»

Lütfi Fikri Bey'in yazısını şu takdimle neşreden **Necmeddin Sadak**, kendisi –ihtimal sırf göze girmek için– Hılâfet'in aleyhinde yazıp çizerek bu müessesenin «millî hâkimiyet» mefhumu ile kabil-i te'lif olmadığını uzun boylu anlatmaya çalışmıştır. Cumhuriyet tarihinin bu ilk kalemşörleri sûret-i hak'tan görünerek henüz kuvvet ve itibarını kaybetmemiş bulunan fikir ve müesseselere câlî bir taraftarlık veya hiç olmazsa ekseriyeti ketmedilmiş bir aleyhtarlıkla kritik bir zamanı aşmak gayesini gütmüşlerdir. Bunların ekserisi en temel prensiplerin manâ ve mâhiyetleri hakkında berrak bir telâkkiye sahip olmaktan mahrum câhil kişilerdi. Arkalarını henüz tebellür etmeye başlayan yeni siyâsî cereyanın otoritelerine dayıyarak, kalemlerini inanç adına değil, artık yarâna dağıtılmaya başlayan yüksek mevkileri elde etmek gâyesi uğruna kullanıyorlardı. Böyle bir devirde **Lütfi Fikri Bey** gibi prensip sahiplerinin mukadderi, ezilmek ve susturulmaktan başka bir şey olamazdı.

İşte o sırada bu gerçek de tecelli etmiş ve **Lütfi Fikri Bey**

10 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'a «Hilâfet mevzuundaki kıpırdanışları ezmek maksadıyla» gönderilen İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti. Gercekten O, adı geçen mahkemenin İstanbul'a gelişinden üç gün sonra yani 13 Aralık 1923 tarihinde İstiklâl Mahkemesi savcılığından sâdır olan bir emir üzerine nezâret altına alındı.

Lütfi Fikri Bey'in o zaman Fındıklı Sarayı denilmekle meşhur olan binada ictima' eden İstiklâl Mahkemesi'ndeki muhâkemesine 19 Aralık 1923 günü başlanmıştı. Bu sırada aynı yerde **Hüseyin Cahid** ve **Ebuzziyazâde Velid Bey** gibi birçok gazetecinin de Hilâfet'e mütedâir neşriyatından dolayı muhâkemeleri devam ediyordu.

Şimdi bu ilk celseye âid tafsilâtı takdim ediyoruz:

«**Lütfi Fikri Bey**'i getiren otomobil, saat birde Fındıklı Sarayı'nın dış kapısından girdi. Baro Reisi, kolunda evrak çantası, yanında iki jandarma ile doğruca iç merdivenlere yürüdü. Mahkeme salonunun yanındaki küçük odaya nakledildi.

Sarayın dış kapısında polislerle inzibat neferlerinin cemberinden geçenler, bazan teker teker, bazan küçük gruplar hâlinde yürüyorlar, iç kapıya geliyorlardı.

İç kapının önünde polislerden, gazetecilerden, fotoğrafçılardan teşekkül etmiş bir kalabalık vardı. Rengârenk tuvâletleriyle gelen hanımlar doğruca taş merdivenleri çıkıyorlardı. Karşılıklı duran iki üniforma safı arasından geçerek loş bir hava içinde müşa'şa' (şaşaalı) görünen iç merdivenin sahanlığına girdiler. Çift gelenler, bu kapının önünde ayrılığa mecbur olur, erkeklere yandaki bir minare merdivenin küçük kapısı gösteriliyordu. Meb'uslar bundan müstesnadır. Elleri paltolarının cebinde polislerin selâmlıyan safı arasına doğru yürüyorlardı. İç kapıdan giriyorlar, işte gözünde tek gözlüğü ile esbak İstanbul Meb'usu **Rauf Ahmed Bey**, muhâkemeyi dinlemek için evvelce belki bir defa bile girmeye lüzum his-

setmediği sâmiîn (dinleyiciler) locasına giden dönemeçli merdivenin küçük kapısına doğru yürüyor. **Gâlip Kemâlî Bey,** esbak sefir, aynı yola teveccüh ediyor.

Bir aralık tâ iç kapının taş merdivenleri önüne gelip duran bir otomobilden müdde-i umûmî (savcı) **Vâsıf** (Çınar) **Bey,** yanında İzmir Gazetesi muhabiri ile indi. Muhabir kaldı. Müdeiumûmî selâmlar arasında iç kapıya doğru yürüdü. Biraz sonra bir arabada Reis **İhsan** (Topçu İhsan) âzadan **Recep** Beyler geldiler. Fotoğrafçılar makinalarını düzeltiyorlar. Reis ile âzâ içeriye giriyordu.

Muhâkeme salonunda gazetecilerin muhakemelerindeki hazırlığın aynı vardı. Yalnız sâmiîn safları biraz daha gayri muntazamdı. Pek çok sıkışık oturulmamış gibiydi.

Saat 2'de sağdaki kapıdan jandarma neferinin önünde **Lütfi Fikri Bey** arkasından vekilleri **Kuddîsî, Hasan Hayri** Beyler girdiler. Esbak Dersim Meb'usu elinde evrak çantasıyla etrafına bakınmadan, kimseye dikkat etmeden doğruca ilerledi. Maznunlara mahsus mevkie geldi. Çantasını masanın üzerine bıraktı ve ortadaki iskemleye oturdu. Zabıt kâtipleri yerlerine geçmiş bulunuyorlardı. İkiyi üç geçe müdde-i umûmî, sağ kapıdan, âzâ **Refik,** Reis **İhsan,** âzâ **Âsaf** beyler Divan-ı Riyâset kürsüsünün arkasından geldiler.

Lütfi Fikri Bey ayakta sol elini masanın üstündeki evrak çantasının üstüne dayamış, sağ eliyle ceketinin yakasını tutmuş Reisin suâlini bekledi.»

Reis – Beyefendi ism-i âliniz?

Lütfi Fikri Bey – Lütfi Fikri.

Reis – Peder-i âlinizin ismi?

Lütfi Fikri Bey – Hüseyin Fikri.

Reis – Mahall-i velâdet-i âliniz?

Lütfi Fikri Bey – İstanbul

Reis – Kaç yaşındasınız?

Lütfi Fikri Bey – Kırkdokuz yaşındayım.
Reis – Müteehhil mi (evli mi) siniz?
Lütfi Fikri Bey – Hayır, bekârım.
Reis – Ne işle iştigâl edersiniz?
Lütfi Fikri Bey – Muhâmî (Avukat) ve baro reisiyim.
Reis – Zât-ı âlileri vekillersiniz değil mi?
Dava vekilleri **Kuddûsi** ve **Hayri** Beyler müştereken:
«– Evet efendim!»
Reis – Vekâletnâmelerinizi verdini mi?
Vekiller – Evet efendim.
Reis – Zabıt kâtibine: İttihamnâmeyi okuyunuz.

● İDDİANÂME

Akşam Gazetesi'nin 15 Teşrinisâni (Kasım) 339 (1923) tarihli nüshasında **Lütfi Fikri Bey**'in **Necmeddin Sâdık Bey**'e verdiği cevapta millî hâkimiyetin mutlaka cumhuriyet-i idâre ile tev'em (eş mânâda) olmadığını ve muşrûtiyeti cumhuriyete tercih ettiğini, hükümet-i cismâniyesiz Hılâfet'i yaşatmak mümkün olamayacağını sarahaten ifâde etmektedir. Tanin Gazetesi'nin 10 Teşrinisâni 339 tarihli nüshasında «Huzur-i Hazret-i Hılâfetpenâhiye» serlevhasıyla yazdığı bir açık mektupta «Ahvâl ve zaman öyle getirdi ki, zât-ı hılâfetpenâhiniz bugün Türk ve İslâm tarihine bir kararımızla şu veya bu mecrai verebileceksiniz!.» İfâdesinden sonra ölüm tehlikesi olsa bile hânedânın ebediyyen sukut etmemesi için Halife Hazretlerine sebat ve metânet tavsiye etmektedir. Bu ifâdeleri 1 Teşrinisâni 339 kararına (Saltanatın kaldırılmasına taalluk eden kanun ve karar) ve bunu müeyyid (teyid eden) Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi ahkâmına (hükümlerine) muhâliftir. Taraf-ı acizîden buna istinaden ve-

rilen emir üzerine taht-ı nezârete alınan mümâileyhin (adıgeçenin) ifâde-i evveliyesini ve mezkûr gazete nüshalarını takdim ediyorum. Mevkufun icra-yı muhâkemesini talep ederim, efendim.

İddiânâmenin okunmasından sonra, istintaka şöyle devam olundu.

Reis – Beyefendi Halîfe Hazretleriyle şahsan bir muârefe (tanışıklık) ve husûsiyetiniz var mıdır?

Lütfi Fikri Bey – kendileriyle veliahdlikleri zamanında bir defa görüşmüştüm.

Reis – Tarihi nedir efendim?

Lütfi Fikri Bey – Tarihini tahattur edemiyorum efendim. Zannederim iki sene kadar var. Ondan sonra da Halife oldukları vakit umum meyanında bendeniz de tebrik için gittim. Bir dakikadan ziyâde durmaksızın ayrıldım. Sonra da mevlid münâsebetiyle bir defa Saray'a gitmiştim. **Haydârîzâde İbrahim** Hazretleri, Efendi Hazretleri'nin teşrif buyurduklarından haberdar olmuşlar, görüşmeyi arzu etmişler, o meyanda Hılâfetpenâhilerinde 15 dakika kadar kaldık.

Reis – Tarihi?

Lütfi Fikri Bey – Mevlûtte idi.

Reis – Hangi mevlütte?

Lütfi Fikri Bey – Bu senenin mevlûdünde efendim.

Reis – Bundan sonra bilvasıta olsun mazhar-ı iltifat olmadınız mı efendim?

Lütfi Fikri Bey – Olmadım efendim.

Reis – 10 Teşrinisâni 387 numaralı Tanin Gazetesi'nde «Huzur-i Hılâfetpenâhiye» serlevhası ve «**Lütfi Fikri**» imzasıyla bir mektup neşrettiniz. Bu mektup okunacaktır. Dinleyiniz efendim.

Lütfi Fikri Bey – Birşey arzedeceğim efendim.

Reis – Buna dâir mi efendim?

Lütfi Fikri Bey – Evet efendim. Mahkeme-i âlinizde takip olunan usullere vâkıf değilim. Eğer mehâkim-i nizâmiye usulleriyle (Nizamiye mahkemeleri usulleriyle) muhâkemât (muhâkemeler) cereyan edecekse,, maznun hangi mes'ele hakkında isticvab edilmiş ise (soruşturma yapılmışsa) muhâkemenin o mes'eleye dâir olması lâzım gelir. Müddeumûmilikçe sorulan nokta sırf Akşam Gazetesi'ne yazılan cevâbî mektubumdur. Açık arîzam hakkında hiçbir şey sorulmamıştır. Maâmafih bu bir kayd-ı ihtirazi-i hukukiyedir.

Esâsât-ı hukukiyye ile tevfik (uygunluk) için söylüyorum.

Reis – Beyefendi, İstiklâl Mahkemesi hakikatin tezâhürü için her vâsıtaya ve istediği şekle mürâcaat edebilir. Lütfen sorulan suâle cevap veriniz.

Lütfi Fikri Bey – bendeniz cevaptan ictinab etmiyorum.

Reis – (Kâtib'e hitaben) Okuyunuz!. (Makale okunur.)

Reis – (Bu mektubun kıraatini müteâkip **Lütfi Fikri Bey'e** hitaben) Bu mektup zât-ı âlinizin miydi?

Lütfi Fikri Bey – Evet bendenizindir.

Reis – Bu açık mektubu neşretmezden evvel Halîfe Hazretlerinin istifası tekzip edilmemiş mi idi?

Lütfi Fikri Bey – Bu bir tarih mes'elesidir. Zannederim iki gün evvel Akşam Gazetesi Halife Hazretleri'nin istifa edeceğini ve halefîlerinin bilumum müslüman memleketlerinden gönderilmiş meb'usandan mürekkep kongremsi bir hey'et tarafından intihap edileceğinin mevsûken haber alındığını yazdı. Zannederim perşembe günü idi. Tekzip keyfiyetinden mektubda da bahsediyorum. Cuma günü de Akşam Gazetesi yazdı. Herhalde tekzipten bahsedişime nazaran tekzibin vâki olması lâzım gelir. Bendeniz cumartesi günü yazdım.

Reis – Anlatmak istediğimiz nokta istifa şâyiasının mektuptan muahhar mı (sonra mı) mukaddem mi (önce mi) olduğudur.

Reis – Halifenin sûret-i intihabı hakkındaşi bir kanunun mevcudiyetinden haberdar değil misiniz?

Lütfi Fikri Bey – Haberdarım.

Reis – Pek âlâ. Mektubunuzda....

Lütfi Fikri Bey – Müsaade buyurun. Kanun... Bir karar var. Hânedân-ı Osmanî'nin elyak... Bir tâbir daha var...

Reis – Erşedd ve aslâhı...

Lütfi Fikri Bey – Evet erşed (en reşid) ve eslahı (en sâlih) intihab edilir. Fakat başka bir kanun yapılabilir.

Reis – Mektubunuzda bütün Âlem-i İslâm mümessiller gönderecek, bunlar Halife intihab edecekler diyorsunuz.

Lütfi Fikri Bey – Evet efendim. bu esas üzerine...

Reis – Halifenin sûret.i intihabı hakkındaki kanun sizce malûm olduğu halde böyle bir gazete şâyiasına tevehhümâne (kuruntuyla) kıymet vermek değil midir?

Lütfi Fikri Bey – Malûmuâliniz efendim. Bu fikirde bulunanlar bir hizip teşkil ediyorlar. Bir hizb-i siyâsî ise ef'alini ne sûretle icra ettirir, ne sûretle tecellî ettirir? Tabiî propaganda ile. ben ne bileyim ki, o hizip bir gün Meclis'de ekseriyet yapmıyacak. Bir hizbin dâire-i faâliyeti meşrû' olarak propagandadır. Bu propaganda yapıla yapıla kanun zayıflatılır. Meclis'de bir ekseriyet temin edilir. Ve nihâyet o kanun da değiştirilir. O propagandaya kanaatim dâiresinde böyle bir fikirle mukabele ettim. Zannederim ki, hiç bir kanun bunun aksini emretmez.

Müdde-i umûmî Vâsıf Bey – Reis Beyefendi, müsaade buyurur musunuz? **Lütfi Fikri Bey** Akşam Gazetesi'nin neşriyatını resmî bir makamın eser-i ilhamı olarak telâkki ediyor.

Lütfi Fikri Bey – Hayır.

Vasıf Bey – O halde alelâde bir gazetenin neşriyatı üzerine

— خيردر انشاالله :.. بو كيجه رؤيامده بيطار راسمى كوردم ، سزك اوراده ايشلر كساد ايسه دورمه قالق كل ، بوراده اوكوزك بيكى بر پاره يه ديبور !...

Bahriye Vekili sıfatiyle Bilâhere kendisi de «Yavuz – Havuz» diye meşhur olan hâdisede rüşvetten iki yıla mahkûm edilen İstiklâl Mahkemesi Reisi Topçu İhsan hakkında **Cem**'in nefis bir karikatürü.

Lejandı da şu:

«Hayırdır inşallah.... Bu gece rüyamda Baytar Râsim'i gördüm, sizin orada işler kesad ise, durma kalk gel, burada öküzün bini bir paraya diyor!...

kanun mevcud iken **Lütfi Fikri Bey** gibi bir zat, bir baro reisi, kanunların kuvvetini gayet iyi takdir etmesi lâzım gelen bir hukukşinas, bir gazete neşriyatı üzerine neden bu kadar telâşa düştü?

Lütfi Fikri Bey – Telâşa düştüm. Çünkü mes'elenin ehemmiyeti vardır. Yazıların mâhiyetini arkasında ne kadar ekseriyet olduğunu takdir edemeyişim...

Vâsıf Bey – Kendileri ifâde ettiler ki, şâyia tekzib edilmiştir. Buna nazaran ve bir tek gazetenin neşriyatı olmasına rağmen ne gibi bir tehlike görmüşlerdir?

Lütfi Fikri Bey – Gazetenin sahipleri arasında meb'usların da bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa bu fikre Meclis'te de taraftar âzânın mevcûdiyeti düşünülebilir. Tabiidir ki, ya bu gazete sahipleri her türlü akıl ve idrakten muarradırlar ve yahud da pek çok şey bilen adamlardır. Böyle uluorta bir şeyi kaldırıp ta birinci sahifenin başına büyük harflerle «Zat-ı Hazretli Hılâfetpenâhîlerinin istifası memûldür!» diye sansasyonel bir tarzda koyarlarsa akıl ve idrakten berî, olduklarına hükmedilemiyeceği cihetle herhalde bunların bir kuvvetleri vardır zehabı hâsıl olur. Bu şekilde ben de pek haklı olarak cevap verebilirdim.

Müdde-i Umûmî Vâsıf Bey – Reis Beyefendi suâlime cevap vermediler. Niçin Hânedanı tehlikede görmüşlerdir.

Lütfi Fikri Bey – Onu daha evvel Reis Beyefendiye cevap verirken söyledim: Yine izah edeyim: Eğer Halife Hazretleri istifa eder ve yerine bu sûretle bir ihtihap vâki olursa, muhakka ki, bundan ilk mutazarrır olacak, Hânedan'dır.

Müdde-i Umûmî Vâsıf Bey – Hânedan tehlikededir, diyorlar. Ne gibi tehlike?

Lütfi Fikri Bey – Mektubum lütfen aynen okunursa o noktaya daha iyi cevap vereceğim. (Mektubun o kısmı okunur) Kâfi efendim. Arzedeyim.. Hılâfet bizden gittikten sonra,

hânedân'ın ne ehemmiyeti olur? Mevkii neden ibâret kalır? Saltanat nez'olunmuştur.

Reis – Makam-ı riyâsete hitab ediniz.

Lütfi Fikri Bey – Tabiidir ki, Hilâfet elden gittikten sonra irapta mahalleri kalmaz. Ekser memleketlerde görüldüğü üzere bu memlekette oturtulmaz, çıkarılır. Şu sûretle bu şâyialara itibar etmemelerini rica etmekten maksadım dikkat buyurulursa iki nokta-i nazardan mezvuubahs ediyorum. Biri yalnız hânedan nokta-i nazarından, ikincisi Türklük ve İslâmlık nokta-i nazarından. Arzettiğim cihet birinci kısma âittir.

Reis – 1. Teşrinisâni kararından (Saltanatın ilgası ve Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nun kabûlü kararı) haberdar

Lütfi Fikri Bey'i Muhakeme eden İstanbul İstikâl Mahkemesi'nin Reisi İhsan (Eryavuz) Bey.

değilsiniz. Bu karar bu gibi vâhimelere mâni olmaz mı?

Lütfi Fikri Bey – kararı okur hep birlikte tahlil ederiz.

Reis – Burada herhangi bir kararı tahlil edemezsiniz. Sorulan suallere cevap veriniz. Hilâfet Saltanat'tan ayrılmış ve T.B.M.M. ve ordusu Hilâfet'in istinadgâhı olmuştur. Bir kanundur. Bu kanunun mevcûdiyetine karşı tevehhümâtınızın (kuruntularınızın, zanlarınızın) manâ ve kıymeti nedir?

Lütfi Fikri Bey – Görüyorum. Sebeb-i muhâze şu oluyor ki, elde bir kanun varken ve bu kanun doğrudan doğruya Makam-ı Hilâfet'i Hânedan'ın erşed (en reşid) ve eslâhına (en iyisine) hasrediyorken bir gazetenin neşriyatından niçin telâş ediyorsun, buyruluyor. Uzun uzadıya cevap verdim. Efendim. O bir kanundur, diğer bir kanunla feshedilir. İki senedir ne kadar kanunların feshedildiğini gördük. O cümleden olarak bu kanun da belki feshedilebilir. Lâzım gelen şey mâlûm-i âliniz Cumhuriyet ve meşrûtiyette propagandadır.

Propaganda meşrûdur. Propaganda sûreti ile bir kanunun devamını temin etmek, bir kanun devam ederken ona taraftar olanlar meşrû' propagandalarla, gazetelerde makalelerle o kanunun mükemmeliyetinden bahsederler. Bil'akis aleyhtarları noksanını arıyarak onu tenkid ederler. Bu sûretle taraftarları ve aleyhtarları arasında bir mücâdele-i kanûniye ve meşruâ başlar ve devam eder. Hangi taraf ihraz-ı ekseriyet ederse, onun fikri hâkim olur. Bizler, 1 Teşrinisânî kararına taraftar olanlar, Hilâfet'in tarz-ı intihabını (seçim şeklini) tebdil etmek isteyenlerle mücâdeleden tebâid edemeyiz. (uzaklaşamayız) mücâdeleden kaçınamayız. Sonra elden kanun gider. Kanunu dâima sıyânet etmek (korumak) ve ona vaki' olan hücumlara mukâbele eylemek lâzım ki, etrafındaki ekseriyet pâyidar olsun. Bu nokta tabiidir ve her memlekette cereyan eder.

Âzâdan Refik Bey:– Beyefendi, Akşam Gazetesi'nin Halife'nin istifa ve halefinin Alem-i İslâm tarafından gönderilecek murahhaslar tarafından intihab edileceğini mevsuk bur men-

badan istihbar ettiğini buyuruyorsunuz.

Lütfi Fikri Bey:– Zât-ı âliniz de gazeteci idiniz. Yazılan yazıların manâlarını anlayan münevver bir zat, bilhassa Baro Reisi bulunuyorsunuz. Bu haberin sıdk veya kizb (doğruluk veya yanlışlık) ihtimalini düşünmediniz mi?. Ona istinaden zât-ı âlileri gibi memleketimizin hukuk âleminde kıymettar tanınan bir zâtın bundan tevehhüme ve Hânedan ve Hilâfet için bir tehlike, bir felâket vardır şeklinde mütâlea yürütmesine sebep olan esbâb-ı hakıkıyeyi anlamak istiyoruz.

Lütfi Fikri Bey:

«– Efendim bu bir kanundur. Kanunu muhâfaza edenler teâruz vâki oldukça (çatışma oldukça) esaslarını müdâfaa ederler, fâîdelerini izah eylerler. Hanedân ve Hilâfet aleyhinde yazı yazılırken eğer kanun taraftarı olanlar, birşey yazmazlarsa nihâyet o kanun ekseriyetini kaybeder. Fakat bizim mes'elede olduğu gibi müdde-i umûmîlik o Meclis'in mühim bir kanunun hakkında Akşam Gazetesi'nde vâki olan neşriyattan dolayı bize karşı yapıldığı gibi ikame-i dâva etmiş olsaydı biz de o türlü makaleleri yazmağa lüzum görmezdik.

Fakat o türlü takibat yapılmadığından taraftar olduğumuz fikri müdâfaa için elimizde bir vâsıta kalıyordu.

Refik Bey – Netice tevehhümdür. Yani Meclis'in 1 Teşrinisâni (Kasım) kararı çok sarih ve vâzıh bir surette Hâlife'nin suret-i intihabını tayin ve tesbit ve Cihan'a ilân etmiş iken böyle bir tevehhüme itibar olunamazdı.

Lütfi Fikri Bey – Böyle olduğu halde Akşam Gazetesi'nin neşriyatından dolayı müddeiumûmîlik tâkibat icra etmemiş...

Refik Bey – O ayrı bir bahistir. Zât-ı âlinizden hey'etin istediği şey, taraftar olduğunuz fikir bir kanun ile müeyyed iken böyle bir tevehhüme düşmenizin esbâb-ı hakıkıyyesidir.

Lütfi Fikri Bey – Arzettim efendim. Bu suret-i intihab bir kanunla müeyyeddir. Fakat kanun nass-ı Kur'an değildir. Onu

bir meclis yapar. Hasbel icab diğer bir meclis tebdil eder. Dâimâ o kanunun fevâidini (fâidelerini) gören bir ekseriyet mevcud olmalıdır. Şayân-ı dikkat olan cihet, Akşam Gazetesi tarafından vâki olan neşriyat o kadar mühim bir kanuna karşı vâki olduğu halde, takibat yapılmamasıdır. Böyle olduğu halde bizim yazılarımızın tevehhüm addedilmesi icab-ı mürüvvet ve nasafet (iyilik severlik ve adâlet icabı) olmamalıdır.

Reis – Açık mektupta buyuruyorsunuz ki, «Ahvâl ve zaman öyle getirdi ki, zât-ı hazret-i Hilâfetpenâhiniz bugün Türk ve İslâm tarihine bir kararınızla şu veya bu mecrâ verebileceksiniz. Böyle anlar son derece şerefli ve fakat aynı zamanda çok mes'uliyetlidir. Vazifenin kudsiyet ve vüs'ati (genişliği) karşısında şahsî hayat tehlikesi sefil bir meşgale ve endişedir ki; efendimiz muhakkak bundan münezzehtirler!..» ve Akşam'da intişar eden mektubunuzda da «hem Hilâfet'i muhâfaza hem de hâkimiyet-i milliyeyi taht-ı teminde bulunduracaktır!.» buyuruyorsunuz. Bunun meşrûtiyet olduğunu kani' ve buna taraftar olduğunuzu söylüyorsunuz. Şu halde beyefendi mektubunuzda bu fıkra ile Halife nüfuz-i siyasîsinden mücerred iken ve yalnız mânevi bir makamın mümessili iken bu fıkra ile ne yaptırmak istiyorsunuz ki, bu kadar mühim bir netice tevlid etsin. Türklüğün âkıbetini şu veya bu mecraa sevketsin!..

TÜRK MİLLETİNİN EHEMMİYETİ HİLÂFETİ ELİNDE TUTMASINDANDIR!..

Lütfi Fikri Bey – İstirham ederim efendim. Bu ayrı bir şeydir. Meşhur bir darb-ı meseldir. «Bana iki satır yazısını getiriniz, idamına hükmedeyim.» Bir fikrin ne sûretle söylenilmiş olduğu düşünülür, sırasıyla alınır ve etrafıyla tedkik edilirse, onun mâhiyeti hakkındaki tahlil daha muteber olur. Açık arîzamdaki mâruzâtımın esbabı görülüyor. İstifa Türklük için

şu itibarla mühimdir ki, eğer Hılâfet elden giderse, biz Dünyada ehemmiyetsiz milletler arâsında kalacağız. Demin de arzettiğim gibi âdeta Azarbaycan gibi bir hükümet olacağız. Halbuki Hılâfet elimizde kalırsa cihanşumul bir siyâset takip edilebilir. İnşallah bir çok rahat günler görür ve bu rollerden istifade ederiz.

İslâm nokta-i nazarana gelince: Şimdiye kadar Osmanlı Padişahları Hılâfet'e sahip olmuşlar, Türkiye pâdişahlarına Âlem-i İslâm Halife nazarıyla bakıyor. Türkiye'de Halifeler'den nüfuz-i cismâni alınmış fakat Hânedan-ı Osmanî Hılâfet'te bırakılmıştır. Şimdi bu suretle devam ederken bir mes'ele çıkmayacak. Fakat biz bunu istemiyoruz. Gelin bir kongre yapalım, bir halife intihab edelim deyince İslâm Milletleri tefrikaya düşecek, Sultan-ı Mısır halifelik isteyecek, Hicaz Meliki olmak isteyecek, bir anarşidir başlıyacak. Halbuki Halife Hazretleri mevkilerinde kalırlarsa, bu şekil devam edecek ve Âlem-i İslâm'daki sükûmet pâyidar olacaktır. Şu mâruzâtımı arîzâm tamâmen müeyyeddir.

Diğer mes'eleye gelince: Oradan **Necmeddin Sâdık Bey** tarafından yazılmış bir makaleye cevap vardır. İyice anlaşılmak için **Necmeddin Sâdık Bey**'in yazdığı ile birlikte tedkik edilmek lâzım gelir. O makalenin ruhu görülecek ki, «Biz hükümet-i ruhâniyye istemiyoruz. Biz hükümet-i cismâniyeyyeye ehemmiyet verdik, Hılâfet'in bize lüzumu yoktur.» Esbâb-ı mûcibe olarak da diyor ki, (makaleyi okursanız derhal ruhunu göreceksiniz) «Halifeler kuvve-i cismâniyeden tecrid edildikleri için işsiz kalmışlardır, hiç makamındadırlar. Bunların gözü muttasıl saltanatta olacak. Başlarında her zaman **Abdülmecid** Hazretleri gibi bir zat bulunmayacak. Bu makama, muhteris olanlar gelebilir. Bu gibi mes'eleleri bir anı nazar-ı itibara alarak halle imkân yoktur. Uzun zamanları nazar-ı dikkate almalı, ona göre tedkik etmeli diyor».

Bendeniz de kendisine cevap olarak diyorum ki: «Evet

görülüyor ki, halifeler böyle işsiz kaldıkça gözleri saltanatta olacak. Bugün **Abdülmecid** Hazretlerinin mevcudiyeti, âtideki (gelecekteki) melhuz (muhtemel) tehlikeye mâni' olamaz. O halde cumhuriyet'in hatırı için de Hılâfet'i elden kaçırırsak..» Çünkü kendisi diyor ki: «Bu gibi mes'eleleri hall için uzun zamanları nazar-ı itibare almak lâzımdır. Yine **Necmeddin Sâdık Bey**'in bir makalesi var. Onda diyorki: «**M. Kemal Paşa**'nın vefatından sonra, Allah uzun ömürler versin, Cumhuriyet'in âtisi ne olacak? Bu makele okunursa mahkeme-i âlinizce kanaat hâsıl olacak. Bendeniz de aynı esbâb-ı mucibeyi alarak diyorum ki: «Evet bu bir mes'eledir. Fakat diğeri de bir mes'eledir. Cumhuriyeti yerleştirelim diye Hılâfet'i elden kaçırmış olursak, eskisinden de mahrum olmuş olmaz mıyız? Bunlar havâs (seçkinler) arasında teâti-i efkârdan (Fikir alışverişlerinden) ibârettir. Zaten makalenin muhtelif yerlerinde göreceksiniz ki, karşımdaki Dar'ül Fünun Müderrisi'ne (Üniversite profesürüne) hitabediyorum» diye yazmıştım. O mektubu bendeniz Kasımpaşa'da veya Fatih'de yapıştırmadım. Memleketin hayrı için karşımda hamiyetli ve vatanperver bir zat'la münakaşa ettim. Bu frenklerin dediği gibi akademik bir mâhiyettedir. Cevabım bundan ibârettir.

Reis: – On milyon nüfusa mâlik büyük bir millet içinde **M. Kemâl Paşa**'nın şahsını münferid görüyor. ve o bir kazaya uğradığı zaman yerini tutacak kimse tahayyül edemiyorsunuz?

Lütfi Fikri Bey – Bendeniz değil efendim. **Necmeddin Sâdık Bey** böyle görüyor.

Reis – Siz de bunu vârid mi görüyorsunuz?

Lütfi Fikri Bey – Bendeniz «öyle ise» diyorum, kendisinin esbâb-ı mucibesini alarak «O halde,» diyorum, demek oluyor ki, cumhuriyetimizin âtisi emin değildir. Şu halde Hılâfetde söylenilen tarzda bir tehlikeye mâruz olursa, bunu yani **M. Kemâl Paşa** hazretlerinden başka Cumhuriyet'i idâme et-

tirecek bir şahıs mevcud olmadığını, ben değil, **Necmeddin Sâdık Bey** görüyor!..

Müddeiumûmî Vâsıf Bey – Reis Beyefendi, Baro Reisi **Lütfi Fikri Bey, Necmeddin Sâdık Bey**'den aldığı ilhâm ile mi fikir sahibidirler, kendilerine mahsus bir kanaatleri yok mudur ki, **Necmeddin Sâdık Bey**'in fikirlerine iştirâk ediyorlar? **M. Kemal Paşa** Hazretlerinin Allah saklasın, herhangi bir tehlikeye mâruz kaldıkları takdirde Cumhuriyet'in yaşamıyacağı hakkında bir nokta-i nazarları var. Onu tasrih etsinler.

Lütfi Fikri Bey – Bu benim nokta-i nazarım değil efendim. Bunu **Necmeddin Sâdık Bey** söylüyor. Malum-i âliniz akademik bir münakaşa yapıyoruz.

Hasmı kendi esbâb-ı mûcibesiyle iskat etmeye (susturmaya) çalışıyorum. Eğer bendenizin, gerek şahsî fikirlerini soruyorsanız, ona da cevap vereyim.

Reis – Efendim; bizzat zat-ı âlinizin Cumhuriyet'le sultanî meşrutiyet idareden hangisine taraftar olduğunuzu soruyoruz.

Lütfi Fikri Bey – Fikrimi ve kanaatlerimi tamamen arzedebilecek miyim? Hürriyet-i kelâm var mıdır?

Reis – Kanaatleriniz ve sizi vücûda getirmiş olan akidenizi serbetçe söyleyebilirsiniz.

«CUMHURİYETİN ALEYHİNDEYİM DİYE TAHT-I TEVKİFTEYİM»

Lütfi Fikri Bey – Yani, neye temas ederse etsin, hürriyet-i kelâmımız var mıdır, Reis Beyefendi.

Reis – Bundan şüphe mi ediyorsunuz?

Lütfi Fikri Bey – Peki efendim, o halde müdde-i umûmi beyefendi ile aramızda bir haftadan beri hâdis olan bir dava vardır. Bir haftadan beri bendenizi taht-ı tevkifte bu-

lunduruyor. Bu, Cumhuriyet aleyhinde bulunduğumdan oluyor. Eğer, bunun bir cürüm olmadığı kararınızla tahakkuk etmiş ise, söyleyiniz. Ondan sonra arzu buyurduğunuz kadar suallerinize cevap vereyim, fikirlerimi izah edeyim.

Reis – Kanun dahilinde her arzu ettiğiniz şeyi söyleyebilirsiniz.

Refik Bey – Biraz evvel de arzetmiştim. Zat-ı âliniz Baro reisisiniz bir mevki-i mahsus sahibisiniz, kanunların hepsini okumuş bir zatsınız. Bu bahiste tereddüd buyurmayınız.

Lütfi Fikri Bey – Arzediyorum efendim. Reis beyefendi benden Cumhuriyet veya Meşrutiyet'in hangisinin muvafık olduğunu soruyorlar. Bendeniz bunun cevabını vereceğim, fakat evvelemirde kendilerinden istirham ediyorum, iştediğim şekilde cevap verebilecek miyim? O ondan iyidir demekte serbestçe hakk-ı kelâmım var mıdır?

Reis – Arzediyorum, efendim, kanun dâiresinde herşeyi söylemekte serbestsiniz. Zaten, serbestînin manasını da zat-ı aliniz tabii bu şekilde kabul edersiniz.

Lütfi Fikri Bey – Bendeniz diyorum ki, yaptığım esasen bugün huzur-i muhakemede emin ve tekid edildiğimi gördüğüm hakk-ı kelâmı istimalden başka bir şey değildi... Yazdığım makale-i cevabiye, mütalaa buyurulsun...

Reis – Rica ederim, müdafaanız sırasında bunları tafsilen söylerseniz zât-ı âlinizden rica ettiğimiz nokta budur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kavânini (kanunları) malûm-i âlinizdir.. Bu kavâninin müsaadesi dahilinde hürriyet-i fikriyenizi tamamiyle istimal edebilirsiniz.

Hey'et-i hâkime şunu anlatmak istiyor ki, **Necmeddin Sadık Bey**'e verdiğiniz cevapda, cumhuriyetçi olmadığınız ve meşrutiyet-i idareyi hem Makam-ı Hilâfeti muhafaza edecek hem de hakimiyet-i milliyeyi temine hâdim olacak yegâne ve faideli bir şekl-i idâredir. Mektubunuzdan bu anlaşılıyor. Bu

kanaatinizi bize tavzih ediniz.

Lütfi Fikri Bey – Öyle anladığı için müdde-i umûmi bey bendenizi bir haftadan beri taht-ı tevkifte bulunduruyor... Şimdi, zat-ı âliniz benden aynı şeyi soruyorsunuz. Bunun cürüm olmadığını ilân buyurursanız, bendenizin burada bulunmamın manası kalmaz.

Reis – Beyefendi, zat-ı âlileri pekâla bilirler ki, zat-ı âlileri müdde-i umumi emriyle, değil, heyet-i hakimenin kararıyla mevkufsunuz. **Necmeddin Sâdık Bey**'e yazdığımız cevap. Meşruyit'i hem hakimiyet-i milliyeyi temin, hem de Makam-ı Hilafet'i muhafaza ettiği için cumhuriyete tercih ettiğiniz fikrini ihsas ediyor. Efkâr-ı umumiyeye, bu hususiaki kanaatinizi kat'î olarak mahkemede de söyler misiniz.

Lütfi Fikri Bey – Tabii müdafaamızda müdde-i umûmînin mufassal iddianâmesini dinledikten sonra bendeniz de o makalenin kavânin-i mevzua dairesinde doğrudan doğruya bir cürüm teşkil etmeyeceğine kaniim.

Reis – Gazetedeki cevabınızı izah eder misiniz?

Lütfi Fikri Bey – Efendim tamamen vazıhtır, okunsun. Cevabını vereyim, yazdığım, kanuna mugâyir midir, bunları sorunuz cevabını vereyim.

Reis – Beyefendi hazretleri, üçüncü defadır ki, tekrar ediyorum. Akşam Gazetesi'ndeki mektubta bize hem Hilafet'i muhafaza ettirecek hem de hâkimiyet-i milliyeyi temin edecek bir usul olarak meşrutiyeti tercih ederim diyorsunuz, bundan maksadınız nedir? Bunu kat'î bir ifadeyle tafsil buyurunuz, ricamız buraya mâtuftur.

Lütfi Fikri Bey – Zaten efendim, oradaki beyanatım, tamamen sarihtir. Demin de, mâruzatımın mukaddemesinde bir nebze bundan bahsettim. Bendenize bunlardan kat-ı nazarla doğrudan doğruya cumhuriyete âid mütaleamı mı soruyorsunuz?

Reis – Hayır efendim, bunu tafsil buyurum.

Lütfi Fikri Bey – Zaten, arzettim efendim, tekrar söyliyeyim, **Necmeddin Sâdık Bey**'in esbab-ı mûcibesini alarak, kendileriyle akademik teâti-i efkâr mahiyetinde olarak yazdım. İkimiz de vatanperver ve memleketin saâdetini düşünür adamlarız. Bunlar teferruattır... Esas memleket sâadeti ve satvetidir. Bu saadet ne cihetde olur, hangi şekilde istikbal daimidir, hangi tarzda devam mevcuddur, bu sûretle arzettiğim gibi akademik tarzda yazılmış teâti-i efkâr mâhiyetindedir...

Demin de arzettiğim gibi makalemi şurada burada ahaliye dağıtmadım. Cevabın bir çok yerlerinde, karşımdakini, bir dar'ülfünun (üniversite) muallif neşriyattan görmüş, ben de iddianamelerini dinledikten sonra müdafaada, bulunacağım ve aksini mahkeme-i alinize isbata çalışacağım. bu mektubla «I Teşrin-i Sani Kararı» arasında bir muhalefet yoktur.

Müddei-i Umûmî Vâsıf Bey – Akademik münazaradan bahsediyorlar, **Necmeddin Sâdık Bey**'i devlethânelerine davetle bu münakaşayı yapabilirlerdi. Takdir ederler ki, gazete makaleleri Kasımpaşa'da da, aksaray'da yahud bilmem nerede herhalde bir tesir yapar. Ve halkın bir şuuru bir imanı ve bir ruhu vardır. Onlar, bu mektubu okuyacaklar mı?

Lütfi Fikri Bey – Gazetede yapılmış olan mübâhase-i aleniye ile evde kapalı bir yerde yapılacak münakaşa arasında fark vardır. Bu noktada, hakk-ı âlileri var. Fakat herhalde akşam Gazetesi'nde böyle akademik bir münakaşanın sokaklara yafta yapıştırmak kabilinden olmadığı mâlumdur.

Gazete kaarileri (okuyucuları) sınıf sınıftır. Bu herkesin okuyabileceği ve herkesi alâkadar edecek bir mübâhase değildir. Maamafih tabii herkes görmüştür. Zaten bütün mesele o noktadan geliyor. Bunu evimde yapmış olsaydım, bunun cürüm olup olmaması hatıra bile gelmezdi. Malum-i âlilerdir ki, matbuat cerâiminde (cürümlerinde) aleniyet şarttır. Ben aleniyeti inkâr etmiyorum. Yalnız alenî şekilde

bile, bu bir cürüm teşkil edemez. Bir mübâhase-i kalemiyye mahiyetinde kalır, diyorum.

Reis – (müdde-i umûmîye hitaben) Tevsi-i tahkikat zımnında bir mütalaanız var mı?

Müdde-i Umûmî Vasıf Bey – Hayır yoktur.

Reis – (Vekillere hitaben), Müdâfaa için tehiri arzu ediyor musunuz?

Lütfi Fikri Bey – Eğer müdde-i umûmî Bey'in iddianâmeleri hazır ise, onu dinleyelim.

Vekil Kuddüs Bey – Malum-i devletiniz bugün vekâlet alarak huzur-i devletinize geldik. Celse-i âtiyede (gelecek celsede) tamik-i tahkikat (tahkikatın derinleştirilmesi) hakkındaki nokta-i nazarımızı, makam-ı âli-i riyâsete arzeyleriz.

(Reis azalarla istişareden sonra)

Reis – Muhakemeyi celse-i âtiyyeye tâlik ediyorum.»

●

– İkinci celsede **Lütfi Fikri Bey** Hilafet elimizden çıkarsa, Türkiye'nin alemşumûl bir siyaset takip edemiyeceğini ve hâiz-i ehemmiyet bir devlet olamıyacağını izah etti. Bu fikirlerini bir üniversite profesörüne (Darülfünun müderrisine) cevap olarak ve akademik bir sûrette ortaya koyduğunu, izah etti.

Müddeiumûmî **Vâsıf Bey** davanın esasının «Cumhuriyeti Korumak» noktasından toplanan iddianâmesini okudu. bu iddianamede:

«– **Lütfi Fikri Bey**, Meşrutiyet'i tercih ediyor. Niçin?. Neden? Cumhuriyet'ten bu memleket ne zarar gördü. Vatanı kurtarmak, vatanı, ölümden zilletten kurtarmak zarar mıdır? Daha dün, içinden ve dışından kendisini yıkmak için uğraşanları ezen ve yıkan mahveden ve tarihi kurtaran Cumhuriyet'i bu kadar zayıf mı görüyor!.. Cumhuriyet, bir şahsın hayatı ile

kaim değildir...

Allah başımızdan büyük Gâzi'mizi eksik etmesin. Fakat eğer her fani gibi o da bir gün ölürse, kağnısının başında düşman ateşleri altında cihad yapan asil Türk anaları, elbette bir **Mustafa Kemal** yetiştireceklerdir. Meşrûtiyet'ten ne fayda gördük? Meşrutiyeti temsil eden padişahlıktan ne fayda gördük. Bedbaht Türk köylüsünün nasırlı ellerinin, yanmış göğüslerinin semeresini gasbederek böyle saraylarda ve sefahat içinde yaşıyan padişahların yüzünden çekilen felâket kafi gelmedi mi? **Lütfi Fikri Bey** Türk Milleti'ne ahvâl ve zaman mecra verecektir, diyor. Hayır! Türk Milleti'ne Cumhuriyet mecra verecektir. **Lütfi Fikri Bey**, Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin, padişahlık müessesesi hakkında neşriyatı menettiğini bildiği halde, kasden ve müstemirren bu mevzuda neşriyat yapmıştır. Hareketi kanunun birinci maddesinin ahkâmına sarahatle mugâyirdir. Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi hükmüne göre, tecrimini ve ikinci maddesine göre tecziyesini taleb ederim.»

Müdde-i Umûmî **Vâsıf Bey**, bu iddianamesi ile **Lütfi Fikri Bey**'in idamını istiyordu.

Celse tâlik edildi. Ertesi celse **Fikri Bey**'in avukatları müdafalarını yaparak, müvekkillerinin, iddianâmede ileri sürülen suçları işlememiş bulunduğunu ileri sürdüler. Müteâkiben söz alan **Lütfi Fikri Bey**, ikinci Meşrutiyet'te «Dersim Mebusu» sıfatı ile fikir hürriyeti adına yaptığı mücadelelerden bahsederek dedi ki:

«– Şahsî emeller besleyen muhteris bir adam olsaydım cumhuriyet bu şahsî emellerime dahi müsaid idi. Şahsî emellerimi temin etmek, hakimiyet-i milliye şekilleri arasında, bilhassa cumhuriyette kolaydır... Ama ben, bir tek endişe ile meşbuum (doluyum): Vatan endişesi!..

Reis Beyefendi. **Ali Kemal**'in nâzır olduğu zamanda, Bekirağa Bölüğü'nün mâsumlarla dolu olduğu ve Malta'nın mah-

pusîni, (mahpusları) alamadığı zamanda, size **Ali Kemal** hakkındaki yazdığım bir makaleden satırlar okuyacağım. Bir insanın mâzisi ona her zaman kefil olamaz. Fakat bir insanın mâzisi halinin devamı olursa, salabet-i ahlâkiyesinin nakız kabul etmez senedidir. Lütfen dinleyiniz efendim.»

Reis sordu:

«— Tarihi kaç efendim?»

«— 21 Ağustos 1337 (1921)

«— Yani İnönü Zaferinden sonra mı efendim?»

«— Bilmiyorum Reis Beyefendi... Hiç bir yazımı, hiç bir zaferin arkasına bağlamak âdetim olmadığı için tarihini bilemiyorum. Yalnız vatan menfaatleri icap ettirdi, adama hücum ettim. Ben, mücadele hayatında böylece, ferdlere değil, saltanatlara ve devletlere de hücum etmişimdir. Yeter ki, endişe-i vatan bana rehber olsun!...

Lütfi Fikri Bey'in uzun müdafaasından sonra tekrar söz alan müdeiumûmî **Vâsıf Bey**, eski iddialarını tekrarladı ve maznun hakkındaki Hıyanet-i Vataniyye Kanunu'nun birinci maddesinin tatbikini istedi. Buna karşı **Lütfi Fikri Bey**, son defa olarak söz aldı ve dedi ki:

«— Kararınızla yalnız benim için değil Türkiye Cumhuriyeti için de hüküm vermiş olacaksınız! Beraet edersem, cumhuriyetin adâleti tecelli edecektir. Mahkûm olursam tarihe mâsum bir mahkûm olarak geçeceğim.»

Mahkeme heyeti 27 Aralık 1923 Perşembe günü saat 14.00'de yaptığı en son celsede kararı bildirmiştir. Bu karar da **Lütfi Fikri Bey**'in Halifeye yazdığı açık mektub ile Akşam Gazetesi başyazarı **Necmeddin Sâdık Bey**'e verdiği cevaplarda suç unsuru görülmüş ancak, bu suçu «İhanet-i vataniye» vasfında telâkki edilmiyerek müdde-i umumi beyin taleb ettiği «İdam» cezasına hükmedilmemiş aşağıdaki esbab-ı mucibe ile daha hafif bir hükme yer verilmiştir.

Lütfi Fikri Bey (Dersim Meb'usu) İkinci Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kürsüde

«... Binâenaleyh hepimiz ileri sürülen sebepler üzerine edindiğimiz kanaate dayanarak maznun **Lütfi Fikri Bey**'in «Hiyânet-i Vataniyye Kanununun 1. maddesinde», 1 Kasım 1922 tarihli karar hılâfında kavlen (sözle) veya tahriren (yazı ile) veya fiilen ankasdin (kasıtlı olarak) muhalefet ve ifsadat veya neşriyat da bulunan kesan (kimseler) vatan hâini addolunur.» diye yazılmış olan fıkrası mûcibine suçlandırılmasına ekseriyetle karar verildikten sonra hayatı, kanun satır ve sayfaları içinde geçen, millet ve memleketin geçirdiği, pek elemli ve felâketli günlerin dehşet ve azametini herkesten iyi takdir edecek bir fikir seviyesinde bulunan **Lütfi Fikri Bey**'in yüzbinlerce memleket evlâdının kan ve canı bahasına kazanılan tam istiklâl ve mutlak hakimiyetini takib eden günlerde düşman tahripleri yüzünden ısız kalan yurdu şenlendirmeye çalışacağı, sükûn ve zafer saâdetinden faydalanacağı devirlerde milletin safiyetinden istifade eden muzır adamlar ka-

bilinden istifade emeline kapılarak milletin tam huzur ve sükûnunu bozmaya ve hâricen memleketimizi yeni baştan yıkmak ve sarsmak sûikasdiyle mütemâdiyen ümmetin vicdanını zehirlemek isteyen fikirleri âdeta beslemek maksadıyla zat-ı hazret-i hilâfetpenâhiyi bu yıkıcı emeller etrafında kanunun mutlak ve açık yasağına rağmen faaliyete sevk ve tahrik eylemesi takdir ve teşdid sebeplerinden sayılarak Hıyanet-i Vataniyye Kanunun üçüncü maddesinin «işbu tahrik ve teşviki, suver ve vesâit-i muhtelife ile (çeşitli sûret ve vasıtalarla) tahriren ve tersimen (resim yaparak) irtikab eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar» diye yazılı bulunan fıkrası mûcibince **Lütfi Fikri Bey**'in tevkif tarihinin başı olan 6 Cemaziyülevvel 1339 (14 aralık 1923) tarihinden itibaren beş sene müddetle küreğe konulmasına vicâhen (yüzüne karşı) karar verildi.»

Kararın okunmasını müteakip **Lütfi Fikri Bey** hâkimleri selâmlayarak:

«– Memleket sağ olsun!» diye karşılık vermiştir.

Bu suretle, Hilâfet etrafındaki cereyanları bastırmak üzere İstanbul'a gönderilen «İstiklâl Mahkemesi»nin baktığı bu son dava ile, mes'ele – hiç olmazsa şimdilik – kapanmış oluyordu.

Lütfi Fikri Bey hakkında verilen bu hüküm, önce Baro tarafından temyiz edilmek istenmiştir. Fakat, bunun kanûnen mümkün olmadığının anlaşılması üzerine **Lütfi Fikri Bey**'in avukatlarından **Saadeddin Ferid Bey**, TBMM'ye bir istida vererek müvekkilinin afvını taleb etmiştir. **Lütfi Fikri Bey**'den habersiz olarak ileri sürülen bu taleb, Meclis istida encümenine gidince, bunun bizzat **Lütfi Fikri Bey** tarafından yapılması gereği üzerinde durulmuş ve bu sebeple mes'ele kendisine aksettirilmiştir. Af taleb etmeye hiçbir sûretle yaklaşmayan ve ancak Meclise müracaat edebileceğini bildiren **Lütfi Fikri Bey** binnetice bu yoldan haklarının iadesini taleb etmiştir.

Tabii, arada **Lütfi Fikri Bey**'in iyiliğini düşünen ve onun gururunu kırmadan ve kendisine prensiplerini çiğnetmeden bir çare bulmaya çalışanlar vardı. Bunlar, Meclis'te faaliyete geçerek kendisinin afvı hakkında bir kanun lâyihası hazırlayıp Adliye Encümenine havale ettirmiş ve alâkalı usûlleri yerine getirdikten sonra Meclis umûmi heyetine sunulmasını sağlamıştır. Sivas mebusu **Halis Turgut Bey**'in takriri ile Meclis umûmî heyetine gelen bu hususi kanun, **Lütfi Fikri Beyin** arzu ve iradesine mugayirdi. Buna rağmen **Halis Turgut Bey** kendisi hakkındaki hüsnüniyetini isbat eder tarzda kanunu şöyle müdafaa etmişti:

«Memlekete hürriyet esaslarını telkin edenlere önayak, olmuş bulunan bir kimse hâin olamaz. Binaenaleyh **Lütfi Fikri Bey** afvolunup da memnu hakları iâde olunmazsa maksad hasıl olmaz. Hükmün kaldırılması ve hakların iâdesi lâzımdır.»

Müzâkerelerde mebuslar iki kısma ayrılmışlardı. Bunların bir kısmı «mahkûmun isteği hükmün temyizi mahiyetindedir ve yahud da burada bir mahkûmun afvı mevzuubahistir. Bunun içinse bizzat mahkûmun müracaati gereklidir. Halbuki **Lütfi Fikri Bey** böyle bir taleb de bulunmuyor, üstelik İstiklâl Mahkemesi kararının esastan hatalı bulunduğu cihetle kaldırılmasını taleb ediyor. Böyle bir taleb karşısında bu kanun reddolunmak lâzım gelir» diyorlardı.

Diğer kısım ise, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği kararda esastan bir hata mevcud olduğunu kabul etmemekle beraber «Meclisin hükümranlık haklarını hâiz bulunması dolayısıyle mahkûm bizzat taleb etmemiş olsa bile, af mahiyetinde bir kanun çıkarabileceği kanaatini ileri sürerek af için mutlaka mahkûmun rıcası gerekmez» diyorlardı. Buna göre **Lütfi Fikri Bey** her ne kadar kendisi taâib değilse de Meclis'in re'sen O'nun cezasını afvetmesi lâzım geldiği görüşü ağırlık kazanıyordu. CHP'nin o günkü baş silâhşörlerinden

Recep Bey (Peker) bu teklif hakkında aşağıdaki şekilde konuştuktan sonra karar kendiliğinden tebellür etmiş demektir. **Receb Peker** diyordu ki:

« **Lütfi Fikri Bey**'in afvına taraftarım. Gerçi kendisi tevazuun icab ettirdiği bir dille müracaatta bulunmamıştır. Ama buna rağmen afvedilmelidir. Yalnız şimdiki talep ve mazbata reddedilmeli yeni baştan Meclis'in arzusuna dayanan bir af teklifi getirilmelidir. Ve hükmün kaldırılması tâbiri kullanılmadan memnu hakların iadesi de sağlanmalıdır. Aynı zamanda İstiklâl Mahkemesi'nin İstanbuldaki diğer mahkûmları da afvolunmalıdır.»

Bu orta yol üzerinde hareket eden Meclis ekseriyeti 14 Şubat 1924 Çarşamba günü, teklif edilen kanunu kabul etmiş ve **Lütfi Fikri Bey**'in cezasını kaldırmıştır.

Bu suretle **Lütfi Fikri Bey** inat ve ısrarla tâlib olmadığı bir afva nâil olmuş bulunuyordu.

Lütfi Fikri Bey'in muhâkemesi esnasında bir taraftan da İstanbul gazetecilerinden büyük bir kitle yine aynı istiklâl mahkemesinde muhakeme olunmaktaydılar. Bunların muhakeme mevzuu da, **Lütfi Fikri Bey**'in muhakeme mevzuuna çok benziyordu. Cumhuriyet'in aceleye getirilerek ilân edilmiş bulunduğu tarzında başlayan bir tenkid kampanyası, nihayet Hılâfet mes'elesinde düğümlenmişti. Evvelce tafsil edildiği üzere, Türkiye'de Hılâfet'in ilga edileceği istikametinde bir takım dedikodular matbuata aksetmeye başlayınca İsmaililerin lideri **Ağa Han** ile **Emir Ali** tarafından ilga keyfiyetinin Türkiye için doğuracağı vahim neticeleri belirten bir mektup Türkiye Cumhuriyeti hükümeti reisi sıfatıyla **İnönü**'ye gönderilmişti. ancak, **İnönü**'den evvel bu gazetecilerin eline varan ve neşredilen bu mektub onların pek çoğunu İstiklâl Mahkemesinde – aynen **Lütfi Fikri Bey** gibi – muhakemelerine sebep olmuştur.

Bu aslında bir yıldırma siyasetiydi. Maksad tahakkuk

etmiş gazeteciler **Lütfi Fikri Bey**'in hılâfına daima alttan aldıklarından beraat etmişlerdi. Şimdi bu beraatten sonra **M. Kemal Paşa**'ya varıp yeniden arz-ı ubudiyyet etmek gerekiyordu. **M. Kemal Paşa** İzmirde idi. İstiklâl Mahkemesinden kolaylıkla sıyrılan gazeteciler diğer meslektaşları ile birlikte İzmir'e gittiler. Ve bu hareketi takiben de hayatları boyunca daima Hılâfet'i müdafaa etmek gibi bir fikirle alâkaları olabileceği zannını tevlid etmek şöyle dursun tam aksine hareketlerle hayatlarını sürdürdüler.

Hal böyleyken **Lütfi Fikri Bey** bütün bu dalkavuk meslektaşlarından farklı olarak ömrünün sonuna kadar Hılâfet ve meşruti idare hakkındaki samimi kanaatlerini muhafaza etmiş, mutlak bir hakimiyet tesis etmiş bulunan aksine görüş sahiplerinin kapı kulluğuna asla tenezzül etmemiştir.

C- SON DARBE

Yakın tarihimizde «İnkılâb Meclisi» denilmekle meşhur olan ikinci devre TBMM, birincisine nazaran –hiç şüphesiz– daha az muhâfazakâr temâyüllü insan ihtiva ediyordu. Bununla beraber Millî Mücâdele'de emeği geçmiş bazı kimselerin safdışı edilmeleri o gün için henüz erkendi. Bunların bir müddet daha siyasî hayatta kalmalarına göz yumulmuş veyahudda inkılâpçılar için ancak bu kadarı mümkün olabilmişti.

Hılâfet'in ilgasından itibaren yıldırım sür'atiyle bir takım inkılâp hareketleri başlayınca, Milli Mücâdele'nin hedefleri arasında bulunmayan bu hareketler, muhâfazakâr meb'uslar arasında büyük bir huzursuzluğun doğmasına sebep olmuştur.

Bu huzursuzluğun, ciddi ve temel ayrılık prensipleriyle yeni bir partinin vücud bulmasına pek tabii imkân yoktu. Zira **Kâzım Karabekir** ve **Ali Fuad Paşa**'larla **Rauf Orbay, Adnan Adıvar** gibi o günün şöhretli muhâliflerince kurulacak bir

partiden böylesine esaslı bir farklılık elbette beklenemezdi. Bunlar da, nihâyet eski İttihatçılardı. Ama şimdi bunlar, ortaya çıkan ve **M. Kemâl Paşa**'nın etrafında toplanan inkılâpçı grupa nazaran muhâfazakâr sayılacak insanlardı.

Bu durum «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» adıyla bir partinin kurulmasına müncer olmuştu ki, memlekette, yapılan inkılâplara karşı duyulan nefret ve aksülâmeller bu partinin propagandalarıyla bazan paralel bazan da mütedâhil bulunuyordu.

1925 yılında bu durumdan tedirgin olan inkilâpçılar büyük bir tedhiş hareketiyle muhâliflerini susturmak istiyorlardı. Çok geçmeden bunun için gerekli bahâne de zuhur etmiştir. Bu bahane Şark vilâyetlerin de bir isyan hareketi olarak zuhur etmiş bulunan «**Şeyh Said** İsyanı» idi. Bu arada iştidrat kabilinden şunu söyliyelim ki, **Şeyh Said**'in hareketini bir kısım kimseler «kürtçülük» olarak göstermekte ve O'nun «Musul mes'elesi»ne bağlı olarak İngilizler'den destek gördüğünü iddia etmektedirler. Bugünkü Kürtçüler de «İngilizler'le alâka» dışında aynı iddiayı ileri sürmektedirler. Halbuki bu görüşlerin, her ikisi de yanlış ve kasıtlıdır. Bu hususdaki târihî gerçek şudur ki, **Şeyh Said** hareketi sırf «dinî» bir harekettir. Bunun kürtçülükle veya sâir herhangi bir düşünce ile alâkası mevcud değildir. Bu keyfiyeti **Dr. Rıza Nur** da teyid ederek diyor ki:

«**Şeyh Said** gâyet dindar bir adammış, Medreseler ve tekkelerin ilgası, şapka giydirileceği, şâyiası bu adamı tehyic etti. (Heyecanlandırdı) İsyan etti. Bunu **M. Kemâl** «Kürt Millî İsyanı ve aynı zamanda irtica» telâkkî etti. Halbuki, resmî tahkikat asla millî bir kürt isyanı olmadığını göstermiştir. Ben bunu orada İstiklâl Mahkemesi Reisliğini eden **Ali Sâib**'e de sordum. O'da

«– Asla kürtlük mes'elesi yoktur, sırf dindir!..» dedi.[28]

28 - **Dr. Rıza Nur**. a.e. sh.

Bu sırada başvekil **Fethi** (Okyar) **Bey**'di. İnkılâbçı kadroda, memlekette bir müthiş terör ve tedhiş havası estirmek temâyülünü görünce, buna âlet olmak istemedi. Mukavemeti karşısında kendisini «Paris sefirliği»ne tâyin ettiler. Başvekilliğe **İsmet Paşa** geçti. Şark'ın dindar halkını ezmek için paçaları sıvayan **İnönü** tarihte «Takrir-i Sükûn» Kanunu adıyla isim yapmış olan meşhur üç maddelik kanunu çıkardı. Buna nazaran daha önceleri idam kararları Meclis'ce tasdik edilmek lâzımgelir iken Takrir-i Sükun Kanunu bu selâhiyeti Reisicumhur'a yani **M. Kemâl Paşa**'ya verdi. buna istinaden Şark'ta gönderilen ordu -belki de bugünkü kürtçülük hareketinin sermaye ittihaz ettiği ve kuvvet aldığı– bir takım şiddet hareketleriyle isyanı bastırdı. Arkasından isyan hareketinin merkezi olan Diyarbekir'e **Mazhar Müfid** riyâseti altında bir İstiklâl Mahkemesi gönderildi.

İstanbul ve bazı Anadolu gazetecileri de isyanda müşterek addedilerek muhakeme edilmek üzere derdest edilip Diyarbekir'e gönderildi. Halbuki bunlar Hükümet'e karşı normal tenkid vazifesini yapmış kimselerdi. Yollarda hapishânelerde perişan oldular. Mahkeme bunlara ne yapacaktı? Elle tutulacak bir suçları yoktu. Maksad kendilerini susturup sindirmekten ibaretti. Bu sebeple süret-i hak'tan görünen bazı kimselerin tavassutuyla **M. Kemâl Paşa**'ya müşterek bir ricânâme ile mürâcaat ettiler. O da kendilerini olmayan suçlarından afvetti. Bu suretle tahliye oldular.

O devrin ne durumda olduğuna bakınız ki, yirmi otuz gazeteci, bunların içinde gazete sahibi, başyazar, tanınmış fikir, adamı olarak pek çok kimse varken, bunlar hodbehod yakalanıp, Diyarbekir'de İstiklal Mahkemesine sevkediliyorlar... Orada hapsediliyorlar, sonra da haklarında hiçbir hukûki karar mevcud olmadan Reisicumhur tarafından afvolunuyorlar. Şu tavırdaki hukûki ve fiilî garabetlerin hangisini sayalım?

İşte bu, **Şeyh Said** İsyanı dolayısıyla memlekette estirilen

terör ve yıldırma hareketi içinde bir kere daha ezilmeye teşebbüs edilenlerden birisi de **Lütfi Fikri Bey**'di. Onun dahil edildiği hadise şudur:

Şark İstiklâl Mahkemesi güya tahkikatı esnasında hâlâ faaliyette bulunan «Tarikat-ı Selâhiye» adında gizli bir cemiyete müttali olmuş, **Lütfi Fikri Bey**'i de bu cemiyetle ilgili görmüş ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne celbettirip tevkif ettirmişti. Halbuki Tarikat-ı Salâhiye **Sultan Vahideddin** merhumun devrinde «**Kiraz Hamdi Paşa**» denilmekle meşhur bir şahsiyet tarafından kurulmuştu. Mevcud kaynaklara göre, Hilâfet'i takviye etmek maksadını güden islâmî bir cemiyetti. Artık çoktan hükmü geçmiş, mensupları darmadağın olmuşlardı. Fakat bunu vesile ittihaz ederek de bazı kimseleri ortadan kaldırmak mümkündü. Nitekim öyle de olmuştur. Bu vesile ile yok edilmek istenenlerden birinin de **Lütfi Fikri** olduğu veya hiç olmazsa O'na karşı bir kere daha gözdağı verilerek kat'î bir sûrette susmasının temin edilmek istendiği söylenebilir.

Zira, bu defaki tevkifi dolayısıyla evinde yapılan araştırma, O'nun Hilâfet mevzuundaki faaliyetleri sebebiyle verildiği İstanbul'daki İstiklâl Mahkemesi'nden kellesini güçlükle kurtarabilmiş olmasına rağmen, yolundan ve fikirlerinden asla inhiraf eylemediğini gösteriyordu. Gerçekten bu evrak arasında O'nun «Meşrutiyet Fırkası» adıyla bir parti programı üzerinde çalıştığı anlaşılmıştı. Bunun müsveddelerini Meclis'te ikinci grupun ileri gelir kimselerine göndermişti. Onları Meşrutiyet taraftarı ve Halifeliğin muhafaza edilmesini isteyen kimseler olarak görüyordu. Bu hususlar evinde ele geçirilen hâtırat müsveddelerinden anlaşılmaktaydı. Bu müsveddeler O'nun **M. Kemal Paşa** hakkında da müsbet düşünceler taşımadığını ortaya koyuyordu. O'ndan ve etrafındaki inkılâp silahşörlerinden bahsederken «Âkıbet birbiriyle bıçak bıçağa gelecekler, birbirlerini tahrip edecekler!..» diyordu.

Mahkeme elegeçen parti programı ve hâtırat müsveddesi

hakkında birhayli sıkıştırılmış ise de, Hılafet ve meşruti idare hakkındaki samimi kanaatlerini hâlâ muhafaza etmekte bulunduğu hususunu cesaretle teyid etmiş, bununla birlikte iddia edildiği üzere «Tarikat-ı Selâhiye» adındaki gizli teşkilâtla hiçbir alâkası olmadığını ifâde etmiştir. Gerçekten yapılan uzun muhakemeler sonunda bu alâkayı tesbit eden hiçbir delile rastlanılmadığından bu hâdise dolayısıyla birçok kimse idam edildiği halde, **Lütfi Fikri Bey** beraet edebilmişti. O'nun hakkındaki beraet kararında:

«**Lütfi Fikri Bey**'in Tarikat-ı Fesâdiye ve Tarikat-ı Salâhiyye ile alâka ve münâsebeti tebeyyün etmemiş olup, hanesinin taharrisinde elde edilen evrak ve muharrerât, gerçi hakkında ayrıca takibat icrasını istilzam etmekte ise de, evrak ve vesâik-i mezkûrede bilhassa şahsiyetleri mevzubahs edilen Reisicumhur hazretleri, mahkememize gönderdikleri, tezkere-i mahsusa ile bu babtaki hukuk-ı şahsiyelerinden ferâgat ettiklerini beyan buyurmakta olduklarından mümâileyhin de beraetine karar verildi.»

Bir kimse hakkında, neşredilmemek ve üçüncü şahıslara intikal ettirilmemek şartıyla, hususi notları arasında mevcud fikirler suç teşkil etmez ki, bu bapta da **M. Kemal Paşa**'nın ferâgati mevzubahs olabilsin! Yani dava etse demek ki, bu mahkeme, **Lütfi Fikri Bey**'i **M. Kemal Paşa** hakkında defterine yazdığı düşüncelerinden dolayı da mahkûm edecekmiş. İşte o devirde muhâlif ve hele muhâfazakâr bir muhalif olmanın ne demek bulunduğunu varın siz hesap edin!.. Böyle olduğu halde hayatının sonuna kadar Hılâfet ve Meşrûtî idâreye bağlılığını, en basit sebeplerle adam asan İstiklâl Mahkemeleri önünde ifâdeden çekinmeyen **Lütfi Fikri Bey** hiç şüphesiz yakın tarihimizin mechul kahraman simalardan biridir. Böyle istikamet sahibi adamlara son derece muhtaç bulunduğumuz şu günde, O'nu rahmetle anıyoruz. Ruhu şâd olsun!

KISIM
-III-

Yunan Başkumandanı
Trikopis'i esir eden

HÂLİD BEY

Hâlid Bey

Yakın tarihimizin az tanınmış bir büyük simâsı.

A- ŞAHSİYYETİ VE KISACA TERCEME-İ HÂLİ

Yakın tarihimizin az tanınmış fakat, bugünkü nesiller için hayatı her hususta örnek ittihaz edebilecek olan kahraman simâlarından biri de, Dadaylı Miralay (Albay) **Hâlid Bey** diye bilenen **Hâlid Akmansü**'dür. Samimi bir Hılâfet ve İslâm ittihadı taraftarı olan ve Birinci Cihan Harbi başlangıcından Millî Mücâdele nihayetine kadar askerlik sahasında da büyük başarılar elde etmiş bulunan **Halid Bey** 1884 yılında Kastamonu'nun Daday Kazası'nın şimdi bir mahallesi haline gilmiş bulunan Kelebek Köyü'nde doğmuştur. Ailesi burada çiftçilikle meşguldü. Tahsiline köyünde başlayan **Hâlid Bey**, bilâhare Daday Merkez İlk Mektebi'ne naklederek buradan 1895 yılında mezun olmuştur. Daha o sıralarda zekâsı, çalışkanlığı ve intizamı ile hocalarının dikkatini çekmiş olduğundan hocaları ve kendisini tanıyanların teşvik ve ısrarıyla Rüşdiye (orta mektep)ye kaydolunmuş, burayı da başarı ile bitirdikten sonra Kastamonu Sultânîsi (Lisesi) ne girmiştir. Bu sırada 1897 (1313) Türk - Yunan Muharebesi çıkmış, bu muharebe için Kastamonu'dan bir Redif

Fırkası (Tümeni) yola çıkarılmıştı. Bunların intizamlı yürüyüşleri ve kıyafetleri O'nun körpe hislerini tahrik etmiş ve bu sebeple kendisinde asker olmak hevesi uyanmıştı.

1899'da idâdi (liseyi)yi bırakarak Kastamonu Askerî Rüşdiyesi'ne geçmiş, bir yıl sonra da bu mektepten birincilikle mezun olmuştur.

Bilâhare, şimdi «Işıklar Lisesi» olarak bilinen Bursa Askerî İdâdisi'ne kaydolmuş, 1903 yılında burasını da birincilikle bitirerek Harbiye'ye girmiştir.

O zaman, İmparatorluk dahilinde yedi askerî idâdi (lise) mevcuddu. bunları bitirenlerin yüksek tahsil için gidebilecekleri yegâne müessese, İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ydi. Fakat, Harbiye ve askerî liseleri bitirenlerin, tamamını alamıyordu. Şartları buna müsaid değildi. Bu yüzden, her yıl askeri liseleri bitirenler arasında bir imtihan yapılır, Harbiye'ye ancak bu imtihanı kazananlar alınırdı. **Hâlid Bey**, kendi devre arkadaşlarıyla girdiği imtihanı da ikincilikle kazanmıştır.

1906 yılında sınıfının ikincisi olarak Harbiye'yi bitirmiş ve ikinci mülâzım (teğmen) olmuştu. Harbiye'nin son sınıfında birinci olamayışını bu sırada vefat eden babasına pek fazla üzülerek derslerine çalışamaması ile izah eden merhum, kurmaylık için müracaatda bulunmak istememişti. Fakat, hocaları ile arkadaşlarının ısrarlarına dayanamayarak Akademiye kaydolmuş, 1909 yılında burasını da bitirerek Kurmay Yüzbaşı sıfatıyla orduya katılmıştır.

İşte bu tarihten itibaren **Hâlid Bey**'in tâ Millî Mücâdele nihayetine kadar sürecek olan başarılı askerlik hayatı başlamış oluyordu... Bundan sonra Havran'da patlak veren «Dürzü İsyanı»nın bastırılmasında ve Halep, Bağdat, Şam havâlisinde çeşitli askerî hizmetlerde bulunmuştur. Birinci Cihan Harbi esnasında Kanal Harekâtı'na iştirak etmiş, daha sonra Irak Cephesi'nde vazife görerek meşhur İngiliz Kumandanı **Ge-**

neral Townsand'ın esir olmasıyla neticelenen muharebeler içinde dirayet ve liyâkatini isbat etmiştir.

Millî Mücâdele de ise, daha önce Sivas Kongresi'ni basmaya hazırlanan Elâziz vâlisi **Ali Galib**'e karşı müessir çalışmaları ve bilâhare de Garp Cephesi emrinde Yunan Başkumandanı General **Trikopis**'in esir edilmesinin kendisine nasib olması gibi büyük başarılar kazanmıştır.

Millî Mücâdele nihayetinde harp içindeki bu yararlıları takdir edilen **Hâlid Bey**, İkinci Büyük Milletler Meclisi'ne «Kastamonu Meb'usu» sıfatıyla seçilmiş ve birincisine nazaran tâyinle gelen meb'uslardan teşekkül eden bu Meclis'de başta Hilâfet'in ilgâsı olmak üzere ortaya çıkan din ve mukaddesat aleyhtarı kanunların kabulünde celâdet sahibi bir müslüman sıfatıyla mert muhâlefetlerine şahid olunmuştur.

Bilindiği üzere «İkinci büyük Millet Meclisi» tarihimizde «İnkılâp Meclisi» olarak tanınır. Bu meclis, «tek parti, tek şef» devrinin başlangıcı, olduğundan belli başlı inkılâp hamleleri O'nun tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu inkılâp hamlelerinin başında Hilâfet'in ilgâsı teklifine karşı iki muhalif rey sahibi görülmüştür. Bunlardan biri, daha önce hayat ve mücaledesini naklettiğimiz **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, İkincisi ise **Hâlid Bey**'dir. Her nedense **M. Kemal Paşa**'nın Nutku'nda **Hâlid Bey**'den «Hilâfet'in ilgasına ilk itiraz eden» bir kimse olarak bahsedilmektedir. Halbuki, **Hâlid Bey** ilk değil, ikinci itiraz edendir.

Kendisi, siyâsî hayatdan çekildikten sonra (1950 yılında) Trabzon'da doktorluk yapmakta bulunan yeğenini ziyaret için oraya gitmişti. Bu sırada, aslında İstanbul'da oturduğu halde, sıla maksadıyla Gümüşhane'ye gitmek üzere Trabzon'a gelmiş bulunan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'le yeğeninin evinde buluşup görüşmüştü. Bu görüşme hakkında O'nun hayatını yazan yeğeni **Dr. Ziya Göğem,** Hilâfet'in ilgası kararını muhâlif çıkışlarına dâir şu bilgiyi vermektedir.

«Rahmetli **Zeki Kadirbeyoğlu**, çok şakacı ve neş'eli bir zattı. Bir akşam bizde oturup muhabbet ederlerken, mevzu politikaya intikal etti. Eski günleri yâdettiler. Bir ara **Hâlid Bey**, bana **Zeki Bey**'i göstererek «Bununla biz, iki deli, Meclis kürsüsünden Hilâfet lehinde söz söyledik. **Zeki**'yi çok sıkıştırdılar? Beni de uslu uslu dinlediler, sonra bizden yamyamdan kaçar gibi kaçtılar. Selâm dahi vermediler» demişti. İkisi de serbest bir seçimle Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden memnundular.»[1]

Hâlid Bey'in nakledilen şu hatırada görüldüğü üzere kendisi ve **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** hakkında, Hilâfet'in ilgâsına muhâlefet etmiş olmalarından dolayı «deli» sıfatını kullanmasından dolayı yaptığı işe bilâhare pişman olduğu zannına kapılmamalıdır. Bununla, **Hâlid Bey** öyle bir Meclis'de **M. Kemal Paşa** ve arkadaşlarına karşı mulâlefet etmenin güçlüğünü anlatmak istemiştir. Yoksa, hayatının sonuna kadar aynı merdâne tavır ve dinî hisleri muhafaza ettiği şüphesizdir. Buna dâir ileride gerekli mâlûmat verilecektir.

Hayatını askerî safhada ve siyâsî faaliyetler içinde tam bir mü'min salâbet ve hissiyatı ile geçirmiş bulunan merhum **Dadaylı Hâlid Bey** 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kendisi her hususta bugünkü İslâmcı gençlere örnek teşkil edecek müstesna bir insandı. O'nun hayatını dolduran kahramanlıkları kısaca nakil ve ifâdeye çalışacağız.

B- ASKERLİK HAYATI

Hâlid Bey 1909 yılında Harb Akademisini bitirerek yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmıştı. İlk vazifesi, merkezi Şam'da bulunan Beşinci Ordu'dadır. Bu sırada, Havran'da bir

1- (Dr. Ziya Göğem - Kurmay Albay Dadaylı **Halid Bey** – İst. 1954. Sh. 276).

«Dürzü İsyânı» patlak vermişti. Bu isyânın bastırılmasında büyük yararlıkları görülen **Hâlid Bey**, bilâhare yine Suriye Vilâyeti'ne bağlı Kerek Sancağı'nda ortaya çıkan diğer bir isyan üzerine gönderilen kuvvetlerde vazife görmüştür. Kerek, Kudüs civarında ve Hicaz demiryolu yakınında idi. Burada da, başarılı hizmetler gören **Hâlid Bey** böylece kurmaylık stajını tamamlamış oluyordu.

Devir, İttihadçılar'ın hükümfermâ oldukları devirdi. Haksız ve mesnedsiz bir sûrette büyük siyâset piri **Sultan Abdülhamid Han**'ı tahttan indirdikten sonra keyfi bir idâre kurmuşlardı. İttihatçılık orduya da sirayet etmiş ve birçok subaylar bu partinin militanı haline getirilmişlerdi. O derecede ki; İttihat ve Terakki'yi tasvib etmeyenlerin terfileri bile engelleniyordu. **Hâlid Bey** bütün bunlara rağmen İttihat ve Terâkki'ye asla meyletmemiş ve bu partinin militanlarına katılmayarak kendisine verilen askerî vazifeleri hakkıyla ifâ edip hizmet yolundan ayrılmamaya son derecede dikkat sarfetmişdi.

İttihatçılar'ın gaflet ve hıyânetleri neticesinde 1911 yılında ortaya çıkan «Trablusgarb Harbi» nihayete ermeden Balkan Devletleri aleyhimize bir ittifak kurmuş ve «Balkan Harbin»i başlatmışlardı. **Hâlid Bey**'in Halep'deki fırkası da seferberlik içabı Balkan Harpleri için yola çıkarılmıştı. Fakat, onlar henüz cepheye varmadan ordumuzun Bulgarlara yenilerek Çatalca'ya çekilmesi üzerine bu fırka (tümen) Başkumandanlıkça terhis edilerek harbe iştiraklerine imkân bırakılmamıştı.

Bundan sonra **Hâlid Bey**, Bağdat'daki Onüçüncü Kolordu Kumandanlığı ve bilâhare de, Şam'daki yedince kolordu emrinde hizmet görmüştür.

Burada iken İttihatcıların hesapsız-kitapsız hareketlerinden biri daha ortaya çıkmıştı: Âniden patlak veren «Cihan Harbi»ne katılışımız... Bu harp içinde o zaman İngilizlerin

elinde bulunan Mısır'a karşı muvaffakiyetsiz bir «Kanal Harekâtı» tertip edilmiştir. Bu harekâtın gayesi, alâyişli bir surette Suveyş Kanalı'na hücum ederek İngilizleri korkutmak ve Mısır'da büyük ölçüde kuvvet tutmalarını sağlamaktı.

Kanal Harekâtı'ndan sonra, **Hâlid Bey** Irak Cephesi'ne gönderilmişdi. Zira, 1915 Mayısında İngilizler, Irak cephesine ehemmiyet vermeden **Süleyman Askerî Bey** buraya kumandan tâyin edilmiş, giderken çok büyük konuşan bu müceracı kumandan söylediğini tahakkuk ettiremeyince intihar eylemişti. Ondan sonra bu kuvvetlerin başına yakın tarihimizin câlib-i dikkat simâlarından biri olan **Sakallı Nureddin Bey** (Paşa) tâyin edilmişti. **Nureddin Paşa** bilâhare İzmit'de emrindeki askerlere bir devrin dâhiliye vekili **Ali Kemal Bey**'i linç ettirmek sûretiyle askerlik hayatındaki başarılara gölge düşürecek olan bir şahsiyetti.

Irak cephesi bizim için de, çok büyük bir ehemmiyet taşıyordu. İngilizlerse, bir an evvel «Musul Petrolleri»ne sahip olmak maksadıyla burasını mutlaka zaptetmek istiyorlardı. Bu yüzden Irak cephesinde pekçok kanlı çarpışmalar vuku bulmuştu.

9 Kasım 1915 günü Selman-ı Pâk Meydan Muhârebesi'nde iki taraf da pek ağır zâyiata mâruz kalmışlardır. İngiliz kumandanı **Townsand** Kut'ulâmâre'de sıkıştırılması ve esir edilmesi, düşmanın büyük ölçüde moralini (kuvve-i mâneviyesini) bozmuşsa da, kısa bir tereddüdden sonra İngiliz birlikleri korkunç bir intikam harekâtına girişmişlerdir. Bu sırada, iki tarafın kuvvetleri ve onların techizatı arasında mukayese kabul etmez bir fark vardı. Yetmiş günlük çarpışma sonunda 10 Şubat 1917'de Kut-ul amare'yi işgale muvaffak olan İngilizler, **Townsand**'ın intikamını almış oluyorlardı.

Bu cephede savaşlar bundan sonra da biteviye kâh ileri, kâh geri bir sûrette sürüp gitmiştir.

1918 Temmuzunda **Hâlid Bey** Almanya'ya giden bir Kur-

may hey'etinde bulunmuş, dönüşünde yine aynı cepheye verilmiştir. Bu sırada Irak cephesindeki kuvvetler Altıncı Ordu namıyla tensik edilmiş ve kumandanlığına da meşhur **Ali İhsan Paşa** tâyin olunmuştu.

Ali İhsan Paşa, M. Kemâl Paşa'nın sınıf birincisi olan iyi bir askerdi. (**M. Kemâl Paşa** bu sınıfın beşincisi idi) Fakat bu sırada harb talihi Almanlar'ın ve bizim aleyhimize dönmüş bulunuyordu. Bu sebepledir ki, iyi bir asker olmasına ve girdiği muharebelerin hemen hepsinde başarı kazanmasına rağmen ordumuzun «Dicle Grupu» denilen kısmının bütün techizatı ile birlikte İngilizlere esir düşmesi önlememiştir. Bilâhare bu hadise dolayısıyla Türk matbuatında bazı münakaşalar cereyan etmiş, Milli Mücâdele de **İnönü** ile anlaşamadığı için emekliye sevkedilmiş bulunan **Ali İhsan Paşa**'nın kötülenmesi için bu Dicle Grupu'nun esâreti uzun uzun mevzuubahs edilmiştir.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekenâmesi imza edildiği anda bu cephedeki kuvvetlerimiz İngilizler'le muharebeye devam ediyor Musul'un güneyinde bulunuyorlardı. Yani Musul vilâyeti tamamen elimizde idi.

Bilindiği üzere Misâk-ı Millîmiz 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütârekenâmesi'nin akdi anında fiilen elimizde bulunan yerleri «asgarî vatan» sayıyor ve bundan fazla bir tâvize yer vermiyordu. Şu hesaba göre Musulda Misâk-ı Millî'ye dahildi. Fakat İngilizler imzalanan mütarekenâmeye rağmen böyle bir şeyden habersiz görünerek ileri harekâta devam etmiş 1 Kasım 1918'de Musul'a girmişlerdir.

Bunun üzerine, **Ali İhsan Paşa** İngilizleri zor duruma düşürmek ve vakit kazanmak için kumandanlıktan istifa etmiştir. Bu durumda ingilizler O'nu Musul'dan çıkmaya icbar etmiş, aksi halde kendisini harb esiri muâmelesine tâbi tutacaklarını bildirmişlerdir. Bu sebeple oradan ayrılarak İstanbul'a gelen **Ali İhsan Paşa**, trenden iner inmez yakalanarak

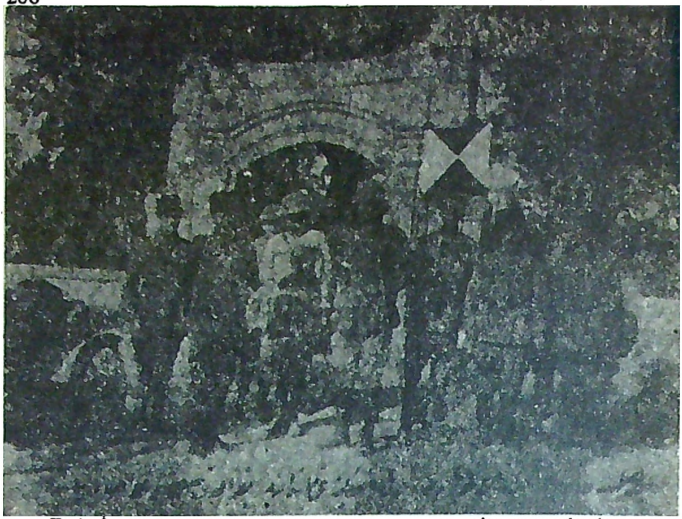

Türk- İngiliz hey'eti Musulun işgaline dair müzâkereler sırasında. (x işaretli, **Hâlid Bey**'dir.)

İngilizler'ce Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu mesele hakkında **Miralay Hâlid Bey** hâdiseleri uzun uzun tafsil ederek aynen şöyle demektedir:

«15 Kasım 1915 zevâline kadar Musul Vilâyeti hududu haricine çıkmak, bütün kıtaları, teşkilâtları, memurları, hastaları, depoları sevketmek madden imkânsızdı. İngilizler'in erkânı harbiye reisini görerek, vaziyeti izâh ettim. Basra'dan beri çekile çekile herşey Musul'a kadar gelmiş ve burada toplanmıştı. Menzil depolarında pek çok malzeme vardı. Hastahaneler dolu idi. Hükümet memurları ve âileleri de vardı. Bütün bunları bir hafta içinde Diyarbekir vilâyet hududunda nakil ve sevk imkânsızdı.

15 Kasım zevâline kadar Musul Şehri ile Zaho ve yakın yolları üzerinde birer konak mesafeye kadar kâmilen tahliye edilmesi zarûretini izâh ettim. Hastaların, memurların ve

âilelerinin nakli için kendilerinden vasıta istedim. Ücretle deve tedariki hususunda yardımlarını talep ettim. Menzil depolarında, bize çekildiğimiz yerlerde lâzım olacak pek lûzumlu şeyler vardı. Bunların nakline de izin vermelerini rica ettim. İngiliz erkânı harbi gitti, kumandanı Gnl. **Fatshaw** ile görüştü. Avdetin'de tekliflerimi ve ricamı kabul ettiklerini söyledi. İki Hindli araba kolunu emrimize verdi. Biz de ücretle deve kiraladık. Bütün vasıtalarla mümkün olanı birer konak uzaktaki menzil noktalarına sevkettik. Oralardan da ay sonuna kadar peyderpey vilâyet hududu dışına taşıdık. Diyebilirim ki; bu teşebbüsüme menzil depolarından beş yüzbin lira kıymetinde öteberi alıp nakline muvaffak oldum. Ordunun ve menzilin paralarını, ordu levâzımının mesûliyeti ve nezareti altında emin bir şekilde Nuseybi'ne gönderdim. Bu tedbir, Diyarbekir mıntıkasında 6. Ordu bakiyelerinden teşkil edilen XIII. Kolorduyu uzun müddet yaşattı. Ayrıca buradan 24 Nisan 1335 (1919) da diyarbekir mâliye veznesine 450 bin lira teslim edildi...»

«15 Kasım 1335 tarihinde Musul ile doğu ve cenubunda bir kıtamız, memurumuz ve teşkilâtımız kalmadı. Bu tarihte **Aşir Beğ,** Zaho'ya hareket etti. Ben yalnız başıma karargâhın bir otomobili ile Musul'da kalmıştım. Bugün tam zevâlde İngilizler'e şehrin tahliyesinin hitamını ve hareket edeceğimi bildirdim. Bir İngiliz ihtiram kıtasının teşyî merâsimi müvâcehesinde son Türk memuru olarak otomobille Musul'u terkettim. 1331 (1915) senesi Haziranından beri Irak cephesindeki bütün askerî hareketlere iştirak ettiğimden Irak muhârebelerinin Türkler'e neye malolduğunu gözümle gördüm. Bu sebeple, Musul'a ve netice olarak Irak'a bu vedâ beni ağlattı. Nuseybi'ne muvasalatta **Ali İhsan** Paşa'yı orada buldum. İzâhat verdim. Memnun oldu. Bana üst kapağı içinde «Harb-i Umûmî'deki hidemat-ı hergüzîdenize nişâne-i takdim» yazısı ve imzası mahkûk kıymettar bir altın saat hediye

etti. Musul, işte bu sûretle kaybedildi..»

«Artık Irak bize ve bizde Irak'a vedâ etmiş olduk. Ben, 14 Haziran 1331 (1915) de Kut-ûl Emmâre'de Irak Kumandanlığı karargâhında vazifeye başlamıştım. 15 Kasım 1334 (1918) de Musul Vilâyeti hududundan çıktığıma göre tam üç sene, beş ay 3 gün Bağdat ve Musul Vilâyeti'nde, Harb-i Umûmî'de cereyan eden bütün muhârebelerde, vukûatta bizzat bulunarak şâhid ve birçoğunda fiîlen kadim oldum. Nuseybinden itibaren artık Kürdistan'ın cenup vilâyetlerinde hizmet etmeğe başladım.»

Bilâhare Malta'dan kaçarak Ankara'ya gelen **Ali İhsan Paşa**, kendisiyle rütbe bakımından kaabil-i kıyas olmayan **İnönü**'nün emrinde çalışmaya başlamıştır. Gerçekten **Ali İhsan Paşa**, **İnönü**'den hem rütbe bakımından ileriydi ve hem de kendi sınıfının birincisi olmak itibariyle de daha gözde bir askerdi. Üstelik, Musul Cephesi'nde vaktinden önce istifa sûretiyle işlediği hata bir yana, Birinci Cihan Harbi boyunca birçok parlak muvaffakiyetler kazanmıştı. Aynı cephede Yıldırım Ordular'a dahil bir kolordunun kumandanlığını yapmış olan **İnönü** ise, cephedeki âni hezimet dolayısı ile Şam'a çekilen kuvvetlerimizle irtibat ve alâkasını kaybetmiş, ordu kumandanı **Cevad Paşa** kendisini Şam sokaklarında tellâl bağırtarak aratmıştı. Hâl böyleyken **Ali İhsan Paşa**'nın tarihe «Sabis Meydan Muhârebesi» adıyla geçmiş parlak başarıları vardı. Fakat, o maltada esir kampında iken, şartlar pek çok değişmiş, **İnönü** gibi kendisinden bir hayli kıdemsiz bulunan kimseler belli başlı köşeleri kapmışlardı. **İnönü** artık eski **İnönü** değildi, Garb Cephesi Kumandanı idi. **Ali İhsan Paşa**'nın sevk ve idarede kendisini halâ eski **İnönü** olarak görmesine tahammül edememiş ve onu Divan-ı Harb'e vererek «iktidarsızlık» iddasıyla emekliye sevkettirmiştir.

Halid Bey ise, Musul'un İngilizler'ce işgalinden sonra 6. Ordu'nun lağvedilmesi üzerine, teşekkül eden yeni kolorduyla

Ali İhsan Paşa, Hâlid Paşa ve maiyeti ile birlikte...

birlikte yavaş yavaş kuzeye doğru çekilmeye başlamıştı. İngilizler'den uzaklaşıp, bu kuvvetlerle Diyarbekir'e gelmişti. Vatan dahilî kargaşalıklarla çalkalanmaktaydı.

Sultan Vahidettin merhumun müttefiklerce teklif edilen «Sevr Sulh Projesi»nin millet tarafından hazmedilmediğini göstermek için bir takım miting ve protestolara teşebbüs etmesi maksadıyla Anadolu'ya gönderdiği **M. Kemal Paşa** faaliyetlerine başlamış bulunuyordu. Ondan habersiz olarak Şark'da bir kongre toplama faaliyeti ortaya çıkmıştı. Trabzon ve Erzurum ileri gelenlerinin teşebbüs ettikleri bu kongrenin davetiyelerine Amasya'da iken muttali olan **M. Kemal Paşa**, ona yetişmek üzere, Erzurum'a gitmiş ve «Erzurum Kongresi»nde hazır bulunmuştu. Fakat müttefiklerin giriştikleri bir takım tertipler yüzünden O'nun **Rauf Bey**'le birlikte derdest edilip İstanbul'a gönderilmesi hususundaki emirler ortaya çıkınca, delegeler arasında bazı sû-i tefehhümler (yanlış anlamalar) meydana gelmişti. Bunu gidermek için Erzurum Kong-

resi delegelerinden kendisine itimad ve teveccüh gösterenlerle mâiyyetindeki ondokuz kişiyi alıp Sivas'a geçmek ve burada yeni bir kongre toplamak teşebbüsünde bulunan **M. Kemal Paşa,** Elaziz Valisi **Ali Gâlib Bey**'in muhalefet ve mümünaatı ile karşılaşmıştı. Yakın tarihimizde «**Ali Gâlib** Hadisesi» diye bilinen bu keyfiyet, **M. Kemal Paşa** için ciddî bir muhatara idi. **Ali Galib Bey**, yolunu keserek **M. Kemal Paşa**'nın «Sivas Kongresi»ni toplamasına mâni olmak ve onu yakalamak teşebbüsünde idi.

O zaman, Diyarbekir'deki kuvvetlerin başında bulunan **Hâlid Bey, M. Kemal Paşa**'ya hayatında görebildiği en büyük iyiliklerden birisini yapmış ve **Ali Gâlib** tehlikesinin atlatılmasını sağlamıştı.

Esasen **M. Kemal Paşa**'nın daha Amasya'da iken tanzim ve bütün askerî birliklere tebliğ eylediği meşhûr «Amasya Tamimi» karşısında, **Hâlid Bey** «Kuva-yı Milliye Teşkili» fikrine tamamen taraftar ve müzahir (yardımcı) olacağı mukabelesinde bulunmuştu.

Bu hadisede vatanseverlik ve cesaretini isbat etmiş bulunan **Hâlid Bey** bilâhare **M. Kemal Paşa** Ankara'ya yerleşip de muntazam ordu teşekkül edince kurulan «Garb Cephesi»nde güvenilir bir kumandan olarak istihdamı (kullanılması) gerçekleşmiştir.

Hakikaten, **Halid Bey**'in kuvvetleri yeniden teşkil edilen «El-Cezire» cephesi emrine verilince, on gün kadar bu cephenin kurmay başkanlığını yaptıktan sonra pek fazla yorulmuş ve yıpranmış olduğundan üç ay hava değişimi alarak buradan ayrılmış ve memleketine dönmüştü.

1920 Yılı Aralık Ayı'nda çekildiği Daday Kasabası'ndaki istirahatini tamamlamadan Ankara'ya gelen **Hâlid Bey, M. Kemal Paşa** tarafından büyük bir alâka ile karşılanmış ve kendisine Kuvayı Milliye içinde ehemmiyetli bir vazife verilmişti. Bu vazife, Demiryolları Umum Müdürlüğü idi. O zaman askerî

ikmâl bakımından ehemmiyetli olan Demiryolları'nın iyi işletilmesi sayesindedir ki, Birinci ve İkinci **İnönü** muhârebeleri kazanılabilmişti. İşgale uğrayan vatan parçalarında ahalinin sâlimen geriye nakli ve cephanelerin cepheye ulaştırılması hususunda **Hâlid Bey**, gecesini gündüzüne katarak uğraşmış ve kumandanlarca takdir ve taltifini gerektiren hizmetler ifâ eylemişti. O derecede ki, Doğu'ya nakledilen göçmenlerin Polatlı, Ankara arasında muattal vagonlarda kurdukları göçmen mahallerine ahali «Halidiye Mahallesi» adını vermişti. Rütbesi yarbaylığa, maaşı da o zaman mebus maaşı olan ikiyüz liraya çıkarılmıştı. Erkân-ı Harbiye-i umûmiye Reisi **Fevzi Paşa**'nın kendisine gönderdiği telgrafta «Şimendiferi âmil-i zafer kıldınız. Zat-ı âliniz ile bütün Şimendifer memurîn ve müstahdemlerine ordu nâmına beyan-ı takdirat ve teşekkürat ederim!..» deniliyordu.

Hâlid Bey, I. ve II. **İnönü** Muharebeleri'nde ordumuzun **İnönü** tarafından fevkâlade kötü bir sûrette sevk ve idâre edildiğini gördüğünden, muhtemel bir ric'at için demiryollarına düşecek vazifeyi takdir etmiş ve Eskişehir-Ankara arasındaki istasyonların kifâyetsizliğini düşünerek Ankara demiryolu hattı üzerinde pek çok rampalar inşa ettirmişti.

Gerçekten, **İnönü** Muharebeleri'nden sonra orduda bir gurur ve güven havası esmeye başlamıştı. Halbuki, Yunanlılar **İnönü**'ndeki mağlûbiyetlerinin intikamını almak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Nihayet 9-10 Temmuz 1921 günleri Eskişehir, Kütahya ve Afyon istikâmetlerindeki muhtelif kollar halinde aldatıcı bir taarruza geçtiler. Asıl ciddî taarruzu, Kütahya ve Altıntaş istikâmetinde gerçekleştirerek Uşak-Altıntaş-Çekurlar istikâmetindeki sol cenahımızın sukûtuna sebep olacak tarzda ilerledikleri görüldü. 22 Temmuzdan itibaren bu cephede ordumuzda umûmî bir ric'at başlamıştı. Esâsen, Eskişehir daha 19 Temmuz'da boşaltılmış bulunuyordu. **İnönü**, bu ric'at hareketini o kadar kötü sevk

ve idare etmişti ki, yakın tarihimizde «Altıntaş Mağlûbiyeti» diye bilinen bu hareket, Ordu, Meclis ve bütün Millet üzerinde pek fena bir tesir husûle getirmişti.

Bu fâcia üzerine, Meclis'de İnönünün mes'uliyetinden ağır bir lisanla bahsedilir olmuştu. Mebûslardan teşekkül olan bir teftiş heyeti cepheyi dolaşarak çeşitli asker ve zâbitleri dinlemişler ve bu ric'at ve mağlûbiyete sebep teşkil eden hataları tesbite çalışmışlardı. Bu hey'ete dahil olanlardan **Dr. Rıza Nur**, müşâhedelerini şöyle anlatmaktadır:

«Hâsılı Eskişehir, Afyon Cephesi'nde müthiş mağlûb olduk. Bu öyle bir hezimetti ki; öyle bir kaçış kaçtılar ki, şümendifer köprülerini, rayları bile atmağa vakit bulamadılar. Yahud akıl etmediler. Oralardaki sığır, koyun ve keçi sürülerini sürüp getirmediler. Yunanlılar bu hattan güzel istifade ettiler. Sakarya Harbi'nde bu sürülerle beslendiler. bu sürüler olmasa Sakarya'da yirmi gün duramazlardı..

Ben hakikatı gördüğümü, yaptığımı ve bildiğimi yazıyorum:

Biz **Mustafa Kemâl**'in sözlerine kanıp taarruz yok, mes'ele kapanıyor sanırken, birden Afyonkarahisar tarafından bir patlayıştır, patladı. Yunanlılar ordan bütün şiddetiyle taarruz ettiler. Artık harb emrivâki, Şimale kadar bütün cepheye sirâ'yet etti. en şiddetli taarruz sol cenahımız üzerine. Yâni Kütahya hizalarından Afyonkarahisar ve Seyyid Gâzi istikametine doğru. Şimdi bütün meb'uslar aydık...

Şimdiye kadar Yunanlılar iptidâda çeteleri püskürtmüşler, bir ciddî ve nizamlı bir harb görmemişlerdi. İlk İnönü'ne az bir kuvvetle gelmiştiler. O vakitki ve anlayamadıkları anlaşılıyor. İkinci İnönü'nde yine kuvvetler müsâvi idi, belki bizim daha çok askerimiz vardı. Bir kaç saat daha sabredebilselerdi, gâlib idiler. Çünkü iki taraf da ric'at ediyordu. Bu harblerde Yunanlılar askerî hiçbir dirâyet gösteremediler. Değerli bir düşman olmadıklarını, kıymetli bir askerlik hassasından mahrum olduklarını ispat etmişlerdi. Şimdi büyük kuvvetler

yapmışlar kıralları da başlarına geçmiş, mühim bir hareket yapıyorlar. Bizim kuvvetlerimiz de İkinci **İnönü**'nden beri adam adedince, silâh ve cephânece çok terakki ettirilmişti. Sivas'a **Çolak Selâhaddin**'in yerine kumandan yapılan **Nureddin Paşa** bir düziye orada fırka (tümen) yapıp göndermişti. Ermeni harbinden sonra Şark Cephesi kıt'alarından ve silâhlarından da bir çoğu Garp Cephesi'ne nakledilmişti. Halâ geliyordu. **Topal Osman** da Giresun eşkiyasından bir fırka kadar asker yapıp binbaşı **Alparslan**'ın refakatiyle tanzim etmiş, orduya iltihak etmişti. Rusya'dan da birçok silâh ve mühimmat getirmiştik. Ermeniler'den zaptolunan şeyler de Şark'tan buraya gönderilmişti. Biz de düşman kuvvetine müsâvi bir miktarda idik. Hattâ onlara şu tefevvukumuz vardı: Üssülharekemizdeyiz. Hendekler kazılmış, metrisler yapılmış, buralara askerin içeceği su fıçıları bile yerleştirilmiş, top, mitralyoz menzilleri ölçülmüş ve nişanlar konmuştu.

Mustafa Kemal'in Meclis'teki beyânatı, harbin sonraki cereyanı, kendisinin ve bizim kumandanın (**İsmet**) Yunan ordusu hakkında hiç bir malûmata mâlik olmadığını, tam bir gaflet içinde olduklarını, Yunan Ordusu'nda başlayan hareketi aslâ anlıyamadıklarını göstermektedir.

Meğerse **Mustafa Kemâl** blöf yapıyorlar dediği vakit, Yunanlılar hakikaten blöf yapmışlardır; fakat onun dediği gibi değil. Bu bir setr hareketi imiş. Şimal kısmımıza Bursa'dan getirip az bir kuvvet koyup durmuş. Bu kuvvetin arkasından bütün şimaldeki kuvvetlerini gizlice cenuba kaydırmışlar. Zaten İzmir-Afyon arasında şimendifer olduğundan kuvve-i külliyelerini bu hat ile Afyon civarına getirmişlerdir. Yâni **İnönü**'ne hücum edecek bir hareket gösterip, bizim kumandanı aldatmışlar. Ben kumandan dedikçe **Mustafa Kemal**'i beraber anlamalıdır. Çünkü **İsmet** resmî kumandan ama **Mustafa Kemal**'in rey ve emri hilâfına, O'ndan emir almadıkça hiç birşey yapamaz. Resmî Kumandan **İsmet**'ti. Ama gayri resmî

ve hakiki kumandan **Mustafa Kemal**'di.

Afyon'daki taarruzun şiddetine rağmen bizim kumandan harb yine **İnönü**'de olacak bu bir nümayiştir diye bütün kuvvetleri **İnönü**'ne toplamış. İhtiyatları da Eskişehir'e ve şimaline almış. Bâri ihtiyatlı davranarak ortalık bir yere alsa ya... Bu uzun cephenin cenubunu âdeta boş bırakmış... Hasılı düşman bizi aldatmaya tamamiyle muvaffak olmuştu. Ondan sonra sol cenahımıza pek fâik kuvvetlerle çullanmıştır. Sol cenahımızda **Deli Hâlid**, onun sağında miralay **Nâzım** var. Yunan ordusu bunları kırıp doğruyor. Bunlar da delice, kahramanca mukavemet ve müthiş harpler yapıyorlar; fakat ne yapacaklar? Pek fâik düşmana bir gün, iki gün, beş gün dayanabilirler. Nihayet, ric'at mecburîdir. Bumlar **İsmet**'den imdat istiyor, yırtınıyorlar, **İsmet**

«– Hayır harb orada değildir. Düşman orada (yâni sol cenahımızda) nümâyiş yapıyor. İhtiyatlarımızı oraya çekmek istiyor. Bir nefer dahi gönderemem!..» diyor ve göndermiyor. Ötekiler yine yırtınıyor. Olmuyor. **İsmet**'de tuhaf bir hal vardır. Benim gibi O'nunla çok temas edenler bilir; bu adamın zihnine bir şey yerleşti mi, bir daha onu çıkarmak imkânsızdır. Ama ne kadar saçma olursa olsun. Balçığa saplanır gibi, ona saplanır, kalır. Lozan'da da bu hâlini daima görür ve gülerdim. Bazan hiç mânasız bir şeye fevkâlade ehemmiyet verir, bazan da mühim şeyi hiç ka'le almaz. Ona bir şeye ehemmiyet verdirmek için, evhamını gıcıklamasını bilmelidir. Çok müvesvis ve vehimli bir insandır. Bu harbde de zihni sağ cenahımızdan gelecekler, asıl harb **İnönü**'nde olacak fikrine saplanmış. Bir türlü bundan çıkamamıştır. Hatta üç gün süren sol cenahın şiddetli harbleri de bu adamı saplandığı bu hata batağından çıkaramamıştır. Tabîi **Mustafa Kemal** de bu fikirde olmasa O'nu döndürürdü.

Dediler ki, **Fevzi Paşa** bu iki adama daha harbin iptidâsında taarruzun Afyon üzerinden olacağını söylemişti; fakat din-

lemediler. İnanmak lâzım **Fevzi Paşa**'nın bir iki hizmeti vardır ki, askerlikte **Mustafa Kemâl**'e de, **İsmet**'e de pek fâik olduğunu göstermişti. O vakit **Fevzi** Hey'eti Vekili Reisi, ve daha birkaç memuriyeti de vardı.

Derken zavallı **Nâzım** kahramanca döğüşerek şehid düştü. Askeri kâmilen kırıldı. Şimdiye kadar hizmet etmiş, değerli bir zabitti. Sonra cenazesi Ankara'ya getirildi; Hacıbayram Veli'de gömüldü. **Nâzım**'ın yeri boş kaldı. Yâni delik açıldı. **Nâzım**'ın sağında **Çolak Kemâl (Kemaleddin Sami)** vardı. yunanlılar Onu da tepelediler, kaçırdılar. Az kaldı esir oluyormuş. Bereket versin yanında oralı bir nefer varmış. Dağda, bir yol biliyormuş. Bunları oradan kaçırmış. Delik büyüdü. Cephemizin sol cenahı mahvoldu. Bunlar Kütahya-Afyon hattında oluyor. **Hâlid** sol cenahın ucunda ayrı kaldı. Hem vuruşuyor, hem **Seyyid Gâzi**'ye doğru ric'at ediyor. Hâli perişan.

İşte ancak bu esnadadır ki, **İsmet** gaflet uykularından uyandı. Sağırın kulağı duymaz ama, bunun beyni de sağırmış. Kaç gündür harb oluyor, sağ cenahımızda bir şey yok. Kuvve-i külliyemiz orda, istirahatte. Kumandan vaziyeti kavrayamıyor. Nihayet sol cenahımız müthiş bir satır yeyip parçalanınca, anlıyor. Şimale yığdığı ihtiyatları ve diğer kuvvetleri şimdi, cenuba sevkediyor. Bu bir gülgülü – ağlamalı sahnedir. Ev ateş almış, yanıyor, içindekiler

«– Aman itfaiyeci başı tulumbaları acele yolla..» diyorlar, yalvarıyor, bağırıyor, ağlıyorlar, İtfaiyeci başı:

«– Size hayal olmuş, yangın orda değil, başka yerdedir. Bir hortum bile göndermem.» diyor.

Derken günler geçiyor; bina yanmış kül olmuştur. Başka yerde ise, bir kıvılcım eseri bile yok. Hadi tulumbalar binaları yanıp, bitmiş, dumanı tüten yangın yerine gidiniz. Canım iş işten geçti. O evvel gerekti. Bunu da anlamıyor. Yolluyor. Bâri kuvve-i külliye sağında, Yunanlılar soluna hücum ederken, onları kurtarmak için sen de onun soluna çullansana...

Hayır. Eğer bunu yapsaydı, Yunanlıları perişan etmesi muhtemeldi. Bu fırsatı da kaçırmıştı. Galebe pek mümkündü. Çünkü Yunan kuvvetleri hep solumuzdaydı.

Askerler diyorlar ki, strateji hatası müthiş bir hatâdır. Bunu harbin iptidâsında irtikâp eden kumandan felâkettedir. Çünkü bu hatâ harbin sonuna kadar sürer. Kimse tashih edemez.. İşte bu harbde, İsmet'in yaptığı budur. Cezasını millet çekecek nice yerler kaybedeceğiz, binlerce vatan evlâdı ölüp, kara topraklarının altına girecek, top, tüfek ve her türlü mal ve servet gidecek. Az kaldı dâva da bitiyordu.

Şimdi ihtiyatlar hadi cenûba: Bir süvari fırkası dörtnala şimalden cenûba koşturuluyor. Harb yerine geliyor. Harb bitmiş, düşman ilerliyor. Yapacak bir şey kalmamış. Yine dörtnala geri dönüp kaçmaya çalışıyor. Hemen harbe iştiraketse, belki terazinin gözünü lehimize çevrir. Fakat o kadar yorulmuş ki, o kadar aç ve hele uykusuz ki.. Uykuya yatıyor. Çünkü gece gündüz yürüyüşle ayakta duramıyor. Bu iş düşman mevzii karşısında oluyor. Asker uyuklamaktan kendini alamıyor. Zâbit men'edemiyor. Hasılı dar geri kaçıyorlar. Hasılı yukardaki kuvvetler, aşağı sevkedildi. Fakat bâde harâb-ül Basra... Harbe iştirak etmeleri mümkün olmadı. Hiçbiri harbe iştirak edemeden gerisin geriye döndüler.

Ben bunları şu, bu rivâyetlere göre söylemiyorum. Mağlûp ordu, Sakarya arkasına kaçınca, Millet Meclisi'nden orduya gönderilen tahkik heyeti içinde idim. Kumandanlardan, küçük kumandanlardan, binbaşı, yüzbaşı, mülâzım gibi birçok zâbitlerden dinledim. Bunları ayrı ayrı bana söylediler. Fakat yekmeal olarak, bu harbi şöyle tarif ediyorlardı:

«– Harb değil, bîsut, (faydasız) ahmakça bir hareket mecmuası. Harb olmadı. Sade bîmana bir yol yürüyüşü oldu.»

Ben de bu harekete: «Sina Çölleri'nde pusulayı şaşırmış Yahudiler'in kırk yıllık seyahatleri» diyorum.

Hakikaten ordumuz hiç harb edememiştir. 13 fırkamız körebe oynar gibi iki gözü bağlı, sade ordan oraya dolaşmıştır. Bu harbden evvel **İsmet** ve **Mustafa Kemal** orduyu gruplara ayırarak, bir bid'at yapmışlardı. Birtakım zâbit ve kumandanlar, bunun tehlikeli bir şey olduğunu söyleyip itiraz etmişler, fakat ağalara dinletememişlerdi. Hele böyle harb esnasında bir orduda yeni teşkilât yapmak çok tehlikeli olurmuş. Bu gruplarda 18 fırkamız vardı. Bunlardan, harbe iştirak eden, cenupta, sol cenahımızda bulunan yalnız beş fırkadır. Diğer 13 fırka **İsmet**'in tabii **Mustafa Kemal**'in vahim hatası yüzünden harbe iştirak edememiş, harbin ilk haftasını istirahat, ikinci haftasını oradan oraya yürümekle geçirmiştir. Yani ha varmış, ha yokmuş gibi olmuştur. Yâni Yunan ordusu yalnız beş fırkalı bir askerle harp edip muzaffer olmuştur.

Aklı eren askerler diyorlar ki, harb böyle olunca, artık ihtiyatları aşağı yollamak da hatâ idi. Çünkü esir düşebilirler. Hakikaten Yunanlılar şimdi Seyyid Gâzi'den Ankara istikâmetine doğru zorlanıyorlardı. Gayeleri bizim ordunun bakayasını Bolu Dağları'na atmak. oraya atılmış bakîye artık bitmiş demektir. **Hâlid**, Allah için gayret ediyor. Yunanlılara karış karış ölçerek yer veriyor. Nihayet **İsmet** Eskişehir'den bir mukabil taarruz yapıyor. Diyorlar ki, bu da pek hatâ idi. Ne ise şükür ki, bizim kumandan işi anladı. Bundan çabuk vazgeçip, umûmî ric'at emri verdi...

Vermese de ordu bozulmuş, çözülmüş, panik gelmiş. Harp mıntıkası da civarı ahalisi olan askerler, savuşup köylerine gidiyor, diğer askerler de alabildiğine kaçıyor.

Kara haber Ankara'da yıldırım gibi beynimize indi. Eyvah bu kadar emeklere nice tehlikelerden atlatıp meydana getirdiğimiz kurtulma hareketi bitiyor. Millet ve devlet yeniden batıyor. Ümit yine söndü... Gülen yüz kalmadı. Herkes yas içinde. Hükûmet Ankara'yı bırakıp acele Kayseri'ye nakle karar vermiş. Hey'eti Vekilede **Mustafa Kemâl** bu kararı ver-

dirmiş. Dosyaları ortaya taşıyorlar. Bunların bir kısmı yollarda zâyi olmuştur...»[2]

«.....

Ankara mahşer; bir ana baba günü oldu. Kayseri'ye ilk kaçanlar Maârif Vekili **Hamdullah Suphi** ve **Yunus Nâdi**. Elhamdülillâh, sekiz on meb'us daha kaçtıysa da, başkası kaçmadı. Hükümet, memur ve zâbit âilelerini Kayseri'ye yolluyor. Sokaklarda, arabalar, atlar, eşekler, öküzler kağnılar. Eşyalar arabalara yüklenmiş. Kadınlar eşyaların üstüne oturmuş. Bir tarafında bir kafes, bir tarafından bir oturak, bazısında üç dört tavuk da asılı. Çocuklar analarının kucağında ağlar. Kimsenin bir bildiği yok. Herkes mechûlât içinde. Yalnız gâvur geliyormuş. Kaçmayı düşünüyorlar ve acele. Hükümet bu sevkiyatı idare ediyor. Araba az. Kimi cebren araba zabtedip âilesini yerleştiriyor. Gücü gücü yetene. Hükümet meb'usları tahrik ediyor, yollamak istiyor.

Sokak, pazar insan dolu. Bir sürü insanlar koşuşup duruyorlar. Ekseri yürüyüşler mânasız, şaşkınlık eseri. Bu insanların çoğunun elinde eşya var. Kimi bir endam aynası gezdiriyor, satmak istiyor. Kimi sırtına bir dolap almış, müşteri arıyor, kan ter içinde. Kiminin elinde veya omuzunda halılar. Fiyatlar ölü pahasına; fakat yine alan yok. Kim başına dert alacak? Herkes canını taşıyamıyacak hâlde, şaşkın şaşkın, telâş ve acele içinde. Bir öteye, bir beriye koşuyorlar. Para küçük ve hafif şeydir. Taşınır ve saklanabilir. Eşyayı nereye sığdırmalı? İnsanların benzi, ölü benzi....

Tanrı böyle bir günü hiç kimsenin başına vermesin. Hatta derler ki, düşmanıma vermesin. Doğru...

İsmet'in ba harpteki mes'uliyeti pek ağırdır. Yaptığı iş çocukca bir iştir. Böyle bir kumandan başka millette olsaydı, derhal kurşuna dizerlerdi. Biz de mes'uliyet yok ki... Hem de

---

2- **Dr. Rıza Nur**, Hayat ve Hâtıratım, Franfurt 1982 C. II. sh. 715 vd.

ve hatta böylesi **Mustafa Kemal** gibi birine kul, dalkavuk olursa, bu hatası tedbir ve zafer gibi gösterilir!..[3]

«.....

Şimdi bu ağalar orduyu Kızılırmak arkasına alacaklar. Hangi orduyu? 120 bin kişilik bir ordu dağılmış, Sakarya'nın arkasına sâde yirmi bin kişi gelmiştir. Onun da elinde bir şiş yok. Malzemenin çoğu düşman eline geçmiştir. Bizim asker bozgunlukta fena kaçıyor. Zaten harpten evvel de bir düziye kaçıyorlardı. Pek kahramanız diye övünmeyelim. Asker artık harblerden bıkmış, fırsat buldukça silâhını atıp, bir kısmı da silâhiyle kaçıyor. Son zamanlarda bunun önünü bir derece İstiklâl Mahkemeleri alabilmişti. Bu firâr hadisesini izâh eder bir hikâye söyleyeyim:

Bu bozgundan evvel, bir gün Hey'eti Vekile'de Mâliye Vekili söylendi. Sebebi, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti para istemiş; askere elbise lâzımmış. **Fevzi Paşa**'ya dedi ki:

«– Daha bir ay evvel elbise parası verdik. Yeniden yine istiyor. Bunu ne yapıyorsunuz?» **Fevzi Paşa** şu cevabı verdi:

«– Eh, ben ne yapayım? Bütün milleti giydirmeği taahhüd etmedim ya!..» Şaştık, bu nasıl lâkırdı anlamadık. Hepimiz:

«– Nasıl?» dedik. İzah etti:

«– Yalnız orduyu giydirsem fazla para istemem; fakat orduyu giydiriyorum, bir kaç ayın içinde o neferler tedricen kaçıyor. Elbiseyi de beraber götürüyor. Yerine yeni efrad getiriliyor. Bunlar çıplak. Bunları da giydirmeli. Böyle devam ederse, bütün milleti giydireceğim. Siz de ona göre para verirsiniz.» Buna hem güldük, hem de müteessir olduk. Maatteessüf hakikat böyle idi. Şimdi bozgunlukta ise dağılıvermişlerdi. Türk askeri müdafaa azminde yektâ bir askerdir. Fakat mağlûp olunca, âdeta sıfır oluyor.

3- **Dr. Rıza Nur**, a.g.e. sh. 721

Şimdi darbe yiyince, ordu, erimiş, bitmişti.

Ric'atte bir şeyi iyi yaptılar? Hangi hamiyetli zâbitler ise onlar ne yapıp yapıp cephane sandıklarının çoğunu şimendiğer ile nakledip, Nallıhan'da Kızılırmağın arkasına yığdılar.»[4]

Dr. Rıza Nur'in bir müşâhit sıfatıyla naklettiği şu hezimet esnasında O'nun «Hangi hamiyetli zâbit» yapmışsa diyerek üzerine parmak bastığı şimendifer nakliyatı hizmetinin, fâili Dadaylı **Hâlid Bey**'den başkası değildi. Bu husus, sâir kaynaklarda da gösterilmiştir.

Bundan sonra Ordunun yeniden nizamlanması ve bazı kumandanların değiştirilmesi mevzuunda Meclis'de çetin münakaşalar cereyan etmişti. Neticede 5 Ağustos 1921 tarihinde **M. Kemal Paşa** fevkalâde selâhiyetle techiz olunarak başkumandan tâyin edilmiş ve orduya çeki-düzen verilmesine başlanmıştı. Bu arada birçok kumandan vazifesinden alınmış, **Hâlid Bey** de 3. Kafkas Fırkası (tümeni) kumandanlığına tâyin edilmişti. Bu sırada rütbesi Kaymakam (yarbay)dı ve otuzyedi yaşında bulunuyordu. Çeşitli harblere iştirâk etmiş ve bir hayli tecrübe görmüştü. Bilgili ve enerjikti. Fakat, kendisine teslim edilen tümen, efrad ve malzeme itibariyle bitikti. Gece-gündüz çalışarak onu, hatırı sayılır bir kuvvet haline getiren **Hâlid Bey** bundan sonra Garb Cephesi'nde Yunanlılar'la yapılan bütün muharebelere iştirâk etmiş ve birçok yararlıklar göstermişti.

Bilâhare, Malta'dan kaçıp gelen **Ali İhsan Paşa** Garb Cephesi'nde ordu kumandanı tâyin edilmiş, kendi isteği üzerine **Hâlid Bey** de O'nun emrindeki kuvvetlere Kurmay Başkanı sıfatıyla verilmişti. Bu cephede Üçüncü Kolordu müstesna olmak üzere, hemen hemen bütün kuvvetler **Ali İhsan Paşa**'nın emrine verilmişti. Cephe kumandanı ise, **İnönü** idi. Evvelce temas eylediğimiz üzere, **Ali İhsan Paşa** ile **İnönü**

4- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh 721-22

Hâlid BEY Millî Mücadele Devresinde

arasında kısa bir müddet sonra ihtilâf çıkmış ve bu ihtilâf **Ali İhsan Paşa**'nın emekliye sevkedilmesine kadar varan hâdiselere sebep olmuştu.

Hâlid Bey ise, bu ihtilâflar devam ettiği bir esnada sağlık durumunu ileri sürerek. 1. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisliği vazifesinden istifa etmiş, 27 Ocak 1922 tarihinde, 5. Kafkas Tümeni Kumandanlığı'na tâyin edilmişti. Bu kuvvetlerle Afyonkarahisar ve Dumlupınar Meydan Muharebeleri'ne iştirak eden **Hâlid Bey** bilâhere meşhur Yunan Generali **Trikopis**'i esir ederek askerlik hayatını büyük bir şan ve şerefle Millî Mücâdele nihâyetine kadar sürdürmüştür.

Beşinci Kafkas Tümeni Kumandanlığı'na tâyin edilen **Hâlid Bey**, silâh ve efrâd bakımından fevkâlade eksiklikleri bulunan bu tümene çekidüzen vererek bununla Garb Cephesi'ndeki hemen hemen bütün büyük muhârebelere iştirak etmiştir. Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar çarpışmalarıyla Başkumandanlık Meydan Muhârebesi'nde büyük yararlıklar gösteren **Hâlid Bey**, bu hususta şunları söylemektedir:

«İşte, 30 Ağustos Başkamundan Meydan Muhârebesi'nde düşmanın beş fırkasını imhaya memur sekiz piyade fırkası meyanında benim fırkam Adatepe'ye tam cepheden taarruz etti ve gurup zamanı 9. ve 10. alaylarımla fırka hücum taburu, düşman mevziini zaptetti. Emrimdeki ağır obüs taburu düşman topcusunu iskât ve tarama endahtı ve Adatepe gerisindeki düşmanı imha etti. Bu tarz endahtı ben emretmiştim. Bunun isabeti ertesi gün anlaşıldı. Meydan Muhârebesi'nde düşman toplarını ve arabalarını terketmeye mecbur olmuştu. Düşmanın bu beş fırkası meydan muhârebesinde mağlûp oldu. Seksen kadar top, birçok malzeme iğtinam edildi.

31 Ağustos'da fırkam ve kolordum Adatepe civarında istirahat ettirildi. Çünkü, bütün muhârebelerde ençok yorulan bir fırka ve kolordu idi. 1 Eylül'de Uşak istikametinde yürüyüşe geçtik.»

26 Ağustos 1922'de başlayarak, beş gün, gece ve gündüz devam eden bu muhârebe Millî Mücâdelenin en kanlı ve şerefli sayfasını teşkil eder.

Bu sırada, Yunan ordusunda bir takım karışıklıklar mevcuddu! Zâbitler, âdeta ikiyi ayrılmış ve birbirlerini itham eder hâle gelmişlerdi. Bunlardan bir kısmı Kraliyetin yıkılmasını ve bunun yerine cumhuriyet idaresi kurulmasını istiyorlardı. Bu anlaşmazlıklar yüzünden, Afyonkarahisar ve Uşak havalisindeki Yunan karargâhlarının siyasî bir parti merkezinden farkı yoktu. Yunan zâbitleri, birbirlerini itham etmekte ve birbirlerine komplolar tertip etmekle meşguldüler.

Türk, Büyük Taarruzu'nun başlamasından bir hafta evvel, Uşak ve çevresindeki Evzon süvari alayı kumandanı Albay **Nikolaus Pilastiras** ve piyade albayı **İstilyanos Bonatas** kuvvetlerini cepheden geri çekerek İzmir'e gelmişler ve Yunan deniz kuvvetlerindeki bir takım yüksek rütbeli kumandanlarla temasa geçerek Yunan Millî Hükümeti Başkanı **Dimitrios Gunaris**'i devirme teşebbüsünde bulunmuşlardı. Binnetice bu arzularına nâil olmakla beraber, Türk kuvvetleri karşısında birlik ve beraberliklerini kaybettiklerinden büyük bir hezimete mâruz kalmışlardır.

Yunan ordusu bu durumda iken mâruz kaldığı hezimet esnasında O'nun başkumandanlığına tâyin edilen **Trikopis**, aslında iyi bir askerdi. Daha önce Sakarya Meydan Muhârebesi sırasında, Yunan kolordularından birine kumanda etmiş ve bir hayli başarılı olmuştu. Fakat, Yunan Ordusu'nu Anadolu'da giriştiği harekâtın bir mâcera olduğunu görüyor ve askerlerindeki bezginliği üst makamlara anlatmaya çalışıyordu. Fakat, bu sırada, Yunan Orduları Başkumandanı olan **Hacı Anesti** O'nun bu ikazlarına aldırış etmemiş ve İzmir'de oturarak harbi buradan idare etmek yolundan vazgeçmemişti. İngilizlerse, –eski plânları gereğince– artık, Yunanlılar'ın yenilmelerini ve Anadolu'dan çekilip gitmelerini istediklerinden,

eskisi gibi yardım etmiyorlardı. Yunanlılar'ın bu hârekâtı sırf, kendi güçleriyle yürütmelerine ise, artık imkân yoktu.

İngilizler'in bu harekâtta Yunanlılar'ı desteklemelerinin muvakkat ve siyâsi bir manevra olduğunu farkeden yeni Bolşevik Hükümeti, bizim Millî Mücâdelemiz karşısındaki ilk tavrının -kendi hesabına- yanlışlığını farkederek, bu defa Yunan tarafına yardımda bulunmak teşebbüsüne geçtiyse de, Yunan idarecileri Rusya'daki ihtilâl kadrosunun ayakta kalıp kalamıyacağına güvenemedikleri için onlarla teşrik-i mesâi etmeye yanaşamamıştır. Zira, bu ihtilâlle Rusya'ya hâkim olan **Lenin** ve arkadaşları, henüz tam manasıyla idâreyi ellerine geçirememişlerdi. Karadeniz'in kuzeyinde Çarlık taraftarı **Denikin** orduları, Bolşevikler'e teslim olmamış, halâ savaşa devam ediyorlardı.

Buna ilâveten, işgalci askerlerin Afyon havâlisinde yedikleri kpçi etinden ishal olup, pek çoğunun yatağa düştüğü de bazı kaynaklarda kaydedilen ehemmiyetli menfî bir müessirdir.

Bu yüzdendir ki, Türk tarafının taarruzları umulandan daha iyi netice vermiş, ilk hamlede Erkmen Tepeleri ile, Belen, Tınaz ve Çiğil havalisi işgal edilmiş, 30 Ağustos günü de, asıl Yunan kuvvetlerinin bulunduğu Adatepe kolayca ele geçirilebilmişti.

Tevâli eden Yunan mağlubiyetleri üzerine **Hacı Anesti** azledilmiş ve Başkumandanlığa da General **Trikopis** tâyin edilmişti. Fakat, Onun da, vaziyeti kurtarmasına imkân kalmamıştı. Gerçekten, 2 Eylül 1922 günü akşam Elmadağ eteklerinde kumandanı Miralay **Hâlid Bey**'in bulunduğu Beşinci Tafkas Tümeni efradınca esir edilerek Uşak'a sevkedilen General **Trikopis**, orada **M. Kemal Paşa**'ya kendi ordularının durumunu şöyle nakletmiştir:

«Bundan birkaç ay evvel başkumandanımız **Hacı Anesti** cepheyi teftişten avdetinde gazetecilere vâki beyanâtında «**Mustafa Kemal**'mi? Fakat bu isimde bir kumandan tanımı-

yorum, cephede hiçbir yerde rastgelemedim!..» demişti.

Muharebenin başlangıcında Yunan Hükümetinin **Hacı Anesti** yerine Anadoludaki orduların başkumandanı tâyin ettiği ve fakat ilk günden İzmir muhâberesinin kat'edilerek emrin elimize gelmesi üzerine vaziyetten haberdar olamıyan **Trikopis**'e Başkumandanlığını **M. Kemal Paşa** tebliğ etti. Hale bakın ki, bu bedbaht general başkumandanlık emrini esir olduktan sonra hasım ordusunun muzaffer başkumandanından tebellûğ ediyordu.

Hakikaten, General **Trikopis** kendisinin Yunan Orduları Başkumandanlığı'na tâyin edildiğine dair emri tebellûğ edememiş, bunu ancak Türk Başkumandanı'ndan öğrenebilmişti. Bu bedbaht Yunan generalinin esareti şöyle olmuştur:

Eylül 1922 günü 5. Kafkas Tümeni tarafından Murad Dağı'ndan Karacahisar köylerini basarak, bir tümen kadar Yunan askerinin uşak'a doğru ilerlemekte oldukları haberi alınmıştı. **Hâlid Bey**, bu haberi getiren söylüleri sorguya çektikten sonra, aldığı bilgileri değerlendirerek, emrindeki süvari bölüğünü keşif için ileri hatlara sevketti. Kendisi de, tümeni ile yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Karşılaştığı köylüler, aldığı haberleri teyid ediyorlardı. Hakikaten, bozgun halinde tahminen on bin kişilik bir Yunan kuvveti karşılarına çıkan köy ve kasabaları yaka yaka Uşak'a doğru kaçıyorlardı. **Hâlid Bey**, bu sırada dürbünle yaptığı tarassutta Elmadağı'nın doğu eteklerindeki Karacahisar Köyü'nün yandığını, köy içinde düşman askerlerinin gezindiğini görmüştü. Gönderdiği öncü kuvvetler düşmanla karşılaşmış olmalıydı ki; silâh sesleri duyulmaya başlamıştı. **Hâlid Bey**, durumu kısaca rapor ederek, Uşak'taki Kolordu Kumandanı **Kemâleddin Sami Paşa**'ya ulaştırdı. Ondan, tümenin düşmana sol cenahtan yaklaşması emrini aldı.

5. Kafkas Tümeni'ndeki süvari bölüğünün Karacahisar sırtlarını işgale başladığı sırada düşman birliklerinin ateşle mukabelesi beklenirken Elmadağı üzerinden beyaz bir bayrağın

Hâlid Bey tarafından esir edilen, Yunan orduları başkomutânı General **Trikopis** sivil kıyafetiyle.

sallandığı görüldü. Bu bir teslim işâreti olmalıydı. Az sonra ortaya çıkan bir Yunan küçük zâbiti «General **Trikopis**'in teslim olmaya karar verdiğini, teslim alınmaları için kendisini haberci olarak gönderdiğini» ifade ediyordu. Kendisine, **Trikopis** ve yanındakiler hakkında sualler soruldu. Verdiği bilgiye göre **Trikopis**'ten başka 2. Yunan Kolordusu Kumandanı ile bu kolordunun kurmay subayları bir tümen kumandanı ve 13. Yunan tümenine mensup altıbin kadar askerin mevcud olduğu öğrenilmişti. Akşam vakti yaklaşmaktaydı. **Hâlid Bey**, Yarbay **Alî Rıza Bey**'e bu bilgileri aktararak Yunanlıları gidip teslim almasını, askerlerin silâhtan tecrid edilerek, muhafaza altına

konulmalarını emretti. Grup vaktine doğru bu emrin infazına başlanılmıştı.

2-3 Eylül gecesi takriben saat 22.30'da süvari bölük kumandanı **Ahmed Bey**, esir generalle mâiyetindeki kumandan ve subayları Göğem Köyü Bölmelik tepesinde bulunan 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Dadaylı **Hâlid Bey**'in yanına getirmişti. Bundan sonrasını **Hâlid Bey**'in hatıralarını, kendisinden dinleyerek kaleme alan yeğeni **Dr. Ziya Göğem**'den dinleyelim:

Adı geçen eser, **Trikopis**'in esir edilişini anlatmaya devam ederek diyor ki; «Esir general ve komutanlar atla geldikleri halde «yorgun ve bitkin» görünmekte idiler. Atından inerek **Hâlid Bey**'in yanına yaklaşan **Trikopis**; «Ou est le commandant?» diye kendisini teslim alacak Türk komutanını aramıştı. Bu pek ilgiye değer bir manzara idi; **Hâlid Bey**'in üstünde o sırada subaylarımızın giydiği, mirî fiatla alınmış hâki renkte, son savaşlarda yıpranmış, tozlanmış bir elbise ile kaput vardı. Birkaç gündür verilen meydan savaşları ve tâkip hareketleri sebebi ile, ihtimal saç ve sakalı da uzamıştı. Karşısındaki Yunan generali ise, parlak üniformalı, tam Avrupalı bir komutan kıyafetinde idi. Bu manzara; bizim yokluk içinde çırpınmamızın, asıl mukavemetimizin, dış görünüşe kapılmadan kuvay-ı milliye ruhuyle ve bütün millî mücâdele yılları süresince gösterdiğimiz azim ve irâdenin, ferâgatın gözle görülebilen şahaser bir örneği idi. Arkasında büyük, zengin devletler bulunan, her çeşit malzeme ve teçhizata sahip olan şımarık ve mağrur düşman ordusu, general **Trikopis**'in, Göğem tepelerinde mütevâzi görünüşlü, yağız çehreli bir Türk komutanına teslim oluşu hadisesiyle manevî kıymetlerinden büsbütün sıyrılmıştı. Olay, millî birliğin mahrumiyet dolu çalışmalarla yükselen azim ve imanın, gayesiz, haksız ihtiraslara ve madde üstünlüğüne karşı elde ettiği büyük bir zafer, ilâhî bir tecelli idi.

Elinde bir harita olduğu halde, etrafındaki yâver ve emir za-

bitleri ile birlikte, düşmanın düştüğü bu elim, âkıbetten habersizmiş gibi ayakta duran **Hâlid Bey**, **Trikopis**'in, komutanı arayan Fransızca sorusuna karşı, aynı dille;

«– Kumandan benim, hoşgeldiniz. Buyurunuz oturalım!.» demişti. **Trikopis** mahzun ve meyustu, Türk komutanını gözü tutmadığı her halinden belli oluyordu..

Orada yakılan bir kır ateşinin etrafına hep birlikte oturdular. **Hâlid Bey**'in sağında general **Trikopis**, Onun yanında **Dijennis**, diğer komutanlarla yaverleri, solunda da bizim karargâh subayları yer almışlar... Bu sırada, teslim teklifi, bir müddet önce Uşak'taki kolordu komutanlığına bildirilmiş olduğundan tümen Komutanlığına bunun cevabı gelmişti. Bunda, yapılması iktiza eden işlerle, teslim sırasında, müteyakkız davranılmasına âid emirlerden başka, düşman generallerin hemen Uşak'a gönderilmeleri isteği de vardı. Uşak'tan gelen bu emir, esir generallere tebliğ edildiği zaman, bilhassa general **Dijennis**'in rahatsız bulunuşu sebebiyle Uşak'a ertesi sabah gönderilmelerini rica etmişlerdi. Tekilfi, **Hâlid Bey** de uygun bulduğundan Tümen Komutanlığınca, esirlerin 3 Eylül sabahı gönderilecekleri ve sebebi kolorduya bildirildi.

Türkler'in misafiri durumuna giren esirlerin aç oldukları anlaşılıyordu. **Hâlid Bey**, karargâh komutanına, bir ikramda bulunulması emrini vermişti. Lâkin, aşağıda bulunan Göğem Köyü'ne erzak tedariki için gidenler elleri boş dönmüşlerdi; Köylüler daha birkaç saat önceye kadar, köylerini yakan ve kendilerine her çeşit zulmü reva gören düşman subaylarına hiçbir yiyecek, hatta bir lokma ekmek bile veremeyeceklerini, buna mukabil kumandanın şahsı için canlarını fedâ edebileceklerini söyliyerek, özür dilemiş, zeytin vesâire gibi karargahtaki yiyeceklerden verilmişti. Bu sırada, esir generallerin yüzlerinde, ortada yanan ateşin askettirdiği derin acıyı seyretmek, hissettikleri esaret ızdırabını anlamak mümkün olabiliyordu. 13. Tümen Komutanı **Vandelis** gözlerini yummuş

ve pek düşünceli bir haldeydi. Ateş çemberi etrafında toplanan Türk komutanı ve subaylarındaki engin memnunluk ve sevinç duyguları ise ölçüsüzdü. Hepsi huzur, saadet içindeydiler. Bütün yorgunluklarını unutmuşlardı. Şu saatte büyük emeklerinin en iyi tatlı mükâfatına sahiptiler.

Esir generallerle mâiyetleri erkanı'na ikram edilen sıcak çay sonunda, biraz kendilerine geldiklerini gören **Hâlid Bey**, kendi ağızlarından mağlubiyetlerinin sebebini öğrenmek ihtiyacını duduyordu. General **Trikopis**'in iyi Fransızca bildiğini anlamıştı. Her ihtimale karşı yanına aldığı Rumca bilen Giritli subayımızın tercümanlığına ihtiyaç kalmadığından, kendisini bizzat isticvaba başladı, şunları sordu:

«– Siz bir asker, bir komutan olarak vazifenizi yaptınız. Lâkin harb talihi aleyhinize tecelli etti. Biz de vazifelerimizi yaptık, ordularınızı vatanımızdan çıkarabilmek için elbirliği ile çalıştık Anadolu'yu haksız işgalinizden dolayı ergeç sizi mağlup edeceğimize inanıyorduk. Ancak bu kadar çabuk, bir hafta gibi kısa bir zamanda ordunuzun inhilâle uğrayacağını ummamıştık. Ben, Sakarya Meydan Savaşı'nda da tümen komutanı olarak bulundum. Görüşüme nazaran, Yunan Ordusu Sakarya'da, son meydan muharebesinden çok daha fazla harb kabiliyet ve kıymeti göstermişti. Şimdi, neden bu kadar sür'atle mağlup oldunuz? Mağlubiyetinizin hakiki sebeplerini sizin ağzınızdan duymakla memnun olacağım»

General **Trikopis**, kısaca teemmül ederek, teessür içinde bulunduğunu bildiren bir iç çekişinden sonra kendisine sorulanlara Fransızca cevap vermeye başladı. Yunan Ordusu'nun mağlubiyet sebeplerini beş maddede toplayarak hülâsa ve izaha çalışmıştı: Ona göre birçok olan, mağlûbiyet sebeplerinin başlıcaları şunlardı:

«1 – Sakarya Muharebeleri'nden önce Kral da Eskişehir'e kadar gelmişti. Başkumandanımız ehliyetli bir zat idi. Sakarya çekilmesi üzerine, Yunan umûmî efkârında galeyan görüldü.

Bastonlu zat **Hâlid Bey**'dir. **K. Sami Paşa** tümeni teftiş ederken...

Siyasî değişiklikler oldu. Bu sebeple de Başkomutan **Papulas** ile, Genel Kurmay Başkanı **Dusmanis** değiştirildi.

Populas'ın yerine, siyasî düşüncelerle Kralın yâveri topçu generali **Hacı Anesti** Başkomutan öldü. Bu sûretle önemli bazı makamlar iktidarsız ellere verildi. En kötüsü, orduya siyaset karıştırıldı. Her işimize siyâset hâkim oldu.

2- Son taarruzunuzdan önce, başkomutanımız General **Hacı Anesti**'ye şu teklifte bulundum; «Türklerin ciddi taarruzlarını, şimdi bulunduğumuz Afyonkarahisar-Eskişehir hattında kabul etmekliğimiz hatalıdır. Burasını daha fazla kuvvetlerle tutmak iktiza eder. Bu cephenin genişliği bizim kuvvetlerimizle mütenasip değildir. Bu sebeple, Türkler'in muhtemel taarruzlarını, Melen hattında kabul edecek şekide tertiplenmemiz uygun olur.» dedim. Bu fikrimi **Hacı Anesti**'ye kabul ettiremedim.

3- Casuslarım vasıtası ile ve uçak keşifleri ile taarruz hazırlıklarınızı haber alarak, durumu Başkomutanlığa bildirdim. Lâkin Türkler'in taarruz edecek kudrette bulanmadığı vâhimesine kapılan **Hacı Anesti**, bildirdiğim hareket ve yığınakların bir blöften ibaret olduğunu söyledi. Sizin, Uşak istikametindeki çekilme imkânlarımızı ortadan kaldıracak tarzda, sağ cenahımıza taarruz edeceğinize ihtimal verdiğimden, Altıntaş tarafındaki İkinci Kolordumuzun vakit geçmeden bu tarafa yaklaştırılmasını kendisine yazdımsa da, O'nu, buna da inandıramadım. Blöfte ısrar ederek yine tekliflerimi kabul etmedi.

4- Nihayet, 26 Ağustos sabahı bütün cephede taarruza geçtiniz. Altıntaş-Eskişehir bölgesindeki taarruzların kuvvetlerimizi tesbit için yapıldığı, asıl taarruz hedefinizin kolordumun cephesi, sağ cenahımız olduğu anlaşıldı. ilk müdafaa mevzilerimiz teker teker düşmekte idi. İzmir'deki Başkomutanlığa hemen müracaat ederek İkinci Kolordu'nun sağ cenaha kaydırılmasını, bu cephenin süratle takviyesini istedim. Bu,

yerinde teklifim karşısında, geç olarak ve ancak bir tümenle takviye edildim. Bu kuvveti, düşmüş olan mevzilerimizin yeniden alınması için parçalamak zorunda kaldım. **Hacı Anesti**, bize İzmir'deki karargahından sakat taarruz emir ve hedefleri vermiye devam etti. İşte, mâkul tekliflerimize kulak asılmadığından, çalışmamıza ve sağlam durumumuza rağmen böylece, mağlubiyete uğradık, çekildik ve inhilâl ettik..

5- Sakarya Muhârebeleri'nden önce bütün erlerle subaylarda fedâkarlık ruhu vardı, disiplin yerindeydi. Uzun süren bekleme devresinde memlekette harb aleyhtarlığı ortaya çıktı. Cephedeki asker ihmal edildi. Komünistlik propagandası ileri hatlarımıza kadar sokularak erlerdeki itaat ve disiplin ruhunu gevşetti. Erler «Neden evlerimize gitmiyoruz?» demiye başladılar. Gruplar halinde firar hadiseleri oluyordu. Maneviyat bozulmuştu. Öyle zamanlar oldu ki, subay ve erler bizzat benim emirlerimi dinlemediler.»

General **Trikopis**, Yunan mağlubiyeti sebeplerinden en mühimmini unutmuştu. Bu Türk fedakârlığı idi.

2-3 Eylül 1992 gece yarısında sona eren, dikkat ve ilgiye değer olan bu konuşmalardan sonra, esasen yorgun olan Yunan generalleri ile maiyeti, mahrut-i çadırlara yatırıldı. Yatmadan önce **Trikopis**'le **Dijennis**'in üzerindeki tabancalar alındı. **Vandelis**'in tabancası yoktu. O gece sabaha kadar seyyar karyolalarda uyudular. Ertesi sabah (3 Eylül) kendilerine ikram edilen kahvaltılardan sonra 5. Tümen Süvari Bölüğü ile, Sivaslı **Ahmed Bey**'e katılarak Uşak'a sevkedildiler.»[5]

Millî Mücâdele'nin nihayetine kadar Batı Cephesi'nde Yunan ordusuyla yapılmış olan savaşların hemen hepsine katılmış bulunan Kurbay Albay Dadaylı, **Hâlid Bey**, zaferden sonra teşekkül eden İkinci Büyük Millet Meclisi'ne «Kastamonu Meb'usu» olarak seçilmişti. Bu Meclis, daha önce-

5- Kurbay Albay Dadalı **Hâdi Bey, Dr. Ziya Göğem**. C. I, sh. 149 - 152

kine nazaran halkın serbest irâdesinden ziyâde o günün tek partisi olan «Cumhuriyet Halk Fırkası» ileri gelenlerin tasvibinden geçmiş kimselerden teşekkül ettirilmişti. Tek parti ve tek liste usûlü ile seçime gidilmiş, bu listeler de Ankara'da tanzim edilmişti.

Hâlid Bey, bilhassa Yunan Başkumandanı General **Trikopis**'i esir etmiş bulunmanın verdiği avantajla meb'us namzetleri arasına kolayca girmişti. Fakat bu meclis bir «İnkılâp Meclisi» olacaktı. **Hâlid Bey**'se muhafazakâr bir insandı.

Miralay **Hâlid Bey**'in son zamanlarına aid bir fotoğrafı.

C- HİLÂFET MÜDÂFİLİĞİ

Sulhten sonra, Lozan'da toplanacak konferansa Ankara ile birlikte İstanbul Hükümeti de, dâvet edilince, bu Hükümet'in başkanı bulunan Sadrazam **Tevfik Paşa**'nın **M. Kemal Paşa**'ya müracaatla orada «ağız birliği edilmesi»ni talep eylemiş bulunmasına rağmen iki ayrı heyetin ayrılık sebebi teşkil edeceği mülâhazı ile Hılâfet'le Saltanat birbirinden ayrılmış ve saltanat lağvedilmişti. Ancak, Lozan konferansı kesintiye uğrayıp da, hey'etin Ankara'ya dönüşünde alınan neticeye karşı şiddetli bir aksülamel belirmişti. Bu aksülamel Birinci Meclis'de daha ziyade **M. Kemâl Paşa**'ya muhâlif olan «İkinci Grup»a mensup meb'uslardan gelmişti.

Bu durumda bir an önce sulh'a kavuşmak için birçok tavizler vermeye âmâde bulunanlar Birinci Meclis'le neticeye gitmenin mümkün olmadığını görünce bilhassa «**Ali Şükrü Bey** Hadisesi»nden sonra Meclis'i yenileme kararı almışlardı. Bu yenileme esnasında henüz fikrî temâyülleri tam manasıyla tesbit edilemediğinden meb'us yapılan insanlar vardı ki, bunlardan biri de Dadaylı **Hâlid Bey**'di. Diğer taraftan, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** gibi bir kimse de «müstakil» sıfatıyla Meclis'e girebilmişti.

İkinci Meclis'in gerçekleştirdiği inkılâpların en başında «Hılâfet'in İlgâsı» gelir. Bu inkılâba karşı o Meclis'de muhalif bir tavır alan sadece iki kişi çıkmıştı: **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** ve Dadaylı Miralay **Hâlid Bey**... **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in muhalefetini evvelce O'nunla alâkalı kısımda anlatmıştık. Dadaylı **Hâlid Bey** ise, **Zeki Bey**'den sonra söz almış ve O'na nazaran daha mûtedil bir üslûp kullanmıştı. Zira, **Zeki Bey** konuşurken kendisine yapılan sataşma ve hareketleri gören **Hâlid Bey** sert bir muhâlefete cesaret edememişti.

Asker olmasına rağmen fevkalâde cedepli ve mahçup bir insan olan **Hâlid Bey**'in böyle bir üslup kullanmasını anlamak

güç değildi. Esasen, kendisi Hılâfet'in ilgasını kat'i bir lisanla ifadesini doğru bulmayarak «ilga» kelimesinin zikredilmemesini taleb etmiştir. Hakikatte, ilga keyfiyetine tamamen karşı bulunduğu halde, **Zeki Bey**'e karşı vâki taarruzlar karşısında böyle söylemeye mecbur kalmıştır. Bu durumu kendisinden dinlemiş olan yeğeni aynen şöyle izah etmektedir:

«..... Parti grupunun çoğunlukla verdiği kararlara (tüzük gereğince) muhalefet edenler tarafından da uyulması gerekiyordu. **Hâlid Bey**, bu müzâkereler sırasında, Hilâfet Makamı lehinde bulunmak maksadı ile söz istemişti. Lâkin müzakerelerin yeterliğine dair verilen bir takrir üzerine fikirlerini söyleyememiş, bundan canı sıkılmıştı. Fırka mensubu olduğundan, ertesi günü Meclis müzhakereleri sırasında ne yapacağını, «Böyle tarihî ve mühim bir mes'ele hakkında, milletvekili sıfatı ile ne rey» vereceğini düşünmekte, kalbinde bir sıkıntı hissetmekteydi. Nihayet parti tüzüğüne uygun olmamakla beraber, Meclis'in açık toplantısında bu mesele müzâkere edilirken söz söylemeğe karar vermişti..»[6]

Böyle olduğu halde **M. Kemal Paşa**'nın nutkunda kendisinden Hılâfetin ilgası hakkındaki kanuna «ilk itiraz eden şahıs» olarak bahsedilmektedir. Hakikatte, bu yanlıştır. Zira, ilk itiraz eden **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'dir. **Hâlid Bey**, O'na nazaran hem mûtedil bir konuşma yapmış ve hem de bu itirazda «ikinci şahıs» olarak ortaya çıkmıştır. Fakat **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** eski ve mâruf bir muhalifti. O'nun aleyhtarlığı zaten bekleniyordu. **Hâlid Bey**'in muhalefeti ise, sürpriz tesiri yaptığı içindir ki, **M. Kemal Paşa** böyle bir yanlışa sürüklenmekten kurtulamamıştır.

Birinci Meclis'e nazaran İkinci Meclisde de –pek çoğu ayıklanmış bulunmasına rağmen– yine de birçok başı sarıklı meb'us vardı. bunların hepsi de sükût etmiş, aralarından

---

6- Bkz: Dr. Ziya GÖĞEM – a.g.e. sh. 261

Hilâfet'in ilgası teklifini yapan Urfa meb'usu ve «Şeyh» ünvanlı **Saffet Efendi.**

Hılâfeti müdâfaa eden bir tek şahıs bile çıkmamıştı. aksine, teklif sahibi Urfa Meb'usu **Şeyh Saffet Efendi** idi. İlgayı güya, ilmî bir konuşmayla gerçekleştirenlerin başında da eski fıkıh usûlü müderrisi **Seyyid Bey** geliyordu. Şu durumda Hılâfet gibi tamamen dinî bir müesseseyi, biri sivil fakat, lâdinî tahsil görmüş diğeri ise, asker olan iki şahsın müdâfaa etmesi câlib-i dikkattir. Hakikaten, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş. **Hâlid Bey** ise, Harbiye'den mezun olmuştu. Başı sarıklı medreselilerin sustuğu veyahud da, Hılâfet'in aleyhine konuştuğu bir yerde O'nu bu iki şahsın müdâfaa etmiş olması, yakın tarihimiz bakımından ibretli bir vak'adır.

3 Mart 1924 günü Meclis'e getirilen Hılâfet'in ilgası teklifini elliüç kişi imzalamıştı. Bunlar arasında teklif sahibi **Şeyh Saffet Efendi**'den başka, **İlyas Sami** ve **Yahya Gâlib** gibi diğer bazı sarıklılar da vardı.

İlk sözü Rize meb'usu **Ekrem Bey** almış ve hücumlarını İstanbul'un Fatihi'ne kadar vardıran bir konuşmayla teklifin desteklenmesini istemiştir. Bundan sonra **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** söz alarak Hılâfeti ilga etmenin neye malolacağı üzerinde uzun uzun durmuş ve yer yer karşılıklı atışmalarla inkitaa uğrayan tarihî bir konuşma yapmıştı.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'den sonra kürsüye çıkan **Şeyh Saffet Efendi** daha ziyâde dinî bir muhtevâ ile Hılâfet'in aleyhinde bulunmuş ve gerçek Hılâfet'in otuz sene sürdüğünü, bundan sonrasının ise bir melikiyet olduğunu iddia eylemiştir.

Şeyh Saffet Efendi'den sonra **Hâlid Bey** söz almış ve yukarıda bahsettiğimiz gibi ilga keyfiyetine muhalif ve fakat mûtedil bir konuşma yapmıştır. **Hâlid Bey**'in bu konuşmasını Meclis zabıtlarından aktararak aynen dikkatlerinize sunuyoruz:

«**Reis** – Buyurun **Hâlid Bey**!

Hâlid Bey (Kastamonu) – Muhterem arkadaşlar! Bendeniz birinci maddenin ikinci fıkrası hakkında söylemek istiyorum.

Onda deniliyor ki; «Hılafet, Hükümet-i Cumhuriye'nin mefhumunda mündemiç olduğundan Makâm-ı Hılâfet, mülgadır» Hakikaten şimdiki şekliyle Makam-ı Hilâfet, bir heyulâdan başka bir şey değildir. Hoca efendinin buyurdukları gibi Hılâfet'in bilhassa bazı şerâiti vardır ki; tenfiz-i ahkâm memleketin müdafaası, beyt-ül mal vesaire gibi şeylerdir. Halbuki bugünkü Hükümetimizin vaziyetine göre bunlar Meclis-i Âli'de mevcuddur. Binaenaleyh şimdi ki Hılâfet'in elinde hiç bir nüfuz ve kuvvet yoktur. Binaenaleyh Hoca Efendi'nin buyurdukları gibi bir mahzur yoktur. Bendeniz şer'i cihetini, değil, siyasi cihetini düşünüyorum. Mâlum-i âliniz Hılâfet 1300 küsur seneden beri Hulefa-yı Raşidîn, Emeviler, Abbâsiler, sonra Fâtimiler, Mısır vesaireden geçerek bir silsiledir gidiyor. Binâenaleyh bin üçyüz senelik bir müessesedir. Bunun için bu makamı, mülga demek için herhalde uzun boylu düşünmek icap eder kanaatindeyim. Cihet-i şer'isinde hiçbir mahzur yoktur. Bendeniz yalnız siyasî nokta-i nazardan arzediyorum.

Arkadaşlar! Hepimiz biliyoruz ki; islâmi mücadelât ilân edildiği zaman, halkımızın Halife makamına olan merbutiyelerini nazar-ı itibare alarak hepimiz «Halife'yi kurtacağırız, şöyle yapacağız, böyle yapacağız!» diye telkinatta bulunduk. Hatta birçok meşâyih ve ulemayı Büyük Millet Meclisi'ne getirdik? Bu sırf halkın hissiyatına hürmet için idi. Sonra arkadaşlar, ben bu İstiklâl Muhârebâtında kâmilen bulundum. Askerlere, bütün arkadaşlarla beraber bu sûrette telkinatta bulunduk. «Makam-ı Hılâfet'i, bütün vatanla beraber kurtaracağı!..z» dedik. (Kurtarmadık mı sesleri) Hay hay!... Hamdolsun kurtardık! Böyle olmakla beraber, bugün halk Makam-ı Hılâfet olmaz ise, Cum'a namazı kılınmaz itikadındadır. (Hayır, hayır sesleri) Ben de o itikat da değilim.

Tunalı Hilmi Bey – O itikadı değiştireceğiz. Bundan böyle halkı aldatmak yok.

Hâlid Bey (devamla) – İnşallah... Binâenaleyh, bendeniz

Hâlid Bey'in meb'usluk devresine aid bir fotoğrafı.

en ziyade bunun dahildeki tarz-ı telâkkisine işaret ediyorum. Arkadaşlar! Bizim dinimizde, müslümanlar, mü'minler kardeştiler. Bunun için diğer devletlerin Türkiye'ye olan nazarları Makam-ı Hilâfet'in burada olmasından dolayı değil, Türkler'in de bir müslüman devleti olmasındandır deniyor. Ve aynı zamanda deniyor ki, «Biz bu Hilâfet'ten ne fâide gördük? Meselâ Harb-ı Umumide bilâkis Araplar bize hıyânet etti ve düşman saflarında bize karşı harbettiler. Hindliler keza, hiç fâidelerini görmedik» deniliyor. Doğrudur. Fakat arkadaşlar! Son Yunan taarruzunda Yunanlılar Eskişehir ve Afyon hattına kadar geldikleri zaman, işgal altında bulunan yerler Garb Vilâyatını kurtarmak için bir tek nefer gönderebildi mi? Hayır gönderemedi. Çünkü mâzur idiler. Onlar esir vaziyette idiler. Onlarla da münâkalâtımız yok idi. Binâenaleyh onları da, esir farz etmek pek tabiidir.

Bu ciheti de nazar-ı dikkate almalıdır. Bununla beraber bendeniz bu mütaleayı vârid görmem. Hangi muvasalayı temin etmişiz? Meselâ, bugün hac farzdır. Haccın hikmet-i felsefiyesi o kadar büyüktür ki; acaba bundan siyaseten ne istifade etmişizdir? Hiç!... Sonra Araplar bize karşı şöyle yapmış, böyle yapmış diyoruz. Halbuki hep biliyoruz ki bu Arabistan'da takip ettiğimiz hatalı siyaset neticesidir. (Hayır, hayır sesleri!. Başka birinin hatası bize terettüp etmez, sesleri) Bendeniz kanaat-i vicdaniyemi söylüyorum. Çünkü Reisicumhur Hazretleri burada irad-ı nutuk ederken Makam-ı Hilâfet hakkında hiç bir kelime sarfetmediler. Yalnız Cumhuriyet'in hâlen ve âtiyen masun bulundurulmasından bahsettiler. Bendeniz Hılâfet'i muhafaza edelim ve bu Hânedan'da bırakalım demiyorum. Ve o fikrim de yoktur. Yalnız Makam-ı Hılâfet hakkında mâruzatta bulunuyorum.

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) – İşte burası..

« – **Hâlid Bey** – (devamla) Binâenaleyh, bendeniz bu itirazları pek vârid görmüyorum. Buna karşı, belki bir çok iti-

razlar ve cevaplar bulunabilir. Yalnız bütün Âlem-i İslâm'ın bize karşı gösterdiği teveccüh ve muhabbet, zannediyorum ki, yalnız bir din kardeşliğinden değildir. Acaba niçin İran'a Afganistan'a Fas'taki İslâmlar'a gösterilen teveccüh bize gösterilen teveccüh kadar değildir. Bendeniz şu kanaattayım ki; bu kadar asırlardan beri seyyiat-i idaremize rağmen ve bütün Dünya'nın nazar-i ihtirası İstanbul üzerinde ve Türkiye'nin vaziyeti üzerinde iken bekamızı, Makam-ı Hılâfet'in bizde olması ve Türkler'in bu makamı muhafaza ve dinî muhafaza etmek için çarpışmalarında buluyorum. Sonra arkadaşlar! Madem ki Makam-ı Hılafet'in de hiç bir nüfuzu yoktu, biz altı ay evvel buraya hepimiz bir umde neşrederek geldik. Ve o umdeler de Teşrinisâni 38 (1922) kararının layetegayyer bir düstur olduğunu ilân ettik. Ve sonda dedik ki; Türkiye'de Büyük Millet Meclisi Makam-ı. Hilâfet'in istinadgâhıdır. Ve Makam-ı Hılâfet beynelislâm bir makam-ı mualladır, dedik... Eğe o makam bir makam-ı muallâ değilse, neden halka ilân etmeyi lüzumlu gördük? Binâenaleyh bendeniz böyle makam-ı Hılâfet mülgadır demeyi doğru bulmıyorum. Son sözüm budur. Bendeniz bu son sözü yani mülgadır sözünü böyle açıkça söylemeyi ve kaydını şer'an değil siyaseten büyük bir mahzur telâkki ediyorum.

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) – O halde kapalı kaydedelim.

Halid Bey (devamla) – büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde deriz. Doğrudan doğruya mülgadır demek hatalıdır.

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) – Büyük Millet Meclisi'nin şahsında mündemiçtir.

Halid Bey (Kastamonu) – Az zaman sonra, te'sirini görürüz.»

Hâlid Bey'in Hılâfeti müdafaa sadedinde söylediği bu mâkul ve mûtedil sözler bile kaale alınmamış ve bindörtyüz

yıllık bir müesseseyi tahkir eden bir üslupla kaldırmaya karar vermiş olanları dikkat ve basirete getirememişti. **Hâlid Bey**, aslında Hilâfet'in ilgası keyfiyetine tamamen karşı bulunduğu halde, «İnkılâp silâhşörleri»nin aleyhte konuşanlara karşı gayet mütecâvizâne davrandıklarını gördüğü için, sözlerini biraz yumuşatmıştı. Bilhassa **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in konuşmasının sık sık müdahalelerle kesilmesi ve kendisine hakaretler yağdırılması yumuşak huylu ve edepli bir insan olan **Hâlid Bey**'in «ilga» keyfiyetine açıkça cephe alamayıp, mütedil bir lisan kullanmasını mecburi kılmıştır. Kendisinin anlattıklarına göre, yeğeni **Dr. Ziya Göğem** bu durumu açıkça belirtmektedir.

Hâlid Bey'den sonra söz alanların tamamı, Hilâfet'in ilgası gerektiği hususunda konuşmuş ve pek çoğu da maalesef din adamı olan hatipler, dinî kaideleri zorlayarak bu ilga keyfiyetinin «kitabına uydurulması»na çalışmışlardı. Halbuki, kendileri sadece verilen bir emri yerine getiriyorlardı.

Hakikaten, Hilâfetin ilgası çok daha önce bizzat **M. Kemâl Paşa** tarafından ve re'sen karara bağlanmıştı. Bunu O'nun nutku şöyle ifade etmektedir.

«Bu muharebeden sonra harb oyunu münasebetiyle **İsmet Paşa** ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan **Kâzım Paşa** da İzmin'e gelmişlerdi. erkân-ı Harbiye-i umûmiye Reisi **Fevzi Paşa** da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgâsı lüzumundan kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhid eylemek kararında idik.

1340 senesi Martı'nın Birinci Günü, Meclis'in tarafımdan küşadı icap ediyordu.

23 Şubat 330 günü Ankara'ya avdet etmiş idik. Orada da icap eden zevatı kararımdan haberdar ettim.

Meclis'te bütçe müzâkerâtı devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar münâkaşata müteveccih beyânat

ve tenkidâta başladılar. Müzâkere ve münâkaşa idâme ettirildi. Bir Mart günü Millet Meclisi'nin beşinci mesâi senesi münasebetiyle verdiğim nutukta şu üç noktaya sûret-i mahsusada işaret ettim;

2 Mart günü Fırka Grupu içtima ettirildi. İşaret ettiğim bu üç mes'ele mevzuubahs ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde anlâşıldı. 2 Mart günü Meclis'in birinci celsesinde, evrâk-ı vâride meyanın da şu takrirler okundu:

1- Hılâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye hâricine çıkarılmasına dâir **Şeyh Saffet Efendi** ile elli refikinin teklif-i kanunîsi.

3- Tevhid-i tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu **Vâsıf Bey** ve elli refikinin takrirleri vârid olmuştur.

Makam-ı Riyâset-i bulunan **Fethi Bey**

«– Efendim! Müteaddid imzalarla gelen bu teklif-i kanunilerin derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Rey-i âlinize vazedeceğim.» dedi ve encümenlere gitmeden derhal müzakeresini re'ye koydu ve kabul edildiğini beyat etti.

İlk itiraz Kastamonu Meb'usu **Hâlid Bey** tarafından vâki oldu. Müzâkerenin cereyanı esnasında **Hâlid Bey**'e daha bir iki zat iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsiye çıktalar. Takrir sahiplerinden başka merhum **Seyyid Bey**'in ve **İsmet Paşa**'nın ilmî ve muknî hitabaleri her zaman için mütalaaya şâyandır. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat altı kırkbeşte müzakere hitam bulmuş olduğu zaman TBMM, 429, 430 ve 431'nci kanunları çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara nazaran Türkiye Cumhuriyeti'nde, muâmelat-ı nâsa dâir olan ahkâmın teşrî ve infazı TBMM ile, O'nun teşkil ettiği hükümete âid ve Şer'iye ve Evkâf Vekâleti mülgâ oldu.»[7]

Bu husus şununla da sabittir ki, Hılâfet'in ilgasına müteallik kanun teklifi Meclis'e geldiği gibi kabul olunmuş ve beş

7- Bkz: **M. Kemal Paşa** a.g.e. sh. 513-514

saat zarfında kanunlaştırılmıştır. Halbuki, teklifin tâdiline müteallik bazı değişiklik takrirleri verilmişti. Bunların hiç biri nazar-i itibara alınmadı.

Bilindiği üzere, Hilâfet'i ilga eden kanun, Hânedan mensuplarının da «on gün» zarfında Türkiye Cumhuriyeti hududları haricine çıkarılmasını âmirdi. Şu «hanedan mensupları» tabirinin hududları pek geniş tutulmuştu. Buna hanedana mensup kadınlar ve çocuklarla birlikte damadlar da dahil edilmişti. Yapılan tâdil teklifleri kadınlarla damadların istisna edilmeleri istikametinde idi.

Trabzon mebusu **Muhtar Bey**, Diyarbakır mebusu **Fevzi**, Erzurum mebusu **Hâlet** ve Bursa mebusu **Raif Bey**'lerin bu tekliflerinde, damadlarla kadınların cebri olarak yurt dışına çıkarılmalarının onları sefâlete itmek demek olacağı ve bu halin millî şeref ve haysiyetimize zarar vereceği görüşü ileri sürülmüştü. Fakat, hınç o kadar büyüktü ki; bu haklı istekler yerine getirilmemiş ve hatta damadların çocukları bile yurt dışına çıkarılmıştı. Üstelik, kanun tatbikinde Meclis'ce konulmuş olan «on günlük» mühlete bile riâyet olunmamış ve 431 sayılı «Hilâfet'in ilgasına ve Hânedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cemhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dâir» kanuna istinaden yurt dışına çıkarılacak olanlara sadece yirmidört saatlik bir mühlet tanımış ve hepsi de apar topar koğulmuşlardır. Mallarını satıp savıp tasfeyi edemeden dostlarıyla vedalaşamadan, alelacele bulunabilen her hangi bir vasıta ile vatandan kovulan bu zavallı insanların ızdıraplarından pek azını daha önce neşredilen «Osmanoğullarının Dramı» isimli eserimizde bir nebze tebârüz ettirmiş bulunmaktayız.

Hilâfetin ilgası hengâmındaki muhalif tavrı dolayısıyla **Hâlid Bey**, inkılâp âmillerinin gözünden düşmüş ve bir daha seçilmek şansını ebediyyen kaybetmişti. Bununla beraber O, 1927 yılına kadar süren mebusluğu sırasında yine de boş durmamış, zaman zaman memlekette zulüm ve tahakküme kayan

icraat karşısında haykırmaktan geri kalmamıştır. Bu öyle bir devirdi ki, Meclis'de «muhâlif» kelimesi vatan ihaneti, mürteci, inkılâp düşmanı ve memleket aleyhine fikirler besleyen zelil insanlar manasına telâkki edilir olmuştur. Bununla beraber **Hâlid Bey** meb'usluğu esnasında bazan çok sert tenkidlerde bulunmuştur. Meselâ Lozan Muâhedesine göre mübadeleye tâbi olan ve bu sebeple Türkiye'den ayrılmış olan Rumların mallarının talan edilmesi sırasında gayet sert tenkitlerde bulunmuştur. Bu arada bugünkü Cumhuriyet Gazetesi'nin kurucusu **Yunus Nâdi Bey**'in bu mallardan olan meşhur «Matasyon Matbaası»nı nasıl gasbettiğini de mevsuk bir şekilde ortaya koymuştur. O'nun bu mahallî tavrını yeğeni adı geçen eserinde aynen şöyle anlatmaktadır:

«**Hâlid Bey** gibi hayatını memleket uğrunda harcamaya hazır, idealist şahsiyetlerin, beğenmedikleri bir gidişi desteklemelerine ve husûsiyle gördükleri yanlışların doğru olduğunu söylemelerine imkân tasavvur edilemezdi. İşte, **Hâlid Bey** bunu yaptı. Kanaat ve içtihadına uymayan her aksaklığın üzerinde durdu. Dilinin döndüğü kadar söyledi, ikaza uğraştı. Gerek Meclis'de bulunduğu sırada gerekse menkûpluk yıllarında memleketin yüksek menfaatlerinden başka hiç bir fikre yaklaşmadı. Doğru bildiği her şeyi olduğu gibi ortaya koymaya, nüfuz edebildiği halk ve münevver kitlelerine, etrafını çeviren herkese bunu telkine çalıştı. O, halk terbiyesinde, Milli eğitim sahasında ahlâk salâbetine (sağlamlığına) üstün bir kıymet atfetmekte, bunun din eğitimi ve Allah'a yaklaşmakla mümkün olabileceğine inanmaktaydı. Devletçe tatbik olunan lâiklik prensipinin, zamanla ve Garp örneklerine zıt bir istikamet alarak dinsizlik manasına tatbik edilişine üzülmekteydi. Bu bakımdan mes'ul devlet adamlarımızdan sâdır olan her sözü dikkatle inceler, hiçbir yanlış cümleyi kaçırmaz, mânevî esaslara tecâvüz saydığı her hareketi şiddetle ve çekinmeden tenkid ederdi.»[8]

8- **Dr. Ziya Göğem** – a.g.e. sh. 307

1927 yılında mebusluk vazifesi nihayete eren **Hâlid Bey**'in bir daha seçilmesine tabiatıyla imkân yoktu. Esasen, O da, böyle bir istekte bulunmamış, kûşe-i uzlete çekilerek kendini ibâdete vermişti. Böyle olduğu halde, polis takibinden bir an bile kurtulamadı. Kendisi gibi menkûb bulunan **Kâzım Karabekir** ve **Cafer Tayyar Paşa**'lara gidip gelmeye devam etmiş, bu yüzden de çeşitli baskılara mâruz kalmıştır. Bu tazyikler esnasında, evinde arama yapan. 1. Şûbe Müdür Muâvini O'nun temiz şahsiyetine ve evindeki mütevâzi şartlara vakıf olunca âmirlerine karşı bir protestoda bulunmak maksadıyla vazifesinden istifa etmişti. Bilahare **M. Kemâl Paşa**'nın kendisine yeni bir vazife vermek hususundaki teklifini de reddeden **Hâlid Bey** ömrünü oldukça zarûret içinde ikmal ederek, 1953 yılında âhirete intikal eylemiştir. Mevlâ rahmet eyleye!..

Hâlid Bey-'in son olarak bazı düşüncelerini dikkatlerinize sunmak istiyoruz:

İSMET İNÖNÜ İÇİN:

Takibettiği siyâsete ve bu hususdaki faaliyetlerine daima muhalif bulunduğu **İsmet Paşa** hakkında:

«.... Bugün **İsmet Paşa** beni hiç sevmez: partisinde ilk defa ayrılan benim. Tuttuğu siyâsete muârızdım. Meclis'teyken, kurduğu kabinelere bir kere müsbet rey vermedim..» demiştir.

KARABEKİR PAŞA İÇİN:

1 Ocak 1939 tarihli mektubunda **Kâzım Karabekir** için şunları yazmıştır: «... **Karabekir**, **İnönü**'ye güvendi ve aldandı. Hariçte iş yapmayı da mümkün görmedi. **İnönü** yardımıyla mevki almayı ümid etti. Fırkaya girdi. Eğer **İsmet**

Paşa onu büyütmek istêrse, yardım ederse bir mevki alır. aksi halde bir iş yapamaz. Diğer paşalar ise, yekûn doldurur... Ekseriyet-i kaahire **Kâzım Karabekir**'in fırka namzetliğini hoş görmediği, görmeyeceği kanaatindeyim. Bence de öyle. Bu râbıtadan da bu vesile ile kurtulduk. Şimdi tamamen müstakil'ül efkârım...»

17 Nisan 1939 tarihli mektubunda **Kâzım Karabekir Paşa**'nın başına gelenleri şöyle dile getirmektedir:

«... Paşa hakkındaki neşriyata, yapılan muâmeleye, gösterilen kadirnâşinaslığa çok müteessir olduk. Kabahatin esası kendisinde. Fırka grupunda istihzana çekmişler. **Aka Gündüz, Falih Rıfkı** ve emsali zatlar çok ağır sözler söylemişler... 425 kişiden hiç birisi müdafaa etmemiş. Benim temiz kalbim, Allah'a bağlılığım daima beni selâmete eriştirir. O kadar tazyika karşı kalbimde bir meyil uyanmaması hikmeti şimdi anlaşıldı. Beni tazyik edenler de utandı ve tebrik etti... Şüphesiz hükümetin bu işte rolü vardır. Beyanat doğru ise de, vakitsiz ve yersiz. Bunu vesile ittihaz ederek onun yüksek emeline set çekmek istediler. Allah millete selâmet versin. Paşa'ya düşen istifa edip çekilmektir. Fakat ne yazık ki, **Kâzım karabekir Paşa** istifa edememiştir.

BEDİÜZZAMAN HAKKINDAKİ FİKİRLERİ...

24 Mart 1948 tarihli **Dr. Ziya Göğem**'e yazdığı mektubunda, **Bediüzzaman Said Nursî** hakkındaki düşüncelerini de şu şekilde dile getirmektedir:

«... **Bediüzzaman** Vanlıdır, vaktiyle Muş mebusluğu yapmıştır. Birinci Cihan Harbi'nde bir kürt alayına kumanda ederek Ruslar'la muharebe etmiş, yaralanmış, esir düşmüş. Fıtraten zeki, eski medrese tahsilini oniki sene yerine üç senede ikmal etmiştir. Dinî malûmatı gayet geniştir. Londra'da

Anglikan Kilisesi'nin suallerine cevap vermiştir. Gayet müttaki, zâhid, âbid, mücâhid, fevkalâde cesâret-i medeniyye sahibi bir zattır. Riyâzet-i bedeniye ile, ibâdetle, dinî risâleler yazmakla, irşadatla ömrünü geçirir..»

1 Nisan 1948 tarihli mektubunda şu görüşlerini dile getirmektedir:

«... Bizde devlet idâresinde vehim, vesvese hükümrân. İnkılâplardan doğan bu vehim zulmü davet eder. Bunun için âkilâne hareket etmeli, şu veya bu propagandaya, hissayata kapılma-malı...»

Hâlid Bey'in fikir ve düşünce hayatına mektuplarından aşağıya aldığımız bazı bölümleri ışık tutmaktadır:

8 Kasım 1933 tarihli hemşiresine yazdığı mektuptan:

«... Millete lüzumu kadar hizmet ettim. Biz davulu çaldık, parsayı başkaları topladı. Zarar benim. Ben zulme âlet olamam. Sana, imkân olsa da hissiyatımı şerhedebilsem, bana hak verirsin. Ben **Molla Hüseyin**'in oğluyum; Müderris **Hüseyin Efendi**'nin kızının çocuğuyum. Yedi yaşından yetmişine kadar bir vakit ibâdetini bırakmamış, namusu mücessem Dağıstanlı **Bedirhan Bey**'in damadıyım. Köylüyüm. Türk oğlu Türk'üm. Millete hiyânet edemem. Dinime hürmetsiz gösteremem. Sütüm, kanım, terbiyem, buna mânidir. Aç kalırım ve ölürüm, yine kanaatlerimi terkedemem..»

22 Şubat 1939 tarihli mektubundan:

«..... Ben târik-i Dünya değilim. Meyus da değilim. Milletin haline çok müteessirim. O muhterem millete acıyan yok. Hizmet edebileceğime ümidim olsa böyle durur muyum? Bu imkân olmadıkça sırf bir çokları gibi milletin maaşını alıp fenalıktan göz yumuşacak bir mebus olmak istemem..»

6 Şubat 1945 tarihli mektubundan;

«... Her devlet şubesinde ehliyetsiz memur çoktur. Bizde, mâalesef kifâyetli memur yetiştirmek usûlü teessüs edemedi.

İltimas, tarafgirlik, bendenüvazlık ruhu buna mânidir...

... Millî şef bu sene Millet Meclisi'ni açarken verdiği nutukta son cümle olarak, «Yurda hizmet edenler takdir olunacaklardır» meâlinde bir söz söyledi. Bu da lâftadır. Şarkta dalkavuklar yükselir. Meddahlar, riyakârlar mevki alır. Ciddi, onurlu, namuskâr çok ehil insanlar kûşe-i misyanda çürür giderler. Bu şarkın ebedî hastalığıdır..»

Hâlid Bey, düşüncelerini mektublarında olduğu kadar, çeşitli vesilerle sohbetlerinde de anlatmış ve izah etmiştir. İşte bunlardan birkaç misâl:

«Sakarya'daki muzafferiyetimizden sonra bana sordular; nişan mı istersin, rütbe mi? dediler. Biz şeref, ve şana ehemmiyet vererek (sağ olursak ne zaman olsa rütbe alırız) mülâhazasıyla, nişan isteriz dedik. İstiklâl Madalyası verdiler. sonradan gördük ki, herkesin göğsünde bunlardan var; lâyık olanın da, olmayanın da...»

«Benim düşünce ve kanaatlerim bir parti programı çerçevesine girmez. Siyâset sahasında ancak müstakil olarak çalışabilirim. Fikirlerimi olduğu gibi söyleyemezsem içimde huzursuzluk duyarım!...»

Yakın tarihimize ışık tutan düşünce ve fikirlerinden bir demet sunduğumuz **Dadaylı Hâdil Bey**, vatan ve milletini seven mukaddesatına saygılı büyük bir «Meçhul Kahraman»dı.

Allah rahmet eylesin...

Sebil Yayınevi

EN GÜÇLÜ MÜCÂDELE ESERLERİ DÂİMA

"Bu Bir Sebil Yayınıdır!.."

TAKDİMİNİ TAŞIR

FİKRÎ / İLMİ ESERLER:

LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I ..... *Kadir Mısıroğlu*
LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II ..... *Kadir Mısıroğlu*
LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III ..... *Kadir Mısıroğlu*
OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI ..... *Kadir Mısıroğlu*
YUNAN MEZÂLİMİ ..... *Kadir Mısıroğlu*
SARIKLI MÜCÂHİDLER ..... *Kadir Mısıroğlu*
İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI ..... *Kadir Mısıroğlu*
MOSKOF MEZÂLİMİ C. I ..... *Kadir Mısıroğlu*
MOSKOF MEZÂLİMİ C. II ..... *Kadir Mısıroğlu*
GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HİLÂFET ..... *Kadir Mısıroğlu*
BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT ..... *Kadir Mısıroğlu*
İSLÂM YAZISINA DÂİR ..... *Kadir Mısıroğlu*
MUSUL MES'ELESİ ..... *Kadir Mısıroğlu*
MACAR İHTİLÂLİ ..... *Kadir Mısıroğlu*
AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ ..... *Kadir Mısıroğlu*
AŞIKLAR ÖLMEZ! ..... *Kadir Mısıroğlu*
ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET ..... *Kadir Mısıroğlu*
MUHTASAR OSMANLI TARİHİ ..... *Kadir Mısıroğlu*
DEVLET-İ EBED-MÜDDET ..... *Kadir Mısıroğlu*
KUVVA-YI MİLLİYENİN KADIN KAHRAMAN ..... *Aynur Mısıroğlu*
YEŞİL, ÇEVRE VE İSLÂM ..... *F. Mehlika Mısıroğlu*
MECELLE ..... *Dr. A. Refik Gür*
LAWRENS'İN GİZLİ HAYATI ..... *Philip Knigthley - Colin Simpson*
SÖZÜN DOĞRUSU ..... *Dr. Ali Kemal Belviranlı*
NASIL ÖLDÜLER?! ..... *Vecdi Bürün*

İSLÂMDA İKTİSADÎ NİZAM ..... *Prof. Dr. Hulusi Yavuz*
İSLÂM EKO. GELİR VE SERMAYE ..... *Dr. M. Sabri Erdoğdu*
İslâm Ekonomisinde Tas. ve Ekon. Geliş. ..... *Dr. M. Sabri Erdoğdu*
İSLÂMİYET VE MİLLETLER HUKUKU ..... *Prof. Dr. A. Reşit Turnagil*
İSLÂM ÂLEMİ'NDE ŞAŞKINLIKLAR ..... *M. Han Keyani*
MUKADDES DAVA ..... *Mustafa Yazgan*
NE DEDİLER? (TURGUT ÖZAL Hakkında) CI ..... *Mehmed Nuroğlu*
NE DEDİLER? (TURGUT ÖZAL Hakkında) CII ..... *Mehmed Nuroğlu*
ERMENİ MEZÂLİMİ ..... *Prof. Dr. Veysel Eroğlu*
YAHUDİ ..... *Louis Marcshalko*
ZİYA GÖKALP ..... *Cemil Meriç*
ŞİA VE ŞİÎLİK MÜCÂDELESİ ..... *Prof. Dr. Musa El-Musâvî*
OSMANLICA REHBERİ ..... *Dr. Ali Kemal Belviranlı*
OSMANLICA REHBER LÜGAT ..... *Cüneyd Emiroğlu*
YENGEÇ ..... *Dr. Salzmann*

DİNÎ ESERLER:

İMAN HAKİKATLARI ..... *İsmail Fenni Ertuğrul*
MATERYALİZM VE İSLÂM ..... *İsmail Fenni Ertuğrul*
HAKİKAT NURLARI ..... *İsmail Fenni Ertuğrul*
TELFİK-İ MEZÂHİBE REDDİYE ..... *M. Esad Dilaveroğlu*
KIRK SUAL ..... *Mevlana Firakî*
A'MAK-I HAYAL ..... *Filibeli Ahmed Hilmi*
CENAZE AHKÂMI ..... *Abdurrahman Zapsu*
MES'ELELER ..... *Şeyhulislâm Mustafa Sabri*
MEVKIF-UL AKLÎ ..... *Şeyhülislâm Mustafa Sabri*
DİNÎ MÜCEDDİDLER ..... *Şeyhulislâm Mustafa Sabri*
İSLÂM ÂİLE HUKUKU ..... *Prof. Dr. Ömer Ferruh*
MESNEVÎ ..... *Abidin Paşa Şerhi*
GÜLİSTAN ..... *Şeyh Sâdi Şirazi*
BOSTAN ..... *Şeyh Sâdi Şirazi*

HATIRAT / BİYOGRAFİ:

ÜSTAD NECİP FAZIL'A DÂİR ..... *Kadir Mısıroğlu*
HİCRET ..... *Kadir Mısıroğlu*
GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I ..... *Kadir Mısıroğlu*
GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II ..... *Kadir Mısıroğlu*

HAC HATIRALARI ..... *Mustafa Yazgan*
İMAM ŞAMİL ..... *Tarık Mümtaz Göztepe*
VAHİDEDDİN GURBET CEHENNEMİNDE ..... *Tarık Mümtaz Göztepe*
VAHİDEDDİN MÜTAREKE GAYYASINDA ..... *Tarık Mümtaz Göztepe*
MEDİNE MÜDAFAASI ..... *Naci Kıcıman*
YANYA'DAN ANKARA'YA ..... *İ. Hakkı Okday*
SULTAN ABDÜLAZİZ HAN ..... *Yaşar Koçak*
CEMALEDDİN EFGANİ ..... *Abidin Yalçınkaya*
SALİH YEŞİL ..... *Hakan Özalp*
ALİ ŞÜKRÜ BEY ..... *Kadir Mısıroğlu*

ROMAN / HİKÂYE:

KANLI DÜĞÜN (Tarihî Roman) ..... *Kadir Mısıroğlu*
UZUNCA SEVİNDİK (Tarihî Roman) ..... *Kadir Mısıroğlu*
KIRIK KILIÇ (Tarihî Roman) ..... *Kadir Mısıroğlu*
CEMRE (Şiirler) ..... *Kadir Mısıroğlu*
PERTEVBEY'İN ÜÇ KIZI (Roman) ..... *Münevver Ayaşlı*
PERTEV BEY'İN İKİ KIZI (Roman) ..... *Münevver Ayaşlı*
PERTEV BEY'İN TORUNLARI (Roman) ..... *Münevver Ayaşlı*
KANİJE (Tarihî Roman) ..... *Namık Kemal*
HACI MURAD (Tarihî Roman) ..... *Tolstoy*
POLİYANNA ..... *Elenor H. Porter*
BOĞAZ İÇİ MEHTAPLARI ..... Abdulhak Şinâsi Hisar
EYUP (Roman) ..... *Vecdi Bürün*

Değerli Okuyucu!..

1400 yıllık İslâm Tarihi'nin en dehşetengiz hâilesi **"Hilâfetin İlgâsı"**dır. Böyle bir felâket karşısında zîkudret makam sahiplerine dalkavukluk yapan çoğu sarıklı hâinlere mukabil üç kişi evet sadece üç kişi, İslâm'ın emrini haykırmış ve topyekün milletin vebâlini hafifleterek müstesna bir tarihî hizmet ifâ etmiştir. İslâm dışı güçlerin tevâli edegelen galebeleri yüzünden bu güne kadar unutulmaya mahkûm edilmiş bulunan bu üç büyük şahsiyetin *(Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Lütfi Fikri Bey, Dadaylı Hâlid Bey)* imanlı Türk gençliğine tanıtılması gâyesiyle kaleme alınmış olan bu büyük eser, aynı zamanda yakın tarihimizin üstad bir müslüman yazar gözüyle hülasasını takdim etmektedir...

Sebil Yayınevi

9 789755 800974

/sebilyayinevi
/sebilyayinevi
/sebilyayinevi

www.sebilyayinevi.com